

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พรรณไม้ในวิถีชีวิตของคนไทย: พรรณไม้ในประเพณีชีวิต
(ปลูกเรือน แต่งงาน การเกิด โทนจุก บรรพชาสามเณร อุปสมบท และการตาย)

ภารดี มหาพันธ์

นันท์ชญา มหาพันธ์

สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา

2556

คำนำ

ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย คือ เชื่อว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ บรรพชนไทยจึงพยายามปฏิบัติตนให้สอดคล้อง สมดุลกับธรรมชาติ อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีสำนึกในคุณค่า ของกันและกัน ใช้ภูมิปัญญาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติในพื้นที่ที่ตน อยู่อาศัย มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับชนกลุ่มอื่น ๆ จากพื้นที่และ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แตกต่างออกไป มีการปรับรับ เปลี่ยนแปลง และนำมาสร้าง ประโยชน์ หรือใช้แก้ปัญหาได้ และได้สะสมความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ไว้ แล้วถ่ายทอดต่อ ให้บุตรหลาน เผ่าพันธุ์ของตน เมื่อเวลาผ่านพ้นไปนาน ๆ สิ่งที่ปฏิบัติหรือห้ามปฏิบัติก็จะเป็นจารีต ขนบ ธรรมเนียม ประเพณี หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของไทย

ภูมิปัญญาในการสร้างดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ใน สังคมไทย เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงในสังคม และมีการสืบสานถ่ายทอด ส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ เป็นความรู้ดั้งเดิม เป็นมรดกทางปัญญาที่มี คุณค่ายิ่ง

ผู้วิจัยหวังว่างานชิ้นนี้จะช่วยให้มรดกทางปัญญาอันล้ำค่าของบรรพชนไทย จะไม่ถูกลืมไป กับกาลเวลา ลูกหลานไทยจะได้มีทุนทางปัญญาของบรรพชนช่วยเสริมศักยภาพ เมื่อต้องเผชิญกับ ภาวะวิกฤต

ภารดี มหาขันธ์
นันท์ชญา มหาขันธ์

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาประเพณีชีวิต และภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตของ
บรรพชนไทย ที่อยู่ร่วมกันกับธรรมชาติซึ่งมีพรณไม่เป็นตัวแทน อย่างตระหนักในคุณค่าซึ่งกันและ
กัน อยู่ร่วมกันอย่างมีดุลยภาพ และเพื่อให้องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมภูมิปัญญาในการดำเนินชีฟ
ร่วมกับธรรมชาติของบรรพชนไทย ได้รับการจัดระบบให้อยู่ในสภาพพร้อมใช้ และเข้าถึงได้ง่าย
มีเครือข่าย มีพลวัต และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งด้านการศึกษา และปรับใช้เพื่อการพัฒนา
การวิจัยนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Methods) เป็นหลักในการดำเนินการ

ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ มีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ และ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ในอดีตคนไทยนับถือ(เคารพ) ต้นไม้ เพราะเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มี เทพารักษ์สถิตอยู่ และเชื่อว่ามิ่งขวัญของคนอยู่ที่ต้นไม้ต่าง ๆ แตกต่างกันไปตามปีเกิด (ปีนักษัตร) ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มต้นไม้มงคลตามทฤษฎีของคนไทยออกเป็น 4 กลุ่ม คือ 1) ไม้มงคลที่เป็นอาหาร และยา

2) ไม้มุงคดดอกหอม 3) ไม้มุงคดนาม(ชื่อเป็นมงคล) และ 4) ไปไม้มุงคดในประเพณีชีวิต

พรรณไม้มงคลทั้ง 4 กลุ่มนี้ บรรพชนไทยได้นำมาใช้ในแต่ละประเพณีชีวิต เพื่อสร้างความเชื่อมั่น (ความหวัง) เพื่อการดำรงอยู่อย่างปลอดภัย สะดวกสบาย อุดมสมบูรณ์ สงบร่มรื่น และเพื่อความรื่นรมย์ นับแต่เริ่มต้นชีวิตครอบครัวในประเพณีการปลูกเรือน แต่งงาน การให้กำเนิดทารก(การเกิด) การโกนจุก บรรพชาสามเณร อุปสมบท (บวชพระ) และการตาย ไม้มงคลทั้ง 4 กลุ่มจะมีบทบาทอยู่ในกระบวนการ (ขั้นตอนต่าง ๆ) ของแต่ละประเพณีชีวิตของคนไทยมาบ้างน้อยบ้างตามความสำคัญของพิธีพรรณไม้นั้น ๆ ต่่วิถีชีวิตของคนไทย

จารีต ขนบธรรมเนียม และประเพณีปฏิบัติต่าง ๆ ที่บรรพบุรุษไทยถ่ายทอดให้แก่บุตรหลานและเผ่าพันธุ์ของตน แสดงให้เห็นภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต และเผ่าพันธุ์โดยการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีดุลยภาพ และมีสำนึกในคุณค่าของกันและกัน

Abstract

This study aims 1) to explore ceremonies related to life and wisdom of ancient Thai people, symbolized by the plants, in living with nature with balance dependence and consciousness, 2) to systemize cultural knowledge about the relationship between ancient wisdom and nature for being used in terms of education and development. Mainly, historical method is employed in this study.

The findings show that the relationship between Thai people and natural environment changes according to the changes of nature, environment, society, and economy, and technology advancement. In the old days, Thai people worship plants because they believed that there were holy spirits in the plants and they also believed that guardian spirit of each individual was at a particular plant according to his/her birth year (zodiac year). Auspicious plants according to Thai viewpoint can be divided into 4 groups: 1) the plants used as diet and medicine, 2) the plants with aromatic flowers, 3) the plants with auspicious names, and 4) the plants which their leaves are used in ceremonies of life.

These 4 groups of plants, in the old days, were used in different ceremonies of life for hope, for safely, peacefully, and prosperously living, and for joy. They were used more or less according to their auspicious significance in various processes of ceremonies related to life including house building, marriage, birth, topknot-cutting, novice and monk ordinations, and death.

Traditions, conventions, and ceremonies passed to people of later generations imply ethnic wisdom of living in terms of being with natural balance and mutual appreciation.

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
สารบัญ.....	ค
สารบัญภาพ.....	ช
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	5
กรอบแนวคิด.....	5
ขอบเขตของงานวิจัย.....	6
ระเบียบวิธีวิจัย.....	6
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
2 พรรณไม้กับวิถีชีวิตไทย.....	7
ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับสิ่งแวดล้อม.....	7
1. ก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก.....	7
2. ยุคปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตก ยุคพัฒนาและยุคโลกาภิวัตน์.....	10
ความสำคัญของป่าไม้ต่อวิถีชีวิตของคน.....	11
1. ด้านเศรษฐกิจ.....	12
2. ด้านสังคม.....	12
3. ด้านระบบนิเวศ.....	12
4. ด้านจิตใจ.....	13
ความเชื่อที่มนุษย์มีต่อพืชพรรณไม้.....	14
1. เชื่อว่าต้นไม้เกิดจากเทพเจ้า (พระเป็นเจ้า).....	15
2. เชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มีเทพารักษ์.....	15
3. เชื่อว่ามิ่งขวัญของมนุษย์อยู่ที่ต้นไม้.....	16
ไม้มงคลของไทย.....	26
1. ไม้มงคลที่เป็นอาหารและยา.....	26

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2. ไม้มงคลดอกหอม.....	47
3. พรรณไม้มงคลนาม.....	75
4. ใบไม้มงคล.....	92
3 พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีชีวิต: ปลูกเรือน แต่งงาน และการเกิด.....	95
ประเพณีชีวิต.....	95
ประเพณีการปลูกเรือน.....	96
1. รูปลักษณะทั่วไปของเรือนไทย.....	97
2. เสาเรือน.....	100
3. การเลือกพื้นที่ปลูกเรือน.....	102
4. เครื่องเรือนไทย.....	104
กระบวนการปลูกเรือน.....	108
พรรณไม้ในประเพณีการปลูกเรือนไทย.....	121
ประเพณีการแต่งงาน.....	128
1. การทาบทามคู่ขอ.....	130
2. ชันหมากหมั้น.....	130
3. ฤกษ์ และวันเดือนเกี่ยวกับการแต่งงาน.....	133
4. เรือนหอ.....	133
5. ชันหมากแต่ง.....	133
6. การยกขันหมาก.....	136
7. การรดน้ำอวยพรบ่าวสาว.....	138
พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีแต่งงาน.....	141
ประเพณีการเกิด.....	143
1. การปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์.....	144
2. การคลอด.....	146
3. การอยู่ไฟ-ออกไฟ.....	148

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4. การฝังรก.....	152
5. พิธีทำขวัญวัน (พิธีรับขวัญ).....	153
6. พิธีทำขวัญเดือนและโกนผมไฟ.....	155
7. พิธีลงเปล.....	157
พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการเกิด.....	157
4 พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการเข้าสู่วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ และปัจฉิมวัย (โกนจุก บรรพชาสามเณร อุปสมบท(บวชพระ) และการตาย.....	160
ประเพณีโกนจุก: พิธีมงคลเข้าสู่วัยรุ่น.....	160
ขั้นตอนของพิธีโกนจุก.....	161
พิธีทำขวัญจุก.....	162
พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีโกนจุก.....	165
พิธีมงคลบรรพชา (สามเณร).....	166
พิธีมงคลอุปสมบท (บวชพระ): การเข้าสู่วัยผู้ใหญ่.....	168
1. การเตรียมตัวเพื่ออุปสมบท.....	168
2. บทบาทของเจ้าภาพในการจัดงานอุปสมบท.....	170
3. เครื่องอัฐบริขาร และสิ่งที่ต้องจัดหา.....	170
4. ขั้นตอนการอุปสมบท.....	172
วันสุกดิบ.....	172
วันอุปสมบท.....	175
พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีมงคลอุปสมบท.....	179
ประเพณีการตาย.....	179
1. การทำบุญต่ออายุ.....	181
2. การบอกหนทางผู้ป่วยหนัก.....	182
3. การอาบน้ำแต่งศพ.....	182

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4. การมัดศพ (ตราสัง)	183
5. โลง การเบิกโลง และเครื่องประกอบโลง	184
6. การตั้งศพสวดพระอภิธรรม	185
7. การนำศพไปวัด	186
8. พิธีเผาศพ	187
9. เสินสามหาบ แปรรูป เก็บอัฐิ	188
10. ทำบุญ 100 วัน	189
พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการตาย	189
5 บทสรุป	193
บรรณานุกรม	217

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 ต้นมะพร้าว.....	17
2 ต้นกล้วย.....	17
3 ต้นตาล.....	18
4 ต้นขนุนลำปะลอส.....	18
5 ต้นรัง.....	18
6 ต้นมะพร้าวนาฬิกา หรือมะพร้าวไฟ.....	19
7 ต้นจืด.....	19
8 ดอกจืด.....	19
9 ต้นชัยพฤกษ์.....	20
10 ต้นกอไผ่.....	20
11 ต้นโพนาย หรือต้นกระดาด.....	20
12 ต้นไผ่.....	20
13 ต้นรัง.....	21
14 ต้นตะเคียน.....	21
15 ต้นกล้วย.....	21
16 ต้นปาริชาติ.....	22
17 ต้นทองหลาง.....	22
18 ต้นไผ่ป่า.....	22
19 ต้นขนุน.....	23
20 ต้นไผ่.....	23
21 ต้นยาง.....	23
22 ต้นฝ้ายเทศ.....	24
23 ต้นลำโรง.....	24
24 ต้นบัวบก.....	24
25 ดอกบัวหลวง.....	25
26 ใบบัวบก.....	25

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
27 ต้นกล้วย ปลีกล้วย และเครือกล้วย.....	27
28 ต้นอ้อย.....	29
29 ต้นมะม่วง และผลมะม่วง.....	30
30 ช่อมะม่วง.....	30
31 ต้นมะยม ใบมะยม.....	31
32 ผลมะยม.....	31
33 ต้น ใบ มะตูม.....	32
34 ผลมะตูม.....	32
35 ดอก ใบมะขาม.....	34
36 ฝักมะขาม.....	34
37 ต้น ผล ใบ และจั่นมะพร้าว.....	36
38 ต้นทับทิม และผลทับทิม.....	39
39 ต้น และผลขนุน.....	41
40 ต้น และผลยอ.....	44
41 ดอกขจร หรือ สลิด.....	46
42 ดอกกล้วยไม้ รongเท้านารี.....	48
43 ดอกกล้วยไม้ แคทลียา.....	49
44 แวนด้า.....	50
45 หวาย.....	50
46 กล้วยไม้เข็มแสด.....	51
47 กล้วยไม้ช้างกระ.....	51
48 กล้วยไม้กุหลาบเหลืองโคราช.....	52
49 ดอกกุหลาบ (ควีนสิริกิติ์).....	53
50 ดอกกุหลาบมอญ.....	54
51 กุหลาบหนู หรือกุหลาบพวง.....	54
52 ดอกบัวหลวง.....	55

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
53 ดอกบัวเผื่อน.....	55
54 ดอกบัวจงกลนี.....	55
55 ดอกบัวสาย.....	55
56 มะลิซ้อน.....	57
57 มะลิลา.....	57
58 ดอกแก้ว.....	60
59 ดอกพุดซ้อน.....	62
60 ดอกพุดจักร หรือพุดร้อยมาลัย.....	62
61 ดอกตูมพุดจักร หรือพุดร้อยมาลัย.....	62
62 พวงมาลัยดอกพุด.....	62
63 กระดังงาไทย.....	65
64 กระดังงาสงขลา.....	66
65 กระดังงาจีน หรือการเวก.....	66
66 ดอกจำปา.....	67
67 จำปาหลวง.....	68
68 จำปาป่า.....	69
69 ดอกจำปี.....	70
70 จำปีแขก.....	70
71 จำปีป่า.....	71
72 ดอกจำปีสิรินธร.....	72
73 จำปีหลวง.....	73
74 ดอกมณฑาทิพย์.....	74
75 ดอกมณฑาทอง.....	75
76 ดอกพุทธรักษา.....	76
77 ดอกเฟื่องฟ้า.....	78
78 ดอกชวนชม.....	80

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
79 เข็มขาว.....	81
80 เข็มทอง.....	81
81 เข็มชมพู.....	81
82 เข็มเสวรีจุ.....	81
83 ดอกดาวเรือง.....	83
84 ต้นโมก.....	85
85 ต้นก้นเกรา.....	87
86 ดอกก้นเกรา.....	87
87 ดอกบุรณาค.....	89
88 ต้นบุรณาค.....	89
89 ต้นพญาสัตบรรณ.....	90
90 ดอกพญาสัตบรรณ.....	90
91 ต้นสารภี.....	91
92 ดอกสารภี.....	91
93 ต้นสุพรรณิการ์.....	92
94 ดอกสุพรรณิการ์.....	92
95 ใบเงิน.....	93
96 ใบทอง.....	93
97 ใบนาค.....	93
98 ใบบัว.....	93
99 ใบมะยม.....	93
100 ใบทับทิม.....	93
101 ใบตอง.....	94
102 ใบราชพฤกษ์.....	94
103 มะตูม.....	94
104 เรือนไทยภาคกลาง.....	98

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
105 เรือนไทยภาคเหนือ.....	98
106 เรือนไทยภาคใต้.....	99
107 เรือนไทยภาคอีสาน.....	99
108 เรือนไทยภาคตะวันออก.....	100
109 ต้นเต็ง.....	101
110 ต้นรัง.....	101
111 ต้นประดู่.....	101
112 ต้นเหียง.....	101
113 ต้นพะยอม.....	102
114 ต้นเคี่ยม.....	102
115 ใบตอง.....	103
116 หญ้าคา.....	103
117 ดอกบัว.....	103
118 ดอกสารภี.....	103
119 ดอกพิกุล.....	104
120 ส่วนต่าง ๆ ของเรือนไทย.....	107
121 ต้นราชพฤกษ์.....	109
122 ต้นอินทนิล.....	109
123 ต้นกล้วยและต้นอ้อยสำหรับผูกเสนาเอก.....	111
124 ดอกเบญจมาศ (สีเหลือง).....	113
125 ดอกเบญจมาศ.....	113
126 ดอกนางแย้ม.....	113
127 ดอกบานไม่รู้โรย.....	114
128 ดอกดาวเรือง.....	114
129 มะลิซ้อน.....	115
130 มะลิลา.....	115

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
131 ดอกพลับพลึง.....	117
132 ดอกกรรณิการิ.....	117
133 ดอกแก้ว.....	117
134 ดอกพะยอม.....	117
135 ดอกประยงค์.....	117
136 ดอกรัก.....	117
137 ดอกคัตเค้า.....	118
138 ดอกจันทกะพ้อ.....	118
139 ต้นและดอกกุ่ม.....	122
140 ต้น และลูกมะพลับ.....	122
141 ต้นชัยพฤกษ์.....	123
142 ดอกชัยพฤกษ์.....	124
143 ต้นสะเดา.....	123
144 ดอกสะเดา.....	123
145 ต้น และลูกมะกรูด.....	123
146 ต้นพุทรา.....	124
147 ลูกพุทรา.....	124
148 ต้นทุเรียน.....	124
149 ว่านนางคุ่ม.....	125
150 ว่านเศรษฐีนางกวัก.....	125
151 ว่านเศรษฐีเรือนใน.....	125
152 ว่านรวยไม่เล็ก.....	125
153 ว่านสี่ทิศ.....	126
154 ว่านนางกวักใบโพธิ์.....	126
155 ต้นขิง.....	126
156 แง่งขิง.....	126

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
157 ต้นข้าว.....	127
158 แ่งข้าว.....	127
159 ต้นตะไคร้.....	127
160 ตะไคร้.....	127
161 ใบแมงลัก.....	127
162 ใบโหระพา.....	127
163 ใบกระเพรา (ขาว).....	128
164 ใบกระเพรา (แดง).....	128
165 ใบพลู.....	128
166 ใบชะพลู.....	128
167 ชั้นหมากหมั่น.....	131
168 พานชั้นหมาก.....	132
169 พานเชิญชั้นหมาก.....	132
170 พานรูปเทียนแพ.....	132
171 พานสินสอดทองหมั่น.....	134
172 ชั้นหมากเอก.....	135
173 ชุดพานชั้นหมากโท.....	135
174 ขบวนชั้นหมาก.....	137
175 โต๊ะรดน้ำสังข์.....	138
176 มงคลคู่รดน้ำแต่งงาน.....	139
177 ของชำร่วยบุหงา.....	140
178 พวงมาลัยของชำร่วย.....	140
179 ลูกประคบสมุนไพร.....	148
180 ไฟชุดสำหรับอยู่ไฟ.....	149
181 สมุนไพรชุดอยู่ไฟหลังคลอด.....	149
182 หม้อเกลือ.....	149

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
183 สารส้ม.....	150
184 ใบหนาด.....	150
185 พริกไทย.....	151
186 ดีปลี.....	151
187 ไพล.....	151
188 ผักเป็ดแดง.....	151
189 บายศรีปากชาม.....	154
190 สังข์.....	155
191 บัณเฑาะว์.....	156
192 หม้อน้ำมนต์.....	156
193 เด็กไว้ผมจุก.....	160
194 ประเพณีโกนจุก.....	162
195 พานรูปเทียนแพ.....	167
196 พานดอกไม้ รูป เทียน.....	167
197 เครื่องอัฐบริวาร.....	171
198 โขนผมนาค.....	172
199 ทำขวัญนาค.....	174
200 แห่นาคเข้าวัด.....	175
201 ขอบรรพชาต่อพระอุปัชฌาย์.....	176
202 ขอบุสสมบทต่อหน้าคณะสงฆ์.....	177
203 ใบตอง.....	189
204 ขมิ้น.....	190
205 มะกรูด.....	190
206 มะนาว.....	190
207 ต้นจี่.....	191
208 ไม้สัก.....	191

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
209 ใบชา.....	191
210 ใบทับทิม.....	192
211 กรวยดอกบัว สำหรับบูชาพระจุฬามณี.....	192

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

นายแพทย์ประเวศ วะสี เขียนไว้ในคำนิยามหนังสือ “ภาพรวมภูมิปัญญาไทย” ซึ่งเรียบเรียงโดยศาสตราจารย์ ด็อกเตอร์ เอกวิทย์ ณ ถลาง ว่า “...ปัญหาใหญ่ที่สุดของมนุษยชาติในปัจจุบัน คือ การขาดความสามารถที่จะอยู่ร่วมกันอย่างได้ดุลยภาพ...” (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, หน้า 9)

ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย คือ เชื่อว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ บรรพบุรุษไทยจึงพยายามปฏิบัติตนให้สอดคล้อง, สมดุลกับธรรมชาติ อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีสำนึกในคุณค่าของกันและกัน ใช้สติปัญญาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะต่าง ๆ ของธรรมชาติในพื้นที่ที่ตนอยู่อาศัย มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สันติวิธีทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แตกต่างออกไป มีการปรับรับ เปลี่ยนแปลง และนำมาสร้างประโยชน์ หรือใช้แก้ปัญหาได้

ในอดีตมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิต และรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก ทั้งในด้านอาหารการกิน การต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การดูแลรักษาสุขภาพ การต่อสู้แย่งชิงทรัพยากร ธรรมชาติ และที่อยู่อาศัย ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งการเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่าง ๆ บางครั้งล้มเหลว ได้รับบาดเจ็บหรือถึงกับเสียชีวิต แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหาร ได้สิ่งของ พันธมิตร ฯลฯ ประสบการณ์จากการลองผิดลองถูก ทำให้มนุษย์ได้สะสมความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ไว้ แล้วถ่ายทอดให้แก่บุตรหลาน เผ่าพันธุ์ของตน นาน ๆ สิ่งที่เคยประพฤติปฏิบัติ หรือห้ามประพฤติปฏิบัติก็จะกลายเป็นจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้น ๆ ไป เมื่อเวลาผ่านไปอีกหลายชั่วอายุคน กลุ่มคนเหล่านั้นอาจจะลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียม ประเพณีปฏิบัติไปแล้ว รู้แต่เพียงว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัย หรือแก้ไขและป้องกันปัญหาได้ ความรู้ และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลา ในการดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนไป และสถานการณ์เปลี่ยนไป มนุษย์ต้องใช้ปัญญาแก้ปัญหาใหม่ ต้องเสี่ยงใหม่อีก จนกว่าจะเกิดการเรียนรู้ใหม่ว่าจะต้องคิดอย่างไร ปฏิบัติอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ จึงจดจำความคิด และวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป ถ้าล้มเหลวก็จะจดจำไว้เป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์จึงสั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีพไว้มากขึ้น

พรรณไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตโดยมีปริมาณจำกัดไม่เท่ากันในแต่ละพื้นที่ พรรณไม้นอกจากจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจต่อประชาชนโดยการใช้ไม้ และผลิตผลจากพรรณไม้ เพื่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐานแล้ว คุณประโยชน์อันสำคัญยิ่งก็คือ พรรณไม้มีคุณค่าต่อสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศน์ เป็นที่ให้ความชุ่มชื้น ร่มเย็นแก่โลก

มนุษย์กับธรรมชาติที่มีพรรณไม้เป็นตัวแทน มีความผูกพันใกล้ชิดกันทางจิตวิญญาณ บรรพชนไทยเคยนับถือต้นไม้ใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นไม้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น ต้นโพธิ์ เป็นต้น นอกจากนั้นยังเชื่อว่ามีขวัญของมนุษย์อยู่ที่ต้นไม้ ต้นไม้เป็นที่สิงสถิตของมีขวัญ แตกต่างกันไปตามปีเกิด (ปีนักษัตร) เช่น ไม้มีขวัญของคนเกิดปีชวด คือ ต้นมะพร้าว และต้นกล้วย คนเกิดปีมะโรง มีต้นจ๊ว ต้นกล้วยพุกฤษ และต้นไผ่ (กอไผ่) เป็นไม้มีขวัญ ส่วนต้นไม้มีขวัญของคนเกิดปีมะเส็ง คือ ต้นโพงบาย ต้นกอไผ่ และต้นรัง คนเกิดปีวอกมีต้นขนุนเป็นไม้มีขวัญ เป็นต้น (ส. พลายน้อย, 2553, หน้า 15-22) ดังนั้นบรรพชนไทยจึงนิยมฝังรกรากเด็กแรกเกิดแล้วปลูกต้นไม้มีขวัญประจำปีเกิดไว้ โดยเชื่อว่าจะช่วยสร้างทอศนะรักต้นไม้ (รักธรรมชาติ) และผูกพันกับบ้านเกิด (ถิ่นฐานของบรรพชน)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงถึงผลที่เกิดจากการปลูกป่า และดูแลต้นไม้ไว้ว่า “...บุญย่อมเจริญทั้งกลางวัน และกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อแก่ชนที่ปลูกสวนไม้ดอกไม้ผล ปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา สร้างสะพาน...ขุดบ่อน้ำ และศาลาที่พักอาศัย...ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล จึงไปสวรรค์อย่างแน่นอน (พระเทพเวทีประยุทธ ปยุตฺโต, 2537, หน้า 27) พฤติกรรมที่แฝงมากับความเชื่อดั้งเดิมของบรรพชนไทย คือ เชื่อเรื่องภูติผี เทวดา ที่มีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ที่มีป่าไม้เป็นตัวแทน คือ เชื่อว่า ต้นไม้ใหญ่ในป่ามีรุกขเทวดาอยู่ประจำต้น ถ้าใครไปตัดหรือทำลายก็จะประสบกับภัยพิบัติ ความเชื่อดังกล่าวมีควบคู่มากับคติความเชื่อของชาวพุทธเป็นเวลาช้านานแล้ว คติทางพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่ “งดงามน่ารื่นรมย์” เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของความสุข คตินี้ทำให้เรามีความสุขในท่ามกลางธรรมชาติ หรือทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุข

ความเชื่อความศรัทธา เป็นพื้นฐานให้พุทธศาสนิกชนไทยแสดงออกถึงการยอมรับว่า ทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญทางจิตใจ คติธรรมเกี่ยวกับต้นไม้ที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนาสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเอง และสังคมได้ ทั้งในส่วนของ การดำเนินชีวิต การบรรลุมรรค การส่งเสริม และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และพรรณไม้

ในด้านสุนทรียะ บรรพชนไทยได้แสดงออกถึงการอยู่ร่วมกับธรรมชาติที่มีพรรณไม้เป็นตัวแทนอย่างเห็นคุณค่าและชื่นชมในความงาม รวมทั้งคุณสมบัติของพรรณไม้ และใช้พรรณไม้

เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก ทั้งในวรรณกรรม และบทเพลง ตัวอย่างเช่น ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง กล่าวถึงพรรณไม้ไว้ว่า

โชนลงกลางชานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ดาดเนิน
รวรสเกสรเมื่อก่อนคืน	ขึ้นขึ้นลมชายสบายใจ
กระถางแก้วแก้วเกิดพิกลแถม	ยี่สุ่นแซมมะสังัดดูไสว
สมอรัตต์ทรงสมละไม	ตะขบข่อยตัดไว้จันทะกัน
ตะโกนาทึงกึ่งประกับยอด	แทงทวยทอดอินพรมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อขึ้นชูชัน	แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุ่นกุหลาบมะลิซ้อน	ซ่อนชูชุกลิ่นถวิลหา
ลำดวนกวนใจให้ไคลคลา	สาวหยุดหยุดเช้าแล้วยืนชม
ถัดถึงกระถางอ่างน้ำ	ปลาทองว่ายค้ำเคล้ำค้ำลึงสม
พ่นน้ำด่ำลอยถอยจม	น้ำชมชักรู้คู่อยู่เคียงกันฯ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2544, หน้า 310)

เพลงกุหลาบเวียงพิงค์ (ลาวเสียงเทียน)

กุหลาบเวียงพิงค์	ดอกนี้มีเจ้าของ
เฟิงแรกแย้มบมีไผ่จง	เป็นเจ้าของครองใจเด็ดดม
ส่งกลิ่นอบอวล	ยั่วชวนหัวใจไปตามสายลม
เป็นทั่วแคว้นแดนไทยหมายชม	สมเป็นกุหลาบเวียงเหนือ
กุหลาบเมืองไหน	ทั่วถิ่นแคว้นแดนสยาม
ยังบ่เทียมเทียบเท่าความงาม	เปรียบดังสาวชาวพิงค์งามเหลือ
บ่ได้แต่งเติมเสริมส่งไว้	หลงไว้ให้ใครหลงเชื่อ
ปากบ่แดงแบ้งบ่ได้เจือ	คิ้วบ่ได้เตี้อดินสอ
กุหลาบเวียงพิงค์	ดอกนี้สวยจริงเจ้าเอ๋ย
ยังบ่มีผู้ใดไหนเลย	มาโลมเล้าเอาไปพะนอน
ด้วยสาวชาวพิงค์	กลัวบ่รักจริงของชายรูปหล่อ
กลัวเสียนักกลัวคำบ่ยอม	กลัวน้ำตาหล่อรินทรวง

ดอกราตรี

ดอกเอ๋ยดอกราตรี	ไม่มีสีสวยสดงดงามหวู
จึงมีใครมีใครใส่ใจดู	หรืออยากรู้ว่าแฝงอยู่แห่งใด
ครั้นค่ำคืนขึ้นชมอารมณ์จ๋า	กลิ่นเจ้าพราต่อนจึงนึกได้
โอ้ราตรีนี้หนาน่าเห็นใจ	กลิ่นกล่อมให้นอนขึ้นทุกคืนเอย
ความเอ๋ยความดี	มีใครมีใครรู้สึกสำนึกถึง
มันทำให้เท่าใดคนไม่พึง	ปรารถนาจะคำนึงให้ป่วยการ
หากถึงคราวคับแค้นแสนทุกข์เข็ญ	จึงจะกลับแลเห็นเป็นแก่นสาร
เหมือนราตรีมีกลิ่นประทิ่นนาน	จะรู้รสหอมหวานตอนค่ำเอย

วรรณกรรม บทเพลงไทยเดิม และเพลงไทยสากลที่ยกมา แสดงให้เห็นว่าคนไทยให้ความสำคัญ และอยู่ร่วมกับพรรณไม้อย่างรื่นรมย์ และเห็นคุณค่ามาช้านาน แม้ในปัจจุบัน วิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของไทยจะเปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว แต่คนไทยก็ยังคงมีความผูกพันกับพรรณไม้อยู่มีใช้น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทไทย

ภูมิปัญญาในการสร้างดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ในสังคมไทย เป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงในสังคม และมีการสืบสาน ถ่ายทอดส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่นมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ เป็นความรู้ดั้งเดิม (Traditional Knowledge) เป็นมรดกทางปัญญาของบรรพชน ที่จะช่วยเสริมศักยภาพ เป็นรากฐาน และทุนทางปัญญาที่มีคุณค่ายิ่ง ที่เราจะสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเผชิญหน้ากับปัญหา และสิ่งท้าทายนานัปการในปัจจุบัน และในอนาคต

สาขาวิชาไทยศึกษาตระหนักในคุณค่าของมรดกทางปัญญาของบรรพชนไทย จึงพยายามที่จะสืบค้นรวบรวมมรดกทางปัญญาด้านมนุษย์กับธรรมชาติที่มีพรรณไม้เป็นตัวแทน มาจัดระบบให้เห็นภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตอย่างมีดุลยภาพกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเพื่อส่งต่อมรดกดังกล่าวแก่นุชนรุ่นหลังที่จะได้เรียนรู้และพัฒนาภูมิปัญญาดังกล่าวให้เหมาะกับสภาพสังคม และสิ่งแวดล้อมในยุคโลกาภิวัตน์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. สืบค้น รวบรวม จัดระบบ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับประเพณีชีวิตของไทยที่หลากหลายตามพื้นที่ ชาติพันธุ์ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และความเป็นมา
2. สืบค้น รวบรวม ศึกษา คุณลักษณะของพรรณไม้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
3. สังเคราะห์ภูมิปัญญาไทยในการดำรงชีพ (ดำเนินชีพ) อย่างมีดุลยภาพกับทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีพรรณไม้เป็นตัวแทน

กรอบแนวคิด

1. ปัญหาสำคัญของสังคมไทยในปัจจุบันคือ การขาดความสามารถ (ภูมิปัญญา) ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีดุลยภาพ
2. ความรู้ และเทคโนโลยีที่มีมากขึ้นในปัจจุบันส่วนมากเป็นความรู้ และเทคโนโลยีสำเร็จรูปจากภายนอก หรือจากสังคมที่มีความแตกต่างจากสังคมไทย ทั้งในด้านความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
3. การนำความรู้สำเร็จรูป หรือภูมิปัญญาจากสังคมภายนอกที่แตกต่างจากสังคมไทยมาใช้ โดยมีได้พินิจพิจารณาหรือปรับปรุงให้สอดคล้องกับความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย รวมทั้งสภาพแวดล้อม นอกจากจะไม่สามารถแก้ปัญหาบางประการของสังคมไทยได้แล้ว ยังอาจจะสร้างปัญหาใหม่ให้กับสังคมไทยอีกด้วย
4. หนทางที่จะผ่อนปรนแก้ไข คือ การศึกษาเรียนรู้รากฐาน และภูมิปัญญาในการดำรงชีพของบรรพชนไทยที่ยั่งยืนมากกว่า 7 ศตวรรษ ผ่านการปรับตัวไปกับกระแสอิทธิพลจากภายนอกที่มีพลังรุนแรง ด้วยการรู้จักประสานประโยชน์ หล่อหลอมของเก่า (ความรู้ดั้งเดิม Traditional knowledge) กับของใหม่ (ความรู้หรือภูมิปัญญาจากภายนอก) เข้าด้วยกันอย่างสมดุล
5. คนไทยส่วนใหญ่ขาดความรู้เกี่ยวกับบ้านเมืองของตนเอง ถ้าไม่มีการศึกษา รวบรวม จัดระบบความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทยในหลาย ๆ ลักษณะ เพื่อให้อนุชน และผู้สนใจเข้าถึงได้ง่าย และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ทั้งทางด้านวิชาการ และการพัฒนาสังคมแล้ว มรดกทางปัญญาอันล้ำค่าของไทยก็นับวันแต่จะถูกลืมไปกับกาลเวลา ลูกหลานไทยจะขาดลอยจากรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่สั่งสมมานานหลายศตวรรษ ต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตเพราะขาดศักยภาพ และทุนทางปัญญาของบรรพชนช่วยสนับสนุน

ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษาพรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีชีวิตของคนไทย ได้แก่ ประเพณีการปลูกเรือน แต่งงาน การเกิด โกงจุก บรรพชาสามเณร อุปสมบท (บวชพระ) ไปจนถึงการตาย ทั้งในแง่รูปลักษณ์ คุณลักษณะ ความสัมพันธ์ระหว่างคุณสมบัติของพรรณไม้เหล่านั้น กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต (ประเพณีชีวิต) ของบรรพชนไทย ตั้งแต่อดีต และ ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม (พรรณไม้) ที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีพของคนไทย
2. ได้องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของบรรพชนไทย ในการดำรงชีพอยู่กับธรรมชาติ ซึ่งมีพรรณไม้เป็นตัวแทน โดยตระหนักในคุณค่าของกันและกัน และอยู่ร่วมกันอย่างมีดุลยภาพ
3. ได้องค์ความรู้ ด้านวัฒนธรรม และภูมิปัญญาในการดำรงชีพของบรรพชนไทย ที่ได้รับการจัดระบบให้อยู่ในสภาพที่พร้อมใช้ เข้าถึงได้ง่าย มีเครือข่ายมีพลวัต และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งในด้านการศึกษา และนำไปปรับใช้เพื่อการพัฒนา

ระเบียบวิธีวิจัย

ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Methods) ในการสืบค้น รวบรวมข้อมูลลายลักษณ์ และมีใช้ลายลักษณ์ การศึกษาภาคสนาม การตรวจสอบ วิพากษ์ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล แล้วนำเสนอรายงานด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

นิยามศัพท์เฉพาะ

พรรณไม้ หมายถึง ชนิดของต้นไม้ หรือต้นไม้ขนาดชนิด ทั้งไม้ยืนต้น และพืชล้มลุก

วิถีชีวิต หมายถึง รูปแบบการดำเนินชีวิต หรือภูมิปัญญา (วัฒนธรรม) ในการดำเนินชีวิต

ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ถือปฏิบัติ เป็นระเบียบแบบแผน สืบต่อกันมา จนลงรูปเป็นแบบเดียวกัน

บทที่ 2

พรรณไม้กับวิถีชีวิตไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับสิ่งแวดล้อม

1. ก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก

ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าไม้ พืชพันธุ์ ัญญาหาร แม่น้ำลำคลอง หนองบึง) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรายงาน การสำรวจว่า กว่าร้อยละ 50 ของพื้นที่ประเทศไทยเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ความอุดมสมบูรณ์ ด้วยทรัพยากรธรรมชาติเป็นเหตุให้พื้นฐานของวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของคนไทยผูกพัน อยู่กับธรรมชาติ คนไทยใช้พรรณไม้เป็นพืชอาหาร ยารักษาโรค สร้างที่อยู่อาศัย สร้างเครื่องมือ เครื่องใช้ในการดำรงชีพ และประกอบอาชีพ รวมทั้งสร้างเครื่องดนตรี สร้างสุนทรีย์แก่ชีวิตและ สังคม สายใยชีวิตและวัฒนธรรมของคนไทยไม่ว่าจะมองในแง่มุมใด จะพบว่าเชื่อมโยงอยู่กับ ธรรมชาติอันได้แก่พรรณไม้และสายน้ำ

กล่าวโดยสรุปคือ คนไทยรู้จักใช้ประโยชน์จากพรรณไม้นานา ชนิดในการดำรงชีวิต กล่าวคือ ใช้ธัญพืช (ข้าว ถั่ว งา) และพืชผักผลไม้รวมทั้งพืชสมุนไพรเป็นอาหาร และยารักษาโรค ใช้ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ (ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้ชิงชัน ไม้แดง ไม้ตะเคียน ฯลฯ) สร้างที่อยู่อาศัย และทำเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ พาหนะ ฯลฯ ใช้พรรณไม้จำพวกให้เส้นใยทำ เครื่องนุ่งห่ม ใช้ไม้หอม ไม้ดอกหอม ทำน้ำหอม น้ำปรุง อบอาหาร อบเสื้อผ้า ใช้ไม้ไผ่ มะพร้าว ไม้เนื้อแข็งบางชนิดสร้างเครื่องดนตรี (ซอด้วง ซออู้ ซอสามสาย ระนาดเอก ระนาดทุ้ม กรับ ขลุ่ย อังกะลุง จะเข้ ฯลฯ)

นายแพทย์ประเวศ วสี เขียนไว้ในหนังสือ ภาพรวมภูมิปัญญาไทยว่า

“ปัญหาใหญ่ที่สุดของมนุษยชาติปัจจุบัน คือ การขาดความสามารถที่จะอยู่ ร่วมกันได้อย่างได้ดุลยภาพ ความรู้ต่าง ๆ ที่มีมากขึ้นยังไม่ใช้ปัญญา หรือภูมิปัญญาแห่ง การอยู่ร่วมกันอย่างได้ดุลยภาพ ข้อใ้สนใจความที่สำคัญที่สุดของภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ภูมิปัญญาแห่งการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างได้ดุลยภาพ...” (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, หน้า คำนิยม)

สังคมสมัยใหม่ควรเรียนรู้เพื่อให้เกิดปัญญาแห่งการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างได้ดุลยภาพ ทั้งดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่นภูมิปัญญาที่จะประกอบอาชีพอย่างไรจึงจะสอดคล้องกับธรรมชาติ จะกินอยู่แต่งกายอย่างไร

จึงจะเหมาะสมกับภูมิประเทศและภูมิอากาศ(ธรรมชาติ) จะต้องมีความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างไรจึงจะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขสงบ ควรกำหนดชนบธรรมเนียมประเพณีอย่างไร (แบบใด) สังคมจึงจะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีดุลยภาพ มีสันติ มีความสุขสมบูรณ์ จะเคารพนับถืออะไร จะผูกพันจิตวิญญาณของคนในชุมชน (สังคม) ให้คำนึงถึงการอยู่ร่วมกัน และอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เช่น ช่วยกันรักษาป่าต้นน้ำลำธาร ทำฝายกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง กระจายน้ำไปตามชุมชนใกล้เคียง ลงแขก (เอาแรงกัน) ในการประกอบกิจกรรมด้านอาชีพ และศาสนา ภูมิปัญญาเหล่านี้รวมเรียกว่า “วัฒนธรรมประเพณี” ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้ และการปรับตัวของชาวบ้านไทย ที่สำคัญที่สุดคือเป็นการชี้ชุมทรัพย์ทางปัญญา อันเป็นมรดกของบรรพบุรุษที่คนไทยควรรู้ รักษา และพัฒนาใช้เพื่ออนาคตแห่งการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ถ้าคนไทยรู้และเข้าใจความจริง (ข้อเท็จจริง) เกี่ยวกับแผ่นดินเกิด ความรู้ความเข้าใจดังกล่าว จะเป็นฐานให้สามารถพัฒนาต่อไปได้อย่างถูกต้องกว้างขวาง และเหมาะสม จะเกิดเป็นพลังแห่งแผ่นดินคนไทยจึงควรหันมาทำความเข้าใจจากเหง้า และพลังทางวัฒนธรรมของตนเองให้มากขึ้น มิใช่เพื่อย้อนยุคกลับไปดำเนินชีวิตเหมือนในอดีต แต่เป็นปฏิริยาเชิงสร้างสรรค์เพื่อให้คนไทย สังคมไทยดำรงอยู่และก้าวต่อไปตามวิถีทางที่เราเลือกสรรว่ามีศักดิ์ศรี และเป็นตัวตนของตนเองบนรากฐานวัฒนธรรมของไทยในประชาคมโลก (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, หน้า 20-22)

ปัจจุบันสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของสังคมเมือง หรือสังคม “ก้าวหน้า” ได้เปลี่ยนฐานความเชื่อเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติไปแล้วอย่างแทบจะสิ้นเชิง เพราะสังคมไทยหันไปคล้อยตามความเชื่อของสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก ที่คิดว่ามนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ และสามารถนำทรัพยากรธรรมชาติในโลกนี้มาบริโภค เพื่อความสุขความพึงพอใจของตน ดังนั้นระบบที่มีอยู่ และวิธีการผลิต การบริโภคจึงเปลี่ยนไปจนกลายเป็นการคุกคาม ทำร้ายธรรมชาติรอบตัว คนไทยปัจจุบันมีความต้องการในการบริโภคเพิ่มขึ้นอย่างมาก มิได้ต้องการเพียงปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตปัจจัยสี่เหมือนในอดีต สังคมไทยค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นสังคมวัตถุนิยม และบริโภคนิยมมากขึ้นโดยลำดับ ซึ่งนำไปสู่การประพัตติผิดศีลธรรม เกิดอาชญากรรมขึ้นหลายระดับ หลายรูปแบบ รวมทั้งโรคภัยไข้เจ็บทั้งทางกาย และทางใจ ก็เพิ่มขึ้นด้วยกระบวนทัศน์ในการพัฒนา (Development paradigm) ของมนุษย์ที่เอาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มนุษย์คิดขึ้นไปเอาเปรียบธรรมชาติ และเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง แทนที่จะเคารพ และถนอมรักษาไว้ให้พึ่งพาอาศัยได้ยั่งยืน นายแพทย์ ประเวศ วะสี กล่าวไว้ดังนี้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, หน้า 22-23)

ถ้าวัฒนธรรมมีความหมายรวมถึงระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และวิถีชีวิต
ทั้งหมด เดิมคนไทยเชื่อว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จึงทำตัวให้สมดุลกับ
ธรรมชาติ โดยเชื่อในไตรลักษณ์ธรรม คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แต่บัดนี้คนไทยรับเอา
ความเชื่อตะวันตก ที่แยกมนุษย์ออกจาก และอยู่เหนือธรรมชาติ ต้นไม้ที่จะออกดอก
ออกใบงามใสว ก็เพราะมีรากที่ขึ้นไปไกล การพัฒนาที่ตัดจากรากแก้วทางวัฒนธรรม
ของสังคมไทย จึงเกิดวิกฤตการณ์ทำลายตนเอง การทำลายวัฒนธรรมเป็นการทำลาย
ตนเอง ที่ส่งผลกระทบกว้างขวางยาวไกล อย่างยากที่จะแก้ไข...(ประเวศ วสี, 2535
อ้างถึงใน เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544, หน้า 25-26)

เมื่อการขาดลอกจากรากเหง้าทางวัฒนธรรมเป็นปฐมเหตุของการทำลายตนเอง
การแก้ไขเพื่อให้สังคมไทยก้าวไปข้างหน้าได้อย่างมีศักยภาพ มีศักดิ์ศรี และมีสมดุลก็ต้องหัน
กลับมาทำความเข้าใจวัฒนธรรมของตนเองอย่างถ่องแท้ อันหมายรวมถึงการเข้าใจ และรู้คุณค่า
ของภูมิปัญญา และปรีชาญาณสั่งสมที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของเรา

ในอดีตคนไทยมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติในลักษณะของการพึ่งพากัน ดังปรากฏใน
คำพังเพยว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า อัสมาสัย” และ “เสือพีเพราะป่าปก ปารกเพราะเสือยัง ดินดี
เพราะหญ้ายัง และหญ้ายังเพราะดินดี”

ความรู้สึกของคนไทยต่อระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติ คือระบบ
แห่งดุลยภาพ (พระธรรมปิฎก, 2537, หน้า 17)

คติทางพุทธศาสนา สอนให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงามรื่นรมย์ เป็นปัจจัย
อย่างหนึ่งของความสุข คตินี้ทำให้มนุษย์มีความสุขในท่ามกลางธรรมชาติ หรืออยู่ร่วมกับธรรมชาติ
อย่างมีความสุข นอกจากการพึ่งพาอาศัยกันแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความรู้สึกที่ดีงาม
ต่อกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับพืชและสัตว์ (ธรรมชาติ) ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่ง
ได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” (บุคคลผู้หนึ่งหรืออนันในร่มเงาของต้นไม้ใดไม่พึงหักราน
กิ่งใบของต้นไม้ นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม) (พระธรรมปิฎก, 2537, หน้า 21-24) นอกจาก
พระพุทธองค์จะทรงสั่งสอนให้มองพรรณไม้ และสัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตา คือมองสรรพสัตว์เป็น
เพื่อร่วมโลก (เพื่อร่วมทุกข์ ร่วมสุข) ควรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พระพุทธองค์ทรงเห็นธรรมชาติเป็น
สิ่งงดงาม มีผลเกื้อกูลต่อความคิด จิตใจ และเป็นเครื่องช่วยในการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เข้าถึง
ธรรม เทศน์มหาชาติกัณฑ์จุลพน และมหาพน มีเนื้อหาพรรณนาถึงป่า ทำให้คนพึงเกิดความรู้สึกที่
ดีงามต่อป่า ชื่นชมความงามของธรรมชาติ มีความสุขกับสรรพสิ่งที่มีในป่า หนังสือเวสสันดรชาดก
ได้พรรณนาถึงป่าที่สมบูรณ์ด้วยพรรณไม้ที่รายล้อมอาศรมของพระเวสสันดร ไว้ว่า

ในบริเวณอาศรมนั้น มีหมู่ไม้ต่าง ๆ พันธุ์ คือ ไม้มูกมัน โกศ สะค้าน แคล้อย ไม้บุณฑุค และไม้พริก มีดอกบานสะพรั่งสีต่าง ๆ กัน เหมือนหมู่ดาวเรืองรองอยู่บนนภาภาค อึ่งในบริเวณอาศรมนั้นมีไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะเกลือ กฤษณา รักดำ ต้นไทรใหญ่ ไม้รังไก่ ไม้ประดู่ มีดอกบานสะพรั่ง มีไม้มูกหลวง ไม้สน ไม้กระทุ่ม ไม้ซ้อ ไม้ตะแบก นางรัง ล้วนมีดอกบานเป็นพุ่มพวงดง ลอมฟาง (พระธรรมปิฎก, 2537, หน้า 27-30)

พฤติกรรมของคนไทยปัจจุบันไม่สอดคล้องกับภูมิหลังทางวัฒนธรรมไทยเสียแล้ว บางคนโค่นต้นไม้ทั้งต้นเพื่อจะเอารังผึ้ง รวงเดียว หรือต้องการสัตว์ตัวสองตัวก็เผาป่าทั้งป่า จะต้องให้การศึกษาฝึกอบรมกันใหม่ ปลูกจิตสำนึกรักธรรมชาติ รักเพื่อนมนุษย์ การยึดถือว่าธรรมชาติเป็นสมบัติของตน หรือตนเป็นผู้ครอบครองธรรมชาติ ในแง่ของธรรมแล้วเป็นไปไม่ได้มนุษย์ไม่สามารถไปยึดครองเป็นเจ้าของอะไรได้จริง สิ่งทั้งหลายเป็นของธรรมชาติ เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ไม่เป็นไปตามความอยากของคน เราจะไปบังคับธรรมชาติไม่ได้

ในด้านความรู้สึก มีความรู้สึกที่ดี รู้สึกชื่นชมในความงามของธรรมชาติ รู้สึกสดชื่นรื่นรมย์เมื่ออยู่ท่ามกลางธรรมชาติ เกิดความสุขสงบ อันจะนำไปสู่ความรู้สึกที่เอื้ออาทรต่อธรรมชาติ อนุรักษ์ธรรมชาติ ความรู้สึกอีกอย่างหนึ่งของบรรพชน คือ ความรู้สึกเคารพยำเกรงคนไทยโบราณเชื่อว่าป่ามีเจ้าป่า หรือรุกขเทวดา อาศัยอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ จึงมีกัลยาณายซึ่งนำไปสู่จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

2. ยุคปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตก ยุคพัฒนาและยุคโลกาภิวัตน์

ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับธรรมชาติ (หรือป่า) ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปนับแต่เริ่มปฏิรูปประเทศตามแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา การรับแนวคิดทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และด้านสังคม รวมทั้งการศึกษา และเทคโนโลยี จากโลกตะวันตกเข้ามาปฏิรูปประเทศในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวทำให้วิถีชีวิต และความสัมพันธ์ระหว่าง คนไทย กับธรรมชาติ เปลี่ยนแปลงไปตามแบบตะวันตกมากขึ้นโดยลำดับ แนวคิดของชาวตะวันตกที่มีต่อธรรมชาติคือ 1. ชาวตะวันตกแยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ 2. มนุษย์เป็นผู้ครอบครอง เป็นผู้พิชิต และเป็นผู้จัดการธรรมชาติ 3. เอาธรรมชาติมาใช้สนองความต้องการของมนุษย์

2.1 ยุคปรับปรุงประเทศ

ในยุคปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกไทยเริ่มขายข้าวเป็นสินค้าออกอีกครั้ง หลังจากเลิกขายไปหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 2 การขายข้าวเป็นสินค้าออกตาม

สนธิสัญญาเบาริง ทำให้เกิดการเปิดป่า (ถางป่า) เพื่อขยายพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นยังมีการให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทป่าไม้ชาวต่างประเทศและชาวไทยอีกด้วย ธรรมชาติ (ป่าไม้) ถูกถูกรานเพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์มากขึ้นโดยลำดับ

2.2 ยุคพัฒนา

สหประชาชาติได้ประกาศให้ปี พ.ศ. 2503-2513 (ค.ศ.1960-1970) เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนา (Development Decade) ประเทศไทยก้าวเข้าสู่ยุคพัฒนาและจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ขึ้นในปี พ.ศ. 2504 จากนั้นก็มีการตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาขึ้นมา ทั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ และกรมพัฒนาชุมชน ในยุคของการพัฒนาตามแบบตะวันตกนี้ป่าเป็นเครื่องหมายของความล้าหลัง ต้นไม้ซึ่งเป็นตัวแทนของป่าจึงถูกทำลายไปอย่างกว้างขวาง กระบวนการพัฒนาที่ดำเนินมาว่าครึ่งศตวรรษ ทำให้เกิดความเสียหายแก่ธรรมชาติแวดล้อมอย่างกว้างขวาง

หนังสือ Encyclopedia Britannica เขียนไว้ว่า ในอดีตวิทยาศาสตร์ในโลกตะวันออกเจริญกว่าโลกตะวันตก แต่แนวความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ (The conquest of nature) ของชาวตะวันตกทำให้วิทยาศาสตร์ในประเทศตะวันตกเจริญล้ำหน้าโลกตะวันออก (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ประยุตโต), 2537, หน้า 52) วิทยาศาสตร์เป็นฐานของการสร้างเทคโนโลยี เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการพัฒนาอารยธรรมของโลกปัจจุบัน (โลกยุคโลกาภิวัตน์)

2.3 ยุคโลกาภิวัตน์

การแก้ปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมเสียหายในยุคโลกาภิวัตน์ คือ การหวนกลับมาหาความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ชาวตะวันตกเริ่มตระหนักถึงความผิดพลาดที่เกิดจากความคิดที่ต้องการพิชิตธรรมชาติ และเริ่มแสดงทรรศนะว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติซึ่งพระธรรมปิฎกให้ทรรศนะว่า ความคิดนี้จะเป็นรากฐานที่สำคัญในการแก้ปัญหาระบบธรรมชาติแวดล้อมของยุคปัจจุบัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตโต), 2537, หน้า 54)

ความสำคัญของป่าไม้ต่อวิถีชีวิตของคน ในทรรศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ประยุตโต) ได้สรุปความสำคัญของป่าที่มีต่อคนไว้ 4 ด้าน คือ

1. ด้านเศรษฐกิจ 2. ด้านสังคม 3. ด้านระบบนิเวศ 4. ด้านชีวิตจิตใจ และการพัฒนามนุษย์

1. ด้านเศรษฐกิจ เป็นด้านที่มีคนนึกถึงมากที่สุด ในอดีตป่าเป็นทั้งแหล่งอาหาร (พืชพรรณนา ๆ ชนิด ผลไม้ รวมทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ปีก ฯลฯ) เครื่องนุ่งห่ม (พืชเส้นใยหลายชนิด) ที่อยู่อาศัย (ไม้มาสร้างบ้านเรือน เอาเปลือกมางหลังคา) และยารักษาโรค (ได้แก่ พืชสมุนไพรนานาชนิด) นอกจากนั้นก็ยังได้ผลิตผลของปามาสร้างเครื่องมือในการดำรงชีพ หรือประกอบอาชีพ ไถคราด ระเบิดดิน น้ำ สุ่ม ช้อน ลอบ ไซ ฯลฯ รวมตลอดถึงนำมาสร้างเครื่องดนตรีเพื่อสร้างสุนทรียะ (ความสุขทางใจ) ปัจจุบันคนคิดถึงป่าในแง่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ หารายได้จากผลผลิตของป่าเพื่อความมั่งคั่งร่ำรวย (ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ในป่ามีสินทรัพย์นับอนันต์)

2. ด้านสังคม ป่าเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมลักษณะและสภาพแวดล้อมของป่าเป็นบ่อเกิดวัฒนธรรมในการดำรงชีพของคนในพื้นที่วิถีชีวิต และภูมิปัญญา อารยธรรมของมนุษย์ล้วนต้องอาศัยธรรมชาติแวดล้อม (ป่า) เกื้อกูลทั้งนั้น เมื่อป่าลดน้อยถอยลงไป วิถีชีวิตของมนุษย์ก็เปลี่ยนไปด้วย การเก็บเกี่ยวผลิตผลจากธรรมชาติ (ป่า) ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต มนุษย์ต้องหาทางผลิตขึ้นเพิ่มเติม บางครั้ง (บ่อยครั้ง) ต้องหักล้างถางพงเพื่อการเพาะปลูก ซึ่งทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ลดน้อยถอยลง พืชที่ปลูกก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมมนุษย์ที่เคยเอื้อเพื่อเผ่าเผ่า แบ่งปัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก็เปลี่ยนเป็นแข่งขัน เอาเปรียบกัน เพื่อความมั่งคั่งสมบูรณ์ของตนเอง และพวกพ้อง ป่าซึ่งเคยสงบรวมเย็น สร้างความสุข ความรื่นรมย์ ความสุนทรีย์ในการดำเนินชีวิต ดังปรากฏในวรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น ทศชาติชาดก และขุนช้างขุนแผน เป็นต้น เปลี่ยนรูปแบบ และบทบาทด้านสุนทรียะไป แต่กระนั้นคนจำนวนไม่น้อยก็ยังโหยหาความสงบสุข และความรื่นรมย์จากธรรมชาติ จึงพยายามที่จะสร้างสวนพฤกษชาติไว้ในสังคมเมือง และใช้ป่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เทียบวนอุทยาน และสวนพฤกษชาติต่าง ๆ แสดงว่ามนุษย์หันมาชื่นชมในความงามของธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นองค์ประกอบของความสุขและความสุนทรีย์ ทางด้านศาสนา พุทธศาสนาพยายามเอาป่าและธรรมชาติแวดล้อมมาเป็นปัจจัยเสริมการพัฒนามนุษย์ ใช้เป็นเครื่องโน้มน้าวจิตใจของมนุษย์ในการเข้าสู่วิเวก สู่การบำเพ็ญภาวนา เพื่อพัฒนาจิตใจ และคุณธรรม เริ่มตั้งแต่ความสงบ ความประณีต ความละมุนละไม อ่อนโยน เป็นมิตรกับธรรมชาติแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาปัญญา ให้อูฐ เข้าใจ ความจริงของธรรมชาติ จนเข้าถึง สัจธรรม (พระธรรมปิฎก, 2537, หน้า 58-59)

3. ด้านระบบนิเวศ ป่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ ปัจจุบันประเทศที่พัฒนาแล้วได้ตระหนักถึงภัยอันตรายอันใหญ่หลวงของการทำลายธรรมชาติ (ระบบนิเวศ) ให้เสียดุล จึงหันมามุ่งเน้นให้ร่วมมือกันรักษาคุณภาพในระบบนิเวศ การมองระบบ

นิเวศแบบชาวตะวันตกสมัยก่อน เป็นการมองความสัมพันธ์ภายในธรรมชาติข้างนอกระหว่างสัตว์ และพืชกับสิ่งแวดล้อมของตนเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับมนุษย์ เพราะหลักวิชานิเวศวิทยาเดิมมาจากฐานคิดที่มองมนุษย์แยกต่างหากจากธรรมชาติ ต่อมาภายหลังจึงมีนิเวศวิทยาประยุกต์ที่มีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย โดยมนุษย์จะเข้าไปเอาประโยชน์จากระบบนิเวศของพืชและสัตว์เท่านั้น จนกระทั่งยุคหลังสุดนี้จึงมีมนุษย์นิเวศวิทยา (Human Ecology) ขึ้นมาเป็นของใหม่เพื่อจะอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพ

ในยุคปัจจุบันการมองระบบนิเวศเชื่อมโยงเข้าหาตัวมนุษย์มากขึ้น โดยการมองผลกระทบต่อนุษย์เป็นจุดเน้น การที่คนจะต้องร่วมกันรักษาป่า เพราะป่าเป็นองค์ประกอบในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ และคุณภาพนี้จะมีผลโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะคุณภาพทำให้สภาพแวดล้อมอยู่ด้วยดี “เมื่อสภาพแวดล้อมอยู่ดี มนุษย์จึงอยู่ได้” คุณภาพในระบบนิเวศ มีทั้งด้านกายภาพ(วัตถุ) และคุณภาพทางด้านนามธรรมคือความสุขและชีวิตที่ดีงามของมนุษย์ ซึ่งจะเป็นรากฐานให้มนุษย์สามารถรักษาคุณภาพในด้านกายภาพไว้ได้ (พระธรรมปิฎก, 2537, หน้า60-61)

4. ด้านจิตใจ ในยุคพัฒนาชาวตะวันตกมีทฤษฎะว่ามนุษย์จะมีความสุขต่อเมื่อมีวัตถุ บำรุงบำเรอพร้อมพร้อม ความคิดเช่นนี้เป็นตัวกำหนดแนวทางของพฤติกรรมของเขา คือเขาจะพยายามหาวัตถุมาบำรุงความสุขให้พร้อมพร้อมที่สุด จะสละวนกับการแสวงหาวัตถุบำรุงความสุขให้แก่ตนเอง จนเกิดการแข่งขันแย่งชิงและเบียดเบียนกัน ทั้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ เพราะสิ่งที่มนุษย์แข่งขันแย่งชิงกันเพื่อครอบครองวัตถุบำรุงความสุขที่ได้มาจากการทำลายธรรมชาติ ความสุขแบบไม่สมดุลนี้จะนำไปสู่ปัญหาต่าง ๆ อีกมากมาย

พระคุณเจ้าพระธรรมปิฎก (พระพรหมคุณาภ) ได้เสนอมิติใหม่ในการมองความหมายของชีวิตว่า ยังมีชีวิตอีกแบบหนึ่งที่บุคคลจะมีความสุขได้จากธรรมชาติ เมื่อเรามีความสุขกับธรรมชาติแล้ว การที่จะต้องดิ้นรนหาความสุขจากวัตถุบำรุง บำเรอ จะมีขอบเขตขึ้น จะช่วยลดทอนความรุนแรงลง จะนำไปสู่ความพอดี เป็นไปอย่างพอดี ไม่เกิดโทษแก่ชีวิตและสังคม รวมทั้งธรรมชาติด้วย คนจะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับธรรมชาติ จะทำให้ไม่เกิดความเสียหายแก่ธรรมชาติ และไม่เกิดความเสียหายตักลับ

ความสุขจากธรรมชาติเป็นทุนขั้นต้นที่ทุกคนควรมี แต่ในขั้นสูงสุด ความสุขที่แท้จริงก็เป็นความสุขที่เนื่องด้วยธรรมชาติอีก คือความสุขในความเป็นอิสระที่เกิดจากการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ความสุขระดับนี้เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับการใช้ธรรมชาติเป็นองค์ประกอบในการพัฒนา มนุษย์โดยตรง การมองธรรมชาติในแง่ประโยชน์ทางจิตใจนี้เป็นวิธีรักษาคุณภาพขององค์รวม

เบ็ดเสร็จที่ครอบคลุมด้านจิตใจ ซึ่งรวมถึงดุลยภาพในแง่ของความสุขด้วย สรุปว่าความสุขของมนุษย์ไม่ขึ้นอยู่กับวัตถุบำรุงบำเรอ คือไม่ขึ้นต่อวัตถุภายนอกเพียงอย่างเดียว แต่มีอยู่ที่ตัวเอง ซึ่งหาได้จากธรรมชาติด้วย (พระธรรมปิฎก, 2537, หน้า 66-69)

พระพุทธองค์ตรัสว่า

การที่จะชื่อว่าเป็นมหายุทธก็เพราะว่า เมื่อต้องการจะคิดอะไรก็คิดสิ่งนั้น เมื่อไม่ต้องการจะคิดอะไรก็ไม่คิดสิ่งนั้น โดยที่พระองค์ไม่ต้องเอายามาฉน หรือฉีดยา ท่านเรียกว่า เจโตวิสี แปลว่ามีอำนาจเหนือจิตของตน ต้องการเข้าสมาธิเมื่อไรก็เข้าได้เมื่อนั้น ต้องการทำให้สงบเมื่อไรก็ทำได้ทันที ต้องการทำให้จิตใจให้ร่าเริงเบิกบานก็ทำได้ด้วยตัวเอง...นี่คืออิสรภาพที่แท้จริงของมนุษย์ และความสุขที่จริงก็ตั้งอยู่บนฐานของอิสรภาพที่แท้จริงด้วย (พระธรรมปิฎก, 2537, หน้า 69-70)

คำสอนของพระพุทธองค์แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า มนุษย์จะมีอิสรภาพได้ต่อเมื่อสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงคือพัฒนาตนเอง พัฒนาจิตใจตนเอง พัฒนาปัญญาจนกระทั่งทำให้ตัวเองเป็นได้ในสิ่งที่ดีที่สุด สามารถเข้าถึงหรืออยู่ในภาวะที่ดีที่สุดได้ โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุบำรุงบำเรอจากภายนอก ไม่ต้องเบียดเบียนกันเอง และเบียดเบียนธรรมชาติ สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างรื่นรมย์

ความเชื่อที่มนุษย์มีต่อพืชพรรณไม้

พืชพรรณไม้บรรดามีในโลก ล้วนเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ต่อมนุษย์และสัตว์ ความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับพืชพรรณไม้จึงเป็นสิ่งที่มิอยู่ในความคิดคำนึงของมนุษย์ทุกดินแดน ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์อาถรรพเวท และคัมภีร์อื่น ๆ ว่าชาวฮินดูให้ความเคารพนับถือต้นไม้มาก ถึงกับมีคำกล่าวที่ว่า “ผู้ใดก็ตามที่ปลูกต้นไม้เพียงต้นเดียวก็จะได้ขึ้นสวรรค์” ด้วยความเชื่อเช่นนี้ชาวฮินดูจึงไม่ทำลายต้นไม้ และการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวฮินดูจะต้องมีพืชพรรณไม้เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ การบูชาพระเจ้าของชาวฮินดูจะต้องใช้ดอกไม้บูชาด้วยทุกครั้ง ถ้ามนุษย์มีความเคารพพืชพรรณไม้ ไม่คิดทำลายพืชพรรณไม้ทั้งหลาย โลกก็จะสดชื่น ร่มเย็นเป็นสุข ไม่เกิดเภทภัยธรรมชาติ ดังที่มนุษย์กำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน

การเคารพพืชพรรณไม้ โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่มิใช่ความโง่เขลาว่างาย ความจริงเป็นภูมิปัญญาในการคุ้มครองผดุงรักษาต้นไม้ให้คงอยู่ได้ การใช้ดอกไม้บูชาสิ่งที่ตนเคารพนับถือก็เป็นการเพิ่มความสุขใจให้แก่ผู้บูชา ความสุขใจเป็นพลังอย่างหนึ่งที่จะทำให้ผู้บูชามีความสุขกายสบายใจ เมื่อทุกคนมีความสุขสบาย โลกก็就会有ความสงบสุข (ส.พลายน้อย, 2553, หน้า คำนำ)

1. เชื่อว่าต้นไม้เกิดจากเทพเจ้า (พระเป็นเจ้า)

มนุษย์กับพืชพรรณไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแน่นอน บางท่านเชื่อว่าพืชพรรณไม้ต่าง ๆ เกิดจากร่างกายของมนุษย์ คือเมื่อฝังร่างคนตายแล้วได้เกิดพืชพรรณต่าง ๆ จากซากศพ หรือจากเครื่องประดับที่ติดอยู่กับศพนั้น บางครั้งเทพเจ้าก็สร้างพืชพรรณจากสิ่งที่มีอยู่ในร่างกายมนุษย์ นิทานอินเดียบางเรื่องบอกว่า พืชพรรณไม้เกิดจากพระเป็นเจ้า เช่น หญ้าแฝกเกิดจากผมของฮัมร็อกผู้เป็นพระเจ้า ต้นไม้กวาดเกิดจากเครา และหญ้าแพรกเกิดจากขนหน้าอกของฮัมร็อก เมื่อพืชพรรณไม้เกิดจากพระผู้เป็นเจ้า (เทพเจ้า) จึงกลายเป็นพืชพรรณไม้ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่นับถือของผู้คน (ส.พลายน้อย, 2553, หน้า 12)

คัมภีร์ภูิกาชินาลังการ กล่าวว่า เมื่อมนุษย์รุ่นแรกของโลกเกิดความละอาย เพราะต่างก็ยังเปลือยกายอยู่ จึงเกิดความปรารถนาจะได้ผ้าคลุมห่ม ครั้นนั้นจึงเกิดต้นกัลปพฤกษ์ขึ้นมา ใครอยากได้อะไรก็ไปเอาจากต้นกัลปพฤกษ์ นอกจากนั้นยังบังเกิดมีไม้ออก ไม้ผล เช่น มะม่วง กัลย ข้าวสาลี เป็นต้น เพื่อเป็นอาหารของมนุษย์

นิทาน ตำนาน และคัมภีร์ต่าง ๆ ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มนุษย์กับพืชพรรณไม้มีความเกี่ยวข้องกันมาแต่โบราณกาล ถ้ามนุษย์ขาดพืชพรรณไม้ ก็อาจจะมีชีวิตอยู่ได้ พืชพรรณไม้บางชนิดเป็นอาหาร เป็นยารักษาโรคเป็นเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีพ ประกอบอาชีพ

ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดที่ได้สัมผัสพบทอดมาแต่โบราณกาลนี้เองทำให้เกิดประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งการยกย่องบูชาพืชพรรณไม่ว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์เกิดมีพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อแสดงความกตัญญูกยกย่องบูชาพืชพรรณไม้นานาชนิด (ส.พลายน้อย, 2553, หน้า 13)

2. เชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มีเทพารักษ์

การนับถือต้นไม้ใหญ่มีอยู่ทั่วโลก ในยุโรปเคยนับถือต้นโอ๊ก (Oak) ว่าเป็นต้นไม้ของเทพเจ้า ชาวอิตาลีโบราณเชื่อว่าต้นโอ๊กเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของเทพจูปีเตอร์ บางพื้นที่ในพม่า (เมียนมา) นับถือต้นมะขามใหญ่ ว่าเป็นที่สถิตยของเนต (เทพเจ้าแห่งฝน) ถ้าต้องการให้ฝนตกให้น้ำมะพร้าว กล้วย ขนมห ไก่ ไปถวาย (สังเวย) เพื่ออ้อนวอนขอฝน ในอินเดียถ้าใครตัดต้นไม้ใหญ่ ต้องขออภัยผู้คุ้มครองต้นไม้ (เทพารักษ์) ไม่ให้เอาโทษหรือทำร้ายผู้ตัดต้นไม้ คนไทยสมัยโบราณก็นับถือต้นไม้ใหญ่ด้วยเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มีเทพารักษ์สถิตอยู่ ยิ่งถ้าเป็นต้นไม้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนายิ่งนับถือเป็นพิเศษ เช่น ต้นโพธิ์ซึ่งเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ (พราหมณ์ถือว่าพระวิษณุมาตรมาเป็นต้นโพธิ์ รากคือพระพรหม เปลือกคือพระวิษณุ กิ่งคือพระมหาเทพ (พระศิวะ))

เรื่องราวดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การนับถือพืชพรรณไม่ว่ามีรุกขเทวดา หรือเทพารักษ์ สถิตอยู่ เป็นความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ และมีอยู่ในทุกดินแดน (ส.พลายน้อย, 2553, หน้า 15-19)

3. เชื่อว่ามิ่งขวัญของมนุษย์อยู่ที่ต้นไม้

คติความเชื่อแต่โบราณเชื่อว่าคนที่เกิดมาทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะเป็หญิงหรือชาย มีอะไรอย่างหนึ่งสถิตอยู่ภายในร่างกายมาตั้งแต่เกิด สิ่งที่ว่านี้ถ้ายังอยู่กับตัวผู้ใด ผู้นั้นจะมี สุข ความสบายไม่ป่วยไข้ได้ทุกข์ ถ้าสิ่งนั้นหนีหายไปจากตัว จะทำให้ผู้นั้นเจ็บไข้ได้ทุกข์ และ อาจถึงแก่ความตาย ถ้าสิ่งนั้นไม่กลับมาอยู่ในร่างกายสิ่งที่ว่านั้นคือ “ขวัญ”

ขวัญมิได้มีแต่ของคนเท่านั้น สัตว์ และสิ่งไม่มีชีวิตบางอย่างก็มีขวัญด้วย เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ตลอดจนเสาเรือน เรือ เกลียน ข้าวเปลือก นาข้าว แม้กระทั่งบ้านเมืองก็มีขวัญประจำอยู่ เช่นกัน ฉะนั้นจึงมีผู้สันนิษฐานว่าขวัญคงเป็นส่วนสำคัญของมนุษย์ สัตว์ และสิ่งของ ตลอดจน บ้านเมืองที่กล่าวแล้ว (เสฐียรโกเศศ, 2507, หน้า 1-7)

มิ่ง มีลักษณะคล้ายขวัญ คือเป็นสิ่งที่ลึกลับ ไม่มีตัวตน ประจำอยู่ในตัวคน สัตว์ และ สิ่งไม่มีชีวิตบางอย่าง มีลักษณะจะว่าเหมือนขวัญก็ได้ มิ่งนั้นถ้าอยู่กับใครก็จะทำให้ผู้นั้นมี สุขความเจริญ ถ้ามิ่งหนีออกจากตัวไปก็จะทำให้ตัวคนนั้นได้รับความเดือดร้อน หมดความ เจริญ เมื่อเอาคำ “มิ่ง” ไปประกอบกับคำ “ขวัญ” ก็เป็น “มิ่งขวัญ” หมายความว่า มิ่งอันเป็นยอด ของขวัญก็ได้ (เสฐียรโกเศศ, 2507, หน้า 27)

คนไทยในอดีตเชื่อว่า ขวัญ หรือมิ่งขวัญของคนที่เกิดปีต่าง ๆ (ปีนักษัตร) จะมีต้นไม้เป็น ที่สถิตของมิ่งขวัญแตกต่างกันไป แต่คนที่เกิดปีเดียวกันหรือบางปี (ปีนักษัตร) มิ่งขวัญอาจจะอยู่ ต้นไม้ชนิดเดียวกันก็ได้ดังนี้คือ

ปีนักษัตร	ต้นไม้มิ่งขวัญ
ชวด	ต้นมะพร้าว ต้นกล้วย
ฉลู	ต้นตาล
ขาล	ต้นขนุนลำปะลอส และต้นรัง
เถาะ	ต้นมะพร้าวนาฬิกา
มะโรง	ต้นจืด ต้นกล้วยพฤษ และต้นกอไผ่
มะเส็ง	ต้นโพนาย ต้นกอไผ่ และต้นรัง
มะเมีย	ต้นตะเคียน ต้นกล้วย

ปีนักษัตร	ต้นไม้มงคล
มะแม	ต้นปาริชาติ ต้นทองหลาง และต้นไผ่ป่า
วอก	ต้นขนุน
ระกา	ต้นไผ่ ต้นยาง และต้นฝ้ายเทศ
จอ	ต้นลำไย และต้นบัวบก
กุน	ต้นบัวหลวง และต้นบัวบก

(ส. พลายน้อย, 2553, หน้า 21)

ต้นไม้มงคลของคนเกิดปีชวด

ภาพที่ 1 ต้นมะพร้าว

ภาพที่ 2 ต้นกล้วย

ต้นไม้มีงวงวิญญของคนเกิดปีฉลู

ภาพที่ 3 ต้นตาล

ต้นไม้มีงวงวิญญของคนเกิดปีชวด

ภาพที่ 4 ต้นขนุนสำปะลอ

ภาพที่ 5 ต้นรัง

ต้นไม้มีงวงของนกเกิดปีเถาะ

ภาพที่ 6 ต้นมะพร้าวนาฬิกา หรือมะพร้าวไฟ

ต้นไม้มีงวงของนกเกิดปีมะโรง

ภาพที่ 7 ต้นจิ้ง

ภาพที่ 8 ดอกจิ้ง

ภาพที่ 9 ต้นชัยพฤกษ์

ภาพที่ 10 ต้นกอไผ่

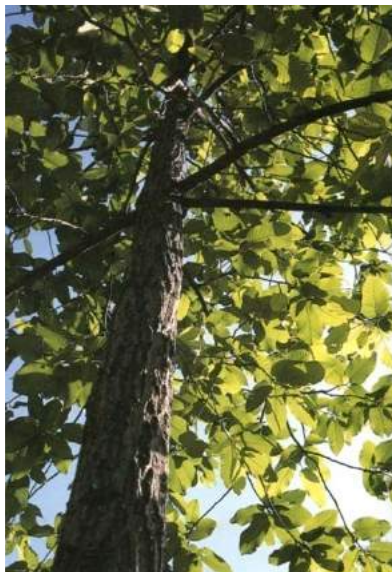
ต้นไม้มีงูพิษของคนเกิดปีมะเส็ง

ภาพที่ 11 ต้นโพบาย หรือต้นกระดาด

ภาพที่ 12 ต้นไผ่

ภาพที่ 13 ต้นรัง

ต้นไม้มีงวงใหญ่ของคนเกิดปีมะเมีย

ภาพที่ 14 ต้นตะเคียน

ภาพที่ 15 ต้นกล้วย

ต้นไม้มงคลขวัญของคนเกิดปีมะแม

ภาพที่ 16 ต้นปาริชาติ

ภาพที่ 17 ต้นทองหลาง

ภาพที่ 18 ต้นไผ่ป่า

ต้นไม้มีงวงวิญญของคนเกิดปีวอก

ภาพที่ 19 ต้นขนุน

ต้นไม้มีงวงวิญญของคนเกิดปีระกา

ภาพที่ 20 ต้นไผ่

ภาพที่ 21 ต้นยาง

ภาพที่ 22 ต้นฝ้ายเทศ

ต้นไม้มิ่งขวัญของคนเกิดปีจอ

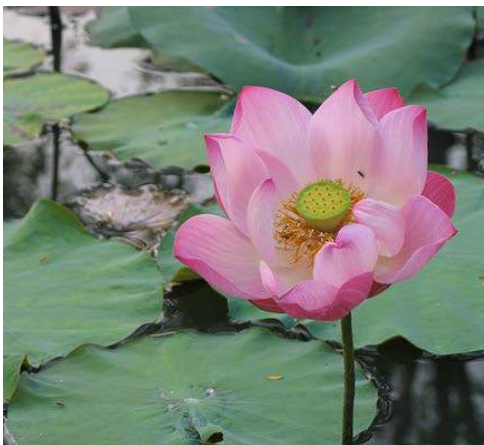

ภาพที่ 23 ต้นลำโรง

ภาพที่ 24 ต้นบัวบก

ต้นไม้มิ่งขวัญของคนเกิดปีกุน

ภาพที่ 25 ดอกบัวหลวง

ภาพที่ 26 ใบบัวบก

ส. พลายน้อย เขียนไว้ในหนังสือพืชพรรณไม้มงคลว่า ตำราพรหมชาติมิได้กล่าวว่าให้ทำ
อย่างไรกับต้นไม้มิ่งขวัญดังกล่าว แต่ตำราฝังรึกเขียนไว้ว่า เอรากฝังลงในหลุม เสกน้ำรดแล้วจึงเอา
ดินกลบ ต่อจากนั้นจึงเอาต้นไม้มิ่งขวัญประจำปีเกิดข้างต้นปักลงไว้ที่ปากหลุมรึกนั้น เมื่อปักแล้ว
จึงเสกน้ำรดต้นไม้นั้นด้วยพระคาถานี้ 3 คาบ

“สนธิ ปกฺขา อปติตนา สนฺติ ปาทา อวญฺจนา มาตา ปิตา จนิขณฺฐา ชาตเวท ปฏิกฺกม
สทฺสจฺเจ กเตมยฺหํ มหา ปชฺชลิโตสิชี วชฺเชสิ โสฬส กริสานิ อุกกํ ปตฺวา ยถา สีชี สจฺ เจน เม สโม
นตฺถิ เอสา เม สจฺจปารมีติ”

รดน้ำอีกครั้ง แล้วสวดพระคาถาบทต่อไปอีก 3 คาบ ดังนี้

“สพฺพพุทธานุภาเวน สพฺพธมฺมานุภาเวน สพฺพสงฺฆานุภาเวน พุทฺธรตนํ ธมฺมรตนํ
สงฺฆรตนํ ติณฺณํ รตนานํ อานุภาเวน จตุราสีติสทฺสธมฺมกฺ ขนฺธานุภาเวน ปิฎกตฺยานุภาเวน ชินสาว
กานุภาเวน สพฺเพ เตโรคา สพฺเพเตภยา สพฺเพ เต อนฺตรายา สพฺเพ เต อูปทฺทวา สพฺเพเต พุณฺณิมิตฺ
ตา สพฺเพ เต อวํมจฺจลา วินสฺสนฺติ อายฺวทฺธโก สฺวทฺธโก โหตุ สพฺพทา ทุกฺขโรคฺภยา เวรา โสกา
สตฺตฺ จุปทฺทวา อนเภา อนฺตรายาปิ วินสฺสนฺตฺ จเตชสา ชยสิทฺธิ ธนํ ลาภํ โสถิ ภาคยํ สุขํ พลํ สิริ
อายฺยจฺฉณโณจโณคํ วุฒิํ จยสํวา สทฺวสฺสา จ อายฺ จ ชีวสิทฺธิ ภาวนฺตฺเต”

สวดจบแล้วจึงกลับมา ท่านว่า จะเป็นสวัสดิมงคลนักแลฯ (ส.พลายน้อย, 2553, หน้า
22-23)

ไม้มงคลของไทย

ไม้มงคลของคนไทยโบราณ จากพระไตรปิฎก ตำราพรหมชาติ และวรรณกรรมสำคัญ เช่น ไตรภูมิพระร่วง อิเหนา รามเกียรติ์ และขุนช้างขุนแผน ฯลฯ แต่ละเล่มแต่ละเรื่องกล่าวถึง ไม้มงคลไว้หลากหลาย มีทั้งเหมือนกัน ใกล้เคียงกัน และต่างกัน ทำให้ยากแก่การที่จะเข้าใจ ความหมายที่แท้จริงของไม้มงคลของคนไทยในสมัยก่อน มีผู้ให้ทรรศนะว่า “ไม้มงคล” ของคนไทย ในอดีตคือไม้ที่ปลูกไว้ในบริเวณบ้านเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวันมีทั้งไม้ที่ใช้เป็น อาหาร ไม้ดอก ไม้ประดับ ไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล ไม้ไซไม้ใหญ่ที่ใช้ปลูกสร้างบ้านเรือน เพราะคน โบราณเชื่อว่าไม้เหล่านั้นควรอยู่ในป่า เนื่องจากต้องใช้พื้นที่กว้างขวาง

ความเป็นพืชพรรณไม้มงคลที่คนไทยโบราณเชื่อถือถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน แท้จริงแล้วก็คือไม้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัวและสังคม พืชพรรณไม้ชนิดใดที่บรรพบุรุษ ไทยนำมาใช้ในชีวิตรประจำวันต่างถือเป็นมงคลด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งความเป็นมงคลส่วนใหญ่หมายถึง การให้คุณประโยชน์ต่อครอบครัว สังคม ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไม้มงคลในที่นี้จึงมี ความหมาย และความเป็นมงคลแตกต่างกันไป จำแนกตามปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีวิตได้ดังนี้

1. ไม้มงคลที่เป็นอาหารและยา

ประเทศไทยตั้งอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพรรณไม้นานาชนิด ทำให้คนไทยมี พื้นฐานของชีวิตและวัฒนธรรมผูกพันกับพืชพรรณไม้และสาหร่ายน้ำ อาหาร ยารักษาโรค สายใยชีวิต และวัฒนธรรมเชื่อมโยงอยู่กับพืชพรรณไม้และสาหร่ายน้ำเสมอ ด้วยภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของ บรรพชนไทย ทำให้อาหารไทยก้าวขึ้นมาเป็นอาหารสุขภาพระดับแนวหน้าของโลกปัจจุบัน พืชพรรณอาหารและยาที่สำคัญมาแต่อดีต และจัดเป็นพืชพรรณไม้มงคลที่ปลูกไว้ในบริเวณบ้าน สืบมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กัลย กล้วย อ้อย มะม่วง มะยม มะตูม มะขาม มะพร้าว ทับทิม ขนุน ยอ ขจร มะลิ กุหลาบ

กล้วย (Banana) ชื่อวิทยาศาสตร์ Musa spp. & hybrid วงศ์ MUSACEAE กล้วยมี หลายสายพันธุ์ เช่น กล้วยน้ำว้า กล้วยไข่ กล้วยหอม กล้วยหักมุก กล้วยเล็บมือนาง ฯลฯ กล้วย นอกจากจะเป็นไม้มงคลที่เป็นอาหารสำคัญของคนไทยแล้ว กล้วยยังเป็นไม้มงคลที่ใช้ในพิธีมงคล ต่าง ๆ เช่นในขบวนขันหมาก ใช้ผูกปลายเสาในพิธียกเสาเอกเป็นต้น ทั้งนี้เพราะกล้วยเป็น สัญลักษณ์ที่แสดงความอุดมสมบูรณ์ เป็นพรรณไม้ที่ใช้ประโยชน์ได้ทั้งต้น ใช้ปรุงเป็นอาหารได้ทั้ง อาหารคาว และอาหารหวาน มีคุณค่าทางอาหารสูง อุดมด้วยวิตามินและเกลือแร่ อาหารคาวปรุง จากส่วนต่าง ๆ ของกล้วยได้เกือบทุกส่วน เช่น แกงเผือกหัวปลี (เป็นอาหารบำรุงสำหรับสตรีหลัง คลอดบุตร จะทำให้มีน้ำนมให้ลูกดื่มได้มาก) ยำหัวปลี แกงหยวกกล้วย แกง(ลูก)กล้วย (ดิบ)

ตำก้วย (ภาคอีสาน) ส่วนที่มาปรุงเป็นของหวาน เช่น ก้วยบวชชี ก้วยเชื่อม ก้วยนึ่ง ก้วยทอด ก้วยปิ้ง ก้วยฉาบ ก้วยตาก ก้วยกวน ขนมก้วย เป็นต้น ใบก้วย (ใบตอง) ใช้ทำบายศรี เย็บเป็นกระทงใส่อาหารแทนภาชนะ ทำเป็นกระทงลอยในประเพณีวันลอยกระทง ใช้ห่ออาหารเช่น ห่อหมก ขนมใส่ไส้ ขนมก้วย ฯลฯ ก้วยเป็นผลไม้ที่ใช้ถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือ เช่น ใช้เป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ (ถวายพระ) คนจีนใช้ไหว้เจ้า พราหมณ์ใช้เป็นเครื่องสังเวยเทพชั้นสูงของพราหมณ์และฮินดู ใช้เป็นส่วนประกอบหนึ่งใน 12 อย่างในการปลูกเสกสร้างองค์้าว จตุคามรามเทพ ก้วยเป็นไม้มงคลที่คนไทยปลูกไว้ประจำบ้านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 27 ต้นก้วย ปลีกก้วย และเครือก้วย

ยางก้วยมีรสฝาดใช้สมานแผลห้ามเลือด ผลดิบฝานเป็นแผ่นบาง ๆ ตากแดด 2 วัน แล้วบดเป็นผง ผสมน้ำผึ้ง 1 ช้อนโต๊ะ หรือขงน้ำดื่ม ช่วยรักษาแผลในกระเพาะอาหาร แก้อาการท้องเดิน บางตำรานำผลก้วยดิบมาปั่นเป็นลูกกลอน รับประทานครั้งละ 4 เม็ด วันละ 4 ครั้ง ก่อนอาหารและก่อนนอน ใช้รักษาโรคได้เช่นกัน ผลสุกรสหวาน มีสารเพกทิน (Pectin) ช่วยระบายท้อง บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย ก้วยเป็นผลไม้ที่ให้พลังงานสูง และมีโปรตีนมากกว่า แอปเปิ้ลถึง 4 เท่า (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 26-29) คุณค่าทางอาหารและยาของก้วยชนิดที่นิยมปลูกกันที่บ้านคนไทย

1. ก้วยน้ำว่า มีธาตุเหล็ก ช่วยป้องกันโรคโลหิตจาง
2. ก้วยหอม มีโปรตีนสูง ช่วยให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง

3. กัลล้วยหักมุก มีแคลเซียมสูง ช่วยเสริมสร้างกระดูกและฟัน (คนไทยนิยมทำกัลล้วยหักมุกเผาให้ผู้สูงอายุรับประทาน คงเพื่อช่วยเสริมความแข็งแรงให้กระดูกของผู้สูงอายุ)

4. กัลล้วยเล็บมือนาง มีฟอสฟอรัส ช่วยบำรุงกระดูกและฟัน นิยมปลูก และรับประทานกันมากทางภาคใต้

5. กัลล้วยไข่ มีเบต้าแคโรทีน ช่วยต้านมะเร็ง

หัวปลี มีรสฝาด กินบำรุงน้ำนม แก้โลหิตจาง ลดน้ำตาลในเลือด รักษาเบาหวาน แก้โรคกระเพาะอาหารและลำไส้อักเสบ

ใบ ปิ้งไฟใช้ปิดแผลไฟไหม้ หรือนำมาต้มน้ำอาบแก้เม็ดผดผื่นคันได้

ราก ใช้แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้โรคบิด แก้ท้องเสีย

เปลือกกัลล้วย ใช้ทาบริเวณที่ยุ่งหรือแมงกัด

คนอินเดียเชื่อว่ากัลล้วยใช้รักษาโรคเบาหวาน โลหิตจาง และคอพอกได้

ใบกัลล้วย (ใบตอง) ใช้ทำบายศรีในงานพิธีต่าง ๆ ทำกระทงอาหารคาว หวาน ห่อกะปิ หมู ปลา พริก หอม กระเทียม ย่าง (เผา) ให้มีกลิ่นหอม ในชนบทสมัยโบราณใช้ใบตองแห้งมวนยาสูบ

กาบกัลล้วย ฉีกเป็นเส้นตากแห้งใช้เป็นเชือกมัดของได้ ลำต้น สับเป็นอาหารเลี้ยงหมู ใช้แทนกระสอบทรายให้นักมวยฝึกเตะ ต่อย เอากาบกัลล้วยฉลุสลักประดับเมรุ แท่น ฯลฯ ใช้เป็นฐานกระทง หรือแพที่จะลอยน้ำ

ก้านกัลล้วย ใช้ทำเป็นของเล่นเด็ก เช่น ม้าก้านกัลล้วย ปืนยาว เป็นต้น

อ้อย (Sugar Cane) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Saccharum officinalum* Linn วงศ์ GRAMINEAE อ้อยเป็นพืชล้มลุกจำพวกหญ้า ลำต้นแข็งแรง มีข้อปล้องชัดเจน มีหลายชนิดหลายพันธุ์ สูงประมาณ 2-4 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 2-10 เซนติเมตร ไม่แตกกิ่งก้าน ผิวนอกสีเขียวออกเหลือง หรือสีแดงเข้มออกม่วง มีซี่ฝักเป็นผ้าขาวเคลือบอยู่ ใบแคบผิวใบมีขนสั้น ๆ เส้นกลางใบใหญ่ สีขาวมีขน ดอกออกที่ยอดเป็นช่อ ดอกสีขาว ก้านช่อดอกไม่มีขน และแตกแขนงเป็นช่อดอกย่อยมากมาย ออกดอกในช่วงฤดูหนาว เป็นพืชที่ชอบอากาศอบอุ่น และร้อนชื้น อ้อยเป็นพืชพรรณไม้ที่ใช้ในพิธีมงคลเช่นใช้ในขบวนขันหมาก ใช้ผูกปลายเสาเอกในพิธียกเสาเอกเรือนไทย นอกจากนั้นอ้อยยังเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญของไทย สามารถเอาไปหีบเอาน้ำหวานทำเป็นน้ำตาลทราย เป็นอุตสาหกรรมส่งออกของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และสมัยต่อมา ในอดีตคนไทยเอาอ้อยมาเหลาเปลือกแข็งออกควั่นเป็นแว่น ๆ เคี้ยวกินน้ำหวานได้ มีรสหวานเย็นชุ่มคอ อ้อยมีคุณสมบัติเป็นยาสมุนไพรด้วย กล่าวคือ ลำต้นหรือข้อหรือหวาน ชุ่มเย็น กินแก้ร้อน บำรุงกระเพาะ

อาหาร ขั้วปลีสวระ ขั้วเสมหะ แก้วไอ แก้วอาการคอแห้ง คลื่นไส้ อาเจียน อาการเมาค้าง และ
ท้องผูก เปลือกต้นแก่ได้เป็นตานขโมย ขาดอาหาร แผลกดทับต่าง ๆ ขาน้อยแก้หนังศีรษะเป็น
แผลเรื้อรัง และแผลฝีบวมอักเสบ

ภาพที่ 28 ต้นอ้อย

นอกจากนี้ยังใช้เป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ ดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า

“ขุนช้างเคื่องขัดสะบัดหน้า ไม่พอที่จะมาว่าจู้จี้

เมินหน้าเสียพลันทันที

เรียกหมอนมือชื้ออยู่ไว้ไว้

สั่งบ่าวไพร่ให้กองของเครื่องกัณฑ์

เผือกมันของเรานั้นอีกโข

อ้อยขาวอ้อยแดงแดงโม

ส้มโอมะตูกลูกมะไฟ”

มะม่วง (Mango Tree) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Mangifera Indica* Linn วงศ์

ANACARDIACEAE เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ สูงประมาณ 10-30 เมตร ใบเดี่ยวสีเขียว

ขอบใบเรียบ ฐานใบมน ปลายใบแหลมยาว 16-20 ซม. ดอกเป็นช่อยาว 10-20 ซม. กลีบดอกมี 5

กลีบ ยาว 3.5-4 มม. เกสรสีแดงเรื่อ ๆ ผลยาวประมาณ 15-20 ซม. กว้าง 8-10 ซม. ผลดิบสีเขียว สุกสีเหลือง

มะม่วงเป็นต้นไม้มงคลที่ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา (พระพุทธองค์เคยเสด็จไปประทับที่สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจจ์ และเก็บผลมะม่วง หว่า ะหว่างที่ทรงพำนักอยู่กับกัศสปดาบส แล้วเสด็จสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มะม่วงจึงเป็นไม้มงคลชนิดหนึ่งในทางพุทธศาสนา นิยมปลูกไว้ทางทิศใต้ของบ้าน และมีความเชื่อว่าถ้าปลูกมะม่วงแล้วเจ้าของบ้านจะร่ำรวย เพราะเป็นต้นไม้ที่มีผลดกมาก

ภาพที่ 29 ต้นมะม่วง และผลมะม่วง

ภาพที่ 30 ช่อมะม่วง

ผลมะม่วงใช้ปรุงเป็นอาหารได้ทั้งอาหารคาว และหวาน รวมทั้งรับประทานเล่น (ทำนองอาหารว่าง) เช่น ตำมะม่วง มะม่วงยำ น้ำพริกมะม่วง มะม่วงสุก รับประทานกับข้าวเหนียวมูน ทำไอศกรีมมะม่วง น้ำมะม่วง มะม่วงกวน มะม่วงดิบใช้ทำมะม่วงดอง มะม่วงแช่อิ่ม ส้มฉุน ทำเป็นของรับประทานเล่นเช่นมะม่วงน้ำปลาหวาน เป็นต้น (ชัชวาลย์ วีระกุล, 2551, หน้า 121-123)

คุณสมบัติทางยา ใบสดรสเปรี้ยวชุ่มเย็น ต้มเอาน้ำดื่ม แก้ไข้ อักเสบเรื้อรัง ท้องอืด แน่นท้อง ใช้ภายนอกนำมาชะล้างบาดแผล และพอกบาดแผลสดได้

ยางจากลูกและต้น ผสมน้ำส้มหรือน้ำมันทาแก้คัน

เปลือกผลดิบ คั่วรับประทานกับน้ำตาล แก้อาการปวดเมื่อยเมื่อมีประจำเดือน เป็นยา

คุมธาตุ

เปลือกผลแห้งบดเป็นผง ผสมน้ำมัน และน้ำผึ้ง รับประทานแก้บิด ถ่ายเป็นเลือด และ บำรุงอวัยวะภายในเกี่ยวกับการย่อยอาหาร (สถาบันแพทย์แผนไทย, 2542, หน้า 80-83)

ไม้มะม่วงยังใช้ทำเครื่องเรือนของตกแต่งบ้านและเครื่องดนตรีบางชนิด เช่น ขิม

มะยม (Gooseberry Tree Star Gooseberry) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Phyllanthees acidus* (L) Skeels วงศ์ EUPHORBIACEAE มะยมเป็นไม้มงคลที่นิยมปลูกกันทุกบ้าน เพราะคำว่า “ยม” เป็นคำพ้องรูปพ้องเสียง มีความหมายแปลว่า “นิยม” มะยมจึงเป็นต้นไม้ที่มีชื่อเป็นมงคลนาม ตำราพรหมชาติระบุว่า การปลูกต้นมะยมไว้ทางทิศตะวันตกของบ้านจะช่วยป้องกันสิ่งไม่ดีมิให้มารบกวน บางตำราบอกว่าควรปลูกต้นมะยมไว้หน้าบ้านจะได้มีคนนิยมชมชอบ มะยมเป็นต้นไม้ที่มีผลดกเก็บกินเท่าไรก็ไม่หมด บางท้องถิ่นใช้ใบมะยมมาดรวมกันใช้สำหรับพรมน้ำมัน

ภาพที่ 31 ต้นมะยม ใบมะยม

ภาพที่ 32 ผลมะยม

คุณสมบัติและลักษณะเด่นของมะยมคือเป็นต้นไม้ขนาดเล็กถึงกลาง ลำต้นตั้งตรง แตกกิ่งก้านสาขาเป็นทรงพุ่มใบเดี่ยว มีใบย่อยออกเรียงสลับกันเป็นสองแถว ใบรูปไข่ปลายแหลม ขอบใบเรียบ ช่อดอกออกตามกิ่งก้านและลำต้นดอกแยกเพศอยู่รวมกันเป็นดอกย่อยสีเหลืองอมน้ำตาล ผลอ่อนมีสีเขียว เมื่อแก่จะเปลี่ยนเป็นสีเหลือง หรือสีขาวแถบเหลืองเนื้อฉ่ำน้ำ

ประโยชน์ทางอาหาร คนภาคกลางนิยมใช้ยอดอ่อนเป็นผักจิ้มน้ำพริก ชุบแป้งทอด ทำแกงเลียง แกงคั่ว ใช้กินกับปลาแนม ภาคเหนือใช้เป็นผักกินกับลาบ ผลใช้ทำส้มตำ (ตามะยมของภาคอีสาน) ใช้รับประทานเป็นผลไม้จิ้มพริกกับเกลือ จิ้มน้ำปลาหวาน ทำมะยมดอง มะยมเชื่อม มะยมแช่อิ่ม ทำน้ำมะยม มะยมกวน

ประโยชน์ทางยา ดอกนำมาต้ม กรองเอาแต่น้ำใช้ล้างตาได้ ผลทั้งดิบและสุก รสเปรี้ยว รับประทานแก้ไอ บำรุงโลหิต และระบายท้อง ใบสด ต้มเอาแต่น้ำดื่ม ขับเสมหะ บำรุงประสาท และหากนำใบสดมาตำร่วมกับหมากผู้หมากเมีย และใบมะเฟือง ใช้แก้ไข้หวัด เปลือกต้นสด ต้มเอาน้ำดื่มแก้ไข้ทับระดู หรือเอามาต้มน้ำอาบแก้เม็ดผดผื่นคัน รากสด ต้มเอาน้ำดื่มแก้โรคผิวหนัง ขับน้ำเหลือง

มะตูม (Bael Fruit Tree, Bengal Quince, Bilak) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Aegle Marmelos* Corr. วงศ์ RUTACEAE มะตูมเป็นไม้มงคลอีกชนิดหนึ่งในทรรคนะของคนไทยโบราณ เพราะใบและดอกมะตูมมีลักษณะคล้ายตรี ซึ่งเป็นอาวุธของพระอิศวร จึงถือเป็นพรหมไม้ ศักดิ์สิทธิ์ และนิยมใช้ใบมะตูมในงานมงคลต่าง ๆ เช่น การครอบครุ การทำน้ำมันต์สะเดาะเคราะห์ เป็นใบไม้พระราชทานให้ทูตที่เข้าเฝ้าเพื่อกราบถวายบังคมลาไปรับราชการต่างประเทศ “ตูม” หมายถึงเสียงดัง โดังดัง มีชื่อเสียง ก่อให้เกิดกำลังใจ ความมานะ เพียรพยายามที่จะต่อสู้ฝ่าฟัน อุปสรรคต่าง ๆ และประสบความสำเร็จในชีวิต ชาวฮินดูเชื่อว่าใบมะตูมสามารถใช้ป้องกันเสนียดจัญไร และขับไล่ภูตผีปีศาจได้

ภาพที่ 33 ต้น ใบ มะตูม

ภาพที่ 34 ผลมะตูม

คนไทยโบราณนิยมปลูกมะตูมไว้ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้าน เพราะนอกจากจะปลูกให้เกิดความเป็นสิริมงคล ป้องกันภูติผีปีศาจและภัยอันตรายต่าง ๆ แล้ว ส่วนต่าง ๆ ของต้นมะตูมยังนำมารับประทาน และใช้ทำประโยชน์ได้ทั้งทางอาหารและยา (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 116-117)

มะตูมเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางสูงถึง 15 เมตร ตามลำต้น และกิ่งมีหนามแข็งแหลมคม เรือนยอดกลม ใบเป็นใบประกอบชนิดใบย่อย 3 ใบ ออกเวียนเป็นเกลียวรอบกิ่ง ใบย่อยรูปไข่ หรือรูปหอกแกมรูปไข่ ปลายใบเรียวแหลม กว้าง 1.8-7.5 ซม. ยาว 4-13.5 ซม. ขอบใบหยักเป็นฟันเลื่อย ฐานใบมนก้านใบยาว ใบมีกลิ่นหอม ดอกเป็นดอกช่อ ออกตรงปลายกิ่งหรือซอกใบ ดอกย่อยสีขาว หรือขาวปนเขียว มีกลิ่นหอมไกล กลีบเลี้ยง 5 กลีบ กลีบดอก 4-5 กลีบ ผลเป็นรูปไข่ หรือรูปกลม เปลือกผลจะหนาแข็ง ผลอ่อนมีเปลือกสีเขียว เมื่อแก่กลายเป็นสีเขียวมเหลือง ภายในผลมีเนื้อสีส้มปนเหลือง เนื้อนี้มีเมล็ดจำนวนมากแทรกอยู่ในเนื้อผล

ประโยชน์ทางอาหาร ยอดอ่อนและผลดิบใช้รับประทานเป็นผักสด ชาวเหนือชาวอีสานรับประทานแก้มลักบ ก้อย หรือแจ่ว ชาวใต้รับประทานกับน้ำพริก และแกงรสจัด คนภาคกลางนิยมนำผลมะตูมดิบมาปรุงเป็นยำมะตูม

ส่วนประโยชน์ทางยา ราก รสฝาดปร่า ชำ ขึ้นเล็กน้อย นำไปคั่วไฟให้เหลือง แล้วไปดองเหล้าเพื่อดับกลิ่นใช้แก้พิษไข้ ไข้ หืดหอบ ไอ แก้สะอึก แก้ไข้ตัวร้อน ฝนตำแน้มในหน้าอก ขับลม รักษาน้ำดี ขับเสมหะ ปวดหัว ตาลาย แก้พยาธิ แก้ตกโลหิต และช่วยขับปัสสาวะ

ใบสด (ยอดอ่อน ใบอ่อน) รับประทานเป็นผักแก้มลักบก้อย หรือกินกับน้ำพริก และแกงรสจัด ช่วยเจริญอาหาร บำรุงธาตุ แก้หวัดหลอดลมอักเสบ ท้องเดิน

ผลอ่อน ผานเป็นแว่นตากแห้ง บดเป็นผง ไล่ซังเป็นน้ำชา หรือต้มน้ำตาลเป็นเครื่องดื่ม ช่วยย่อยอาหาร แก้ท้องเสีย รักษาโรคกระเพาะอาหารอักเสบ แก้บิด ขับผายลม บำรุงกำลังช่วยเจริญอาหาร

ผลแก่ หากนำมาขูดผิวให้หมด ทูบพอแตก ต้มน้ำ เติมน้ำตาลเล็กน้อย จะได้น้ำรสหอม เรียกว่า “น้ำอชบาล” รสฝาดหวาน มีสรรพคุณบำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับผายลม

ผลสุก รสหอมหวาน สรรพคุณแก้ลม แก้เสมหะ แก้ผูกเลือด บำรุงไฟธาตุ แก้กระหายน้ำ และขับลม รับประทานสด ๆ หรือนำเนื้อมาเชื่อม ทำอาหารหวานก็ได้

เปลือก ราก และลำต้น รสฝาด ปร่า ชำ แก้ไข้จับสั่น และขับลมในลำไส้ (สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2542, หน้า 36-37)

ประโยชน์อื่น ๆ ต้นมะตูม (ไม้มะตูม) ใช้ทำเกรียน ลูกหีบ หวี ยางในมะตูมใช้แทนกาวได้ เปลือกผลทำเป็นสีย้อมผ้าให้สีเหลืองได้

มะขาม(Tamarind) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Tamarindus indica L. วงศ์ LEGUMINOSAE-PAPILIONOIDEAE มะขาม เป็นไม้มดลูก เพราะคำว่า “ขาม” เป็นคำที่พ้องรูป พ้องเสียงกับคำว่า “เกรงขาม” เป็นมดลูกนาม ประกอบกับมะขามเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ แตกกิ่งก้านสาขามาก และมีคุณสมบัติมากมาย ตำราพรหมชาติถือว่าเป็นไม้มดลูกที่ควรปลูกไว้ประจำบ้านทางทิศตะวันตก ให้น้ำเกรงขาม น้ำยาเกรง และเพื่อป้องกันภูตผีปีศาจ คนถ่อย (คนไม่ดี) ให้เกรงกลัว ไม่กล้ามารบกวน ลดเคราะห์ให้เบาบาง สร้างบารมี และมีอายุยืน

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ มะขามเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ แตกกิ่งก้านสาขามาก เปลือกต้นไม่มีหนาม เปลือกขรุขระ และหนา สีสน้ำตาลอ่อน เนื้อไม้แข็ง เหนียวมาก

ใบ เป็นใบประกอบ ใบเล็กออกตามกิ่งก้านใบเป็นคู่ประมาณ 10-18 คู่ ใบย่อยเป็นรูปขอบขนาน ปลายใบและโคนใบมน กว้าง 2.5 มิลลิเมตร

ดอก ออกเป็นช่อเล็ก ๆ ตามปลายกิ่ง ช่อหนึ่งมี 10-15 ดอก ดอกย่อยขนาดเล็ก กลีบดอกสีเหลือง และมีจุดประสีแดง อยู่กลางดอก

ผล เป็นฝักยาว รูปร่างยาว หรือโค้ง ยาว 3-20 ซม. กว้าง 1-2 ซม. ฝักอ่อนมีเปลือกสีเขียวอมเทา สีสน้ำตาลเรียบ เนื้อติดกับเปลือก เมื่อแก่ฝักเปลี่ยนเป็นเปลือกแข็งกรอบหักง่าย สีสน้ำตาล เนื้อในกลายเป็นสีน้ำตาลหุ้มเมล็ด สีสน้ำตาลเข้ม เนื้อมะขามมีรสเปรี้ยว และหวาน

ภาพที่ 35 ดอก ใบมะขาม

ภาพที่ 36 ฝักมะขาม

ประโยชน์ทางอาหาร

ยอดอ่อน ใบอ่อน ดอกอ่อนและแก่ ผักมะขามอ่อนและผักแก่ใช้เป็นผักปรุงอาหารคาวหวานได้ เช่น แกงส้มยอดมะขามอ่อน ต้มไก่ใบมะขาม แกงเห็ดใบมะขาม ปลาสดต้มน้ำมะขามอ่อน ต้มโคล้ง ต้มยำ ผักอ่อนใช้ตำน้ำพริกมะขามสด ดอกใช้ยำ ส่วนผลแก่หรือผักแก่ทำน้ำพริกมะขามเปียก รับประทานเป็นผลไม้ให้แคลเซียม และวิตามินสูง หากมีจำนวนมากยังแปรูปเป็นขนมเช่นมะขามกวน มะขามแก้ว เป็นต้น (ธัญนันท์ วีระกุล, 2511, หน้า 115)

ประโยชน์ทางยา

เปลือกต้นผสมเกลือเผาในหม้อจนเป็นเถ้าขาว ผสมน้ำอมบัววนปาก แก้เจ็บปาก เจ็บคอ แก้เหงือกบวม ท้องอืด อาหารไม่ย่อย เปลือกต้น 1 กำมือ ต้มกับน้ำ 3 แก้ว ปล่อยให้เดือดนาน 30 นาที นำมาใช้ล้างแผลเรื้อรังและช่วยสมานแผลได้

ใบแก่มีรสเปรี้ยวฝาด ใช้ตำมาปรุงเป็นยาแก้ไข้ โรคบิด ขับเสมหะในลำไส้ ฟอกโลหิต ขับเลือดลมในลำไส้ ใบมะขามแก่นำมาต้มรวมกับหอมแดง 2-3 หัว โกรกศีรษะเด็กเวลาเข้านอนใช้แก้หวัดคัดจมูกในเด็ก หรือใช้ต้มอาบหลังฝนใช้ หรือหลังคลอดทำให้สดชื่น

เนื้อมะขาม รสเปรี้ยว อุ่นให้ร้อน ผสมน้ำตาลทรายแล้วเคี่ยวให้ข้น รับประทานแก้คลื่นไส้ อาเจียนในหญิงมีครรภ์ แก้เบื่ออาหารในฤดูร้อน ขับเสมหะ แก้เด็กเป็นตานขโมย หรือนำเนื้อมะขามมาปั่นเป็นก้อนเล็ก ๆ คลุกกับเกลือป่น กลั่นกับน้ำอุ่นประมาณ 1 แก้ว ใช้แก้ท้องผูก ถ้ารับประทานมากไปอาจจะทำให้ท้องเสียได้ เนื้อมะขามผสมปูนแดงนำมาทารักษาบริเวณที่เป็นฝี เนื้อมะขามผสมกับเกลือและข่าใช้เป็นยาขับเลือด ขับลม

มะขามเปียก (เนื้อในผักมะขามที่แก่จัด นำมาปั่นเป็นก้อน มีรสเปรี้ยว) มีฤทธิ์เป็นยาระบาย ถ้ารับประทานมากเกินไปจะทำให้ท้องเสีย หากนำมะขามเปียกมาคั้นให้น้ำข้น ๆ ผสมเกลือเล็กน้อย รับประทานชาวมใหญ่ ๆ สามารถล้างเลือดที่ตกค้างภายในของผู้หญิงที่คลอดบุตรใหม่ ๆ

รกมะขาม เป็นเส้นคล้ายก้างปลาโอบเนื้อมะขามไว้ มีรสฝาด ใช้แก้ท้องเสีย

เมล็ดแก่ คั่วให้เกรียมกะเทาะเปลือกออก แห่เกลือจนนุ่ม ใช้แก้ท้องร่วง อาเจียน ขับพยาธิ (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 114-115 และ สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2542, หน้า 122-124)

ประโยชน์อย่างอื่น เนื้อมะขาม (มะขามเปียก) ใช้ขัดเครื่องเงิน เครื่องทองเหลืองให้เงางาม เนื้อไม้มะขามเป็นไม้ที่มีเนื้อเหนียว ทนแข็งแรง ชาวสะอาด นิยมนำมาทำเป็นเขียง

มะพร้าว (Coconut) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cocos nucifera* Linn. วงศ์ PALMAE
มะพร้าวเป็นไม้มงคลประจำปีนักษัตรปีชวด มะพร้าวเป็นพรรณไม้สารพัดประโยชน์ที่คนไทยรู้จัก
และนำส่วนต่าง ๆ ของต้นมะพร้าวมาใช้ประโยชน์ทั้งเป็นอาหาร เป็นยา และประโยชน์อื่น ๆ

มะพร้าวเป็นไม้ยืนต้นสูงประมาณ 20 เมตร มีหลายพันธุ์ ทั้งมะพร้าวน้ำหอม มะพร้าว
นาฬิกา มะพร้าวห้าว มะพร้าวกะทิ มะพร้าวช่อ (กะโหลกใช้ทำช่ออู๋) เปลือกลำต้นแข็งมีลักษณะ
คล้ายปล้อง ใบออกเป็นใบรวม มีใบย่อยเป็นแผ่นแคบยาวเรียงสลับกันเป็นรูปขนนก ปลายใบ
แหลม ดอกออกเป็นช่อตามบริเวณกาบที่หุ้ม ดอกย่อยมีขนาดเล็ก ดอกหนึ่งมีกลีบดอกประมาณ 6
กลีบ ผลเป็นรูปกลมหรือรี เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 25-30 ซม. เปลือกนอกเรียบเกลี้ยง ผลอ่อนมี
สีเขียว เมื่อแก่มีสีน้ำตาล เปลือกชั้นกลางเป็นเส้นใยนุ่ม ชั้นในแข็งเป็นกะลา เนื้อผลมีสีขาวนุ่ม และ
มีน้ำใสอยู่ภายใน มีรสจืดหรือหวาน

ภาพที่ 37 ต้น ผล ใบ และจั่นมะพร้าว

ประโยชน์ด้านอาหาร

เนื้อมะพร้าว ใช้ประกอบอาหารได้ทั้งอาหารคาว อาหารหวาน เช่น แกงกะทิทั้งหลาย
แกงเนื้อ แกงไก่ แกงหมู แกงปลา แกงกุ้ง แกงเขียวหวาน พะแนง แกงมัสมั่น แกงกะหรี่ แกงหมู

ชะมวง ต้มกะทิทั้งหลาย ขนมที่เข้ากะทิ เช่นฟักทองแกงบวด กล้วยบัวชี่ รวมมิตร ลอดช่อง
น้ำกะทิ ข้าวเผาคูลูก สังขยา ขนมหม้อแกง ข้าวหลาม ฯลฯ

ประโยชน์ทางยา

เปลือกต้นสด แก้ปวดฟัน ใช้ทาแก้หิด

เนื้อมะพร้าว รับประทานเป็นยาบำรุงกำลัง ขับปัสสาวะ ขับพยาธิ และแก้ไข้ กระจายน้ำ
หรือเคี้ยวเอาน้ำมันใช้ทาแก้กลากเกลื้อน หรือทารักษาแผลน้ำร้อนลวก บำรุงหัวใจ

กะลา เฝายเป็นถ่านดำ บดจนละเอียด ผสมน้ำกินแก้ท้องเสีย แก้ปวดกระดูก

ดอก รสหวานหอม เป็นยาแก้เจ็บปาก เจ็บคอ แก้ท้องเสีย แก้ไข้ แก้อ่อนในกระหายน้ำ
กล่อมเสมหะ บำรุงโลหิต และแก้ปวดเมื่อย

ราก รสฝาดหวานหอม เป็นยาแก้ท้องเสีย ขับปัสสาวะ หรืออมบ้วนปาก แก้เจ็บคอ

(สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2542, หน้า 44-48)

ประโยชน์อื่น ๆ

กะลามะพร้าวใช้ทำเครื่องดนตรี (กะโหลกซอขลุ่ย) ได้

ใบอ่อน ใช้ห่อข้าวต้มมัด ใบแก้ไข้สานเป็นปลาตะเพียนให้เด็กเล่น ตะกร้อ ตะกร้าใส่ของ
ถาดวางผลไม้ ฯลฯ

ก้านใบ ใช้สานเป็นถาดวางผลไม้ วางของร้อน ทำเป็นไม้กวาดพื้น หรือไม้กวาดหยากไย
ได้ดี

ยอดมะพร้าวอ่อนนำมาทำอาหารได้หลายอย่างเช่น แกงยอดมะพร้าวอ่อน

กาบมะพร้าว ใช้ยัดที่นอนแทนนุ่นได้ (ที่นอนสายรุ้ง)

ในส่วนที่เกี่ยวกับความเชื่อ

ในพิธีกรรมทางศาสนาทั้งฝ่ายพุทธและฝ่ายพราหมณ์จะมีมะพร้าวอ่อนรวมอยู่ในเครื่อง
สักการบูชา เพราะถือว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์ และน้ำมะพร้าวเป็นสิ่งบริสุทธิ์
เนื่องจากเกิดภายในผลมะพร้าว ใช้จับเป็นมงคลหรือใช้เพื่อการชำระล้าง ส่วนจั่นมะพร้าวก็นำมา
ประดับสถานที่ในพิธีพราหมณ์ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ และจำลองด้วย ทองคำใช้ในการ
เฉลิมพระราชมณเฑียรในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้ยังเชื่อว่ามะพร้าวเป็นไม้มงคล การแต่งงานแบบโบราณในบางท้องถิ่น จะมี
มะพร้าวออกให้คู่บ่าวสาวปลูก หรือในตอนเด็กเกิด จะใช้มะพร้าวปลูกเหนือหลุมฝังรก ทั้งยังมี
ความเชื่อว่าการต้มน้ำมะพร้าวอ่อนทุกวันระหว่างตั้งครรภ์จะทำให้เด็กทารกที่คลอดออกมา

ผิวพรรณสะอาดเกลี้ยงเกลา ไม่มีไขมันติดตัว และผมออกมาตอนคลอด (วัชรวิ กาชัย และคนอื่น ๆ, ม.ป.ป., หน้า 115-117)

ทับทิม (Pomegranate) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Punica Granatum* Linn. วงศ์
PUNICACEAE

ความเชื่อและความหมายที่เป็นมงคล

ชาวจีนเชื่อว่าทับทิมเป็นต้นไม้ที่เกิดจากสวรรค์ มีไว้เพื่อให้เทพเจ้าใช้มัดเป่าทุกข์ภัยให้แก่มนุษย์ ในบรรดาเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ของชาวจีนมีชื่อ “เจ้าแม่ทับทิม” รวมอยู่ด้วย ทับทิมจึงถือเป็นไม้มงคลของชาวจีนที่กลายมาเป็นไม้มงคลของชาวไทยเชื้อสายจีน และชาวไทยโดยทั่วไปด้วย (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 69)

ชาวจีนถือว่าทับทิมหรือ “เซี่ยะลิ้ว” เป็นไม้มงคลที่สามารถนำสวัสดิมงคล และโชคลาภมาให้ ดอกทับทิมมีสีแดง ซึ่งเป็นสีมงคล และผลของทับทิมถือว่าเป็นผลไม้ทิพย์ ทับทิมจึงถูกนำมาเข้าพิธีอยู่เสมอ เช่นในพิธีแต่งงานของคนจีนมักจะนำยอดทับทิมมาเสียบผมเจ้าสาว ของไหว้เจ้า มักมีใบทับทิมแทรกอยู่ด้วยเสมอ เวลาจะประพรมน้ำมนต์อวยพรให้พร ก็ใช้กิ่งทับทิมเป็นอุปกรณ์ประพรม หรือกลับจากงานศพ ก่อนเข้าบ้านจะต้องล้างหน้าด้วยน้ำแช่ยอดทับทิม เพื่อขับไล่สิ่งไม่ดี อับมงคลออกไป

เชื่อกันว่าชาวราศีเมถุนเป็นคนธาตุดิน ไม้มงคลจะต้องเป็นไม้มงคลของธาตุไฟ ซึ่งได้แก่ต้นทับทิม ถ้าปลูกแล้วจะส่งผลให้เกิดความสงบร่มเย็นแก่ชีวิต ต้นทับทิมยังเป็นต้นไม้ที่ถูกโฉลกกับคนเกิดวันศุกร์ คนเกิดวันศุกร์จึงควรปลูกต้นทับทิมไว้หน้าบ้าน (วัชรวิ กาชัย และคนอื่น ๆ, ม.ป.ป., หน้า 77)

ความเป็นมงคลอีกประการหนึ่งของทับทิม อาจจะเนื่องมาจากผลทับทิมเมื่อแกะเปลือกออกแล้ว ภายในจะประกอบไปด้วยเนื้อหุ้มเมล็ดสีขาวอมชมพูใสอัดแน่นเต็มผล มองดูใสแวววับ คล้ายอัญมณีมีค่า (ทับทิม)

ทับทิมเป็นไม้พุ่มยืนต้น สูงประมาณ 3 เมตร ลำต้นเล็กเรียบสีน้ำตาลปนเทา แตกกิ่งก้านสาขา เป็นทรงพุ่มอ่อน ห้อยย้อยลง ใบเป็นใบเดี่ยวออกเป็นคู่ ๆ โคนใบสอบแคบแหลมเรียว เนื้อใบบางเป็นมันเนียนสีเขียวเข้ม ส่วนใบของยอดอ่อนจะเป็นสีแดงส้ม และมีหนามแหลมอยู่ตามกิ่งก้านใบ ดอกมีลักษณะเป็นดอกเดี่ยวสีแดงส้มสด มีกลีบซ้อนกันเป็นหยักแน่นอยู่ภายใน บางสายพันธุ์ก็ออกดอกเป็นลักษณะรวมกันเป็นกระจุกไม่เกิน 5 ดอก ผลกลมโตสีเขียวอมเหลือง ผิวนอกแข็งเป็นมัน พอแก่เปลี่ยนเป็นสีเหลืองส้มออกแดง เมื่อผลสุกเต็มที่จะแตก้าออก เผยให้

เห็นเมล็ดที่มีเนื้อเยื่อใส ๆ สีขาวอมชมพูอัดแน่นอยู่ภายใน มีรสหวานอมเปรี้ยวชนิด ๆ ชุ่มน้ำจากเนื้อ
หุ้มเมล็ด (ฉันทนันทน์ วีระกุล, 2551, หน้า 71)

ภาพที่ 38 ต้นทับทิม และผลทับทิม

ประโยชน์ทางอาหาร

ผล รับประทานเป็นผลไม้รสหวานฉ่ำ

ประโยชน์ทางยา

ดอกทับทิม นำมาตากแห้งแล้วป่นให้เป็นผง ตวง 1-2 ช้อนชา ชงน้ำดื่มเข้าเย็นก่อน
อาหาร ช่วยลดความดันโลหิต ลดน้ำตาลในเลือด ขับปัสสาวะ ป้องกันฟันผุ ยับยั้งเชื้อแบคทีเรีย
เชื้อรา ยีสต์ ขับพยาธิ และคุมกำเนิดได้ด้วย

ใบ ใช้พอกแผล แก้บิด แก้อาเจียน ชะล้างแผลที่เป็นหนอง

ราก ใช้รักษาอาการเจ็บคอ

เปลือกกราก แก้พยาธิตัวตืด บิด โรคฉี่หนู

เมล็ด ใช้เมล็ดที่แห้งแล้วประมาณ 6-9 กรัม นำมาบดให้ละเอียด หรือทำเป็นยาก่อน
เป็นยาแก้โรคปวด จุก แน่น เนื่องจากโรคกระเพาะอาหาร บำรุงกระเพาะอาหาร ทำให้เจริญอาหาร
แก้ท้องร่วง

เปลือกผล ถ้าแห้งแล้วประมาณ 2.2-4.5 กรัม นำมาบดให้ละเอียด หรือนำมาต้มน้ำกิน ใช้เป็นยาแก้โรคท้องเสีย โรคบิดเรื้อรัง ถ่ายเป็นมูกเลือด ถ่ายพยาธิ ตกขาว แผลหิด และกลากเกลื้อน (ฉันทน์ทิ วีระกุล, 2551, หน้า 71)

ประโยชน์อื่น ๆ คนจำนวนไม่น้อยนิยมปลูกทับทิมเพื่อความสวยงาม เพื่อความสุนทรีย์ ดังปรากฏความในหนังสือนิราศเมืองเพชร ของสุนทรภู่ตอนหนึ่งว่า

“จันทกทางบางสะพานไคร้ครวไคลล่อง	มีบ้านช่องซ้ายขวาเขาค้าขาย
ปลูกทับทิมริมทางสองข้างราย	ไม่เปล่าตายดกระย้าทั้งตาปี
บ้างดิบห่ามงามอมจันค้อมกิ่ง	เป็นดอกดั่งแตกประดับสลับลี
บ้างแตกร้าวพราวเม็ดเพชรโนรี	เขาขายดีเก็บได้ใส่กระเชอ
มาตั้งขายฝ่ายเจ้าของไม่ต้องถือ	เห็นเรื่อล่องร้องว่าซื้อทับทิมหนอ
จะพุดจาครวระทั้งคะเออ	เสียงเหนือเหนือหน้าตาน่าเอ็นดู
นึกเสียดายหมายมันไคร้พันผูก	ไว้เป็นลูกสะไภ้ให้เจ้าหนู
พอนึกหยุดบุตรเราก็เจ้าชู้	อุตสาห์รู้รองต่อจะขอชิม
เขาอายเอียงเมียงเมินทำเดินเฉย	ไม่เกินเลยลวนลามงามหึงหิม
ได้ตอบต่อล้อเหล่าเจ้าทับทิม	พอแย้มยิ้มเฮฮาประสาชายๆ

(วัชรวิ กาชัย และคนอื่น ๆ, ม.ป.ป., หน้า 76)

ขนุน (Jack fruit) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Artocarpus heterophyllus* Lamk วงศ์

MORACEAE

ขนุนเป็นพรรณไม้มวงคลที่คนไทยนิยมปลูกมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ทั้งนี้คงเนื่องมาจากคำว่า “ขนุน” เป็นคำพ้องเสียงใกล้เคียงกับคำว่า เกื้อหนุน อุดหนุน อันเป็นความหมายมงคล

คนไทยสมัยก่อนนิยมปลูกขนุนไว้หลังบ้าน โดยเชื่อว่าขนุนหลังบ้านจะช่วยหนุนให้คนในบ้านหนักแน่น มั่นคง มีคนช่วยเหลือตลอดเวลา

ภาพที่ 39 ต้น และผลขนุน

คุณสมบัติและลักษณะเด่นของขนุนคือ ขนุนเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ลำต้นสูงประมาณ 8-15 เมตร มียางขาวทั้งต้น ใบกลมรี สีเขียวเข้มเป็นมัน เนื้อใบหนา และเหนียว ดอกออกเป็นช่อ มีทั้งช่อดอกตัวผู้ซึ่งมีลักษณะเป็นแท่งยาวที่จะออกดอกตามปลายกิ่ง และช่อดอกตัวเมียซึ่งออกดอกเป็นแท่งกลมยาวจากลำต้น กิ่งก้านที่มีขนาดใหญ่ ผลของขนุนเรียกว่าลูก มีลักษณะกลมยาว ผิวเป็นตุ่มขรุขระ ตาละเอียด ไม่เรียบ สีเขียวอมเหลือง ขนาดใหญ่ หนักหลาย กิโลกรัม เมล็ดขนุนเป็นรูปกลมรี มีเนื้อหุ้มเมล็ดสีเหลืองออกน้ำตาลอ่อน ๆ เวลาสุกมีกลิ่นหอมมาก ขนุนมีหลายพันธุ์ เช่น ขนุนหนัง ขนุนบางขุนศรี เหลืองบางเตย ทวายปีเดียว เป็นต้น

ขนุนนอกจากจะเป็นพรรณไม้มงคล (นาม) แล้วยังเป็นต้นไม้ที่มีประโยชน์ด้านอาหาร ยา และอื่น ๆ อีกมาก กล่าวคือ

ประโยชน์ด้านอาหาร

ยอดอ่อนใบอ่อนของขุ่น รสฝาดผสมเปรี้ยวเล็กน้อย ผลอ่อนรสหวานมัน รับประทานสดกับส้มตำ เมี่ยง (อีสาน) หรือลวกรับประทานกับน้ำพริก นอกจากนี้ยังนำยอดอ่อนมาปรุงเป็นแกง (แกงกับปลาแห้ง พริก หอมแดง กระเทียม ปลาร้า และเกลือเล็กน้อย) ขุ่นอ่อนปอกเปลือกฝานเนื้อเป็นแว่น ๆ ต้มให้สุก รับประทานกับน้ำพริก หรือนำไปทำอาหารพื้นเมืองที่มีรสชาติเฉพาะถิ่นชาวอีสานปรุงเป็นซุบผักมี ชาวเหนือปรุงเป็นแกงขุ่น

เนื้อขุ่นสีเหลือง รสหวาน รับประทานเป็นผลไม้สด หรือรับประทานกับข้าวเหนียวมูล เป็นข้าวเหนียวขุ่น หรือฉีกเนื้อขุ่นเป็นริ้วเล็ก ๆ ไปผสมกับเม็ดบัว ถั่ว งุ่น ฯลฯ ใส่น้ำเชื่อมเป็นขนมรวมมิตร

คุณค่าทางโภชนาการขุ่น ยอดขุ่นรสฝาดอมเปรี้ยวผลอ่อนรสมันหวาน สรรพคุณ ฝาดสมาน รักษาอาการท้องเสีย ผลขุ่นอ่อน 100 กรัม ให้พลังงานกับร่างกาย 22 กิโลแคลอรี ประกอบด้วยน้ำ 88.4 กรัม คาร์โบไฮเดรต 1.7 กรัม โปรตีน 1.6 กรัม ไขมัน 1.0 กรัม กาก 2 กรัม มีใยอาหาร 8.7 กรัม แคลเซียม 8 มิลลิกรัม ฟอสฟอรัส 3 มิลลิกรัม เหล็ก 0.5 มิลลิกรัม เบต้า-แคโรทีน 4 ไมโครกรัม วิตามินบีหนึ่ง 0.49 มิลลิกรัม วิตามินบีสอง 0.05 มิลลิกรัม และวิตามินซี 1.5 มิลลิกรัม (สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2542, หน้า 89)

ประโยชน์ทางยา (รส และสรรพคุณในตำรายาไทย)

ใบ รสฝาดมัน รักษาหนองเรื้อรัง และใบสดนำมาตำให้ละเอียด ใช้พอกแผล

ราก (ขุ่นละมุด) รสหวานอมขม แก้ท้องร่วง แก้ไข้ แก้ธาตุน้ำกำเริบ โลหิตพิการ ฝาดสมานบำรุงกำลัง และบำรุงโลหิต

แก่นและราก รสหวานอมขม บำรุงโลหิต แก้กามโรค ขับพยาธิ ระบายปราสาท และแก้โรคลมชัก

ยาง รสจืด ฝาด เฝื่อน แก้อักเสบบวม แผลมีหนองเรื้อรัง แก้ต่อน้ำเหลืองอักเสบ ขับพยาธิ และขับน้ำนม

เนื้อหุ้มเมล็ด รสหวานมันหอม บำรุงกำลัง และชูหัวใจให้ชุ่มชื้น

เนื้อในเมล็ด รสหวานมัน บำรุงน้ำนม ขับน้ำนม และบำรุงกำลัง (สถาบันการแพทย์-แผนไทย, 2542, หน้า 87)

ดอกตัวผู้ของขุ่นหนึ่ง นำมาสุ้มแทรกใสน้ำปูนใส ทาลิ้นเด็ก แก้ละอองซางและซางขุม ประโยชน์อื่น ๆ ไม้ขุ่นเป็นไม้เนื้อแข็ง ทนทานสามารถนำไปใช้ทำเครื่องดนตรี (ทำจะเข้) และอุปกรณ์ เครื่องเรือน ของตกแต่งบ้านได้ดี ชาวเหนือนิยมใช้ใบขุ่นใบพุทรา ใบพิกุล

(แก้ว) นำมาซ้อนกัน แล้วนำไปไว้ในยุงข้าวตอนเอาข้าวขึ้นยุงใหม่ ๆ เชื่อกันว่าจะหนุนน้ำ และส่งผลให้มีข้าวกินตลอดปีและตลอดไป

ในพระบรมมหาราชวังมีขุนต้นหนึ่งมีอายุถึง 150 ปีแล้ว รู้จักกันในนาม “ขุนไฟศาล ทักษิณ” เพราะเดิมปลูกอยู่ด้านหลังพระที่นั่งไพศาลทักษิณในพระบรมมหาราชวัง มีผลขนาดกลาง ผิวเปลือกสีเหลือง ลักษณะผลค่อนข้างกลม เนื้อหนา และรสหวานจัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช) ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้อนุรักษ์ไว้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จึงทำโครงการขยายพันธุ์ด้วยวิธีเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อแจกจ่ายแก่ประชาชนที่สนใจนำไปปลูกไว้เพื่อความเป็นสิริมงคล (สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2542, หน้า 89)

ยอบ้าน(Indian Mulberry) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Morinda Citrifolia* Linn. วงศ์ RUBIACEAE ยอบ้านเป็นไม้มงคลอีกชนิดหนึ่งที่มีประโยชน์ทั้งด้านอาหารและยา ทั้งยังมีชื่อเป็นมงคล คำว่า “ยอ” หมายถึงได้รับการสรรเสริญเยินยอ คนไทยสมัยก่อนจึงนิยมปลูกยอทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ้าน ด้วยมีความเชื่อว่า ปลูกยอนอกจากจะได้ความเป็นมงคลแล้ว ยังช่วยป้องกันเสนียดจัญไรอีกด้วย

คนอีสานนิยมตัดกิ่งยอป่ามาค้ายุงข้าวไว้ก่อนนำข้าวขึ้นยุงเพื่อความเป็นสิริมงคล ช่วยให้ข้าวเพิ่มพูน

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ยอบ้านเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นตั้งตรงสูงประมาณ 3-8 เมตร เปลือกต้นเรียบ แขนงมักเป็นสี่เหลี่ยม ใบเป็นใบเดี่ยว รูปรีกว้างติดยาวตรงกันข้าม โคนใบและปลายใบแหลม ขนาดกว้าง 6-17 ซม. ยาว 15-30 ซม. ขนเกลี้ยงทั้งสองด้าน เนื้อใบสีเขียว เมื่อสดเป็นมันเงา เมื่อแห้งมักเป็นสีเหลืองอ่อน ด้านบนมีตุ่มซึ่งเกิดจากแบคทีเรียอยู่ทั่วไป ก้านใบยาว 1 ซม. หูใบอยู่ระหว่างโคนใบ ก้านใบมีรูปร่าง และขนาดต่าง ๆ กัน ดอกออกรวมกันเป็นช่อยาว 3-4 ซม. ดอกสีขาวขนาดเล็ก ผล มีลักษณะค่อนข้างกลม หรือทรงกระบอกมน และมีตาขอบผล สีเขียว เมื่อแก่จัดเป็นสีขาว และมีกลิ่นเหม็น ผลมีขนาด 3-10 ซม. ภายในมีเมล็ดสีน้ำตาลเข้มเป็นจำนวนมาก

ประโยชน์ทางอาหาร

ใบอ่อน และผลห่ามของยอใช้รับประทานเป็นผักได้ ใบอ่อนลวกหรือต้มให้สุก รับประทานเป็นผักจิ้มน้ำพริก นอกจากนั้นยังนำมาปรุงเป็นแกงเผ็ด แกงอ่อม กับหมู ปลา ไก่ ใช้เป็นผักรองห่อหมก ผลสามารถนำมาปรุงเป็นส้มตำแทนมะละกอได้

ภาพที่ 40 ต้น และผลยอ

ประโยชน์ทางยา

ราก ใบ ผล ต้น และดอกยอ ใช้เป็นยาได้

ราก มีสรรพคุณเป็นยาระบาย และแก้ท้องผูก

ใบ รสขมเผื่อน สรรพคุณบำรุงธาตุ แก้ไข้ ฆ่าเหา ปวดข้อ คั้นน้ำทาแก้โรคเกาต์ แก้ท้องร่วงในเด็ก แก้เหงือกบวม คั้นน้ำ ทาแผลเรื้อรัง แก้กระษัย หรือผสมยาอื่นแก้วัณโรค

ผลดิบหรือแก่ รสเผ็ดร้อน สรรพคุณขับลม บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับโลหิต ระดูของสตรี ฟอกเลือด แก้คลื่นเหียนอาเจียน แก้สะอึก อมแก้เหงือกเปื่อย แก้เสียงแหบแห้ง และแก้ร้อนในอก (สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2542, หน้า 60)

ผลสุก ยอบ้านผลสุก มีกลิ่นฉุน สรรพคุณผายลมในลำไส้

ต้น ใช้เป็นส่วนผสมกับสมุนไพรอื่นเป็นยารักษาวัณโรค

ดอก เป็นส่วนผสมของยาตัวอื่น ใช้รักษาวัณโรค

ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา ยังไม่มีผลวิจัยทางเภสัชวิทยาสนับสนุนการใช้ตำรายาไทย

การทดลองทางคลินิกวิทยา นายแพทย์วิชัย เอกพลากร และคณะ ใช้ผลยอแห้ง 60 กรัม ชงน้ำร้อน 1 ลิตร ให้ผู้ป่วยมาเลเรียที่มีอาการอาเจียน 43 ราย ดื่มครั้งละ 30 มิลลิกรัม ทุก 2 ชั่วโมง เปรียบเทียบกับผู้ป่วยที่ดื่มน้ำชา 27 ราย และผู้ช้ยาแผนปัจจุบัน metoclopramide 23 ราย พบว่า การช้ น้ำชงผลยอให้ผลการรักษาดีกว่าน้ำชา แต่ได้ผลน้อยกว่ายาแผนปัจจุบัน (สถาบันการแพทย์ แผนไทย, 2542, หน้า 59)

ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

นอกจากยอจะมีประโยชน์ด้านอาหารและด้านยาแล้ว ส่วนรากของยอยังใช้เป็นสีย้อม ผ้า เช่น พวกผ้าต่าง ๆ ผ้าไหม และไหมพรมอีกด้วย โดยเปลือกรากจะให้สีแดง เนื้อรากจะให้สี เหลือง แต่ถ้าช้โดยไม่แยกส่วนก็จะได้สีเหลืองปนแดง ฉะนั้นถ้าจะให้สีต่างกันออกไป ก็ต้องนำ โลหะต่างชนิดกันมาผสม เช่น สีนํ้าตาลอ่อน เมื่อผสมกับเกลือของ chromium สีม่วงแดงดำเมื่อ ผสมกับเกลือของเหล็ก และสีแดง หรือสีชมพู เมื่อผสมกับเกลือของ alumina เป็นต้น สีที่ย้อมจาก รากยอนี้เป็นสีที่คงทน ชักฟอกก็ไม่ตกสี แต่ถ้าจะให้สีสดใส ควรเติมกรดน้ำส้มลงไปในขณะที่ย้อม

ด้านความเชื่อ คนไทยโบราณนิยมปลูกยอไว้ในบริเวณบ้านทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เพราะเชื่อว่าจะช่วยป้องกันภัยไร้ได้ อีกทั้งชื่อยอยังเป็นมงคลนาม ถือเป็นเคล็ดลั้บว่าจะได้รับการ สรรเสริญเยินยอ ยกยอปอับันในสิ่งที่ดีงาม

ขจร หรือสลิด (Cowslip Creeper, Pakalana Vine Telosoma, Tonkin Jasmine)

มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Telosma minor* Craib วงศ์ ASCLEPIACEAE

ขจรเป็นไม้เถาเลื้อยที่มีรูปใบคล้ายรูปหัวใจ ดอกมีกลิ่นหอม คนไทยสมัยก่อนนิยมปลูก ต้นขจรไว้ริมรั้วบ้าน เพราะนอกจากใบจะสวย ดอกหอมแล้ว ยังใช้รับประทานได้อีกด้วย ประกอบ กับคำว่า “ขจร” เป็นคำพ้องเสียงที่มีความหมายเป็นมงคล คนโบราณเชื่อกันว่า บ้านใดปลูกต้น ขจรไว้ คนในบ้านจะมีชื่อเสียงขจรขจาย ดีงาม เหมือนชื่อ และกลิ่นหอมของดอกขจร

ภาพที่ 41 ดอกขจร หรือ สลิด

คุณสมบัติและลักษณะของขจรหรือสลิด

ขจรเป็นพรรณไม้เลื้อยล้มลุก เป็นไม้เถา เนื้อแข็ง อยู่ในวงศ์เดียวกับต้นรัก และนมตำเลีย เถากลมเล็กมียางสีขาวคล้ายน้ำมัน ผิวไม่เรียบ สีขาวอมเทา ใบออกเป็นคู่ตรงข้าม ปลายแหลมเรียวคล้ายรูปหัวใจ ดอกออกเป็นช่อห้อยลง โคนกลีบเป็นหลอด ปลายกลีบดอกแผ่กางเป็นห้าแฉก ทอยบานในช่อ ตอนบานใหม่ ๆ ดอกเป็นสีเขียว แล้วค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสีเขียวมเหลือง หรือเหลืองส้มในบางพันธุ์เมื่อเริ่มแก่ ออกดอกในฤดูฝน ส่งกลิ่นหอมขจรหายไปไกลสมชื่อ (กลิ่นคล้ายใบเตย)

ประโยชน์ด้านอาหาร

ดอกขจรรับประทานเป็นผัก ให้รสจืดหวานสามารถรับประทานสด หรือลวก จิ้มน้ำพริก ประุงเป็นแกงจืด แกงส้ม หรือใส่ในไข่เจียว ผักขจรนำมาต้มรับประทานเป็นผักได้

ประโยชน์ทางยา

รากของต้นขจรนำมาผสมยาหยอดตาใช้รักษาตาแฉะ ตาแดง ตาบวม ถอนพิษเบื่อเมา ช่วยให้อาเจียน ดับพิษ และแก้โรคโลหิตเป็นพิษ

ประโยชน์อย่างอื่น ดอกขจรใช้เข้าเครื่องหอม ส่วนเถาขจรมีความเหนียวแข็งแรงทนทาน บางท้องถิ่นนำมาใช้มัดสิ่งของแทนเชือกได้เป็นอย่างดี

2. ไม้มงคลดอกหอม

เสน่ห์ของดอกไม้ที่มีอาภัพปฏิเสธได้คือ ความงามของรูป สีกลิ่น และกลิ่นหอมของดอกไม้ให้ความรู้สึก สดชื่น มีความสุข สงบร่มเย็น ยามได้กลิ่น ยิ่งถ้าดอกไม้ นั้นเป็นไม้มงคลด้วยแล้ว ผู้ได้เห็นได้สูดดม ยิ่งจะมีความสุข ความอิ่มเอมใจ

บรรพชนไทยตระหนักในคุณค่าดังกล่าวจึงนิยมปลูกไม้มงคลดอกหอมไว้ที่ชานบ้านและบริเวณบ้าน ตามความเหมาะสมของพรรณไม้แต่ละชนิด หากเป็นไม้ดอกไม้ประดับขนาดเล็ก นิยมปลูกในกระถางไว้ตามชานเรือนชั้นนอก หรือมุมชานเรือนชั้นใน หรือมุมห้อง ฯลฯ

คุณประโยชน์ของไม้มงคลดอกหอมที่มีผู้กล่าวถึงไว้มี 2 ประการคือ

1. ทำให้เกิดความผ่อนคลาย ถ้าสามารถให้อาการผ่อนคลายมาฝึกควบคุมตนเอง ก็จะสามารถเข้าถึงสภาวะจิตที่เป็นสมาธิได้ง่าย ความผ่อนคลาย และสมาธิจิตจะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความสุข จากความสงบของจิตใจ

2. ช่วยสร้างสุนทรีภาพทางจิตใจ เพราะได้ชมดอกไม้ที่มีรูปร่างและสีสันงดงาม หลากหลาย มีกลิ่นหอมขจรกระจายต่าง ๆ กัน ซึ่งธรรมชาติได้รังสรรค์ขึ้น ผู้พบเห็นและสูดดมจะเกิดความซาบซึ้ง อิ่มเอม กวีหลายท่านเกิดแรงบันดาลใจนำเอารสสัมผัสที่ได้รับไปผูกพันสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรม เช่น มัทนพาธา ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง เป็นต้น จิตรกรรังสรรค์งานจิตรกรรมสะท้อนความงามละมุนละไมของไม้มงคลดอกหอม (จักรพันธ์ โปษยกฤต) เป็นต้น

นอกจากไม้มงคลดอกหอมจะทำให้ผู้ปลูก และผู้อยู่อาศัยในบ้านได้รับความสุขสดชื่นสบายใจแล้ว ต้นไม้มงคลยังช่วยเสริมสิริมงคลแก่บ้านและผู้อยู่อาศัยอีกด้วย

ไม้มงคลดอกหอมที่บรรพชนไทยนิยมปลูกไว้บนบ้าน และบริเวณบ้าน ได้แก่ กล้วยไม้ กุหลาบ บัว มะลิ พุทธรักษา เฟื่องฟ้า ชวนชม แก้ว เข็ม พุด กระดังงา จำปา จำปี ดาวเรือง โมก ชงโค สุพรรณิการ์ กันเกรา กัลปพฤกษ์ รสสุคนธ์ บุนนาค สารภี ฯลฯ

กล้วยไม้ (Orchid) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Philodendron* spp. วงศ์ ORCHIDACEAE

กล้วยไม้เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว ซึ่งมีลักษณะการเจริญเติบโตเป็นแบบต่าง ๆ กัน ดังนี้

1. กล้วยไม้อากาศ คือ กล้วยไม้ที่เกาะอาศัยอยู่บนต้นไม้อื่น โดยรากของกล้วยไม้เกาะอยู่กับกิ่งไม้หรือลำต้น
2. กล้วยไม้ดิน คือ กล้วยไม้ที่ขึ้นอยู่ตามพื้นดินที่ปกคลุมด้วยอินทรีย์วัตถุ
3. กล้วยไม้หิน คือกล้วยไม้ที่ขึ้นตามโขดหิน

กล้วยไม้มีลำต้นเป็นข้อปล้อง ผิวเปลือกเรียบบางสีเขียว กล้วยไม้บางชนิดเรียกส่วนของข้อ และปล้องว่า “ลำ” ลูกกล้วยไม้บางชนิดมีระบบรากแบบกึ่งอากาศ

ใบ เรียงตัวสลับกันตามข้อ ใบเรียบสีเขียว ขนาดของใบ และลักษณะอื่น ๆ จะแตกต่างกันไปตามชนิดและพันธุ์

ดอก ออกเป็นข้อตามส่วนยอดหรือข้อของลำต้น ในหนึ่งข้อจะมีดอกประมาณ 10-30 ดอก ลักษณะดอกมีเดือยอยู่ตรงกลาง กลีบดอกแยกออกเป็นส่วน ๆ เรียงตัวกันรอบเกสร มีกลีบดอกประมาณ 5 กลีบ ซึ่งมีสีสันและขนาดของดอกแตกต่างกันไปตามชนิดและพันธุ์

ชนิดและพันธุ์

1. รองเท้านารี หรือรองเท้าแตะนารี (Paphiopedilum) รองเท้านารีส่วนใหญ่ขึ้นอยู่ตามพื้นดิน หรือซอกหินที่มีใบไม้เน่าเปื่อยทับถมกันมานาน แต่มีบางชนิดเกาะอาศัยตามต้นไม้ กล้วยไม้สกุลนี้เหมาะกับการปลูกเลี้ยงในกระถาง มากกว่าการตัดดอกมาใช้งาน เช่นรองเท้านารี ฝายหอย รองเท้านารีเหลืองปราจีน รองเท้านารีเหลืองตรัง รองเท้านารีดอกขาว รองเท้านารีเมืองกาญจน์ รองเท้านารีอินทนนท์ เป็นต้น

ภาพที่ 42 ดอกกล้วยไม้ รองเท้านารี

2. แคทลียา (Cattleya) มีทั้งที่เป็นดอกเดี่ยว และออกดอกเป็นช่อ ในช่อหนึ่ง ๆ อาจจะมีดอกเพียง 1 ดอก หรือบางชนิด อาจมีถึง 10 ดอกก็ได้ กลีบดอกชั้นนอกมี 3 กลีบ กลีบใน 2 กลีบ กลีบบนมีรูปร่างเหมือนกัน กลีบในที่ 3 อยู่ที่ตอนล่าง มีรูปร่างไม่เหมือนกัน กลีบในบน แต่จะม้วนทั้ง 2 ข้าง เรียกว่า ปากหรือกระเป๋ากปาก มีหูกว้าง ริมปากหยักเป็นคลื่น และมีสีเข้มกว่าส่วนอื่น ๆ ภายในปากมีเส้นเกสรค่อนข้างยาว และโค้งเล็กน้อย ยื่นออกมา แคทลียามีเกสรตัวผู้ 2 คู่ เกสรตัวเมียอยู่ตอนล่าง เล้าเกสรเป็นที่รวมของอวยวะตัวเมีย ซึ่งมีรังไข่อยู่ติดกับ เล้าเกสรด้านล่าง แคทลียาได้รับการยกย่องให้เป็น “ราชินีกล้วยไม้” สวยสง่า

ภาพที่ 43 ดอกกล้วยไม้ แคทลียา

3. แวนด้า (vanda) เป็นกล้วยไม้ที่ได้รับความนิยม และเลี้ยงกันมากในประเทศไทย เพราะเลี้ยงง่ายเจริญเติบโตได้ดี ชอบอากาศค่อนข้างร้อน ความชื้นสูง และมีแสงแดดเพียงพอ ดอกมีขนาดใหญ่สวยงาม สีสด และแปลก ดอกบานทนนาน ช่อดอกมีก้านแข็งตั้ง และได้รูปทรงสวย ได้สัดส่วน ใบมีลักษณะหลายอย่าง เช่น ดอกไม่ออกที่ปลายยอด แต่ช่อดอกจะออกด้านข้างของลำต้นสลับกับใบ

ภาพที่ 44 แวนด้า

ภาพที่ 45 หวาย

4. หวาย (dendrobium) เป็นสกุลที่ใหญ่ที่สุด มีรูปร่างลักษณะทั้งดอก ใบ และลำลูกกล้วยไม้แตกต่างกันออกไปอย่างกว้างขวาง เป็นกล้วยไม้ที่มีการเจริญเติบโต และรูปทรงแบบแตกกอ คือ เป็นกล้วยไม้ที่มีลำลูกกล้วย เมื่อลำต้นเจริญเต็มที่แล้วจะแตกหน่อเป็นลำใหม่ และเป็นกอ ลักษณะทั่วไปของดอกคือ กลีบนอกบน และกลีบนอกคู่ล่างมีความยาวไล่เลี่ยกัน กล้วยไม้สกุลหวายมีอยู่ตามธรรมชาติมากมายหลายชนิด โดยเฉพาะกล้วยไม้ป่าของไทย ซึ่งเรียกว่า “เอื้อง” ก็จัดอยู่ในสกุลหวายเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีอีกหลายพันธุ์ เช่น หวายมาตาม ปอมปาดัวร์ หวาย-ซีชาร์ เอื้องผึ้ง เอื้องมอนไซ เป็นต้น

5. เข็ม (Ascocentrum) จัดเป็นกล้วยไม้แบบมินิหรือกล้วยไม้แบบกระเปาะ เพราะมีขนาดเล็กทั้งขนาดของต้น ช่อดอก และขนาดดอก ทำให้ดูงามกะทัดรัด กล้วยไม้สกุลเข็ม มีความได้เปรียบในเรื่องของสี คือ มีสีสดสะดุดตามากกว่า กล้วยไม้ชนิดอื่น ๆ จนสามารถเรียกได้ว่า “เข็มเป็นราชินีกล้วยไม้ ประเภทไม่แตกกอแบบกระเปาะ”

กล้วยไม้สกุลเข็มออกดอกตลอดปี เลี้ยงโตเร็ว สามารถผสมกับกล้วยไม้สกุลต่าง ๆ ได้หลายสกุลด้วยกัน กล้วยไม้สกุลเข็มที่พบในประเทศไทยมี 4 ชนิด คือ เข็มแสด เข็มแดง เข็มม่วง และเข็มหนู

ภาพที่ 46 กล้วยไม้เข็มแสด

ภาพที่ 47 กล้วยไม้ช้างกระ

6. ช้าง (Phynchosstylis) เป็นกล้วยไม้เล็ก ๆ ในประเภทไม้แตกกอ มีลำต้นทรงเตี้ย แข็งแรงใบแข็งหนา อวบน้ำ บางชนิดใบเล็กลาย ปลายใบหยักมน หรือเป็นฟันแหลมไม่เท่ากัน ใบอาจมีหรือไม่มีลายเป็นเส้นตามความยาวของใบ ช่อดอกตั้งโค้งหรือห้อยลง ออกดอกแน่น ออกดอกเป็นพวงคล้ายกับหางกระรอก กอหนึ่งมีหลายช่อดอก มีกลิ่นหอมไกล ออกดอกช่วงเดือน ธันวาคม-มกราคม กล้วยไม้สกุลนี้มี 4 ชนิด แต่ในประเทศไทยพบ 3 ชนิด คือ ไอยเรศหรือ พวงมาลัย เขาแกะหรือเอื้องเขาแกะ และช้างกระ

7. กล้วยไม้สกุล “กุหลาบ” (Aerides) เป็นกล้วยไม้ที่พบในป่าทั่วทุกภาคของประเทศไทย และประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเกาะอาศัยอยู่ตามต้นไม้ อาจขึ้นเป็นต้นเดี่ยวโดด ๆ หรือขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ มีการเจริญเติบโตแบบฐานเดียว ช่อดอกส่วนใหญ่โค้งปลายช่อห้อยลงมา รากเป็นระบบรากอากาศ ดอกมีขนาดปานกลาง มีกลิ่นหอม มีเดือย ดอกเรียวแหลม หรือปลายงอนออกทางด้านหน้าของดอก ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างกับกล้วยไม้ชนิดอื่น ๆ กลีบดอกสวยงามสะดุดตา เลี้ยงง่าย มีบทบาทสำคัญในการผสมพันธุ์เพื่อการปรับปรุงพันธุ์ สามารถผสมใน

สกุลเดียวกัน และผสมข้ามสกุลต่าง ๆ เช่นผสมกับสกุลแวนด้า เป็นสกุลแอริโดแวนด้า (Aeridovanda) ผสมกับสกุลช้าง เป็นสกุลแอริโดสไลิส (Aeridoslylis) สำหรับกล้วยไม้สกุลกุหลาบที่พบในประเทศไทย คือ กุหลาบกระเป๋াপิด กุหลาบกระเป๋าเปิด กุหลาบเหลืองโคราช กุหลาบแดง กุหลาบอินทจักร กุหลาบน่าน

ความเจริญและเป็นมงคล คนไทยสมัยโบราณมีความเชื่อว่า บ้านใดปลูกกล้วยไม้ไว้ประจำบ้านจะทำให้เกิดความประทับใจแก่บุคคลทั่วไป นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออีกว่า กล้วยไม้ยังช่วยทำให้คนในบ้านเป็นผู้มีจริยธรรม เพราะการดูแลกล้วยไม้ให้เกิดดอกที่สวยงาม ต้องเป็นผู้มีจิตใจดี และอุปนิสัยเยือกเย็น มีความประณีต (อ. วันโชค, 2555, หน้า 1-20)

ภาพที่ 48 กล้วยไม้กุหลาบเหลืองโคราช

กุหลาบ (Rose) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Role hybrid Fosa Chinensis วงศ์ ROSACEAE กุหลาบเป็นดอกไม้ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นราชินีแห่งอุทยาน (Queen of garden) ดอกมีหลากหลายพันธุ์ กลิ่นหอมนุ่มสาวชาวตะวันตกถือว่า ดอกกุหลาบเป็นสัญลักษณ์แห่งความรัก และความหมายแทนใจที่มอบให้แก่กัน

คนไทยสมัยก่อนเชื่อว่า บ้านใดปลูกกุหลาบไว้ประจำบ้าน โดยเฉพาะทางทิศตะวันออก จะทำให้คนในบ้านเกิดความสง่างาม และมีความภาคภูมิใจ เพราะความงามของดอกกุหลาบเวลา ชูช่อแบ่งบานนั้นสวยงาม โดดเด่น และเป็นสง่า สมกับที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ราชินีแห่ง ดอกไม้” อย่างแท้จริง

กุหลาบเป็นไม้พุ่มยืนต้นขนาดเล็ก บางสายพันธุ์ก็เป็นไม้เลื้อยเถา ลำต้นสีเขียว เมื่อแก่ จะกลายเป็นสีน้ำตาล ตามลำต้น และกิ่งมีหนามแหลมรอบต้น บางพันธุ์ไม่มีหนาม ใบประกอบ แบบขนนก มีใบย่อย 3-5 ใบ รูปไข่กว้าง โคนใบสอบ ปลายใบเรียวแหลม ขอบใบหยัก ออกดอก เป็นดอกเดี่ยวชูโดดเด่น บางสายพันธุ์ก็ออกดอกเป็นช่ออยู่ที่ปลายยอด

กลีบดอกมีทั้งชนิดชั้นเดียว และหลายชั้น ดอกหนึ่งมีกลีบประมาณ 5-15 กลีบ เกสรตัวผู้ ตัวเมียเป็นอิสระรวมกันอยู่ตรงกลางดอก มีกลีบเลี้ยงปลายแหลม 4-5 แฉก อยู่ใต้ฐานรองดอกสีเขียว ก้านดอกยาวแตกต่างจากปลายกิ่ง มีลำต้น ดอก และใบ แตกต่างกันตามสายพันธุ์ กุหลาบเป็น ดอกไม้ที่มีคนนิยมทั่วโลก จึงมีการผสม และพัฒนาสายพันธุ์มานานนับร้อยปี ปัจจุบันที่พบส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ลูกผสมซึ่งมีอยู่กว่า 200 สายพันธุ์

ภาพที่ 49 ดอกกุหลาบ (ควีนสิริกิติ์)

ภาพที่ 50 ดอกกุหลาบมอญ

ภาพที่ 51 กุหลาบหนู หรือกุหลาบพวง

ประโยชน์ของกุหลาบ

คนไทยสมัยก่อนนิยมนำกุหลาบมอญมาปรุงยาหรือประกอบอาหาร บ้างก็นำกลีบดอกกุหลาบกับดอกมะลิลอยน้ำสะอาด เก็บในภาชนะปิดฝาติดหนึ่งคืน เป็นน้ำลอยดอกมะลิ-กุหลาบ ใช้ปรุงแต่งอาหาร และผสมแป้งทำขนมไทย เช่นลอดช่องน้ำกะทิ ซาหริ่ม เป็นต้น บ้างก็ใช้กลีบกุหลาบสดปรุงเป็นอาหาร เช่น ยำดอกกุหลาบ กลีบกุหลาบชุบแป้งทอด รับประทานเล่นหรือเป็นเครื่องเคียงจิ้มน้ำพริก

ในตำรายาไทยใช้ดอกกุหลาบบำรุงหัวใจ ทำให้ใจเบิกบาน ชับน้ำดี ใช้เป็นยาสมานแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก รับประทานแก้หลอดลมอักเสบ เจ็บคอ กระเพาะอาหารอักเสบ ท้องเสียเรื้อรัง ช่วยย่อย และทำให้เจริญอาหาร ดอกแห้งใช้เป็นยาระบายอ่อน ๆ แก้อ่อนเพลีย ดอกแห้งใช้ผสมกับใบชา ชงดื่มเป็นสมุนไพร มีสรรพคุณบำรุงหัวใจ นอกจากนั้นยังมีการนำกลีบกุหลาบมากลั่นเป็นน้ำมันกุหลาบ โดยใช้น้ำมันกุหลาบ 1-2 หยด ผสมกับน้ำอุ่นแช่อาบจะช่วยให้นอนหลับสบาย (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 34-37)

บัว (Water Lily) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Nymphaeaceae* วงศ์ PHAEACEAE

บัวเป็นไม้มงคลดอกหอมซึ่งเป็นที่รู้จักของคนไทยมาแต่อดีต เป็นดอกไม้ประจำพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธองค์เปรียบมนุษย์กับการกำเนิดของบัวว่า “แม้จะเกิดในโคลนตม แต่เมื่อเติบโตดอกโผล่พ้นน้ำขึ้นมารับแสงสว่างแล้ว ก็สามารถผลิกลีบดอกบาน สะอาด สวย และส่งกลิ่นหอมได้อย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง เสมือนมนุษย์เมื่อเกิดมาแล้ว หากเข้าถึงธรรมก็สามารถหลุดพ้นจากกิเลส และความทุกข์ทั้งปวงได้” ในประเทศจีนบัวหลวงถือเป็นดอกไม้ที่สูงกว่าดอกไม้อื่น เพราะคนจีนถือว่าดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของความสงบสุข ปัญญา และความบริสุทธิ์จากบาป ดอกบัวจึงเป็นไม้มงคลที่ได้รับความนิยมและความเชื่อสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน บ้านใดปลูกบัวไว้

ประจำบ้านทางทิศตะวันตกทำให้คนในบ้านเกิดความบริสุทธิ์ เบิกบาน มีสติและหลุดพ้นจากความทุกข์ นอกจากนั้นสายใยของดอกบัวยังเปรียบเสมือนความห่วงใย ความผูกพันของคนในครอบครัวอีกด้วย (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 72-73)

บัว พันธุ์ไม้น้ำซึ่งถือกันว่าเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ และคุณงามความดี พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบระดับสติปัญญาของมนุษย์กับการเจริญเติบโตของบัวเป็น 4 เหล่า คือ บัวในโคลนตม บัวใต้น้ำ บัวปรึมน้ำ และบัวเหนือหน้า บัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่สง่างาม ดอกมีขนาดใหญ่ มีสีอันสวยงาม เด่นสะดุดตา บางชนิดมีกลิ่นหอมน่าชื่นชม บัวจึงได้รับสมญานามว่า “ราชินีแห่งไม้น้ำ”

ภาพที่ 52 ดอกบัวหลวง

ภาพที่ 53 ดอกบัวเผื่อน

ภาพที่ 54 ดอกบัวจงกลณี

ภาพที่ 55 ดอกบัวสาย

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของบัว

1. เป็นพืชล้มลุก ลักษณะลำต้นมีทั้งที่เป็นเหง้า ไหล หรือหัว
2. ใบเป็นใบเดี่ยวเจริญขึ้นจากลำต้น โดยมีก้านใบส่งขึ้นมาเจริญที่ใต้น้ำ ผิวน้ำ หรือเหนือน้ำ รูปร่างของใบส่วนใหญ่กลม มีหลายแบบ บางชนิดมีก้านใบติดอยู่ที่หลังใบ
3. ดอก เป็นดอกเดี่ยวสมบูรณ์เพศ ประกอบด้วยกลีบเลี้ยง 4-6 กลีบ กลีบดอกมีทั้งชนิดซ้อนและไม่ซ้อน มีสีส้มแตกต่างกันแล้วแต่ชนิด และพันธุ์

ชนิดและพันธุ์บัว

บัวที่พบและนิยมปลูกกันในประเทศไทยมีอยู่ 3 สกุล คือ

1. สกุลบัวหลวง (Lotus) เป็นบัวในสกุล Nalumbo มีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า “ปทุมชาติ” หรือบัวหลวง มีลำต้นใต้ดินแบบเหง้า และไหล ซึ่งเมื่อยังอ่อนจะมีลักษณะเรียวยาว เมื่อโตเต็มที่ จะอวบอ้วน เนื่องจากสะสมอาหารไว้มาก มีข้อปล้องเป็นที่เกิดของราก ใบและดอก เกิดจากหน่อที่ข้อปล้อง แล้วเจริญขึ้นมาที่ผิวน้ำ หรือเหนือน้ำ

1.1 ใบ เป็นใบเดี่ยว มีลักษณะกลมใหญ่สีเขียวอมเทา ขอบใบยก ผิวบนมีขนอ่อน เมื่อถูกน้ำจะไม่เปียกน้ำ เมื่อใบยังอ่อน ใบจะลอยปริ่มน้ำ ส่วนใบแก่จะชูพ้นน้ำ ก้านใบและก้านดอกมีหนาม

1.2 ดอก เป็นดอกเดี่ยวขนาดใหญ่ ชูสูงพ้นผิวน้ำ มีทั้งดอกบ๊อม และดอกแหลม บานในเวลากลางวัน มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ ประกอบด้วยกลีบเลี้ยง 4-6 กลีบ ด้านนอกมีสีเขียว ด้านในมีสีเดียวกับกลีบดอก กลีบดอกมีทั้งชนิดดอกซ้อนและไม่ซ้อน สีของกลีบดอกมีทั้งสีขาว ชมพู หรือเหลือง แตกต่างกัน แล้วแต่ชนิดและพันธุ์ บัวในสกุลนี้เป็นบัวที่รู้จักกันดี เพราะเป็นบัวที่มีดอกใหญ่นิยมนำมาไหว้พระ และใช้ในพิธีทางศาสนา

1.3 เหง้า หรือที่มักเรียกกันว่า “รากบัว” และ “ไหลบัว” รวมทั้งเมล็ดสามารถนำมาเป็นอาหารได้

2. สกุลบัวสาย (Waterlily) เป็นบัวในสกุล Nymphaea มีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า “อุบลชาติ” หรือ “บัวสาย” บัวสกุลนี้มีลำต้นใต้ดินเป็นหัวหรือเหง้า

ใบและดอก เกิดจากตาหรือหน่อ และเจริญขึ้นมาที่ผิวน้ำด้วยก้านส่งใบและยอด บางชนิดมีใบใต้น้ำเป็นใบเดี่ยว มีขอบใบทั้งแบบเรียบและแบบคลื่น ผิวใบด้านบนเรียบเป็นมัน ด้านล่างมีขนละเอียดหรือไม่มี ดอกเป็นดอกเดี่ยว มีทั้งชนิดที่บานกลางคืน และบานกลางวัน บางชนิดก็มีกลิ่นหอม มีสีส้มแตกต่างกันไป

3. สกุลบัววิกตอเรีย (Victoria) บัวในสกุล Victoria มีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า บัวกระดัง จัดเป็นบัวที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีลำต้นใต้ดินเป็นหัวใหญ่ ใบเป็นใบเดี่ยวมีขนาดใหญ่ประมาณ 6 ฟุต ลอยบนผิวน้ำ

ใบ ใบอ่อนมีสีแดงคล้ำ เมื่อแก่จะเปลี่ยนเป็นสีเขียวเข้ม ขอบใบยกขึ้นตั้งตรง มีหนามแหลมตามก้านใบ และผิวใบด้านล่าง

ดอก เป็นดอกเดี่ยวขนาดใหญ่ ก้านดอก และกลีบเลี้ยงด้านนอกมีหนามแหลม บานเวลากลางคืน และมีกลิ่นหอม ดอกประกอบด้วยกลีบเลี้ยงจำนวน 4 กลีบ ด้านนอกมีสีเขียว ด้านในสีเดียวกับกลีบดอก เมื่อเริ่มบานกลีบดอกจะมีสีขาว และจะเปลี่ยนเป็นสีชมพูต่อไป (อ.วันโชค, 2555, หน้า 34-40)

มะลิ (Jasmine) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Jasminum sambac* หรือ *Jasminum adenophyllum* วงศ์ OLEACEAE

มะลิไม่มั่งคณดอกหอมยอคนนิยมของคนไทยสมัยโบราณบางคนเชื่อว่าดอกมะลิเป็นดอกไม้ประจำองค์พระนารายณ์ จึงนิยมใช้ดอกมะลิเป็นเครื่องบูชาพระ เพราะนอกจากดอกจะมีสีขาวบริสุทธิ์แล้ว ยังมีกลิ่นหอมชื่นใจ เชื่อกันว่าถ้าบ้านใดปลูกมะลิไว้ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของบ้านจะช่วยให้คนในบ้านได้รับความปรารถนาดีเป็นที่รู้จัก และคิดถึงของคนทั่วไป และทำให้คนในบ้านมีความบริสุทธิ์ มีความกตัญญูต่ผู้ที่มีพระคุณ นอกจากนี้ดอกมะลียังถือเป็นดอกไม้ประจำวันแม่แห่งชาติอีกด้วย (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 126-127)

ภาพที่ 56 มะลิซ้อน

ภาพที่ 57 มะลิลา

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

มะลิ เป็นพรรณไม้พุ่มยืนต้นขนาดกลาง แตกกิ่งก้านสาขาออกรอบลำต้น สูงประมาณ 5 ฟุต

ใบเป็นใบเดี่ยวแตกออกเป็นคู่ไปตามก้านต้น ลักษณะใบป้อมมน ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบไม่มีจัก ผิวใบเรียบสีเขียวเข้มเป็นมัน ใบยาว 2-3 นิ้ว

ดอก เป็นดอกเดี่ยว ออกเป็นช่อตามปลายยอดหรือปลายกิ่ง ประมาณ 3-5 ดอก แล้วแต่ชนิดและพันธุ์ ดอกมีสีขาว กลิ่นหอม มีทั้งดอกกลีบ และดอกซ้อน ขึ้นอยู่กับชนิดและพันธุ์ ดอกออกตลอดปี

ชนิดและพันธุ์

1. มะลิลำ เป็นไม้พุ่มเลื้อย ใบเป็นใบเดี่ยว ออกเป็นคู่ตรงข้ามกัน ใบเป็นรูปไข่ ขอบเรียบ ดอกออกเป็นช่อ มี 3 ดอก ดอกกลางบานก่อน กลีบดอกชั้นเดียว ปลายกลีบมน ดอกสีขาว มักนิยมปลูกเพื่อเก็บดอกจำหน่าย

2. มะลิซ้อน เป็นไม้พุ่มเลื้อยสูง 1-2 เมตร แตกกิ่งได้ผิวดินจำนวนมากเป็นพุ่มแน่น ใบเป็นใบเดี่ยวมักมี 3 ใบต่อหนึ่งช่อ เรียงตรงข้าม ใบรูปไข่ ปลายใบแหลม สีเขียวเข้ม ดอกเป็นดอกเดี่ยว หรือดอกช่อ ประมาณ 1-3 ดอก มีสีขาว กลิ่นหอมนาน ทั้งกลางวันและกลางคืน ออกดอกตลอดปี

3. มะลิถอด ต้น ใบ และการจัดเรียงของใบคล้ายมะลิซ้อน ดอกเป็นช่อมี 3 ดอก ดอกซ้อนมากกว่าคือ 3-6 ชั้น ดอกสีขาว มีกลิ่นหอมมาก ขนาดดอก 2.5-3.5 ซม.

4. มะลิซ้อน คล้ายมะลิถอด และมะลิซ้อน แต่ใบมีลักษณะแคบกว่า ดอกออกเป็นช่อ มี 3 ดอกเช่นกัน กลีบดอกซ้อน แต่ซ้อนกว่า 5 ชั้น แต่ละชั้นมีกลีบดอก 10 กลีบขึ้นไป ขนาดดอก 3-4 ซม. ดอกสีขาว กลิ่นหอมมาก

5. มะลิพิกุล หรือ มะลิฉัตร ใบคล้ายมะลิซ้อน และมีกลิ่นเล็กน้อย ดอกเป็นช่อ 3 ดอก ดอกซ้อนเป็นชั้นเห็นได้ชัด (คล้ายฉัตร) ดอกมีขนาดเล็กพอกับดอกพิกุลขนาดดอก 1 – 1.4 ซม. ดอกสีขาว มีกลิ่นหอม

6. มะลิทะเล เป็นไม้พุ่มเลื้อย ดอกเป็นกระจุกหนึ่งช่อมี 5-6 ดอก กลิ่นหอมจุน

7. มะลิลี มะลิลีเป็นพันธุ์ไม้ดอกที่มีกลิ่นหอม มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น มะลิพวง มะลิเลื้อย มะลิซ้อน เป็นไม้พุ่มเลื้อย ใบและรูปแบบตลอดจนการจัดเรียงคล้ายมะลิอื่น แต่ใบมีขนเห็นเด่นชัด เป็นใบเดี่ยว รูปไข่ ปลายใบแหลม ใบดกมาก ปลูกคลุมรั้วไม้ได้ดี ดอกเป็นช่อแน่นตามปลายกิ่ง และซอกใบ มีสีขาว มีกลิ่นหอม ตลอดทั้งกลางวัน และกลางคืน คล้ายกลิ่นมะลิวัลย์

8. มะลิเลื้อย ลำต้นเลื้อยไปตามพื้นดินยาวประมาณ 1 ฟุต ใบเล็กกว่าพันธุ์อื่น ๆ

อีกมาก

9. มะลิวัลย์หรือมะลิป่า เป็นไม้เลื้อยเถาเล็ก ลำเถาเกลี้ยง ใบเดี่ยว รูปรี ปลายแหลม ออกเป็นคู่ตรงกันข้าม ดอกเป็นช่อเล็กเพียง 1-2 ดอก ตรงซอกใบ กลีบแคบ และเรียวแหลม ดอกมีกลิ่นหอมแต่ร่วงเร็ว ปลุกตามซุ่มหรือพันรั้วก็ได้

10. พุทธชาติ เป็นไม้รอเลื้อย ใบเป็นใบเดี่ยว แต่ใบด้านล่างลดขนาดลงมาก จนมีลักษณะคล้ายหูใบ ดอกเป็นช่อ ออกที่ปลายกิ่ง และซอกกิ่ง ดอกสีขาว ปลายกลีบมน ก้านดอกยาว

11. บันหี เป็นไม้เลื้อยเช่นเดียวกับมะลิวัลย์ ใบเดี่ยว การออกของใบก็เช่นเดียวกัน แต่ใบมีขนาดใหญ่กว่า ใบเป็นมันสีเขียวเข้ม หนาและแข็ง ดอกเป็นดอกช่อ สีขาว กลีบดอกใหญ่กว่ามะลิวัลย์ กลีบดอกกว้างและมน ดอกชั้นเดียวขนาดดอก 4 - 4.5 ซม. กลิ่นไม่หอม

12. เครือไส้ไก่ เป็นไม้รอเลื้อย กิ่งอ่อนและกิ่งแก่กิ่งอ่อน มีขน ใบเดี่ยว ปลายใบแหลม สีเขียวเข้มเป็นมัน ดอกออกเป็นช่อ ดอกกลางบานก่อน กลีบดอกขาว ชันเดียว ปลายกลีบแหลม

13. อ้อยแสนสวย เป็นไม้เลื้อยกิ่งอ่อน สีม่วงแดง ไม่มีขน กิ่งแก่สีน้ำตาล ใบเดี่ยวขนาดใหญ่ ก้านใบสีม่วง ดอกออกเป็นช่อ มี 8 ดอก ดอกกลางบานก่อน ก้านดอกยาว กลีบดอกขาวชันเดียว ปลายกลีบมน

14. มะลิเขียววู (มะลิก้านยาว) เป็นไม้เลื้อยแตกกิ่งก้านมาก ไม่มีขน ใบออกเป็นช่อ คล้ายใบแก้วแต่บางกว่า ดอกออกเป็นช่อมี 3 ดอก ก้านดอกเป็นหลอดสีแดงอมม่วง กลีบดอกขาว กลิ่นหอมจัด

มะลิพันธุ์ที่เกษตรกรรมนิยมปลูกที่สุดคือ “มะลิลา” ที่เราพบเห็นกันอยู่เสมอ พันธุ์ที่ส่งเสริมและนิยมปลูกที่สุดมี 3 พันธุ์ คือ พันธุ์แม่กลอง พันธุ์ราชบุรณะ และพันธุ์ชุมพร (อ.วันโชค, 2555, หน้า 42-48)

ในปี พ.ศ.2519 คณะกรรมการอำนวยการสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้เสนอให้มีการกำหนดวันแม่แห่งชาติให้แน่นอน ในที่สุดก็กำหนดให้ถือเอาวันพระราชสมภพของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ วันที่ 12 สิงหาคม เป็นวันแม่แห่งชาติ ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2519 เป็นต้นมา และใช้ดอกมะลิเป็นสัญลักษณ์ของวันแม่ เหตุผลที่ใช้ดอกมะลิ เพราะดอกมะลิ เป็นไม้มีกลิ่นดอกหอม สีขาวบริสุทธิ์ที่ออกดอกได้ตลอดปี ซึ่งเปรียบได้กับความรักอันบริสุทธิ์ของแม่ที่มีต่อลูกอย่างไม่มีวันเสื่อมคลาย

แก้ว (Orange Jasmine, Chinese, Box Cosmetic Bark Tree) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Murraya paniculata* (L.) Jack วงศ์ RUTACEAE

แก้ว เป็นได้ทั้งไม้มงคลดอกหอม และพรรณไม้ที่มีชื่อเป็นสิริมงคล คำว่า “แก้ว” หมายถึงความใสสะอาดบอบบาง และบริสุทธิ์ คนไทยสมัยโบราณเปรียบแก้วว่าเป็นสิ่งของสูงค่า ในทางพุทธศาสนา เปรียบสมาธิจิตที่สงบนิ่งว่าเป็นจิตที่ใสเหมือนดวงแก้วส่องสว่าง ดอกแก้วจึงมีความหมายเป็นมงคล ทั้งยังมีกลิ่นหอมและกลีบขาวบริสุทธิ์

ภาพที่ 58 ดอกแก้ว

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

1. แก้วเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลำต้นมีความสูงประมาณ 5-10 เมตร เปลือกลำต้นเป็นสีขาวปนเทา ลำต้นแตกเป็นสะเก็ด เป็นร่องตามยาว การแตกกิ่งก้านของทรงพุ่มไม่ค่อยเป็นระเบียบ แต่สามารถแต่งกิ่งก้านเป็นรูปทรงต่าง ๆ เพื่อเป็นไม้ประดับที่สวยงามได้
2. ใบออกเป็นช่อ เป็นแผงออกใบเรียงสลับกัน ช่อหนึ่งประกอบด้วยใบย่อยประมาณ 4-8 ใบ ใบเป็นมันสีเขียวเข้มขี้ดู่จะมีกลิ่นฉุนแรง ขอบใบเรียบเป็นคลื่นเล็กน้อย ขนาดของใบกว้างประมาณ 4-8 ใบ ใบเป็นมันสีเขียวเข้มขี้ดู่จะมีกลิ่นฉุนแรง ขอบใบเรียบเป็นคลื่นเล็กน้อย ขนาดของใบกว้างประมาณ 2-4 ซม. ยาวประมาณ 3-6 ซม.
3. ดอก ออกเป็นช่อใหญ่ ช่อสั้นออกตามปลายกิ่ง หรือยอดช่อหนึ่งมีดอกประมาณ 5-10 ดอก แต่ละดอกมีกลีบดอก 5 กลีบ ดอกสีขาว ดอกบานเต็มทีกว้างประมาณ 2-3 ซม. ดอกบาน

กลีบจะม้วนออก กลิ่นหอม และส่งกลิ่นแรงในตอนเช้า ดอกบานอยู่ประมาณ 2-3 วัน ก็จะโรย (ออกดอกปีละ 3 ครั้ง)

4. ผล รูปไข่ รี ปลายทู่ มีสีส้มภายในมีเมล็ด 1-2 เมล็ด

ชนิดและพันธุ์ของแก้วที่คนไทยนิยมปลูกมี 4 ชนิดคือ

1. แก้วธรรมดา ใบจะมีลักษณะเรียวยาว ปลายใบแหลม ใบจะมีสีอ่อนกว่าใบแก้วหิมาลัย
2. แก้วหิมาลัย มีต้นกำเนิดจากอินเดีย ลักษณะใบมีสีเขียวสด ใบกลมมน
3. แก้วการะบุหนิง ต้นกำเนิดอยู่ในอินเดีย มีลักษณะคล้ายแก้วหิมาลัย คือมีใบ

ค่อนข้างกลม แต่กลีบดอกจะยาวเรียวและบางกว่า มักจะร่วงโรย (ดอก) ง่าย

4. แก้วเจ้าจอม เป็นไม้พุ่มสวย เหมาะสำหรับปลูกเป็นไม้ประดับ ให้ร่มเงา และตกแต่ง

สวน ดอกเป็นดอกเดี่ยว มีสีน้ำเงิน หรือฟ้าอมม่วง (อ.วันโชค, 2555, หน้า 80-82)

ประโยชน์ด้านสุนทรียะ แก้วเป็นไม้มีทรงพุ่มดอกและใบสวย คนโบราณนิยมใช้บูชาพระ และนิยมนำกิ่งมาใช้ประดับตกแต่งในงานประดิษฐ์ดอกไม้สด โดยนำดอกพุทหรือดอกมะลิมา ร้อยประดิษฐ์เป็นรูปตัวกระแตเล็ก ๆ เกาะอยู่กับกิ่งแก้ว ดูแล้วงดงามและมีกลิ่นหอม เป็นงาน สรรสร้างที่แสดงให้เห็นภูมิปัญญาด้านสุนทรียะ และความประณีตทางด้านการประดิษฐ์และ จิตใจที่อ่อนโยนของบรรพชนไทย

นอกจากประโยชน์ทางด้านสุนทรียะแล้วใบแก้วสดยังนำมาต้มเอาแต่น้ำมาล้างบริเวณ ที่เป็นผดผื่นคันซึ่งเกิดจากความชื้น หรือนำมาใช้ปรุงเป็นยาขับระดู เรียกว่า “ยาประสะใบแก้ว” ส่วนคนจีนนำก้านแก้วมาใช้เป็นยาชุมปิดที่ปากมดลูกเร่งคลอด และช่วยขับรกค้างด้วย บาง ตำราใช้ใบแก้วสด 1 กรัม หรือ 15 ใบย่อยตำพอแหลก แห่เหล้าโรง 1 ช้อนชา หรือ 5 มิลลิตร เอา น้ำยามาแต่ละบริเวณที่ปวดฟันได้

ส่วนเนื้อไม้ ต้นแก้วเป็นไม้เนื้อแข็ง เหนียว มีลายไม้สวย จึงมีผู้นิยมนำไปทำเป็นด้ามมีด ฝักมีด หีบ เครื่องเรือน เครื่องมือเกษตร คาน ไม้เท้า ด้ามร่ม หรือทำเป็นกระโหลกช่อด่าง ฯลฯ

ส่วนน้ำมันหอมระเหยจากดอกใช้ผลิตเป็นเครื่องสำอาง (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 38-39 และ ปิยะ เฉลิมกลิ่น, 2551, หน้า 67)

พุท (Gardenia Collinsale Craib, gardenia crape Jasmine) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Gardenia Jasmenoides อยู่ในวงศ์ RUBIACEAE

พุท หรือ “พุฒ” หมายถึง ความสมบูรณ์ ความแข็งแรง ความเจริญมั่นคง พุดจึงเป็นทั้ง พรวณไม้มงคลดอกหอมและมีชื่อเป็นสิริมงคล

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพุท

1. เป็นไม้พุ่มเตี้ย สูงประมาณ 2-3 เมตร แตกกิ่งก้านสาขาเป็นพุ่มกลม
2. ใบเป็นใบเดี่ยวออกตรงข้ามเป็นคู่รูปไข่ (บางตำราว่ารูปหอก) ยาว 5-6 ซม. เส้นใบย่อยเกือบขนาน ฝิดและขอบเรียบสีเขียว
3. ดอก มีขนาดเล็ก ดอกตูมจะมีลักษณะเหมือนปลายพู่กัน เมื่อบานจะเห็นกลีบดอกจำนวน 5 กลีบ สีขาว โคนเป็นท่อขนาดเล็กสีขาว ดอกเป็นช่อที่ปลายกิ่งหรือตามซอกใบ

ภาพที่ 59 ดอกพุทซ้อน

ภาพที่ 60 ดอกพุทจักร หรือพุทร้อยมาลัย

ภาพที่ 61 ดอกตูมพุทจักร หรือพุทร้อยมาลัย

ภาพที่ 62 พวงมาลัยดอกพุท

ชนิดและพันธุ์ของพุด มีเกือบ 20 พันธุ์ กล่าวคือ

1. พุดสวน เป็นพรรณไม้จากอินเดียเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ออกดอกตลอดปี กลิ่นหอมอ่อน ๆ ตลอดคืน
2. พุดดง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ทรงพุ่มโปร่ง สวย ออกดอกตลอดปี ดอกหอมอ่อนมาก
3. พุดตะแคง เป็นไม้พุ่มขนาดเล็กจากอินเดีย ออกดอกเกือบตลอดปี ออกมาช่วงปลายฤดูฝน-ต้นฤดูหนาว กลิ่นหอมมาก ช่วงเย็น ๆ ถึงค่ำ เมื่อแรกบานดอกจะมีสีขาว และเมื่อบานเต็มที่เริ่มจะมีสีเหลือง
4. พุดน้ำบุศย์ เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 2-3 เมตร แตกกิ่งก้านจำนวนมาก ทรงพุ่มแน่น ออกดอกตลอดปี ดอกมีกลิ่นหอมมาก เป็นพรรณไม้หอมที่มีสีแปรเปลี่ยนได้ถึง 3 สี ในดอกเดียวกัน เมื่อแรกบานดอกจะมีสีขาวนวล แล้วค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสีเหลืองสดใส และเมื่อใกล้ ๆ จะโรย สีจะเปลี่ยนเป็นสีเหลืองทอง
5. พุดป่า เป็นไม้พุ่มเตี้ยขนาดเล็ก แตกกิ่งก้านสาขาบริเวณโคนต้นมาก มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทย ดอกหอมอ่อน ๆ หอมตลอดวัน
6. พุดสามสี เป็นไม้พุ่มเตี้ยขนาดเล็กมีระบบรากตั้งจึงต้องดูแลเรื่องการให้น้ำให้ดี ออกดอกตลอดปี ดอกหอมแรงช่วงเช้า และเย็น
7. พุดแสงอุษา เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูงประมาณ 2-3 เมตร ใบใหญ่ สวยงาม ออกดอกตลอดปี ดอกหอมตลอดวัน
8. พุดซ้อน เป็นไม้พุ่มกลมขนาดเล็กสูง 1-3 เมตร แตกกิ่งก้านสาขามาก ออกดอกตลอดปี ดอกหอมแรงตลอดวัน
9. พุดพิชญา เป็นไม้หลายขนาด ทั้งต้นเตี้ย ต้นสูง และต้นใหญ่ ลำต้นสีน้ำตาล ออกดอกตลอดปี ออกดอกเป็นช่อ ช่อละ 5-10 ดอก ดอกบานทนตั้งแต่แรกแย้มไปจนบานเต็มที่ที่ใช้เวลา 4-5 วัน ไม่มีกลิ่น
10. พุดแตงอน เป็นไม้ขนาดเล็กหรือไม้พุ่ม ลำต้นสูงประมาณ 2-4 ซม. แตกกิ่งก้านสาขามาก ใบมีขนสีเขียวเข้ม ดอกบานครั้งละหลายดอกห้อยลง สีเหลือง มีกลิ่นหอม
11. พุดเวียดนาม เป็นไม้พุ่มขนาดเล็กสูง 1-2 เมตร ใบเดี่ยว ปลายใบแหลม ผิวใบด้านบนสีเขียวเข้มเป็นมัน ดอกใหญ่สีขาว หอมแรง ออกดอกที่ปลายยอด โคนกลีบดอกเลี้ยงสีเขียวรูปถ้วย ออกดอกตลอดปี เป็นไม้ชอบแสงแดดปลูกในดินร่วน
12. พุดชมพู เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ดอกมีกลิ่นหอม ออกดอกตลอดปี

13. พุดจีบ เป็นไม้พุ่มขนาดกลาง ทุกส่วนมีน้ำยางสีขาว ใบเดี่ยวออกตรงข้าม ผิวใบเป็นมัน ดอกสีขาว กลิ่นหอมอ่อน ๆ ออกเป็นช่อตามซอกใบบริเวณปลายกิ่ง 2-3 ดอก กลีบดอกโคนเชื่อมกันมักซ้อน 2 ชั้น

14. พุดสเปน เป็นไม้พุ่มสูง 1-3 เมตร แตกกิ่งก้านแผ่เป็นทรงกลมกว้าง ใบเป็นใบเดี่ยว ออกตรงกันข้าม รูปรีแกมรูปขอบขนาน หรือรูปไข่กลับ ปลายและโคนใบแหลม เนื้อใบค่อนข้างหนา หน้าใบเป็นสีเขียวเข้มเป็นมัน หลังใบเป็นสีเขียวหม่นหรือสีเขียวด้านใบดก และหนาแน่น

15. พุดฮอลแลนด์ เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูงประมาณ 1-2 เมตร ผิวลำต้นสีขาวเทา มีกิ่งก้านออกใบรอบต้น ใบเป็นใบเดี่ยวแตกออกเป็นคู่ตรงกันข้าม ดอกเป็นดอกเดี่ยว ออกเป็นช่อตามปลายยอดหรือปลายกิ่ง มีสีขาว กลิ่นหอม ชอบแสงแดดจัด

16. พุดเศรษฐีสยาม เป็นไม้พุ่มสูงราว 4-5 เมตร ลำต้นตรง แตกกิ่งก้านสาขา ตามเปลือกต้นสีเทา มีรอยตามแนวยาวของต้น ใบเป็นใบเดี่ยวออกตรงกันข้ามตามกิ่ง รูปทรงรี กว้างราว 5-8 ซม. ยาว 8-15 ซม. ใบหนาสีเขียวเป็นมัน โคนใบสอบ ปลายใบแหลมมน ขอบใบเป็นคลื่น มีเส้นแขนงใบ 9-11 คู่ ดอกออกเป็นกลุ่มมี 1-5 ดอก ดอกตูมสีเขียว ดอกบานโคนเป็นหลอดยาว ปลายเป็น 5 กลีบ ปิดเป็นใบพัด โคนดอกติดกันมีกลิ่นหอมทั้งวัน ออกดอกตลอดปี พอดอกร่วงไม่มีผล ขยายพันธุ์โดยการเสียบกิ่งอย่างเดียวเท่านั้น

17. พุดบูรพา บางครั้งเรียกว่าพุดใบเรียว หรือพุดใบเล็กเป็นพันธุ์ที่มีดอกดกตลอดปี ดอกบานทนได้หลายวัน มีกลิ่นหอมเย็นชื่นใจ และที่แปลกกว่าพุดทั่วไปคือ ใบจะเรียวเล็กกว่าพุดทั่วไปอย่างชัดเจน

เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้าน และผู้อยู่อาศัย คนไทยสมัยก่อนนิยมปลูกต้นพุดไว้ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และควรปลูกในวันเสาร์ ผู้ปลูกควรเป็นสุภาพบุรุษ

กระดังงา (Cananga) กระดังงาไทย หรือ สะบันงา มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cananga odorata* ชื่อวงศ์คือ ANNONACEAE

กระดังงาเป็นพรรณไม้มีกลิ่นดอกหอม มีชื่อเป็นสิริมงคล คนไทยสมัยก่อนเชื่อกันว่าถ้าปลูกกระดังงาไว้ประจำบ้านจะได้ทั้งประโยชน์ทางยาทางสุนทรีย์ และความเป็นสิริมงคล เจ้าของบ้านจะมีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นที่ยกย่องของคนทั่วไป บางคนเรียกกระดังงาว่า “การเวก” นกที่มีเสียงดังไพเราะก้องไกลไปทั่วสวรรค์ เหมือนกลิ่นหอมของกระดังงาที่หอมไปไกล

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของกระดังงา

กระดังงา เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลางและใหญ่ ลักษณะการแตกกิ่งก้านลู่ลงข้างล่าง บางชนิดมีลักษณะเป็นเถาเลื้อย ลำต้นสูงประมาณ 15-25 เมตร เปลือกลำต้นมีสีน้ำตาล และสีเทา

โคนต้นมีปุ่มอยู่เล็กน้อย แตกกิ่งสาขามาก

ใบ เป็นใบเดี่ยวออกสลับกันตามกิ่งก้าน ลักษณะใบยาวประมาณ 12-15 ซม. กว้างประมาณ 4-6 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมนสอบแหลม ขอบใบเรียบสีเขียว

ดอก ออกเป็นช่อตามปลายกิ่ง หรือโคนใบ มีสีเหลือง กลิ่นหอมแรง ดอกหนึ่งมี 6 กลีบ แบ่งเป็น 2 ชั้น ชั้นละ 3 กลีบ ลักษณะของดอกเรียวยาวม้วนบิดไปมา ตรงกลางดอกมีจุดเล็ก ๆ สีขาว

ชนิดและพันธุ์ของกระดังงา ส่วนใหญ่จำแนกไว้เป็น 3 ชนิด คือ กระดังงาไทย กระดังงาสงขลา และกระดังงาจีน (การเวก)

1. กระดังงาไทย เป็นพรรณไม้ขนาดกลางถึงใหญ่ สูงประมาณ 15-25 เมตร เป็นพันธุ์ไม้พุ่มแน่น โคนต้นมีปุ่มเล็กน้อย ใบเดี่ยว ออกใบสลับกันตามข้อต้น ใบเป็นรูปขอบขนานหรือมนรี โคนใบมนปลายแหลม ยาวประมาณ 6-7 นิ้ว ดอกเป็นดอกเดี่ยว เมื่อแรกออกจะเป็นสีเขียว แล้วจะเปลี่ยนเป็นสีเหลือง กลิ่นหอมมาก ดอกจะออกตามปลายกิ่งโคนก้านใบ กลีบดอกเรียวยาวประมาณ 4 นิ้ว มี 6 กลีบชั้นละ 3 กลีบ

ภาพที่ 63 กระดังงาไทย

2. กระดังงาสงขลา เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูงประมาณ 1-3 เมตร แตกกิ่งมาก ออกดอกเป็นดอกเดี่ยว หรือเป็นกระจุก กลีบเรียวยาว บิดเป็นเกลียว ดอกอ่อนจะมีสีเขียว เมื่อเริ่มบานจึงเปลี่ยนเป็นสีเหลือง ดอกมีกลิ่นหอมแรงตลอดทั้งวัน ออกดอกตลอดทั้งปี

ภาพที่ 64 กระดังงาสงขลา

3. กระดังงาจีน หรือ “การเวก” เป็นไม้เถาเนื้อแข็งขนาดกลาง เลื้อยได้ไกล 15-20 เมตร ลำต้นเป็นสีเทาเกลี้ยง ใบสีเขียวอ่อน ใบเรียงสลับ ใบเดี่ยวรูปรี (ขอบขนาน) ปลายแหลม ดอกเป็นดอกเดี่ยวหรือดอกช่อ 1-5 ดอก มี 6 กลีบ เรียงเป็น 2 ชั้น กลิ่นหอมแรงตอนเย็น เมื่อออกใหม่สีเขียว พอแก่จัดเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอมเขียว หรือเหลือง (ปิยะ เฉลิมกลิ่น, 2551, หน้า 36-38, รุ่งธรรม ศิริวรรณศิลป์, 2550, หน้า 17-18, ทัศนันท วิระกุล, 2551, หน้า 18-19 และ อ.วันโชค, 2555, หน้า 97-100)

ภาพที่ 65 กระดังงาจีน หรือการเวก

ประโยชน์ของกระดังงา นอกเหนือจากความเป็นสิริมงคล ความงาม และสุนทรีย์แล้ว น้ำมันหอมระเหยจากดอกก็ยังใช้แต่งกลิ่นอาหาร (ขนมหวาน) ทำน้ำอบ น้ำหอม และแต่งกลิ่นเครื่องสำอาง

จำปา (Champac, Champa) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Michelia Chjampaca* ชื่อวงศ์ MAGNOLIACEAE จำปาเป็นพรรณไม้มงคลที่นิยมปลูกไว้ในบริเวณบ้าน ชาวฮินดู และชาวพุทธในอินเดียถือว่าจำปาเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับต้นโพธิ์ ต้นไทร และลั่นทม (จำปาลาว) ดอกจำปาเป็นสัญลักษณ์ของความรัก ความผูกพันของคนในครอบครัว และยังเชื่อกันว่าจะนำมาซึ่งโชค ลาภ แก่ผู้ปลูก

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของจำปา คือ

1. เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นสูงประมาณ 20 ฟุต มีสีน้ำตาลปนขาวเล็กน้อย กิ่งเปราะ
2. ใบเป็นใบเดี่ยว ออกเวียน รูปรีแกมรูปขอบขนาน ใบอ่อนมีขน ใบแก่เรียบเป็นมัน ใต้ใบมีขนสีขาวเคลือบอยู่ ใบกว้างประมาณ 5 นิ้ว ยาวประมาณ 10 นิ้ว
3. ดอก เป็นดอกเดี่ยว สีเหลืองแก่ มีอยู่ 8-10 กลีบ กลีบหนึ่งยาวประมาณ 2 นิ้ว ซ้อนกันเป็น 2 ชั้น ดอกแรกแย้มมีกลิ่นหอม ในช่วงพลบค่ำ เช้าวันถัดมากลิบบอกจะกางออกจากกัน และร่วงหล่นในตอนเย็น ออกดอกเกือบตลอดปี จะมีมากในช่วงฤดูฝน

ภาพที่ 66 ดอกจำปา

ชนิดและพันธุ์ของจำปา

พันธุ์ของจำปาที่พบในประเทศไทย มีหลายพันธุ์แต่ที่นิยมปลูกในประเทศไทย มีอยู่ 4-5 พันธุ์ คือ

1. จำปาหลวง เป็นพันธุ์เก่าแก่มีปลูกกันทั่วไปในแถบภาคกลาง ลักษณะเด่นของจำปาหลวงคือ เวลาที่มีดอก ดอกจะชูตั้งขึ้น ดอกมีขนาดใหญ่ สีเหลืองเข้ม มีกลิ่นหอม

ภาพที่ 67 จำปาหลวง

2. จำปาเทศ ลักษณะเด่นของจำปาเทศคือ มีดอกสีขาว มี 5 กลีบ กลีบแยกกัน โคนกลีบเรียว ออกดอกเดี่ยว ๆ ตามซอกใบ บริเวณใกล้ปลายยอด กลีบเลี้ยงมี 5 กลีบ สีเขียวอ่อนอมน้ำตาล คำอธิบายลักษณะของจำปาเทศคล้ายกันกับจำปาขาวของชาวอำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก

3. จำปาป่า (จัมปกะ) กระจายพันธุ์ตามธรรมชาติในป่าดิบทุกภาคของประเทศไทย ปัจจุบันเป็นพันธุ์ไม้ที่ค่อนข้างหายากในป่าธรรมชาติ ดอกเป็นดอกเดี่ยว สีเหลืองส้ม ออกตามง่ามใบ มีกลีบเลี้ยง และกลีบดอกรวมกัน 12-15 กลีบ กลีบยาว กลีบด้านนอกรูปหอกกลับ ปลายเรียวแหลม กลีบดอกชั้นในสั้นและแคบกว่าชั้นนอก

ภาพที่ 68 จำปาป่า

4. จำปายะโฮ พันธุ์นี้มีถิ่นกำเนิดจากรัฐยะโฮ ประเทศอินโดนีเซีย ดอกจะสั้นและป้อมกว่าจำปาพันธุ์ทั่วไป กลีบดอกกว้าง ดูแปลกตา กลีบเรียงซ้อนกันหลายชั้น ดอกดก มีดอกเกือบตลอดปี มีกลิ่นหอมแรงแบบนุ่มนวล ตำราของ อ.วันโชค มิได้บอกชื่อของจำปายะโฮ ไม่แน่ว่าจะตรงกับจำปาแดงของ ดร.ปิยะ เฉลิมกลิ่นหรือไม่

จำปี (White Champaka) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Mechelia alba*, D.C. บางตำราเรียกว่า *Magnolia alba* (D.C.) Figlar อยู่ในวงศ์ MAGNOLIACEAE

คนไทยสมัยโบราณเชื่อว่าจำปีเป็นไม้มงคลดอกหอม บ้านใดปลูกต้นจำปีไว้ ชีวิตจะสดใส การงานก้าวหน้า มีความเจริญรุ่งเรือง ปราศจากปัญหาใด ๆ เป็นไม้มงคลสำหรับชาวราศีตุลย์ ดอกหอมของจำปีนิยมใช้บูชาพระ ร้อยเป็นอุบะชาเดียว และอุบะตั้งตั้ง ใช้ในพิธีมงคลต่าง ๆ รวมทั้งใช้แซมผมเพื่อความสวยงาม และหอมชื่นใจ

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

จำปี เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นใหญ่ สูงกว่าจำปาเล็กน้อย ต้นจะแตกพุ่มยอด ใบงามกว่าจำปา

ใบ เป็นใบเดี่ยว ปลายใบแหลม โคนใบมน

ดอก เป็นดอกเดี่ยว มีสีขาวคล้ายกับสิ่งช้าง มีกลีบประมาณ 8-10 กลีบซ้อนกัน กลีบดอกเรียกว่าจำปา ยาวประมาณ 2 นิ้ว ตรงกลางดอกมีเกสรเป็นแท่งกลมเล็ก ยอดแหลมคล้ายฝักข้าวโพดเล็ก สามารถออกดอกได้ตลอดทั้งปี

ภาพที่ 69 ดอกจำปี

ชนิดและพันธุ์ (ปิยะ เฉลิมกลิ่น, 2551, หน้า 106-117)

1. จำปีแขก (Port Wine Magnolia) เป็นไม้พุ่มขนาดเล็กสูงประมาณ 1-2.5 เมตร ปลายกิ่งมีขนสีน้ำตาลปกคลุมหนาแน่น แตกกิ่งจำนวนมาก ทรงพุ่มกลมแน่น ใบเดี่ยว เรียงเวียนรอบกิ่ง รูปไข่ แผ่นใบหนาและเหนียวเป็นมันเรียบทั้งสองด้าน ออกดอกที่ซอกใบ สีขาวนวล หรือเหลืองนวล มี 6 กลีบ หนาฉ่ำน้ำเมื่อบานเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3-4 ซม.

ภาพที่ 70 จำปีแขก

2. จำปีช้างหรือจำปีดง (White michelia) เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ สูง 25-30 เมตร ลำต้นเปล่าตรง แตกกิ่งเป็นพุ่มที่ยอด ใบเดี่ยวเรียงเวียนรอบกิ่ง รูปรีเกือบกลม แผ่นใบหนาเหนียว สีเขียวเข้มเป็นมัน ดอกออกที่ซอกใบ กลีบดอกสีขาวนวล มี 9-10 กลีบ กลีบดอกชั้นนอก 3 กลีบบานลู่ลง มีกลิ่นหอมตั้งแต่เวลาใกล้ค่ำไปจนตลอดวันรุ่งขึ้น

3. จำปีดอย (Gustav' s Magnolia) เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก สูง 10-15 เมตร ลำต้นเปล่าตรง แตกกิ่งเป็นพุ่มตรง ใบเดี่ยว เรียงเวียนรอบกิ่ง ใบรูปขอบขนาน แผ่นใบหนา เหนียว สีเขียวเข้มเป็นมัน ใต้ใบเคลือบสีขาว ปลายใบแหลม ดอกเดี่ยว ออกที่ปลายยอด สีขาวนวลมี 9 กลีบเรียงเป็น 3 ชั้น บานคว่ำลง กลีบชั้นนอกจะบานกระดกขึ้น ดอกบานวันเดียวก็โรย กลิ่นหอมแรงตั้งแต่ใกล้ค่ำไปตลอดวันรุ่งขึ้น

4. จำปีป่า เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ สูง 20-30 เมตร ลำต้นเปล่าตรง แตกกิ่งมาก เป็นพุ่มเฉพาะที่ยอด เปลือกแตกสะเก็ดเป็นแผ่นเล็ก ๆ ใบเดี่ยวรูปขอบขนาน แผ่นใบบาง ใบอ่อนมีขนปกคลุมอยู่ ดอกเดี่ยวออกที่ซอกใบสีขาว มี 15-18 กลีบ ดอกบานวันเดียวก็โรย กลิ่นหอมตั้งแต่พลบค่ำไปตลอดวันรุ่งขึ้น กลีบดอกจะกางบานและร่วงโรย

ภาพที่ 71 จำปีป่า

5. จำปีเพชร เป็นพรรณไม้หายากใกล้จะสูญพันธุ์ เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่สูง 20-30 เมตร ลำต้นเปล่าตรง เปลือกแตกเป็นแผ่นสีน้ำตาล ใบเดี่ยว เรียงเวียนรอบกิ่ง รูปรี ใบหนา ดอกเดี่ยว ออกที่ซอกใบ ดอกตูมมีขนมีเกล็ดสีเหลืองทองปกคลุมหนาแน่น ดอกบานสีขาวนวล มีกลีบดอก

10-12 กลีบ กลีบหนา แข็ง เปราะ ฉ่ำน้ำ มีดอกดกมาก และบานพร้อมกันเกือบทั้งต้น ดอกบานวันเดียวก็โรย มีกลิ่นหอมตั้งแต่พลบค่ำไปตลอดวันรุ่งขึ้น

6. จำปีสิรินธร เป็นพรรณไม้ที่พบในที่ลุ่มของป่าพรุน้ำจืด เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ สูง 20-25 เมตร เปลือกต้นแตกเป็นร่อง เป็นสะเก็ดตามยาว ใบเดี่ยว รูปขอบขนาน เรียงเวียนรอบกิ่ง ใบอ่อนมีขนนุ่มที่ใต้ใบ เมื่อแก่จะเรียบ ดอกเดี่ยวออกที่ซอกใบ สีขาว มีกลีบดอก 12-15 กลีบ แต่ละกลีบรูปไข่กลับ แกมรูปขอบขนาน ปลายกลีบมนแผ่กว้าง กลีบหนาฉ่ำน้ำ แข็งเปราะ ดอกบานวันเดียวเช่นกัน เมื่อดอกเริ่มแย้มจะมีกลิ่นหอมในช่วงเวลาใกล้ค่ำไปตลอดวันรุ่งขึ้น

ภาพที่ 72 ดอกจำปีสิรินธร

7. จำปีสีนวล เป็นพรรณไม้ที่กลายพันธุ์มาจากจำปีที่มีดอกสีขาว กลายมาเป็นสีเหลืองนวล แต่ลักษณะอื่น ๆ เหมือนจำปีที่มีดอกสีขาว ทั้งลักษณะของต้น กิ่ง ทรงพุ่มใบ และการเจริญเติบโต ต้นสูงประมาณ 10-20 เมตร ใบเดี่ยวรูปรีขนาดใหญ่ ดอกเดี่ยวออกตรงซอกใบ กลีบดอกมี 10-12 กลีบ กลีบหนาสีเหลืองนวล มีกลิ่นหอมตอนพลบค่ำเป็นต้นไป ตลอดวันรุ่งขึ้น ดอกจะบานทางกลีบ และร่วงเช่นเดียวกับจำปีพันธุ์อื่น ๆ

8. จำปีหนู พบบนพื้นที่สูง และมีอากาศหนาวเย็น เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก สูงประมาณ 8-10 เมตร เปลือกต้นแตกเป็นร่องขนาดเล็ก สีน้ำตาลเข้ม แตกกิ่งขนาดเล็กจำนวนมาก ใบรูปหอก แผ่นใบหนาและแข็ง ผิวใบเป็นมันเรียบทั้งสองด้าน ยาว 10-14 ซม. ดอกเดี่ยวออกที่ซอกใบ กลีบดอกมี 10 กลีบ เมื่อบานมีเส้นผ่าศูนย์กลาง 5-7 ซม. ดอกบานวันเดียวก็จะโรย กลิ่นหอมตั้งแต่พลบค่ำไปตลอดวันในวันรุ่งขึ้น

9. จำปีหลวง พบบนพื้นที่สูงและอากาศเย็น เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ สูง 20-30 เมตร ลำต้นเปล่าตรง เปลือกต้นหนาแตกเป็นร่องลึกตามยาว ทรงพุ่มกลมโปร่ง ยอดอ่อนมีขนหนาแน่น ใบเดี่ยวออกเรียงเวียนสลับ รูปไข่ โคนใบมนหรือหยักเว้า ยาว 15-20 ซม. ดอกเดี่ยวออกที่ซอกใบ มีกลีบดอก 12-15 กลีบ เมื่อเริ่มแย้มมีสีขาวนวล ดอกบานวันเดียวก็โรย ดอกหอมตั้งแต่พลบค่ำไปตลอดวันรุ่งขึ้น (ปิยะ เฉลิมกลิ่น, 2551, หน้า 107-118)

ภาพที่ 73 จำปีหลวง

มณฑา (Magnolita) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Talauma candellei* ชื่อวงศ์ MACNOLIACEAE เชื่อกันว่ามณฑาเป็นดอกไม้บนสวรรค์ และเป็นดอกไม้ทิพย์ประจำตัวนางกิริณี เทวี ธิดาของพระอินทร์ ซึ่งเป็นเทพีประจำวันพฤหัสบดีที่บันดาลให้ตกลงมายังโลกมนุษย์ คนไทยสมัยก่อนจึงนิยมปลูกต้นมณฑาไว้ทางทิศตะวันออกข้างเหนือของบ้าน เพราะเชื่อว่าดอกไม้ที่ตกลงมาจากสวรรค์ จะช่วยป้องกันสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ยิ่งเวลาคดอกมณฑาบานจะมีสีเหลืองนวล หอม นาน งดงามและเสน่ห์มาก บางคนเปรียบเปรยว่างามและหอมเหมือนตกลงมาจากสวรรค์จริง ๆ (ธัญนันท์ วีระสกุล, 2555, หน้า 111)

มณฑา เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ลักษณะเป็นพุ่ม ผิวเปลือกลำต้นเรียบ สีเทา ลำต้นมีความสูงประมาณ 4-10 เมตร ลำต้นแตกกิ่งก้านสาขาน้อย

ใบ มีขนาดใหญ่ สีเขียว ลักษณะใบเป็นรูปมนรี ขอบใบขนาน ตัวใบเป็นคลื่นเล็กน้อย ขนาดใบกว้างประมาณ 4-6 ซม. ยาวประมาณ 6-9 ซม.

ดอก แตกออกตามง่ามใบ หรือส่วนยอดของลำต้น กลีบดอกแข็งแรงหนา กลีบดอก 3 กลีบ ซ้อนกันเป็นชั้น ลักษณะคล้ายกับดอกลำดวน ดอกเล็กสีเหลือง มีกลิ่นหอมไปไกล

ชนิดและพันธุ์ มณฑาเป็นไม้ที่มีความหลากหลายทางพันธุกรรมสูงมาก เมื่อนำเมล็ดไป เพาะสามารถกลายพันธุ์ได้ ปัจจุบันจึงมีมณฑาชนิดต่าง ๆ หลายชนิด และหลายพันธุ์ ปัจจุบันต้น มณฑาที่ปลูกกันตามบ้านหรือตามร้านจำหน่ายต้นไม้ จะพบอยู่ 2 พันธุ์ คือ พันธุ์มณฑาทิพย์ และ มณฑาทอง

1. มณฑาทิพย์ ใช้เรียกแทนพันธุ์มณฑาไซในปัจจุบัน ลักษณะของมณฑาทิพย์ คือ ใบมี ขอบเป็นคลื่น ผิวใบไม่เรียบ ปลายใบเรียวแหลม ดอกมีขนาดใหญ่แต่ไม่ดก เมื่อบานดอกจะคว่ำลง มีสีเหลืองนวล

ภาพที่ 74 ดอกมณฑาทิพย์

2. มณฑาทอง ปัจจุบันหาได้ไม่ยาก เพราะสามารถนำต้นพันธุ์มาปักชำได้ที่ละมาก ๆ มณฑาทองใบใหญ่มาก เวลาปักชำต้องตัดใบออกครึ่งหนึ่ง เพื่อลดการคายน้ำให้น้อยลง เพื่อกิ่งพันธุ์จะได้ไม่สั่นไปมา และทำให้รากงอกได้เร็วขึ้น ดอกของมณฑาทองจะใหญ่ และสั้นกว่ามณฑาทิพย์ มีสีเหลืองเข้ม

ภาพที่ 75 ดอกมณฑาทอง

นอกจากนี้ยังมีตำราที่กล่าวถึง มณฑาดอย มณฑาป่า มณฑาภู ซึ่งไม่เป็นที่รู้จักและนิยมปลูกตามบ้านนัก เพราะมีกลิ่นฉุน

3. พรรณไม้มงคลนาม (พรรณไม้ที่มีชื่อเป็นสิริมงคล)

มงคล หรือ สิริมงคล เป็นคำที่ทุกคนชื่นชอบ และปรารถนาจะให้บังเกิดขึ้นแก่ตนเอง ครอบครัว สังคม ตลอดจนประเทศชาติ ความเป็นสิริมงคลอาจมีอยู่ที่ สัตว์ สิ่งของ พืชพรรณไม้ อาหาร ผลไม้ รูปเคารพ รูปสัญลักษณ์ หรือพิธีการ (ประเพณี และวัฒนธรรม)

ความเป็นมงคล หรือสิริมงคล มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกชาติ ทุกภาษา ทุกวัฒนธรรม และทุกยุคทุกสมัย แม้ในปัจจุบันความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะรุดหน้าไปถึงห้วงอวกาศ และดวงดาวดวงอื่น ๆ แล้ว แต่เรื่องความเป็นมงคล และสิริมงคลก็ยังคงเป็นที่ปรารถนาของปวงชนไม่เสื่อมคลาย

พรรณไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล หรือสิริมงคลที่บรรพชนไทยนิยมปลูกไว้ในบริเวณบ้าน เพื่อส่งเสริมกำลังใจ และคติความเชื่อ ที่ยังนิยมสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ พุทธรักษา เพ็ญฟ้า ชวนชม เข็ม ดาวเรือง โมก ก้านเกรว กัลปพฤกษ์ บุนนาค พญาสัตบรรณ สารภี และสุพรรณิการ์ ฯลฯ

พุทธรักษา (Canna Lily, India Shot Plant, Bulsarana) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Canna spp. And hybrid/Canna, indica L. วงศ์ CANNACEAE

พุทธรักษาเป็นพรรณไม้มงคลที่มีชื่อเป็นสิริมงคล ชื่อพุทธรักษา หมายถึง มีพระพุทธรูป ปกป้องคุ้มครองรักษา ตรงกับคำว่า “พุทธสรณะ” ในภาษาบาลี มีเรื่องเล่าตามพุทธประวัติว่า

พระเทพทัตติคจะทำร้ายพระพุทธองค์ด้วยการกลิ้งก้อนหินใหญ่ลงมาทับ แต่ก้อนหินดังกล่าวกลับแตกกระจายไปเสียก่อน แต่ก็มีสะเก็ดหินกระเด็นไปถูกฝ่าพระบาท ทำให้พระโลหิตหยดลงบนพื้นดิน ต่อมาจึงมีต้นไม้ชนิดหนึ่งงอกงามขึ้นตรงรอยพระโลหิต ต้นไม้นี้ดังกล่าวจึงได้รับการขนานนามว่า “พุทธสรณะ” หรือ “พุทธรักษา” (ธัญนันท์ วีระสกุล, 2551, หน้า 109)

คนไทยสมัยโบราณเชื่อว่าบ้านใดปลูกต้นพุทธรักษาไว้ประจำบ้าน จะช่วยปกป้องคุ้มครองรักษาไม่ให้มีเหตุร้าย หรือภัยอันตราย แก่บ้านและผู้อยู่อาศัย การปลูกต้นพุทธรักษาควรปลูกไว้ริมรั้วทิศตะวันตก ควรปลูกวันพุธ โดยหัวหน้าครอบครัว พุทธรักษา เป็นดอกไม้ที่นิยมนำไปบูชาพระ

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ พุทธรักษาเป็นพรรณไม้ล้มลุก ขึ้นเป็นกอ มีอายุหลายปี เนื้ออ่อน อวบน้ำ ลำต้นมีความสูงหลายระดับ แล้วแต่ชนิดและพันธุ์ มีลำต้นอยู่ใต้ดิน เรียกว่า “เหง้า” มีการเจริญเติบโตโดยการแตกหน่อเป็นกอคล้ายกล้วย

ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงเวียนสลับกันรอบลำต้น สีของใบมีตั้งแต่สีเขียวเข้ม เขียวอ่อน แดง น้ำตาล น้ำตาลแดง หรือลายสลับสี ซึ่งจัดเป็นพวกใบต่าง ใบจะแตกต่างกันไปตามลักษณะประจำพันธุ์

ดอก ออกเป็นช่อ ตรงส่วนยอดของลำต้น ดอกมีทั้งขนาดใหญ่ และเล็ก ขึ้นอยู่กับชนิด และพันธุ์

ภาพที่ 76 ดอกพุทธรักษา

นอกจากพุทธรักษาจะเป็นพรรณไม้มงคล ที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแล้ว พุทธรักษายังมีประโยชน์ทางยาด้วย กล่าวคือ เหง้าพุทธรักษาใช้แก้ไอมีเลือด บำรุงปอดแก้อาเจียน โรคตับอักเสบ ตัวเหลือง ประจำเดือนไม่ปกติ แก้แผลอักเสบบวม แก้บิดเรื้อรัง ดอกสดนำมาตำละเอียด พอกแผลห้ามเลือดแผลสด หรือมีหนอง เมล็ดตำพอกแก้ปวดศีรษะ

ปัจจุบันพุทธรักษาถือเป็นดอกไม้ประจำวันพ้อ หรือดอกไม้สำหรับพ้อ

เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2523 คุณหญิงเนือทิพย์ เสริมสุข นายกสสมาคมผู้อาสาสมัคร และช่วยการศึกษา เป็นผู้ริเริ่มด้วยหลักการที่ว่า “พ้อเป็นผู้มีพระคุณที่มีบทบาทสำคัญต่อครอบครัว และสังคม สมควรที่ผู้เป็นลูกจะเคารพเทิดทูนตอบแทนพระคุณท่าน ด้วยความกตัญญู และสมควรที่สังคมจะยกย่องให้เกียรติรำลึกถึงผู้เป็นพ้อ” และถือเอาวันที่ 5 ธันวาคมของทุกปีซึ่งเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของปวงชนชาวไทยเป็น “วันพ้อแห่งชาติ” พระองค์ทรงเป็นพ่อตัวอย่างของปวงชนชาวไทย ที่ทรงเปี่ยมล้นด้วยพระเมตตากรุณา ทรงเอื้ออาทรห่วงใยในพสกนิกรของพระองค์อย่างหาที่เปรียบมิได้ คณะกรรมการจัดงานวันพ้อแห่งชาติได้กำหนดให้ “ดอกพุทธรักษา” เป็นสัญลักษณ์วันพ้อแห่งชาติ และมักจะใช้ดอกพุทธรักษาสีเหลือง อันเป็นสีประจำวันพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และเป็นสีแห่งธรรมอีกด้วย (อ. วันโชค, 2555, หน้า 52)

เฟื่องฟ้า (Bougainvillea) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า Bougainvillea spp. ชื่อวงศ์ NYCTAGINACEAE เฟื่องฟ้ามีชื่อเรียกอย่างอื่นอีกหลายชื่อ เช่น ตรุษจีน ดอกกระดาด และดอกต่างใบ เป็นต้น

เฟื่องฟ้าเป็นพรรณไม้เถาเลื้อย มีลำเถาแข็งแรง ตามเถามีหนามแหลมคมติดอยู่เป็นระยะ ๆ สามารถเลื้อยเถาไปได้ไกลมาก ๆ ซึ่งจะตัดแต่งทรงพุ่มก็ได้ เป็นไม้ที่มีถิ่นกำเนิดที่บราซิล เมื่อเข้ามาเมืองไทยครั้งแรกออกดอกในเทศกาลตรุษจีนพอดี จึงได้ชื่อในครั้งแรกว่า “ดอกตรุษจีน” ต่อมาเมื่อมีผู้นำเข้ามาหลายชนิด หลายสี (ขาว เหลือง ชมพูอ่อน ชมพูแก่ ม่วง แดง) ดูคล้ายสีรุ้งบนท้องฟ้า จึงเปลี่ยนชื่อจากดอกตรุษจีนเป็นดอกเฟื่องฟ้า ที่บาลีเรียกว่าดอกเกดตาส หรือดอกกระดาด เป็นดอกไม้สำหรับสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คนไทยสมัยโบราณมีความเชื่อว่าบ้านใดปลูกต้นเฟื่องฟ้าไว้ จะช่วยสร้างคุณค่าของชีวิตให้สูงขึ้น เพราะเฟื่องฟ้าเป็นพรรณไม้ที่ได้รับสมญาว่าเป็น “ราชินีแห่งไม้ประดับ” เนื่องจากสามารถนำไปประดับสวน อาคารบ้านเรือน และสถานที่สำคัญต่าง ๆ ได้อย่างสวยงาม

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ เฟื่องฟ้าเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง ประเภทเถาเลื้อย ลำต้น (เถา) มีหนามแหลมคม ลักษณะของทรงพุ่มสามารถตัดแต่ง และบังคับทิศทาง

การเจริญเติบโตได้

ใบ เป็นใบเดี่ยวแตกตามเถา ลักษณะรูปไข่ ปลายใบแหลม โคนใบมน ขอบ และพื้นใบเรียบสีเขียว ขนาดใบกว้าง 2-4 ซม. ยาวประมาณ 4-5 เมตร

ดอก มีทั้งดอกสมบูรณ์เพศ และไม่สมบูรณ์เพศ ออกเป็นช่อ ตามซอกใบ หรือปลายกิ่ง แต่ละช่อมี 3 ดอก เป็นหลอดยาว 1-2 ซม. ดอกมีหลายสีแตกต่างกันไปตามชนิด และพันธุ์ เฟื่องฟ้าที่นิยมปลูกเป็นไม้มงคล ได้แก่

1. พันธุ์ดอกสีแดง ได้แก่ แดงจินดา แดงรัตนา แดงบานเย็น ตรุษจีนด่าง สาวตรี

กฤษณา

2. พันธุ์ดอกสีขาว ได้แก่ ทศมาลี ดอกขาว ขาวน้ำผึ้ง สุมาลี สุวรรณี
3. พันธุ์ดอกสีชมพู ได้แก่ ชมพูจินดา ชมพูทิพย์ ชมพูนุช
4. พันธุ์ดอกสีม่วง ได้แก่ พรสุมาลี ม่วงประเสริฐศรี ม่วงกฤษณา ทศมาลี
5. พันธุ์ดอกสีส้ม ได้แก่ สุมาลีสีทอง
6. พันธุ์ดอกสีเหลือง ได้แก่ เหลืองอรทัย

ดอกของเฟื่องฟ้ามีผู้นิยมนำมาตัดทำไม้กระแจะ (Bonsai)

ภาพที่ 77 ดอกเฟื่องฟ้า

ชวนชม (Desert Rose; Impala Lily; Mock Azalea) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Adenium obesum* อยู่ในวงศ์ APOCYNACEAE

ชวนชม หรือกุหลาบทะเลทราย คนจีนเรียกชวนชมว่า “ปู้กั๋วฮั่ว” แปลว่าดอกไม้แห่งความร่ำรวย ชวนชมเป็นพรรณไม้ที่มีชื่อเป็นสิริมงคล ดอกสวย รูปทรงของต้น และกิ่งก้าน สวยงามอ่อนช้อยนุ่มนวล พระนางเธอลักษมีลาวัณย์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำชวนชมมาปลูกไว้ที่พระตำหนักลักษมีวิลาส และประทานชื่อว่าชวนชม

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของชวนชม: เป็นพรรณไม้ยืนต้นอวบนำขนาดเล็ก ลำต้นมีความสูงประมาณ 1-3 เมตร ผิวเปลือกสีเขียวปนขาว ผิวเรียบเป็นมัน ลำต้นมียาง ปิดอไปตามจังหวะ แตกกิ่งก้านสาขาน้อย รูปทรงโปร่ง

ใบ แตกออกตามปลายของกิ่งก้าน ใบมนรี ปลายใบมน โคนใบสอบเรียว กลางใบมีเส้นสีขาวมองเห็นได้ชัด ใบแข็ง ผิวเป็นมันเรียบ มีสีเขียว

ดอก ออกตรงปลายยอดของก้านดอก เป็นรูปแตร มีกลีบดอก 5 กลีบ สีชมพู โคนกลีบดอกมีฐานรอง ดอกเป็นแฉกเล็กสีเขียว ดอกบานมีความกว้างประมาณ 3-4 ซม. ยาวประมาณ 5 ซม.

ชนิดและพันธุ์ของชวนชม: สำหรับลักษณะดอกจะคัดพันธุ์กันตามความนิยมในเรื่องของสีสด สีเข้ม สีแปลกจากสีพื้น ขนาด รูปทรงดอก ช่วงฤดูกาล บานนาน บานทน และดอก หากจำแนกสีในกลุ่มพื้นเมืองของพันธุ์กุหลาบสมฮอลแลนด์แล้ว จะมีดังนี้

1. กลุ่มสีแดง ได้แก่ แดงสะท้อนแสง แดงกรณีการ์ แดงไต้หวัน ดวงตะวัน อำนาจโชค มณีนิล เพชรมณี

สีแดงอมแสง ได้แก่ ส้มลายไทย แดงปัญจรัตน์ ฯลฯ

สีแดงค่อนข้างชมพู ได้แก่ มุกมณี สาวสวนแดง ฯลฯ

สีแดงเข้มผิวคล้ายกำมะหยี่ ได้แก่ แสงรัศมี

2. กลุ่มสีชมพู ได้แก่ ช่อทิพย์ ช่อผกา พวงผกา พวงชมพู เพชรชมพู ดาวชมพู ชมพูแวร์ชาย ชมพูเพชรรัตน์ ฯลฯ

กลุ่มสีชมพูนี้ บางสายพันธุ์ให้สีเหลืองอมลำหลายสี หรือ สีแฟนซี จากสีขาวในวันแรกที่บาน ต่อมาเปลี่ยนเป็นชมพูอ่อน เมื่อบานหลายวันเข้าสีจะเปลี่ยนเป็นชมพูเข้ม สีดอกประเภทนี้ได้แก่ เพชรสายรุ้ง สุชาวี ลีลาวดี ชมพูสำราญ เป็นต้น บางสายพันธุ์ให้สีชมพูที่มีโทนม่วง ได้แก่ ขาวขอบม่วง ม่วงมาตาม หรือม่วงแคทลียา ม่วงจำปาสัก ม่วงมะเหมี่ยว

3.กลุ่มสีขาว ได้แก่ ขาวประ ขาวมะลิ ขาวสไปร์ ขาวอรุณี ขาวคีรีบูร ขาวมงกุฎเพชร ขาวมรดกโลก ล้วนแต่เป็นลูกไม้ที่เกิดในประเทศไทย ซึ่งได้รับการจัดว่าเป็นกลุ่มขาวที่ดีที่สุดในโลก (อ.วันโชค, 2555, หน้า 73-76)

เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านและผู้อยู่อาศัย ควรปลูกต้นชวนชมไว้ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของบ้าน

ภาพที่ 78 ดอกชวนชม

เข็ม (West Indian Jasmine) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Ixora, Chinensis lamk.* วงศ์ RUBIACEAE

เข็ม เป็นไม้พุ่มที่คนไทยต่างรู้จักกันดี เพราะเป็นดอกไม้ที่ใช้ในวันไหว้ครู หรือใช้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ถวายพระหรือใช้ในพิธีทางศาสนา คนไทยเปรียบดอกเข็มเป็นสัญลักษณ์ของความหลักแหลม ความคมคายของสติปัญญา และนิยมใช้เป็นดอกไม้บูชาครู เพื่อลูกศิษย์จะได้มีความเฉลียวฉลาด ปัญญาเฉียบแหลมประดุจเข็ม นอกจากนี้ยังใช้บูชาพระ บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้พุทธศาสนิกชนตั้งมั่น คิดทำการใดให้รอบคอบ ละเลียดถึถ้วน ด้วยการใช้สติปัญญาที่เฉียบแหลมเหมือนกัน เพื่การดำเนินชีวิตที่ตั้งอยู่บนความไม่ประมาท

คนไทยสมัยก่อนปลูกต้นเข็มไว้ประจำบ้าน เพราะเชื่อว่าจะทำให้ลูกหลานและคนในบ้านมีความเฉลียวฉลาด และเพื่อความเป็นสิริมงคล นิยมปลูกเข็มไว้ทางทิศตะวันออก โดยปลูกเป็นไม้พุ่มประดับ หรือปลูกตามแนวรั้วบ้าน เพื่อความสวยงาม

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ เข็มเป็นพรรณไม้ยืนต้น มีพุ่มขนาดเล็กจนถึงขนาดกลาง สูงประมาณ 3-5 เมตร ลำต้นเป็นต้นเดี่ยว หรือแตกกอ แตกสาขาออกไปเป็นต้นเล็ก กลม ขนาดเส้น

รอบวงประมาณ 4-10 ซม. ลำต้นเรียบสีน้ำตาล กิ่งยอดมีสีเขียว แตกกิ่งตรงขึ้นด้านบน

ใบเป็นใบเดี่ยวออกเป็นคู่สลับกันรอบต้นและกิ่งใบแข็งเปราะ มีสีเขียวสด โคนใบมน ปลายใบแหลม ลักษณะและรูปร่างจะแตกต่างกันไปตามชนิดและพันธุ์

ดอก ออกเป็นช่อ ออกตรงส่วนยอด ซึ่งมีก้านดอกชูไว้ภายในช่อประกอบด้วยดอกเล็ก ๆ ลักษณะเป็นหลอดเล็ก ซึ่งมีกลีบอยู่ส่วนบนประมาณ 4-5 กลีบ กลีบเล็กแหลม ลักษณะและสีล้วนจะแตกต่างกันไปตามชนิดและพันธุ์

ภาพที่ 79 เข็มขาว

ภาพที่ 80 เข็มทอง

ภาพที่ 81 เข็มชมพู

ภาพที่ 82 เข็มเศรษฐี

ชนิดและพันธุ์ของเข็ม เข็มมีสายพันธุ์กว่า 10 ชนิด แต่ละสายพันธุ์ยังแยกเป็นพันธุ์ย่อยได้อีก สำหรับในประเทศไทย พันธุ์ที่ได้รับความนิยมคือ

1. เข็มขาว เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ถึงขนาดกลาง ลักษณะลำต้นคล้ายเข็มญี่ปุ่น ลำต้นสูงประมาณ 5-10 ฟุต ใบเป็นใบเดี่ยวออกเป็นคู่ เวียนสลับรอบ ๆ ลำต้นและกิ่ง ขอบใบเรียบ ปลายใบเรียวแหลม ขนาดของใบกว้างประมาณ 1-1.5 นิ้ว ยาว 3 นิ้ว ค่อนข้างหนาเขียวสด ออกดอกเป็นดอกขนาดใหญ่ เป็นช่อสั้นแต่แน่นที่ใบ ก้านดอกจะยาวกว่าดอกเข็มอื่น ๆ ปลายดอกแยกออกเป็น 4 กลีบ ปลายกลีบดอก มนโค้ง ไม่แหลม ดอกมีสีขาว

2. เข็มเชียงใหม่หรือเข็มญี่ปุ่น ลักษณะใบเป็นใบเดี่ยวเรียงตรงข้ามสลับกัน ใบรูปขอบขนาน กว้าง 1-1.5 ซม. ยาว 2-3 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ขอบใบเรียบ แผ่นใบสีเขียวเป็นมัน ดอกมีสีแดงอมส้ม ออกเป็นช่อกระจุกซ้อนที่ปลายกิ่ง ดอกมีขนาดเล็ก และสั้นกว่าเข็มชนิดอื่น

3. เข็มพิกุลโลก เป็นไม้พุ่ม ลำต้นสูง 50 ซม. ทรงพุ่ม ขนาด 30-40 ซม. ลำต้นเขียวอมน้ำตาลเข็ม ใบเขียวเป็นมัน ดอกสีชมพูอมขาว กลิ่นหอมอ่อน ๆ

4. เข็มอินเดีย เป็นพรรณไม้พุ่มเตี้ย มีเนื้ออ่อน ลำต้นสูงราว 18 ฟุต มีขนระคายอยู่ทั่วลำต้นและใบ ใบมีสีเขียว ลักษณะของใบคล้ายกับใบโหระพา คือใบเป็นรูปมนรี ยาวประมาณ 1.5-2 นิ้ว ออกดอกเป็นช่อ อยู่ตามยอดของต้น มี 3 สี คือ สีขาว สีแดง และสีชมพู

5. เข็มพิกุล เข็มประเภทนี้นิยมปลูกเลาะเป็นแนวรั้ว ปลูกประดับเป็นกลุ่มใหญ่ ตามสวนสาธารณะ ตัดแต่งให้เป็นทรงพุ่ม ดอกดก สวยงามหลากหลายสีสัน คือสีขาว เหลือง แดง ชมพู (อ.วันโชค, 2555, หน้า 83-86)

ดาวเรือง (Marigold, African Marigold) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Tagetes erecta* L. วงศ์ COMPOSITAE

ดาวเรืองเป็นพรรณไม้มงคลนาม มีถิ่นกำเนิดในประเทศเม็กซิโก ต่อมาผู้นำไปปลูกในยุโรป เป็นพรรณไม้ที่เลี้ยงง่าย ดอกสวย จึงเป็นที่นิยมปลูกอย่างแพร่หลาย ชาวคริสต์ใช้เป็นดอกไม้หน้าแท่นบูชาพระแม่มาวี ดอกดาวเรืองเดิมมีเพียงสีแดง คือสีเหลือง จึงเรียกชื่อไม้ดอกชนิดนี้ว่า Mary's gold ซึ่งต่อมาเพี้ยนเป็น Marigolds

เชื่อกันว่าดาวเรืองเป็นไม้มงคล เพราะศาสนาทุกศาสนานิยมใช้ดอกดาวเรืองปักแจกัน หรือร้อยเป็นพวงบูชาพระ หรือเทพเจ้า เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล เจริญรุ่งเรืองสมชื่อดาวเรือง (ธีรพันธ์ วีระกุล, 2551, หน้า 56)

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของดาวเรือง ดาวเรืองเป็นไม้ล้มลุก สูงประมาณ 0.5-4 ฟุต เมื่อตัดลำต้น กิ่งก้านหรือใบของดาวเรืองจะมีกลิ่นฉุน ทำให้แมลงไม่ค่อยรบกวน นอกจากนี้ราก

ของดาวเรืองยังมีสารแอลฟาเทอร์ปีนอยด์ ซึ่งเป็นสารที่สามารถควบคุมปริมาณไส้เดือนฝอยในดินได้เป็นอย่างดี

ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงตรง ใบย่อยรูปรีถึงรูปใบหอก แกมรูปขอบขนาน ปลายใบแหลม โคนใบสอบแคบ ขอบใบจักฟันเลื่อย ผิวในด้านบนสีเขียวเข้ม

ดอกมีหลายสีเช่น สีขาว สีเหลือง สีเหลืองทอง และสีส้ม ออกเป็นช่อแบบช่อกระจุกเดี่ยวที่ปลายกิ่ง ดอกวงนอกกลีบดอกเป็นรูปรางน้ำซ้อนกันแน่น โคนกลีบดอกเป็นหลอดเล็ก ปลายแผ่เป็นรูปไข่กลับ ดอกวงในกลีบดอกเป็นหลอดสีเหลืองปลายจักเป็น 5 ซี่ ดอกบานเต็มที่กว้าง 5-8 ซม. มีทั้งดอกชั้นเดียว และดอกซ้อน

ภาพที่ 83 ดอกดาวเรือง

ชนิดและพันธุ์ของดาวเรือง ดาวเรืองที่นิยมปลูกกันทั่วไปแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. ดาวเรืองพันธุ์อเมริกัน (American Marigolds) 2. ดาวเรืองพันธุ์ฝรั่งเศส (French Marigolds) และ 3. พันธุ์ลูกผสม (Mule Marigolds)

1. ดาวเรืองพันธุ์อเมริกัน เป็นดาวเรืองที่มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของทวีปอเมริกา ลำต้นสูงตั้งแต่ 10-40 นิ้ว ดอกสีเหลือง ส้ม ทอง และขาว กลีบดอกซ้อนกันแน่น ดอกมีขนาดใหญ่ ดาวเรืองชนิดนี้มีหลายพันธุ์ ได้แก่

พันธุ์เตี้ย สูงประมาณ 10-14 นิ้ว ได้แก่ พันธุ์ปาปาया (Papaya) ไพน์แอปเปิล (Pineapple) ปัมพकिन (Pumpkin)

พันธุ์สูงปานกลาง สูงประมาณ 14-16 นิ้ว ได้แก่ พันธุ์อะพอลโล (Apollo) ไวคิง (Viking) มูนช็อต (Moonshot)

พันธุ์สูง สูงประมาณ 16-36 นิ้ว ได้แก่ พันธุ์ดับเบิล อีเกิล (Double Egle) ดับบลูน (Doubloon) ซอฟเวอร์เรน (Sovereign)

2. ดาวเรืองฝรั่งเศส (French, Marigolds) ดาวเรืองฝรั่งเศสเป็นดาวเรืองต้นเล็ก ต้นเป็นพุ่มเตี้ย สูงประมาณ 6-12 นิ้ว ดอกมีสีเหลือง ส้ม ทอง น้ำตาลอมแดง ดอกมีขนาดเล็ก ประมาณ 1.5 นิ้ว นิยมปลูกประดับในแปลงมากกว่าปลูกเพื่อตัดดอก เนื่องจากมีก้านดอกสั้น ตัวอย่างพันธุ์ดาวเรืองชนิดนี้ได้แก่

พันธุ์ดอกชั้นเดียว ดอกมีขนาด 1.5-2 นิ้ว ได้แก่ พันธุ์เรดมาเรตต้า (Red Marietta) นอรัตี้ มาเรตต้า (Naughty Marietta)

พันธุ์ดอกซ้อน ดอกมีขนาดตั้งแต่ 1.5-2 นิ้ว ได้แก่ พันธุ์ควีนโซเฟีย (Queen Sophia) สการ์เลต โซเฟีย (Scarlet Sophia) โกลเดน เกต (Golden Gate)

3. ดาวเรืองพันธุ์ลูกผสม (Mule Marigolds) เป็นดาวเรืองลูกผสมระหว่างดาวเรืองอเมริกันกับดาวเรืองฝรั่งเศส เพื่อนำลักษณะเด่นของดาวเรืองอเมริกัน คือ ความแข็งแรง ดอกใหญ่ และกลีบซ้อน รวมเข้ากับลักษณะเด่นของดาวเรืองฝรั่งเศส คือ มีต้นเตี้ย ทรงพุ่ม กะทัดรัด ดาวเรืองลูกผสมออกดอกเร็วมาก คือเพียง 5 สัปดาห์หลังเพาะเมล็ด ดอกดก และอยู่กับต้นได้ดี และการปลูกดาวเรืองด้วยเมล็ดชนิดนี้ จะต้องใช้เมล็ดเป็นปริมาณ 2 เท่า ของจำนวนที่ต้องการ เนื่องจากมีเปอร์เซ็นต์ความงอกต่ำ

ดาวเรืองลูกผสมที่นิยมปลูกมีอยู่หลายพันธุ์คือ พันธุ์นุกเก็ต (Nugget) ไฟร์เวิร์ก (fireworks) เรด เซเวนสตาร์ (Red Sevenstar) และโชว์บ๊อต (Showboat)

คนไทยสมัยก่อนมีความเชื่อว่าบ้านใดปลูกดาวเรืองไว้ภายในบ้านหรือริมรั้ว จะเป็นมงคลเสริมชะตาให้รุ่งเรือง เจริญก้าวหน้า สีเหลืองดังทองคำเป็นมงคลหนุนให้มีเงินทองเต็มบ้าน

นอกจากนั้นยังสามารถตัดดอกมาบูชาพระได้อีกด้วย ผู้ปลูกควรปลูกวันพุธ และเพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่บ้าน และผู้อยู่อาศัยควรปลูกทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของบ้าน

โมก (Moke) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *wrightia religiosa benth* อยู่ในวงศ์ APOCYNACEAE

โมกเป็นคำพ้องเสียงกับโมกข หรือโมกข์ หมายถึง ความหลุดพ้น นิพพาน หรือผู้หลุดพ้น จากทุกข์ทั้งปวง ดอกโมกมีสีขาวสะอาด และส่งกลิ่นหอมบริสุทธิ์ โมกจึงถือเป็นพรรณไม้มงคลนาม คนไทยสมัยก่อนเชื่อว่า หากปลูกโมกไว้ประจำบ้านทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือจะทำให้คนในบ้านมีแต่ความสุข สงบ หลุดพ้นจากความทุกข์ และรอดพ้นจากพิษของสัตว์ต่าง ๆ รวมถึงภัยอันตรายใด ๆ มิให้กล้ำกรายเข้ามาในบ้าน (ธัญนันท์ วีระสกุล, 2551, หน้า 129)

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของโมก: โมกเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นมีความสูงประมาณ 5-12 เมตร ผิวเปลือกสีน้ำตาลดำ ลำต้นกลมเรียบ มีจุดเล็กสีขาวประทั่วต้น แตกกิ่งก้านสาขาออกรอบลำต้น

ใบ เป็นใบเดี่ยวออกเรียงกันเป็นคู่ตามก้านใบ ลักษณะใบเป็นรูปไข่รี ปลายใบมนแหลม โคนใบแหลม ขอบใบเรียบ เนื้อใบบางสีเขียวขนาดกว้างประมาณ 2 ซม. ยาวประมาณ 3-5 ซม.

ดอก ออกเป็นช่อสั้นอยู่ตามปลายกิ่ง ช่อหนึ่งมี 4-8 ดอก ลักษณะดอกจะคว่ำหน้าลงสู่พื้นดิน มีกลีบดอก 5 กลีบ มีสีขาวกลิ่นหอม ดอกบานเต็มที่ขนาดประมาณ 2 ซม.

ภาพที่ 84 ต้นโมก

ชนิดและพันธุ์ของโมก: โมกมีหลายชนิดหลายพันธุ์ได้แก่

1. โมกหลวง เป็นไม้ที่มีความทนทาน เมล็ดกระจายพันธุ์ได้ไกลจากพุ่มขาวที่ติดเมล็ด รูปทรงต้น และเรือนยอดสวยงามเป็นรูปเจดีย์ต่ำ ทึบ ให้ร่มเงาได้ดี ใบสวยสดใส ดอกสีขาวนวล มีกลิ่นหอม
2. โมกเวียดนาม หรือโมกแคระ เป็นโมกทรงพุ่มขนาดเล็ก ขนาดต้นเมื่อโตเต็มที่ ความสูงอยู่ประมาณ 80-90 ซม. ทรงสวยงาม
3. โมกทอง เป็นไม้ประดับขนาดกลาง ต้นสูงประมาณ 1-2 เมตร ดอกสีขาว มีกลิ่นหอม ทรงพุ่มสวย ใบเป็นมันเงางาม
4. โมกต่าง เป็นไม้ประดับขนาดกลาง ต้นมีความสูงประมาณ 1-2 เมตร ดอกสีขาว กลิ่นหอม ทรงพุ่มสวย ใบเป็นมันเงางาม มีสีขาว สลับสีเขียว ลักษณะคล้ายโมกพวง

5. โมกราจีนี เป็นพรรณไม้ในสกุลโมกมันชนิดใหม่ของโลก ที่พบในวัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี โมกพันธุนี้มีอยู่ในประเทศไทยไม่เกิน 10 ต้น เป็นไม้ขนาดเล็ก ลำต้นสีน้ำตาลอ่อน ดอกสีขาว กลิ่นหอมอ่อน ขยายพันธุ์โดยการเพาะเมล็ดหรือตอนกิ่ง (อ. วันโชค, 2555, หน้า 116-117)

เพื่อความเป็นสิริมงคลของบ้านและผู้อยู่อาศัย ควรปลูกโมกในวันเสาร์ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของบ้าน

กันเกรา (Anan, Tembusu, Common Tembusu) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Fragracea fragrans* Roxb ชื่อวงศ์ LOGANIACEAE

กันเกรา เป็นไม้มงคลนามชนิดหนึ่ง คนไทยสมัยก่อนเชื่อกันว่า บ้านใดปลูกต้นกันเกราไว้ประจำบ้านจะช่วยป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ บางพื้นที่เรียกว่าตำเสา เพราะใช้เป็นไม้เสาเข็มในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคาร เสาเข็มประกอบด้วยไม้ 9 ชนิด ได้แก่ ราชพฤกษ์ ขนุน กันเกรา ชัยพฤกษ์ ทองหลาง ใผ่สีสุก ทรงบาดาล สัก และพะยูน และเนื่องจากกันเกราเป็นไม้ที่มีทรงพุ่มสวย กิ่งก้านเหนียวแข็ง ใบแน่น และให้ร่มเงาดี ดอกสวยงาม และมีกลิ่นหอม จึงเหมาะสำหรับปลูกเป็นไม้ประดับตามแนวถนน ทางเข้าบ้านได้ดี

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของกันเกรา กันเกราเป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ สูง 10-15 เมตร เปลือกสีน้ำตาลเข้ม แตกเป็นร่องลึก

ใบเป็นใบเดี่ยวออกตรงกันข้าม แผ่นใบรูปมนขนาดกว้าง 2.5-3.5 ซม. ยาว 8-11 ซม. ปลายใบแหลมหรือยาวเรียวฐานใบแหลม โคนมน

ดอก ออกดอกหนาเป็นกระจุกบนช่อสั้น ๆ ที่ปลายกิ่ง ดอกมีกลิ่นหอมเย็น ๆ เมื่อดอกเริ่มบานมีสีขาว ต่อมาจะเปลี่ยนเป็นสีเหลืองใกล้จะร่วง สีจะเหลืองเข้ม มีเมล็ดขนาดเล็กเป็นจำนวนมาก ออกดอกเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม

ภาพที่ 85 ต้นกันเกรา

ภาพที่ 86 ดอกกันเกรา

กัลปพฤกษ์ (Horse Cassia, Pink cassia, Pink Shower มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cassia grandis* Linn., *Cassia bakeriana* Craib วงศ์ LEGUMINOSAE-CAESALPINIO IDEAE

กัลปพฤกษ์ หรือชัยพฤกษ์ สัญลักษณ์แห่งชัยชนะ สมหวัง และประสบความสำเร็จในชีวิต เป็นต้นไม้ที่อยู่ในตำนานโบราณ เชื่อกันว่าเป็นต้นไม้ทิพย์ที่มีคุณวิเศษของเทพเจ้า เป็นหนึ่งในต้นไม้สวรรค์ที่จะบันดาลผลให้สำเร็จตามความปรารถนา และเป็นสัญลักษณ์แห่งชัยชนะ หนังสือไตรภูมิพระร่วงของพญาลิไทยกล่าวว่า ต้นกัลปพฤกษ์ว่าเป็นต้นไม้ที่จะอำนวยผลให้คนตามที่ปรารถนา ในสมัยพุทธกาล ดิสนามานพได้ทำต้นกัลปพฤกษ์ประดับด้วยธูปบริวารทั้ง 8 ถวายแด่พระพุทธเจ้า เมื่อตายไปจึงได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีวิมาน และนางอัปสรเป็นบริวาร ในงานพระราชพิธี เช่น การเสด็จฯ ทางชลมารคในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานพระราชทานเพลิงศพ และงานสมโภชต่าง ๆ ก็นิยมทำต้นกัลปพฤกษ์เพื่อโปรยทาน ทิ้งทาน โดยใช้ไม้ก้านหรือลูกมะนาวบรรจุเหรียญไว้ภายในแทนลูกกัลปพฤกษ์

คนไทยสมัยก่อนจึงเชื่อกันว่า บ้านใดปลูกต้นกัลปพฤกษ์ไว้ประจำบ้าน โดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้จะเป็นสิริมงคล ทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิต พบแต่ความสุข สมหวังทุกประการ หากผู้ปลูกเป็นผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ และเป็นผู้ประกอบคุณงามความดี จะเป็นสิริมงคลยิ่งนัก เช่นเดียวกับต้นกัลปพฤกษ์ที่มีอายุยืนนาน แผ่กิ่งก้านสาขากว้างใหญ่

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นกัลปพฤกษ์ : ต้นกัลปพฤกษ์หรือชัยพฤกษ์เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นมีความสูงประมาณ 10-15 เมตร เปลือกนอกสีเทา ลำต้นมีรอยเป็นเส้นเล็กน้อย แตกกิ่งก้านพุ่มสู่ด้านบน ไม่ค่อยเป็นระเบียบ

ใบ เป็นแผง มีใบย่อยประมาณ 5-6 คู่ ออกเรียงตรงกันข้ามตามก้านใบเป็นคู่ ๆ ใบบาง เรียบ ปลายใบแหลมขนาดของใบกว้างประมาณ 2-4 ซม. ใบยาวประมาณ 4-7 ซม.

ดอก ออกเป็นช่อตามกิ่งก้าน มีกลิ่นหอม มีสีชมพูแกมขาว ดอกบานกว้างประมาณ 2-3 ซม. มีกลีบดอก 5 กลีบ ตรงกลางดอกมีเกสรตัวผู้สีเหลือง (อ. วันโชค, 2555, หน้า 188-190)

กัลปพฤกษ์เป็นไม้ที่พบในประเทศไทยเป็นประเทศแรก และจดทะเบียนด้วยชื่อ วิทยาศาสตร์เป็นครั้งแรกของโลก เป็นพันธุ์ไม้พระราชทาน เพื่อปลูกเป็นมงคลประจำจังหวัด ขอนแก่น (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 30-33)

บุนนาค (Iron Wood) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Mesua ferrea* Linn วงศ์ GUTTIFERAE (CLUSIACEAE)

ต้นบุนนาคนี้มีผู้สันนิษฐานว่าแปลงชื่อมาจากต้นนาคเกษร (Nagkeshar) ของอินเดีย ชาวฮินดูบูชาพระกฤษณะและนางสตีตยาในวันแรม 11 ค่ำ เดือนการตีก (ตุลาคม-พฤศจิกายน) ด้วยดอกบุนนาค (ส. พลายน้อย, 2554, หน้า 214) คนไทยสมัยก่อนนิยมปลูกต้นบุนนาคไว้ประจำบ้าน เพราะนอกจากต้นบุนนาคจะมีดอกสวยหอมแล้ว ยังเชื่อว่า นาค หมายถึง พญานาค ซึ่งเป็นสัตว์มงคลตามพุทธประวัติ เป็นสัตว์ประเสริฐ มีบุญ มีความกตัญญู ทั้งยังมีความศักดิ์สิทธิ์และมีพลังอำนาจ ช่วยปกป้องคุ้มครองพิชภัยต่าง ๆ ได้ ใบของต้นบุนนาคสามารถนำไปปรุงเป็นยารักษาพิษต่าง ๆ เช่น พิษงู คนโบราณจึงเชื่อกันว่า บ้านใดปลูกต้นบุนนาคไว้ทางทิศตะวันตก จะทำให้คนในบ้านเป็นผู้ประเสริฐ และมีบุญ และยังช่วยป้องกันพิชภัยจากสัตว์เลื้อยคลานได้อีกด้วย (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 78-79)

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นบุนนาค: บุนนาคเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ผิวลำต้นสีน้ำตาลเข้มหรือดำ ลำต้นเป็นพู เป็นเหลี่ยม ลำต้นสูงประมาณ 15-25 เมตร

ใบเป็นใบเดี่ยว ลักษณะรูปไข่ เรียวยาวแคบ ขอบใบเรียบ มีสีเขียว ท้องใบมีสีเทาคล้ายใบมะพร้าว ขนาดใบกว้างประมาณ 2-3 ซม. ยาวประมาณ 6-10 ซม.

ดอก มีทั้งดอกเดี่ยว และออกเป็นช่อ ช่อละประมาณ 2-3 ดอก ขนาดเท่ากับดอกสารภี มีกลีบดอก 5 กลีบ กลีบนอกจะแข็งและหนา มีสีขาว กลิ่นหอม กลางดอกมีเกสรเป็นฝอยสีเหลือง

เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านและคนในบ้าน ควรปลูกต้นบุนนาคในวันเสาร์ และควรปลูกทางทิศตะวันตก

ภาพที่ 87 ดอกบุนนาค

ภาพที่ 88 ต้นบุนนาค

พญาสัตบรรณ (Devil Tree, Blackboard Tree หรือ white Cheese Wood) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Alstonia scholaris* ชื่อวงศ์ APOCYNACEAE

พญาสัตบรรณ หรือ ฉัตรบรรณ เป็นพรรณไม้มงคลนาม “พญา” หมายถึง ผู้มีอำนาจ น่านับถือ นายกย่อง เป็นผู้ใหญ่ “สัต” นอกจากแปลว่า เจ็ด แล้ว ยังหมายถึงสิ่งดีงาม มีคุณธรรม ฉัตรบรรณ หมายถึง เครื่องสูงที่ใช้ในขบวนแห่ เป็นเครื่องประดับเกียรติยศ มีรูปคล้ายร่มซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นอาจมี 3, 5, 7 หรือ 9 ชั้น พญาสัตบรรณจึงเป็นไม้มงคลนามที่นิยมปลูกกันเพื่อเป็นสิริมงคลทางทิศเหนือของบ้าน คนไทยสมัยก่อนเชื่อว่าหากบ้านใดปลูกไว้จะทำให้คนในบ้านมีเกียรติเป็นที่เคารพนับถือ และได้รับการยกย่องจากคนทั่วไป (ธัญนันท์ วีระกุล, 2551, หน้า 101)

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพญาสัตบรรณ : พญาสัตบรรณ เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ สูงประมาณ 12-20 เมตร ผิวลำต้นมีสะเก็ดเล็ก ๆ สีขาวปนน้ำตาล กรีดดูจะมียางสีขาว ลำต้นตรง แตกกิ่งก้านสาขามาก ลักษณะเป็นชั้น ๆ

ใบ ออกเป็นกลุ่มบริเวณปลายกิ่ง ช่อหนึ่งมีใบประมาณ 5-7 ใบ ก้านใบสั้น ใบสีเขียว ลักษณะยาวรี ปลายใบมน โคนใบแหลม

ดอก ออกเป็นช่อตามปลายกิ่งหรือส่วนยอดของลำต้น ดอกเป็นกลุ่มคล้ายดอกเข็ม ในหนึ่งช่อมีประมาณ 7 กลุ่ม ดอกมีสีขาวอมเหลือง

ผล เป็นฝักยาว ลักษณะเป็นเส้น ๆ มีขุยสีขาวคล้ายฝ้ายปลิวไปตามลมได้ ในฝักมีเมล็ดเล็ก ๆ ติดอยู่กับขุยนั่น

เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านและผู้ที่อยู่อาศัย ควรปลูกในวันเสาร์ ผู้ปลูกควรเป็นผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ และเป็นผู้ที่ประกอบคุณงามความดี ควรปลูกไว้ทางทิศเหนือของบ้าน

ภาพที่ 89 ต้นพญาสัตบรรณ

ภาพที่ 90 ดอกพญาสัตบรรณ

สารภี (Salapee) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Ochrocarpus seamensis* ชีอวงศ์

GUTTIFERAE

สารภีเป็นไม้ไทยโบราณที่มีอายุยืนนานอยู่ในวงศ์เดียวกับต้นขนุนนาค เนื้อไม้ละเอียด แข็งแรงทนทาน ตามตำราพรหมชาติฉบับหลวง จัดให้ต้นสารภีเป็นไม้มงคล ที่ช่วยป้องกันเสนียด จัญไร และยังช่วยให้อายุยืนยาว เชื่อกันว่าการปลูกสารภีไว้ในบ้านจะทำให้ผู้อยู่อาศัยมีสุขภาพ กายใจแข็งแรงปราศจากโรคภัย และอายุยืนยาวเหมือนต้นสารภี

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของต้นสารภี: สารภีเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีความสูงประมาณ 12-20 เมตร เป็นไม้ไม่ผลัดใบ ลำต้นตรงขรุขระเล็กน้อย เปลือกเป็น สะเก็ดเล็ก ๆ ผิวเปลือกมีสีน้ำตาล แตกกิ่งแน่น ปลายกิ่งมักห้อยลง ลำต้นและกิ่งมียางสีเหลืองหรือ ขาว

ใบ รูปไข่ ปลายมนกว้าง มีบ้างที่ปลายใบเว้าลงเล็กน้อย ใบแตกออกเป็นคู่ตรงข้ามกันที่ บริเวณกิ่ง โคนใบสอบเรียวแหลมถึงก้านใบ เนื้อใบหนาเกลี้ยงสีเขียว ขนาดความกว้างของใบ ประมาณ 5-8 ซม. ยาวประมาณ 9-12 ซม.

ดอก ออกเป็นช่อเดี่ยวตามกิ่ง มีกลีบดอก 5 กลีบ มีสีขาว กลิ่นหอม ตรงกลางดอกมี เกสรตัวผู้สั้นเล็ก ๆ เป็นวง มีสีเหลืองขนาดดอกกว้างประมาณ 2 ซม. ผลกลมเป็นรูปกระปุกเล็ก ผิวเรียบสีเขียว เมื่อสุกมีสีเหลือง เนื้อในมีรสหวาน ขนาดผลยาวประมาณ 2-3 ซม.

คนไทยโบราณเชื่อว่าดอกสารภีช่วยบำรุงสุขภาพจิตที่ดี เพราะดอกสารภีเป็นเครื่องยาบำรุงหัวใจชนิดหนึ่งที่ทำให้ร่างกายเกิดอารมณ์เยือกเย็น อ่อนหวาน ดังนั้นจึงช่วยให้มีอายุยืนยาวได้เช่นกัน

ภาพที่ 91 ต้นสารภี

ภาพที่ 92 ดอกสารภี

สุพรรณิการ์ (Yellow Cotton, Yellow Silk, Buttercup Tree) มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Cochlospermum regium* หรือ *Cochlospermum vitibolium* วงศ์ COCHLOSPERMACEAE

สุพรรณิการ์ หรือ ฝ้ายคำ เป็นต้นไม้ที่มีชื่อปรากฏมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ปลูกเรียงรายไว้ตามวิหาร ด้วยเชื่อกันว่าเป็นต้นไม้ที่มีค่าสูงเหมือนทองคำ บางคนเรียกสุพรรณิการ์ว่าฝ้ายคำ คำว่าฝ้ายคำ มาจากคำว่า “ฝ้ายทองคำ” เพราะลักษณะดอกที่เบ่งบานเป็นปุยสีเหลืองอร่าม ชูช่อขึ้น และอยู่สูงสุดยอดกิ่ง จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นดอกไม้คู่ฟ้า

คนไทยสมัยก่อนเชื่อกันว่า บ้านใดปลูกต้นสุพรรณิการ์ไว้ทางทิศใต้ จะช่วยให้คนในบ้านมีศีลธรรม และได้รับความคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะสุพรรณิการ์ถือเป็นหนึ่งในต้นไม้มงคลประจำพุทธศาสนา (ธีรพันธ์ วีระกุล, 2551, หน้า 149)

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของสุพรรณิการ์: สุพรรณิการ์เป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง การแตกกิ่งก้านของทรงพุ่มโปร่ง ลำต้นมีความสูงประมาณ 8-15 เมตร ผิวเปลือกลำต้นสีน้ำตาลเข้มผิวลำต้นเรียบ

ใบ เป็นใบเดี่ยวคล้ายรูปหัวใจ ลักษณะใบเป็นรูปมนกว้าง

ดอก ออกเป็นช่อ ช่อหนึ่งยาวประมาณ 20-30 ซม. ดอกมี 5 กลีบ ลักษณะกลีบงุ้มเข้าหากัน ตรงกลางกลีบดอก และเกสรมีสีเหลืองเป็นเส้นเล็ก ๆ จำนวนมาก ดอกบานเต็มที่จะมีขนาด 4-6 ซม.

ผล มีลักษณะกลมเป็นพู่ มีขนาดโตประมาณ 4-6 ซม. เมื่อแก่จะแตกออกเป็น 3-5 พู ภายในผลมีเส้นใยคล้ายฝ้ายสีขาว มีเมล็ดเล็กสีดำประกอบอยู่ภายใน

เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านและผู้อยู่อาศัย ควรปลูกในวันพุธ ถ้าจะให้เป็นมงคลยิ่งขึ้นผู้ปลูกควรเป็นผู้ที่เกิดปีระกา เพราะต้นฝ้ายคำเป็นต้นไม้ประจำปีระกา ควรปลูกไว้ทางทิศใต้

ภาพที่ 93 ต้นสุพรรณิการ์

ภาพที่ 94 ดอกสุพรรณิการ์

4. ใบไม้มงคล

ใบไม้มงคลที่คนไทยใช้ในพิธีต่าง ๆ มีหลายชนิด ที่มีชื่อเป็นมงคลบ้าง เชื่อว่าใช้แล้วทำให้เกิดสิริมงคล ป้องกันเสนียดจัญไรต่าง ๆ บ้าง ในพิธีต่าง ๆ จึงเลือกใช้ตามความเหมาะสม เช่น ใบมะยมทั้งก้าน ยอดทับทิม (ตามคติความเชื่อของคนจีน) ใช้ประพรมน้ำมันต์

ใบเงิน ใบทอง ใบนาถ ใบทองหลวง ใช้ในพิธีไหว้ครู และพิธีแต่งงาน เป็นต้น

ใบเงิน ใบทอง ใบนาถ มี 2 อย่าง ถ้าเป็นของไทยใช้ทำประโยชน์ทางยาได้ด้วย คือ ใช้ใบปรุงเป็นยาเย็นดับพิษ แก้ไข้ แก้อ่อนเพลีย เป็นยาลดกรดดับพิษ แต่ถ้าเป็นฝรั่งใบหนายาวปลายมน แข็งกรอบ ไม่มีประโยชน์ทางยา ลักษณะสีกคล้ายกับของไทย

นอกจากใบเงิน ใบทอง ใบนาถแล้ว ใบของพรรณไม้มงคลที่กล่าวแล้ว หลายชนิดถูก

นำมาใช้ในฐานะใบไม้มงคลด้วย เช่น โบราษพฤกษะใช้รองกันหลุมเสา (เรือน) เอก โบรัก ใบมะตูม ใบบัว ก็นำมาใช้ในการจัดขบวนขันหมาก พิธีการเกี่ยวกับการเกิด การโกนผมไฟ ส่วนใบตองใช้ทำบายศรีสำหรับพิธีมงคลเกือบทุกพิธี ในประเพณีชีวิต และประเพณีทางศาสนาของคนไทย

ภาพที่ 95 ใบเงิน

ภาพที่ 96 ใบทอง

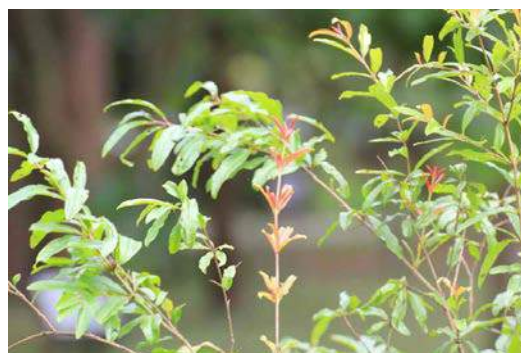
ภาพที่ 97 ใบนาก

ภาพที่ 98 ใบบัว

ภาพที่ 99 ใบมะยม

ภาพที่ 100 ใบทับทิม

ภาพที่ 101 ไบตอง

ภาพที่ 102 ไบราชพฤกษ์

ภาพที่ 103 ไบมะตูม

บทที่ 3

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีชีวิต: ประเพณีการปลูกเรือน แต่งงาน และการเกิด

ประเพณีชีวิต

ประเพณีชีวิตหรือประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เป็นส่วนหนึ่งของวงจรชีวิตตามธรรมชาติของมนุษย์ ที่มีความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนา เป็นเครื่องบ่งชี้ลักษณะบุคลิกภาพ ความรู้สึกนึกคิด และจิตวิญญาณของคนในสังคมนั้น ๆ ทั้งยังสะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ที่มีต่อมนุษย์ และสรรพสิ่งต่าง ๆ ความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ที่มนุษย์แสดงออกให้เห็นในรูปของพิธีกรรม และประเพณีที่เกี่ยวข้องในชีวิตของมนุษย์แต่ละช่วงเช่นการเกิด เปลี่ยนวัย และการตาย เป็นต้น

ประเพณีชีวิตของคนไทย มีความแตกต่างหลากหลายตามความแตกต่างของสภาพแวดล้อม ลักษณะทางชาติพันธุ์ และอิทธิพลของความเชื่อ ตลอดจนค่านิยมของแต่ละท้องถิ่น ท่ามกลางความแตกต่างดังกล่าว พุทธศาสนาได้สร้างลักษณะร่วม ทางความคิด ทำให้เกิดบูรณาการที่หล่อหลอมความหลากหลายจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทย

การศึกษารูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมายของประเพณีชีวิต จะช่วยให้เข้าใจความหมาย และความสำคัญของประเพณีดังกล่าว แสดงให้เห็นกรอบของรูปแบบทางความคิดที่สืบเนื่องมาจากอดีตที่กำลังเลือนรางลงโดยลำดับ เพราะการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีในปัจจุบัน

เมื่อกล่าวถึงประเพณีชีวิต หรือประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต หรือบางท่านจะเรียกว่าประเพณีตามวัย ซึ่งจะเริ่มต้นด้วยประเพณีการเกิด โขนजूก บรรพชา อุปสมบท แต่งงาน และการตาย

สำหรับงานวิจัยเรื่องพรรณไม้ในวิถีชีวิตของคนไทย: พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีชีวิตฉบับนี้ผู้วิจัยจะขอเริ่มต้นที่ประเพณีปลูกเรือน แต่งงาน ก่อน แล้วจึงเริ่มประเพณีการเกิด เปลี่ยนวัย (โขนजूก บรรพชาสามเณร อุปสมบท (บวชพระ) ไปจนถึงการตาย ทั้งนี้เพราะเห็นด้วยกับคำกล่าวที่ว่า “การปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นเรื่องสำคัญสำหรับความเป็นอยู่ และการทำมาหาเลี้ยงชีพของมนุษย์ เป็นจุดก่อกำเนิดความสุข ความสะดวกสบาย และความปลอดภัยแก่ชีวิต การปลูกสร้างบ้านเรือนสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยของแต่ละชนชาติและสังคม ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม

ทางธรรมชาติ (ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และวัสดุที่มีในท้องถิ่น) รวมถึงคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ

การปลูกเรือน (หอ) เพื่อจะเริ่มต้นชีวิตครอบครัวใหม่ของสังคมไทยในอดีต เป็นภารกิจของฝ่ายชาย หรือฝ่ายเจ้าบ่าวที่จะต้องไปปลูกสร้างในที่ดินของฝ่ายหญิง (ฝ่ายเจ้าสาว) ให้แล้วเสร็จก่อนฤกษ์การแต่งงาน ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเนื่องมาจากความคิด ความเชื่อของคนไทยที่เชื่อว่า บุตรชายเมื่อเติบโตถึงวัยอุปสมบท และอุปสมบทให้แก่บิดามารดาผู้ให้กำเนิดแล้วก็ถือว่าได้ทำหน้าที่ของบุตรชายที่ดีได้แสดงความกตัญญูทวดเทวี ตอบแทนพระคุณพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงดูตนมาตั้งแต่น้อยค้อมใหญ่ ด้วยความรัก ความเอาใจใส่ทะนุถนอมมาตลอดเวลาอันยาวนาน ได้สมบุญแล้ว เพราะเชื่อกันว่าการบวชของบุตรชายจะทำให้พ่อแม่ได้มีชีวิตที่สุขสบายในโลกหน้า (ตายแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ เกาะชายผ้าเหลืองขึ้นสวรรค์) หลังจากอุปสมบทตอบแทนพระคุณพ่อแม่แล้ว บุตรชายก็จะแต่งงานไปสร้างครอบครัวของตนเองขึ้นใหม่ในที่ของฝ่ายหญิง

ส่วนลูกผู้หญิงไม่สามารถจะตอบแทนพระคุณของพ่อแม่ด้วยวิธีเดียวกับลูกผู้ชายได้ จึงมีหน้าที่ต้องปรนนิบัติดูแล บิดา มารดาให้มีความสุข สะดวกสบาย ยามที่ท่านมีอายุมากขึ้น (ให้ท่านมีความสุข สะดวกสบายในโลกนี้) และเพื่อให้ลูกผู้หญิงตอบแทนพระคุณของบิดามารดาตามคติความเชื่อของคนไทยสมัยโบราณได้ คนไทยจึงแต่งงานเอาบุตรเขยเข้าบ้าน ให้มาช่วยทำนาทำสวนทำไร่ มาปลูกเรือนอยู่ในที่ของฝ่ายหญิง

ประเพณีการปลูกเรือน

การปลูกเรือนไทยมีความพิถีพิถัน ตั้งแต่เรื่องของการเลือกพื้นที่สำหรับปลูกเรือน วัสดุที่ใช้ในการปลูกสร้าง แต่ละขั้นตอนจะมีคติความเชื่อกำกับอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความละเอียดอ่อน และชีวิตจิตใจของคนไทยที่มีการสืบทอดกันมา ท่านเสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน) ได้อธิบายรายละเอียดของการเลือกวัสดุที่จะนำมาใช้ปลูกเรือน นับแต่เสาเรือน รอด ตง พริก เต้า จั่ว ช่อ จันทัน พื้นเรือน เครื่องมุงหลังคา ฝาเรือน ประตู หน้าต่าง การขุดหลุม วางเสา ตลอดจนคติความเชื่อเกี่ยวกับการกำหนดทิศทางของเรือน เรือนไทยแบบต่าง ๆ ล้วนสะท้อนให้เห็นความรอบคอบ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสะดวกสบาย มีความสุข อยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสังคม ด้วยความรื่นรมย์ ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน

ประเพณีเป็นสิ่งที่คนสร้างขึ้น และเกี่ยวข้องกับคนในส่วนรวม ถ้าไม่มีคน ประเพณีก็มีขึ้นไม่ได้ เพราะประเพณีเป็นแนวทางให้คนดำเนินชีวิตในหมู่พวกของตนได้อย่างราบรื่น ฉะนั้น

ประเพณีจึงเป็นสิ่งที่ชีวิตโดยปริยาย และตกอยู่ในข่ายแห่งกฎธรรมชาติ คือไม่อยู่คงที่ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลง ประเพณีก็มีชีวิตอยู่ไม่ได้ ถ้าเปลี่ยนแปลงมากเกินไป ประเพณีก็จะเปลี่ยนรูปไปจนจำไม่ได้ หมดความสำคัญอันเป็นบุคลิกลักษณะเดิมของประเพณีท้องถิ่นใดมีคนน้อย ไม่ค่อยได้ติดต่อกับภายนอก ความเปลี่ยนแปลงประเพณีก็เป็นไปอย่างเชื่องช้า ถ้าท้องถิ่นใดมีคนอยู่รวมกันมาก ประเพณีจะมีการเปลี่ยนแปลงไปเร็ว เพราะได้เห็นแบบอย่างประเพณีของคนอื่น แล้วนำเอามาเพิ่มเติม ปรับปรุงประเพณีของตน ซึ่งมีทั้งดีและเสียระคนกันอยู่ อันเป็นไปตามลักษณะความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม (พระยาอนุมานราชธน, 2554, หน้า 5)

1. รูปลักษณะทั่วไปของเรือนไทย

เรือนไทยโบราณนิยมปลูกเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว วัสดุเหลื่อมพื้นผ้า ด้านข้างทางหนึ่งมีระเบียงยกพื้น มีใต้ถุนสูง คนไทยสมัยก่อนประกอบอาชีพทางการเกษตร จึงชอบสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลอง หนอง บึง เพื่อจะได้มีน้ำไว้ใช้ในการดำรงชีพได้สะดวก ฤดูฝนฝนตกหนัก น้ำนองแผ่นดิน ฤดูร้อนน้ำหลากล้นตลิ่ง พื้นที่ปลูกบ้านจึงต้องยกสูง หรือเลือกที่สูงปลูกบ้าน จะได้ไม่ถูกน้ำท่วม ส่วนเรือนที่ปลูกอยู่ก็ต้องยกพื้นเรือนให้สูง ฤดูแล้งสามารถใช้ใต้ถุนเรือนเป็นที่ทำกิจกรรมจำพวกปั่นฝ้าย ทอหูก ตำข้าว ทำเครื่องจักสาน รับแขก ฯลฯ นอกนั้นใต้ถุนเรือนสูงยังช่วยให้ปลอดภัยจากสัตว์ร้าย และโจรผู้ร้ายได้อีกด้วย

คนไทยไม่นิยมปลูกเรือน 2 ชั้น เพราะคนไทยโบราณถือว่าหัวเป็นของสูง ของสำคัญ เพราะเป็นที่อยู่ของขวัญ (มิ่งขวัญ) ประจำตัว จึงไม่ยอมให้ใครกล้ากราบอยู่บนหัว ถือว่าไม่เป็นมงคล ถ้าปลูกเรือนมากกว่า 1 ชั้น จะมีคนกราบอยู่บนหัว

อันคนไทยมีความเชื่อเรื่องผี เรื่องโชคร้ายมาแต่อดีต ในปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวยังคงหลงเหลืออยู่มีใช่น้อย จะเห็นได้ว่า เมื่อจะประกอบกิจการงานใด ๆ ที่เห็นว่าสำคัญเกี่ยวข้องกับความสุข ความเจริญ และอนาคตก็จะต้องหาอายุบายปัดเป่าหรือป้องกันเหตุร้าย หรืออุปสรรคอันอาจจะเกิดขึ้นได้ จึงสร้างกำลังใจ หรือความมั่นใจด้วยการกำหนดพิธีกรรม เพื่อเอาใจผีสง เทวดาทั้งหลาย

การปลูกเรือนก็เช่นกัน มีคติที่ถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาว่า “อย่าปลูกเรือนขวางตะวัน” ถ้าจะปลูกเรือนให้ปลูกตามตะวัน คือหันข้างเรือนไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้จึงจะเป็นมงคล อยู่ดี มีสุขสบายดี มีผู้ให้พรคนว่า การที่คนไทยสมัยก่อนห้ามปลูกเรือนขวางตะวันน่าจะเป็นเพราะความเชื่อโชคลางที่เชื่อกันว่าทิศตะวันตกไม่ดีเป็นทิศของคนตาย ถ้าปลูกเรือนหันข้างที่มีประตูไปทางทิศตะวันออกคือขวางตะวัน เวลานอนศีรษะจะหันไปทางทิศตะวันตก เท่ากับนอนแบบคนตายไม่ดี

ถ้าจะหันศีรษะไปทางทิศตะวันออกก็ต้องหันศีรษะไปทางประตูเวลาเดินเข้า ออก ก็ต้องเดินกรายหัวคนนอน ซึ่งไม่สมควร ถ้าหันข้างประตูไปทางทิศตะวันตก เพื่อให้เวลานอนจะได้หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก เรื่องกรายหัวคนนอนไม่มี แต่การหันระเบียงไปทางทิศตะวันตก ระเบียงเรือนจะถูกแดดเผาในตอนบ่าย ซึ่งร้อนจัดกว่าแดดตอนเช้ามาก แดดจะเผาอกซานและระเบียงเรือนจนอยู่ไม่ได้ จะรับแขกในตอนบ่ายก็ไม่สะดวกต้องหลบไปอยู่ใต้ถุนเรือน ดูไม่สู้เหมาะสม ดังนั้นจึงไม่นิยมทำกัน ถ้าหากจะหันข้างด้านประตูไปทางทิศตะวันออก แต่เวลานอนให้นอนตามยาวของห้องเรือน เพื่อให้หัวนอนหันไปทางทิศเหนือ หรือทางทิศใต้ การนอนตามความยาวของห้องเรือน ถือกันว่านอนขวางซื่อ คนนอนจะถูกผีอำบ่อย ๆ (ผีจะโหนซื่อห้อยหัวลงมาเหยียบอกคนนอนได้ง่ายตามคติความเชื่อถือผี) นอกจากนั้นการนอนเช่นนี้จะต้องนอนเอาหัวหรือเท้ายันกัน เพราะห้องเรือนจะแบ่งเป็น 3 ช่วง ช่วงละ 6 ศอก เรือนยาว 15-18 ศอก

ข้อเสียอีกประการหนึ่งของการปลูกเรือนขวางตะวันคือจะไม่สามารถรับลมตามฤดูกาล (พระยาอนุমানราชธนะ, 2554, หน้า 5-7)

ภาพที่ 104 เรือนไทยภาคกลาง

ภาพที่ 105 เรือนไทยภาคเหนือ

ภาพที่ 106 เรือนไทยภาคใต้

ภาพที่ 107 เรือนไทยภาคอีสาน

ที่มา: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2536, หน้า 130

ภาพที่ 108 เรือนไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2. เสื่อเรือน

เสื่อสำหรับปลูกเรือนไทยมักใช้ไม้เต็ง ไม้รัง เพราะมีขนาดเหมาะสมสำหรับทำเสื่อเรือน ทั้งเนื้อไม้ก็แข็งแรง คงทน ถ้าท้องถิ่นใดไม่มีไม้เต็ง ไม้รัง เช่นทางภาคเหนือ ก็ต้องใช้ต้นสัก แต่ต้นสักที่มีขนาดเหมาะกับการทำเสื่อเรือนมักมีอายุน้อย เนื้อไม้ไม่แข็งแรงทนทาน ถ้าจะรอให้เนื้อไม้แข็งแรง ขนาดก็จะใหญ่เกินไป ถ้าจะใช้ไม้อย่างอื่นเช่น ไม้ประดู่ ไม้เหียง ไม้เคี่ยม เป็นต้น ก็จะแข็งแรงเกินไป สับ ถาก และเจาะยาก ไม้กะบาก ไม้กะเบา ไม้พะยอม ก็ไม่ใช้ทำเสื่อเรือน เพราะซื้อไม่เป็นมงคล ไม้ตะเคียนก็เช่นกัน ไม่นิยมใช้ทำเสื่อเรือน เพราะมีชันน้ำมันมาก ทำให้เป็นเสื่อตกมัน คือว่าเป็นอัปมงคล

ภาพที่ 109 ต้นเต็ง

ภาพที่ 110 ต้นรัง

ภาพที่ 111 ต้นประดู่

ภาพที่ 112 ต้นเหียง

ภาพที่ 113 ต้นพะยอม

ภาพที่ 114 ต้นเคี่ยม

การหาเสาเรือนสมัยโบราณ มีประเพณีขอแรงญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงให้ช่วยกันไปตัดจากป่า ช่วงเวลาที่เหมาะไปตัดไม้คือช่วงเดือนอ้าย ถึงเดือน 4 เพราะไม่มีฝน ป่าแห้งสะดวกแก่การเข้าไปหาไม้ ความเจ็บไข้ก็น้อย การคัดเลือกไม้เสาเรือน หนังสือประชุมเชษฐาษฎิ ส่วนที่เป็นบท “ทำขวัญเสา” กล่าวไว้ว่า

เยชนา อันว่านราชาติหญิงชายจะปลูกเรือนจึงให้หาพิไชยฤกษ์ ปี เดือน โดยตำหรับ ทำให้ถูกต้องตามฉบับแบบโบราณ จึงจะอยู่เป็นเกษมสมานต์ ภัยอันตราย เพราะประเพณีถูกต้องตามเรื่องราวโบราณมา ท่านผู้จะสร้างเยาเรือน แลค้นหาที่อยู่อาศัย

ยอมไปตัดไม้ ป่าได้ฝ่ายเหนือ นางไม้หลายเหลือเลือกตรงตัดเอา กลิ้งลากถากเกลา ปุ่มเปาหูตา สรรจัดวัดวา เลือกมาลั่นดี ปราศจากหมูสี เปิดใช้ไก่อตอด เยี่ยงยักสลักรอด กิวคอดไม่เอา แกล้งสรรกลั่นเกลาล้วนเสาสถาพร แบกรอดเรียงหมอน นางนอนเหนือเตียง ชวนชูคู่เคียง นางเรียงเข้าห้อง เศษหนึ่ง เศษสอง เงินทองมากมี เศษสามเศษสี่ เป็นเศรษฐีชาวนา เศษหก เศษห้า โรคาสูญหาย ท่านผู้รู้ดูหมายจำเพาะเหมาะตา ดาวเรืองโปร่งฟ้า ต้องตำราเอก โท คู่ใด ใหญ่โต เอาเป็นเสาแรกเสาชัษฎิวางเคียงเรียงกัน ชวนกันปอกปัด ลงเส้นบรรทัด จัดเหมาะเจาะเสร็จปรุ้งทำสำเร็จ ตามระบอบชอบควร บัดพลีถืถ้วน เส้นกรุงพาลี่...(หอพระสมุดวชิรญาณ, 2461, หน้า 108-110)

3. การเลือกพื้นที่ปลูกเรือน

ก่อนจะปลูกเรือนต้องหาผู้รู้ หรือหาโหรมาตรวจดูพื้นที่เสียก่อน ว่าเป็นมงคลหรืออัปมงคล เพราะฉะนั้นจึงต้องหา “ฤกษ์ปราบดิน” คือตรวจดูที่ดินว่าจะเป็นโชด เป็นเนินปลวก มี

หลักตอ มีขน ท่อนไม้ หรืออะไรที่เกาะกะจมน้ำดินอยู่บ้างหรือไม่ ถ้ามีก็จัดการถอนทิ้ง และปราบดินให้เรียบ เพราะปลูกเรือนบนโขด บนเนินคร่อมตอ คร่อมต้นไม้ เขาถือว่าเป็นเสียดจัญไรต้องเก็บสิ่งที่ไม่ดีออกไปให้หมด ปราบดินให้เรียบ นอกจากนั้นยังมีการชิมรสดิน ว่าจะมีรสเป็นอย่างไร วิธีการชิมรสดินให้ขุดหลุมลึกราวศอกเศษ เอาใบตองปูไว้ก้นหลุม เอาหญ้าคาสด และสะอาตปูทับไว้ข้างบนใบตอง ทิ้งไว้ค้างคืน จนไอน้ำดินเป็นเหงื่อจับอยู่ที่หน้าใบตอง เอาเหงื่อที่จับอยู่ที่ใบตองมาชิมดู ถ้ามีรสเปรี้ยว เรียกว่าที่ล้น อยู่ไม่ดีจะมีทุกข์ภัย ถ้ามีรสหวานที่นั่นพออยู่ได้ ถ้ามีรสจืดดีเป็นมงคล อยู่เย็นเป็นสุข ถ้ามีรสเค็มใครอยู่จะไม่เป็นมงคล นอกจากการชิมรสดินแล้ว ยังมีการดมดิน คือขุดดินขึ้นมาดมดู ถ้ามีกลิ่นหอมดังดอกบัว หรือดอกสารภี ที่นั่นอุดมดี เรียกว่าที่พราหมณ์ถ้ากลิ่นหอมเป็นดอกพิกุล เรียกว่า สัตถุมี ดีมาก อยู่เย็นเป็นสุข ถ้ากลิ่นหอมเย็นหรือหอมเป็นดอกไม้ต่างอื่น ก็ถือว่าดีเหมือนกัน ถ้ากลิ่นเผ็ด กลิ่นเหม็น กลิ่นเค็ม ไม่ดี นอกจากนั้นยังมีวิธีดูดินแบบอื่นอีก

ภาพที่ 115 ใบตอง

ภาพที่ 116 หญ้าคา

ภาพที่ 117 ดอกบัว

ภาพที่ 118 ดอกสารภี

ภาพที่ 119 ดอกพิกุล

เมื่อปราบดินเสร็จแล้ว ก็ช่วยกันสับถากและเจาะไม้ทำเครื่องประกอบเรือน ทำรอดเต้า เข้าปากเข้าเต้อย เตรียมเอาไว้ให้เสร็จทุกอย่าง แล้วจึงลงมือขุดหลุมปักเสาตามกำหนดวัน เวลา ฤกษ์ ผ่านาที่ที่ถือว่ามิ่งมงคล เป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะจะต้องจัดปลูก และประกอบเครื่องเป็นตัว เรือนให้แล้วเสร็จในวันเดียว คือต้องขุดหลุมปักเสา สอดรอด ขึ้นเครื่องบนไว้ครบครันให้ทันฤกษ์ ซึ่ง ตามปกติจะไม่เกินเที่ยงวัน ถ้าเลยเที่ยงวันไม่ดี คงเป็นเพราะแดดจะร้อนจัดในเวลากลางวัน เป็นตอนมูกหลังคา และวางพื้นพร้อมกันไป จะอาศัยร่มเงาหลังคาและพื้นเรือนเป็นที่ทำการอย่าง อื่นต่อไปได้สะดวก มีประกอบพริ้ง และเข้าฝา วางบันได เป็นต้น (พระยาอนุมานราชธน, 2554, หน้า 16-18)

4. เครื่องเรือนไทย

เครื่องเรือนไทยประกอบด้วย 1. เสาเรือน 2. รอด ตง พริ้ง เต้า หัวเทียน คอสอง 3. จั่ว ชื่อ จันทัน 4. เครื่องมุง 5. ฝา ประตู หน้าต่าง

4.1 เสาเรือน คือ ไม้ที่ใช้ตั้งเป็นหลัก หรือไม้ที่เป็นเครื่องรองรับตัวเรือน จัดเป็น 5 ชนิด คือ เสาตั้ง เสาเอก เสาโท เสาตรี และเสาพล หรือเสาสามัญ

เสาตั้ง เป็นเสาตั้งคร่อมกลางหลังรอดตรงขึ้นไป ปลายเสาจะทะลุรูชื่อเลยขึ้นไปชน และ รับอกไก่

เสาเอก หรือเสาแรก คือ เสาที่ค้ำไว้เสาหนึ่งเพราะเป็นเสาดิ่งมากกว่าเสาอื่น ๆ เสาที่งาม รองลงมาเรียก เสาโท อีกเสาหนึ่งเป็นเสาตรี นอกนั้นเป็นเสาพล หรือ เสาสามัญ เสาทั้งหมดต้องมี ขนาด และความสูงเท่ากันทุกเสา ปกติจะสูง 12-13 ศอก (เสาดัวเรือน) ถ้าเป็นเสาระเบียงก็จะมี ขนาดและความสูงลดลงไปอีก

ไม้ที่ใช้ทำเสาเรือนโดยทั่ว ๆ ไปใช้ไม้เต็ง ไม้รัง เพราะมีขนาดที่พอเหมาะกับการทำ เรือน ทั้งเนื้อไม้ก็แข็งแรงทนทาน ส่วนพื้นที่ที่ไม่มีไม้เต็ง ไม้รัง ก็ใช้ไม้อื่นแทน เช่น ภาคเหนือ ใช้ไม้

ลัก บางพื้นที่ใช้ไม้ประดู่ ไม้เหียง ไม้เคี่ยม แทนได้

4.2 รอด ตง พริง เต้า หัวเทียน คอสอง

รอด คือไม้ที่สอดเข้าไปในรูเสาเป็นคู่ ๆ สำหรับยึดเสา และรับตง

ตง คือไม้เครื่องเรือนที่วางบนรอด หรือคานสำหรับรองพื้นกระดาน หรือฟาก

พริง คือ ไม้กระดานหน้าใหญ่พอกับวงเรือนรัดรอบเสาทั้ง 4 (ตั้งปิดหัวตงด้านสกัด และปิดหัวกระดานพื้นด้านข้าง ไม้พริงเป็นเหมือนกรอบล่างของเรือน บังคับขนาดของเรือน และ บังคับให้ทรงเรือนสอบเข้า

เต้า คือ ไม้ที่ยื่นออกจากเสาทางด้านข้างของเรือน ได้ชื่อลงมาราว 1 ศอก เป็น เครื่องรับเชิงกลอนชายคา เต้าชนิดนี้เรียกว่า “เต้าราย” เพราะรายไปทุกเสาตลอดจนเสาดัง คู่กับ “เต้ารุม” ซึ่งเป็นคู่เต้าอยู่แต่ที่เสามุมมารับเชิงกลอนด้านสกัด

หัวเทียน เป็นเดือยหัวเสาสำหรับสวมรูชื่อ ใช้คว้น หรือหันหัวเสาให้รอบแล้วบากข้าง ทั้งเสียให้เหลือแต่แกนในกลมยาวอย่างมากไม่เกิน 4 นิ้ว ระยะตั้งแต่หัวเทียนลงมาถึงหลังเต้า เรียกว่า “คอสอง” (เสฐียรโกเศศ, 2554, หน้า 24-25)

4.3 จั่ว ชื่อ จันทัน ใบบัง ตั้งแขวน (เครื่องบน)

จั่ว คือ เครื่องบนของเรือน ที่ยึดด้านสกัดหลังคา สำหรับกันแดด ลม และฝน ประกอบรูปทรงเป็นสามเหลี่ยม บางทีเรียกว่าหน้าจั่ว มีเครื่องประกอบคือ ไม้ชื่อ จันทัน และใบบัง เข้าเดือยยันกัน ไม้ชิ้นที่ทอดขวางห้อง หัวท้าย สวมอยู่ในหัวเทียน ปลายเสา คือ ชื่อสำหรับรับไม้ จันทัน

ชื่อ คือไม้เครื่องบนสำหรับยึดหัวเสาด้านขวางเป็นเครื่องบังคับปลายเสาไม่ให้เซ

จันทัน คือไม้ชิ้นที่ตั้งทแยงมุมประกบอยู่ 2 ข้าง หัวท้ายชื่อ ตอนบนจรดกับใบบัง เป็น รูปพนมปลายแหลม เวลาวางไม้จันทันลงบนชื่อ ภาษาช่างเรียกว่า เขียบจันทัน คือจันทัน เขียบ อยู่บนหลังชื่อ

ใบบัง คือ แผ่นไม้ที่ใช้ตั้งบนชื่อของโครงจั่ว ยันขึ้นไปรับไม้อกไก่ที่สันหลังคา

ตั้งแขวน คือ เสาที่ตั้งบนชื่อสำหรับรับอกไก่

4.4 เครื่องหลังคา (อกไก่ แป กลอน)

เครื่องบนของหลังคามือกไก่ แป กลอน ไม้ข่มหัวดัด ไม้ข่มหัวกลอน สะพานหนู เชิง กลอน และบันลม

อกไก่ เป็นไม้ยาวรูปสี่เหลี่ยมรี ใช้วางเอาทางแฉ่งลง มีรูสวมเดือยใบบัง ซึ่งบากทำเตรียม ไว้แล้ว สำหรับยึดส่วนบนของจั่วตลอดไปตั้งแต่หัวเรือนไปท้ายเรือน ไม้อกไก่เป็นสันของหลังคา

แป คือไม้ที่วางพาดทับหัวซื่อจากปลายเสาด้านซื่อ แล่นไปตามยาวตลอดหัวทำยั้งสองข้างตัวเรือน เรียกว่า “แปหัวเสา”

กลอน มี 2 ประเภท คือกลอนไม้จริง และกลอนไม้ไผ่ วางพาดตามขวางทับแปอีกทีสำหรับเป็นที่ผูกเครื่องมุง (ตับจาก ตับคา) หลังคาจาก หรือหญ้าคาหรือใบไม้อื่น ๆ จะต้องไม้ซ่มหัวกลอนพาดทับง่ามไขว้หัวกลอนไปตลอดยาวของอกไก่ ส่วนไม้ซ่มหัวด้านบนเป็นไม้ผูกกระหนาบหัวตับแปก คา ตั้งแต่เชิงกลอนขึ้นไปถึงอกไกด้านหลังบันลม

เครื่องมุงหลังคาเรือนแต่เดิมใช้หญ้าคา แปก ปรีอ ใบจาก ใบตาล ใบมะพร้าว และอื่น ๆ เป็นเครื่องมุง ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นสังกะสีและกระเบื้อง

4.5 ฝา ประตู หน้าต่าง

ฝาเรือน มีอยู่ 4 ชนิด คือ 1. ฝาประจำห้อง (ฝาด้านแป) 2. ฝาประจันห้อง (ฝากันห้อง) 3. ฝานุ่มกลอง (ฝาด้านซื่อ) 4. ฝาเลี้ยว (ฝาระเบียง)

ฝาประจำห้อง ได้แก่ ฝาด้านแป คือด้านข้าง สมัยใหม่ทำฝาประจำห้องข้างหน้าของเรือนติดต่อกับกระเบียบเป็นฝาเทียม

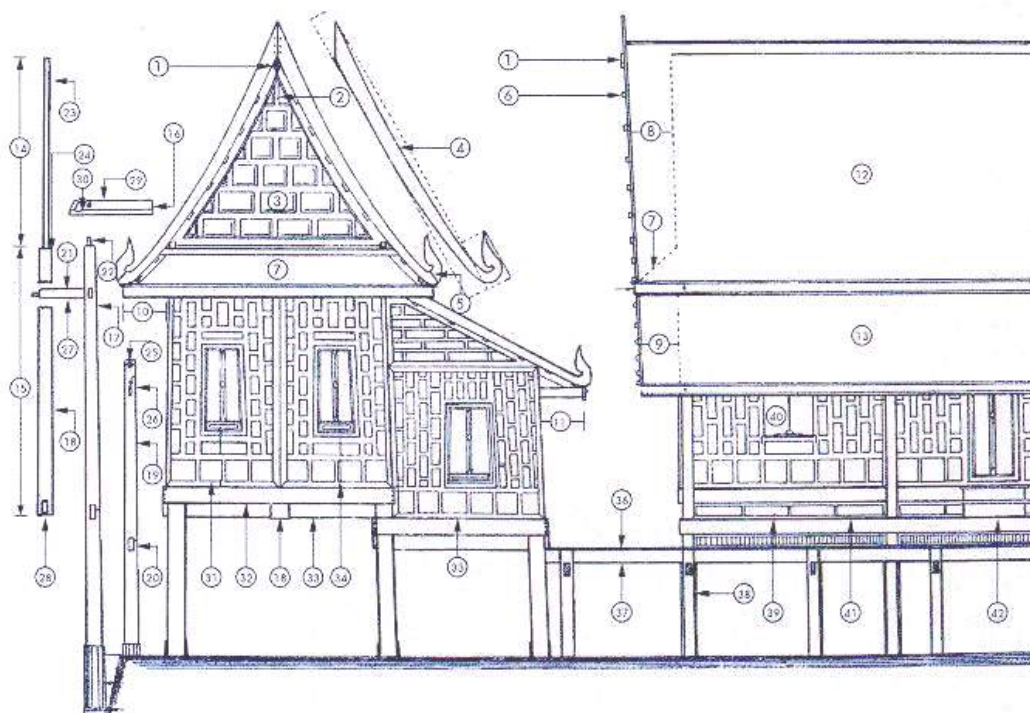
ฝาประจันห้อง คือ ฝากันห้อง

ฝานุ่มกลอง คือฝาด้านซื่อ หรือด้านสกัด ดังนั้นเรือนด้านสกัดบางที่จึงเรียกว่าฝานุ่มกลอง

ฝาเลี้ยว คือ ฝาระเบียง เพราะเป็นรูปเลี้ยวเทไปตามรูปหลังคากระเบียง ฝานั้นจะใช้วัสดุอะไรทำก็เรียกไปตามวัสดุนั้น เช่นกรุด้วยกระเบื้องอ่อนก็เรียกฝากะเบื้องอ่อน ถ้าทำด้วยเสื่อลำแพนก็เรียกว่า ฝาเสื่อลำแพน เรือนที่กรุด้วยสิ่งเหล่านี้มักเรียกย่อ ๆ ว่าเรือนฝากรู ถ้าขัดด้วยไม้ไผ่ซีกก็เรียกว่าฝาขัดแตะ ถ้าเข้าฝาดด้วยไม้กระดานก็เรียกว่าฝากะดาน

ประตู หน้าต่าง ลักษณะประตู และหน้าต่างของเรือนฝากรู และเรือนฝากะดาน ก็เหมือนกัน จะต่างกันที่ขนาดเท่านั้น เรือนหลังหนึ่งต้องมีหน้าต่างและประตูเป็นจำนวนคี่ เรือนตามปกติมีสามห้อง มีหน้าต่างห้องละหน้าต่าง ถ้าปลูกเรือนหลังหนึ่งแล้วไม่พออยู่ก็ปลูกใหม่อีกหลังหนึ่งเป็นเฉลียง เป็นหอ เป็นพะไล ต่อกันออกไป ส่วนด้านสกัดมีหน้าต่างระหว่างเสาดั้งด้านละสองช่องรวมเป็นหน้าต่าง 7 ช่อง ประตูมักมีประตูเดียว คือทำฝาประจันห้องแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นห้องโถงไว้สำหรับรับแขกหรือทำงาน เช่น สวดมนต์ เลี้ยงพระ อีก 2 ส่วนเป็นห้องแล่นตลอดไม่มีฝาประจันใช้รวมกันเป็นห้องนอนตามปกติมีประตูเข้าออกตรงห้องกลาง ฉะนั้นจึงมีประตูเดียว

ประตูหน้าต่างแต่ละบานทำด้วยไม้แผ่นเดียว เพราะฉะนั้นจึงไม่มีกรอบขีดหน้า หรือบานกบ (วงกบ) อย่างประตูหน้าต่างปัจจุบัน (เสฐียรโกเศศ, 2554, หน้า 38-45)

ชื่อส่วนต่าง ๆ ของเรือนไทย

(ดูภาพที่หน้าตรงข้าม)

1. อกไก่	15. เดี่ยวเสาดั้ง	29. ภูหัวเทียน
2. พรหมหน้าจั่ว	16. ชี้อ	30. รางหัวช่อรับแป
3. ลูกพักหน้าจั่ว	17. เสาดัวเรือน	31. หย่อง
4. บันลม	18. เสาดั้ง	32. พริ้ง
5. เหงาบันลม	19. เสาระเบียง	33. รอด
6. แปลาน	20. รุรอด	34. อกเลา
7. หลังคาปีกนก	21. คอซอง	35. ล่องตีนช้าง
8. หลังคาปีกนก	22. หัวเทียน	36. พื้นชาน
9. ไชราหน้าจั่ว	23. ใปดั่ง	37. ตงชาน
10. ไชราเชิงชาย	24. ไหลดั่ง	38. รอดชาน
11. ไชราเชิงชาย	25. ปากง้ามเสา	39. ล่องแมวเรือน
12. หลังคาตัวเรือน	26. ภูเต้า	40. บานหน้าต่าง
13. หลังคาระเบียง	27. เต้า	41. ล่องแมวชาน
14. เดี่ยวใปดั่ง	28. ปากง้ามดั่ง	42. อัดมจันทร์

ภาพที่ 120 ส่วนต่าง ๆ ของเรือนไทย

กระบวนการปลูกเรือน

1. ขุดหลุม

หลังจากสับ เจาะ และปรุเครื่องเรือนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็กำหนดวันฤกษ์ขุดหลุมเสา และปลูกเรือน

วันที่เหมาะกับการปลูกเรือน ตามคติความเชื่อของคนไทยโบราณ คือ วันจันทร์ วันพุธ และวันพฤหัสบดี

วันจันทร์

ปลูกเรือนในวันจันทร์	ลาภอนันต์บังเกิดมี
ผ่านพ้นเงินทองทวิ	แสนเปรมปรีดีในเคหา

วันพุธ

ปลูกเรือนในวันพุธ	บริสุทธิ์จำเริญผล
ลาภยศก็มาดล	ล้วนแล้วสิ่งอันดีดี

วันพฤหัสบดี

ปลูกเรือนวันพฤหัสบดี	สุขจำรัสสราญศรี
ลาภนานามี	เป็นสุขขึ้นันหนักหนา

(ธนาภิต, 2546, หน้า 297)

ส่วนเดือนที่ดีสำหรับการปลูกเรือนคือ เดือน 6 เดือน 9 เดือน 12 เดือนอ้าย และเดือน 4 ดังนี้คือ

ปลูกเรือนในเดือนหก	แสนอิมอกอเนกา
ทรัพย์สินพูนพัฒนา	ไหลหลั่งมายิ่งเนืองนอ
ปลูกเรือนในเดือนเก้า	ยศศักดิ์เจ้ามีมั่นคง
ทรัพย์สินตามประสงค์	จำเริญวัฒนามา...
ปลูกเรือนในเดือนสิบสอง	เงินนาศทองมีมากมาย
ช้างม้าและวัวควาย	มีทั้งทาสและทาสี....
ปลูกเรือนในเดือนอ้าย	นอนสบายเป็นเศรษฐี
สิ่งสินเพิ่มพูนทวี	เป็นสุขี่สำราญตน
ปลูกเรือนในเดือนสี่	แม้เดือนนี้ก็สบาย
ทุกข์โศกโรคสูญหาย	สำราญกายสำราญใจ

(ธนาภิต, 2546, หน้า 296)

เมื่อปราบพื้นที่ปลูกเรือนเรียบร้อยแล้ว และได้กำหนดฤกษ์ขุดหลุมเสาปลูกเรือนแล้ว ก็ถึงขั้นการกำหนดว่าจะขุดหลุมตรงไหน ให้เอาพริ้งวางทาบกับพื้นดิน เป็นแม่แควรูปสี่เหลี่ยมของตัวเรือน จะได้ว่าตัวเรือนจะวางอย่างไร และตรงไหนเพื่อให้เข้ากับพื้นที่ ตลอดจนตอกหลักแบ่งห้องเป็นที่หมายแล้ว ต่อจากนั้นก็ตรวจดูระดับพื้นดิน โดยการเอาไม้ไผ่มาผ่าครึ่งทำเป็นรางวางพาดตามยาวบนหลังพริ้ง ใส่น้ำวัดดูทั้งสี่ทิศว่าได้ระดับกันหรือไม่ ถ้าได้ระดับเสมอกันก็เป็นอันใช้ได้ ถ้าไม่ได้ก็ตอกหลักหมายระดับไว้ และเทียบกันดูทั้งสี่ทิศ เมื่อได้ระดับแล้วจึงเอาไม้พริ้งออกตอกหมุดซึ่งเชือกวางแนวแล้วเริ่มขุดหลุม ให้ขุดลึกชั่วระยะแขน การขุดหลุมต้องให้ใครตรวจดูว่าในเดือนฤกษ์นี้นาคหันหัวไปทางทิศใด ทางท้องและหลังอยู่ทางทิศใด การขุดหลุมแรกต้องที่ตำแหน่งท้องนาคก่อน และต้องทำเครื่อง**บัตรพลี** บูชาพญานาคเสียก่อน เสียมที่ใส่ขุด ถ้าจะให้ดีต้องเอา**ไม้ราชพฤกษ์** และ**ไม้อินทนิล** ทำด้ามเสียม คนขุดก็ควรหาคนชื้อ อินทร์ พรหมชัย และแก้ว ขุดหลุมเสาแรก และเสาขวัญ นอกนั้นให้ผู้อื่นขุดได้ เมื่อขุดหลุมครบแล้ว ถ้าพื้นดินไม่แข็งพอให้จัดไม้ทำ “ระ” ทำ “จั่ว” วางกันหลุม (ระคือไม้กระดานมีขนาดกว้างยาวประมาณ 12 นิ้ว เท่าขนาดของกันหลุม ไม้จั่วคือไม้กระดานสองแผ่นหนายาวพอควรวางทางแบนเรียงลงกันหลุมซึ่งขุดขยายเขตให้กว้างออกไปอีก การวางให้มีช่องว่างห่างกันพอสมควร วางจั่วแล้วให้วางกงพัดคู่ ซึ่งเป็นไม้ขนาดหนาหน้าเล็กกว่าไม้จั่วแต่มีความยาวเท่ากันให้วางเรียงขวางกลางทับไม้จั่ว คือหันหัวท้ายไปคนละทิศกับหัวท้ายของไม้จั่ว และมีช่องว่างอยู่กลางประจบกันพอดีกับช่องว่างของไม้จั่ว เมื่อมองดูจะเห็นเป็นช่องสี่เหลี่ยม ต้นเสาจะตั้งอยู่บนไม้กงพัดตรงช่องสี่เหลี่ยมนี้ เพราะฉะนั้นจึงบากโคนเสาให้เป็นบ่าเพื่อรับไม้กงพัด (เสฐียรโกเศศ, 2554, หน้า 47-49)

ภาพที่ 121 ต้นราชพฤกษ์

ภาพที่ 122 ต้นอินทนิล

เครื่องบัตรพลีบูชาพญานาค ก่อนลงมือขุดหลุมเสาแรก ประกอบด้วยข้าวตอก ดอกไม้ ฐูป เทียน และเครื่องกระยาบวช สำหรับผ่านันให้ใช้สีต่าง ๆ กันตามเดือน ดังนี้

เดือน 4,5,6 ให้ใช้ผ้าสีเหลือง

เดือน 7,8,9 ให้ใช้ผ้าสีดำ

เดือน 10,11,12 ให้ใช้ผ้าสีแดง

เดือน 1,2,3 ให้ใช้ผ้าสีขาว

2. พิธียกเสาเอก

เมื่อตระเตรียมเสาเครื่องเรือน และผู้คนไว้เรียบร้อยแล้ว ก่อนถึงเวลาฤกษ์ยกเสาเอก หรือเสาต้นด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เจ้าของบ้านจะต้องจัดเตรียมเครื่องบูชาและตกแต่งเสา

เครื่องบูชาและตกแต่งเสา ประกอบด้วย ต้นกล้วย 1 ต้น ต้นอ้อย 1 ต้น เงิน ทอง ผ้าขาวม้า 1 ผืน ผูกติดกับปลายเสาให้แน่น ปิดด้วยยันต์โสฬสมงคล เสาโทก็ตกแต่งเช่นเดียวกัน แต่เปลี่ยนผ้าขาวม้าเป็นผ้าถุง แล้วเอาข้าว 4 กระหวะ เทียน 8 เล่ม บายศรี 1 สำหรับ บูชาเสา ส่วนกันหลุมให้วางใบไม้มงคล คือ ใบเงิน ใบทอง ใบมะตูม และเปี้ยแก้ว

วันยกเสาให้เอาเสามาวางเรียงกัน จัดเครื่องบัตรพลีมาเช่นไหว้พระภูมิเจ้าที่ แม่พระธรณี โดยหาท่านผู้รู้มาทำนํ้ามนต์ประพรมเสาและพื้นที่ จะมีการสวดมนต์เย็นด้วยก็ได้ แล้วให้คนในหลุมยกเสาวางบนขาหย่าง เจิมเสาที่ตกแต่งแล้วเจิมด้วยมูลโคผสมดินสอพองทาครอบรอบ

3. พิธีทำขวัญเสา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายคติของการทำขวัญว่า เมื่อมีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นแก่ตัวบุคคลผู้ใด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือไม่ดี ผู้อาวโสในหมู่บ้านติมิตร จะทำพิธีบอกกล่าวให้ขวัญของผู้นั้นรู้ แล้วปลอบโยนวิงวอนให้ขวัญช่วยอภิบาล บำรุงรักษาผู้นั้นให้บรรลุถึงคุณประโยชน์ตามความมุ่งหมาย

วันยกเสาเรือนจึงมีพิธีทำขวัญเสา โดยให้เอาพวงเงินพวงทองคล้องปลายเสา (เอก) หรือเรียกว่าเสาขวัญ ประดับประดาเป็นพิเศษ ห่มผ้าอย่างดีกว่าเสาอื่น ๆ จุดเทียนชัยติดไว้ทุกต้น พร้อมทั้งจัดตั้งหมอนนํ้ามนต์แป้งหอม แล้วยกบายศรีออกมาจัดตั้งเพื่อทำขวัญต่อไป

เมื่อใกล้จะได้ฤกษ์เจิมเสา ประพรมนํ้ามนต์แล้วเอายันต์มาปิดหัวเสา ช่วยกันประคองเสาไว้ พอได้ฤกษ์ผู้เป็นประธานก็กลั่นฆ้อง ผู้ที่อยู่ในมณฑลพิธีนั้นพร้อมกันโห่ขึ้น 3 ลา ยกเสาเอกลงหลุม ต่อจากนั้นจึงยกเสาโทและเสาอื่น ๆ ต่อไป ข้อสำคัญเสาเอกต้องยกลงหลุมให้ตรงกับฤกษ์

หน่อกล้วยและต้นอ้อยที่ผูกไว้ปลายเสา เมื่อยกเสาเข้าที่เสร็จเรียบร้อยแล้ว ให้ปลดเอาหน่อกล้วยและต้นอ้อยไปปลูกไว้ใกล้ ๆ เรือนหอซึ่งพอจะคาดหมายได้ว่า การปลูกเรือนนั้นถ้าเป็นหน่อกล้วยที่ปลูกไว้พอครบปีก็จะตกเครือมีผล เป็นเวลาพอดีกับที่คู่บ่าวสาวเจ้าของเรือนจะมีลูก

จะได้ใช้กล้วยนั้นเลี้ยงดูลูก เพราะฉะนั้นเวลาปลูกกล้วยอย่างนี้จะต้องคอยระมัดระวัง
 ประคับประคองไว้ให้งาม ด้วยเป็นของเสียหายเท่ากับกล้วยเป็นเครื่องหมายแสดงความอุดม
 สมบูรณ์ เพราะงอกงามมีลูกมาก มีหน่อสะพรั่ง ส่วนอ้อยท่านเสฐียรโกเศศสันนิษฐานว่า ความ
 หวานของอ้อยเป็นมงคล

ภาพที่ 123 ต้นกล้วยและต้นอ้อยสำหรับผูกเสนาเอก

เมื่อประมาณทศวรรษที่ 2490 ผู้วิจัยเป็นเด็กอยู่ในชนบทภาคกลางเคยเห็นผู้ใหญ่ใน
 สมัยนั้น ใช้ผลกล้วยสุกเป็นอาหารเสริมให้เด็ก อายุ 2-3 เดือน โดยเอาเนื้อกล้วยสุกมาบดให้มันตัก
 เป็นก้อนเล็ก ๆ ให้เด็กรับประทาน บางบ้านก็ใช้ผลกล้วยที่ยังไม่สุกนักมาฝานเป็นแว่นบาง ๆ ตาก
 แดดให้แห้งแล้วเอาไปป่นให้เป็นผงคั่วไฟอ่อน ๆ แล้วนำมาชงกับน้ำร้อนให้เด็กรับประทานเสริมนม
 ส่วนอ้อยเมื่อเด็กมีฟันขึ้นบ้างแล้ว เด็กมักจะคว่ำของมากัด ผู้ใหญ่จึงเอาอ้อยมาเหลาเป็นแท่ง
 ขนาดเท่านิ้วกลางของผู้ใหญ่ให้เด็กกัดแก้รำคาญ กล้วยอ้อยจึงเป็นพรรณไม้ที่มีความสัมพันธ์กับ
 ความเจริญเติบโตของเด็กไทย จึงถูกกำหนดให้เป็นพรรณไม้ที่ใช้ในพิธีปลูกเรือนแต่งงาน และพิธี
 ทางศาสนาอีกหลาย ๆ พิธี

บททำขวัญเสา

สาระสำคัญของบททำขวัญเสา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนต้น เป็นบทไหว้ครู และเกริ่นนำถึงกำเนิดโลก (ที่อยู่อาศัย พื้นดิน พื้นน้ำ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ฤดูแล้ง กลางวัน กลางคืน ฯลฯ)

ส่วนที่ 2 กล่าวถึง ตำหรับการปลุกเรื้อนที่มีสิริมงคล เริ่มตั้งแต่ การคัดเลือกไม้จากป่า เพื่อใช้ทำเสาและเครื่องเรื้อน พิธีการและกระบวนการปลุกเรื้อน

ส่วนที่ 3 เชิญเทพยดาให้ช่วยประสาธพรให้เกิดสิริมงคลแก่เรื้อน และผู้อยู่อาศัย และเชิญขวัญพระยาไม้มาสถิตอยู่ในเรื้อนด้วยความสุขสำราญ เมื่อได้เวลาฤกษ์จึงลั่นฆ้องให้สามลา แล้วยกเสาลงหลุม และเริ่มกระบวนการประกอบเครื่องเรื้อนจนสำเร็จเรียบร้อย

ส่วนที่ 4 เป็นบทอวยชัยให้พร ให้เจ้าของบ้านพบแต่ความเป็นสิริมงคล ได้รับความคุ้มครองจากคุณพระรัตนตรัย ปราศจากภัยอันตราย และอุปัทวภัยทั้งหลาย อาญุมั่นขวัญยืน

ตัวอย่างบททำขวัญส่วนที่ 2 : ตำหรับการปลุกเรื้อน

เยชนา อันว่านราชาติหญิงชายจะปลุกเรื้อนจึงให้หาพิไชยฤกษ์ ปี เดือน โดยตำหรับ ทำให้ถูกต้องตามฉบับแบบโบราณ จึงจะอยู่เป็นสุขเกษมสันต์ถิญญยาว เพราะประพฤติถูกต้องตามเรื่องราวโบราณมา ท่านผู้จะสร้างเยาเรื้อนแลเคหาที่อาไศรย

ย่อมไปตัดไม้ ป่าไต้ฝ่ายเหนือ นางไม้หลายเหลือ เลือกตรงตัดเอา กลิ้งลากถาก กลา ปุ่ม เปาหุตา สรรจัดวัดวา เลือกมาล้วนดี ปราศจากหมูสี เป็ดไข่ไก่ทอด เยื้องยัก สลักรอด กิวคอดไม้เอา แกล้งสรรกลั่นกลา ล้วนเสาสถาพร แบกรอดเรียงหมอน นางนอนเหนือเตียง ขวนขู้คู่เคียง นางเรียงเข้าห้อง เศษหนึ่งเศษสอง เงินทองมากมี เศษสาม เศษสี่ เป็นเศรษฐีชาวนา เศษหกเศษห้า โรคาสูญหาย ท่านผู้รู้ดูหมายจำเพาะ เหมาะตา **ดาวเรือง โปร่งฟ้า** ต้องตำราเอก โท คูใด ไหญ่โต เอาเป็นเสาแรกเสาชขวัญ วางเคียงเรียงรัน ขวนกันปอกปัด ลงเส้นบรรทัด จัดเหมาะเจาะเสร็จ ปรุงทำสำเร็จ ตามระบอบชอบควร บัดพลีถืถ้วน เส้นกรุงพาลี ไหว้พระภูมิเจ้าที่ พระธรณีทรงศักดิ์ บอกทั่ว อารักษ์ เทวฤทธิศรา หาท่านผู้รู้มาประทำน้ำมนต์ ฤกษ์ได้ให้คน ปราบพื้นที่ดิน ขุดหลุมเสร็จสิ้น ยกเสาเข้าวาง ไว้บนขาหย่าง ตามระเบียบเรียบร้อย หน่อกล้วยหน่อ อ้อย ผูกแอบแนบปลาย มูลโคละลาย ดินสอพองประกอบ ทาครอบรอบรอบ ตามระบอบแบบโบราณ พอได้เวลากาล ไก่แก้วแจ้วขัน พวกฟ้องพงษ์พันธุ์ ปลุกกันพร้อมหน้า หมายพลูพามา เมื่อเวลาทำขวัญ ได้ไฟให้กัน พัลวันชนของ พวงเงิน พวงทอง สอดคล้อง ปลายเสา ผ่าเลศเพริศเพรา ท่านผู้เฒ่าจัดแจก เสาชขวัญเสาแรก เป็นแผนกแปลกดี

ผ้าสาอย่างดี คลี่คลุมห่มห่ม เห็นอร่ามงามสม แจ่มแจ้งแสงใส ให้จุดเทียนไชยติดไว้
 ทุกต้น ตั้งชันน้ำมันต์ มงคลพิธิ น้ำมันแบ่งแต่งดี มาจวบครบครัน จึงยกบายศรีสามชั้น
 มาทำขวัญเจ้าพระยาไม้ ท่านผู้เฒ่าเข้าใจ เอามาโดยเสียบแซม **เบญจมาศ นางแย้ม**
บานมิรู้โรย ดาวเรือง แลวาว ขาวเหลือง ล้ำเลิศเจิดฉาย เหมทองผ่องพราย พรรณราย
 รังสี เข้าขวัญป็นดี ประดับประดา **มลิจอนมลิล** หามาตามได้ เรียงเรียบเสียบใส่
 ยอดไซ้สมควร ชันบนถึถ้วน ล้วนลูกไม้ราย ขนมหั่งหลาย ใส่ไว้ในชั้นกลาง ของควา
 ต่าง ๆ วางไว้ชั้นต้น ประเสริฐเลิศล้ำ มงคลสวัสดิ์ สมด้วยจารีตประเพณีทำมิ่งสิ่งขวัญ
 ให้โห้ขึ้นเป็นสำคัญ ล้นสรวงอวยไชย...

ภาพที่ 124 ดอกเบญจมาศ (สีเหลือง)

ภาพที่ 125 ดอกเบญจมาศ

ภาพที่ 126 ดอกนางแย้ม

ภาพที่ 127 ดอกบานไม่รู้โรย

ภาพที่ 128 ดอกดาวเรือง

ภาพที่ 129 มะลิซ้อน

ภาพที่ 130 มะลิลา

ตัวอย่างบททำขวัญส่วนที่ 3 : เชิญเทพยดา เชิญขวัญพระยาไม้ ยกเสา และประกอบเครื่องเรือน จนได้เรือนตามฤกษ์

ศรีศรีสถาวร บวรวิไลในโลกเลิศ ขออัญเชิญเทพยเจ้าผู้ประเสริฐมหาลักขณ์ อันเป็นที่พึ่งพำนักนรากร เชิญช่วยทรงอนุสรประสาทผล ให้บังเกิดสวัสดิมงคลที่เคหา ของคัจฉอมจักรวาลาไพโรธาสถิต จงมาช่วยประสิทธิ์อุมฤตโศคมหาชัย แล้วประสาท นามพระยาไม้ไว้ให้สืบสม ควรเป็นที่เกษมสันต์สารภิมย์บำรุงรัก

เสาหนึ่งประจักษ์ ชื่อพรหมพิทักษ์ฤทธานาย เสาสองเจดนิยา ชื่อনারายณ์เรืองภพ เสาสามงามลพ ชื่อจบพระนคร เสาสีบวรชื่อสุวรรณขวัญเมือง เสาห้าภาเลื่อง ชื่อเรือง ราหุล เสาหกสมบุญ ชื่อเจ้าคุณพระคลัง เสาเจ็ดร้อยชั่ง ชื่อบังโพยไทย เสาแปดนั้นไชร์ ชื่อไชยมงคล รอดหนึ่งเปนต์ดิน ชื่อประจัญมารา รอดสองโสภา ชื่อมหาโภคทรัพย์ รอดสามงามสรรพ ชื่อดับถ้อยความ รอดสี่มีนาม ชื่อห้ามทุกชั่วอน พริงรีเรียงหมอน ชื่อสุนทรพิทักษ์ พริงรีมีศักดิ์ ชื่อพระลักษณจำลอง พริงศักดิ์ทั้งสอง ชื่อห้องไสยาสน์ ชื่อหนึ่งสะอาด ชื่อมาศนพคุณ ชื่อสองสมบุญ ชื่อเจ้าคุณอัมพร ชื่อสามงามอน ชื่อมังกร พ่อแก้ว ชื่อสี่ดีแล้ว ชื่อแคล้วศัตรู ดั่งยืนทั้งคู่ ชื่อธนูจาง ดั่งสามงามทรง ชื่อณรงค์เรือง ไชย คุ่มเสนียดจัญไร โพยไทยไม่มี ให้นามตามที่ประสิทธิ์ทุกอัน

บัดนี้ข้าพเจ้าขออัญเชิญขวัญเจ้าพระยาไม้ อันเทียวยสัจจกระเจิงอยู่ในไพร พนาเวศ ล้วนสุริยวงษ์พงษ์เพศ เผ่าพันธุ์ เรียบเรียงวันดรณรุ่นจำเริญ ในพนศพนมเนิน สุดที่จะนับ บังเกิดสำหรับกับประดับคง พระธรรณิทรงทุกสิ่งอันมีสารพันเทียบพิภพ เต็ม

มหรรณพเนินแนวไพร เชิญพระขวัญมาอย่าไปชมในพนาวาส ล้วนแต่รุกชาติต่างต่าง
 เหล่ายุง ยาง พะยอม ประยงค์ รัก รัง รง โกรก ทุเรียนเรียง เหียน มหาด เหียงหิงหายหัน
 โมก มุกมัน มะม่วง โมง เถาวัลย์โยงระย้าย่อย เคี่ยม แค ข่อย ตะเคียน คาง คัดเค้า
 ชานาง ฝาง แพนมะฝ่อ ผื่น อ้อ อินทนิล กถิน กะทุม เพกา กุ่ม มะกอก กัก สีเสียด สัก
 โศก ชุมแสง ประดู่ แดง กระโดน โกรน ทิ้งถ่อน โทณฑองแทงทวย กร่างกรอยสลวยดง
 ปรางปรู ปรง มะปริง ปริก ลิ่นจี่ จิก แจง จันทน์ จวง พลุไพล พลวง พลับพลึง พลอง เต็ง
 หมาก ต้องตุม มะตาด แต้ว กรรณิกา มะกอก แก้ว เกด ตะโก โปกพาย โฟ กะลำพอ
 เส้มด สมอ แสมสาร เหลาหลกลานโลด เสลา ชิงชัน กันเกรา มะดูกเดื่อ สน ตาเสือ ชีก
 ชาก ชาง สุกกรม กร่าง มะกรูด กรัก กลำพัก กฤษณา รศโชน่าน่าชื่นใจ เชิญพระขวัญมา
 อย่าไป ชมวิไลยชาติปักษิน การเวกบินกเรียนร่อน มยุเรศพ่อนกนรวิร่า เสี่ยงเรไรระระ
 หรีงเรอย จักรจันเจ็อยแจ้วจับจิตร ลำบันทิดกระทาโรม อีลุ่มตะกุ่มโกรมกรอดร้องเหม
 หงส์ท่องล่องลอยบิน เหล่าหัสติน แลอินทรี นางนวลโนรีสีสัตว์า เบญจวรรณสาธิตาแก้ว
 ดุเหล่าแวงวิเวกไพร พระขวัญเอ๋ย เชิญมาอย่าไปชมวิไลยสัตว์จัตุบาทล้วนหมู่กฤษณา
 เฉดฉาย สกุนเลศบรรลัษณา สรรวมังสาต่าง ๆ ต้องเผือกผิวง่องสงฆ์สมสกุณ เยื้อง
 ประยูรสูงใหญ่เยี่ยม เผือกนิลเนียมแนมพินาย บริวารหลายสลอนล่อม ฝูงเดียค่อมคับ
 คั่งเคียง ส่งสุรเสียงอยู่เซ่งแซ่ งามประกันแปรแปรอยู่เปรี๊ยะปราง ยกหูหางระเห็จเห เสย
 เสียดเสเข้าแทรกแซง แม่แปรกแรงร้ายราม่า งวงไขว่คว้าเที่ยวตราตรวจ เปนหมู่หมวด
 อยู่เกลื่อนกลาด ล้วนเขียวชาญกฤษณา อติเรกราชสีห์สิงห์ ถึกกระทิงหมู่เลี้ยงผา
 เหล่ามิงษาภาษสีห์ มั่นชะมดหมี่แลหมูหมั่น สิงโตเด่นต้นกระต่าย ฝูงแรดร้ายทราย
 คะนองพระขวัญอย่าปองท่องท่องธาร ห้วยละหานเหินเหวผา แหล่งศิลาลาดเลื่อมลาย
 ศิขรินลายสายคงคา ฝูงมัจฉาชาติกุ่มกัลล์ เงือกผู้มีหมู่มังกร เหาจรประจำวัง กรกฏ กุ้ง
 กั้งแลมั่งก งิมพาตะพงตะเพียนทอง พระขวัญอย่าปองไปชมเซย เชิญขวัญเจ้าพระยา
 ไม้ทั้งหลายเอ๋ยอย่าหลงเขยนั้นไม่สม อย่าหลงขมนั้นไม่ชอบ ผิดระบอบโบราณไป เชิญ
 ขวัญเจ้าพระยาไม้ จงมาสิงสู่อยู่ในเคสสถาน เซยชมศฤงฆารบริวารรอบเรียง คับคั่ง
 เคียงเคียงผู้คน งามเหลือล้นดูล้ำเลิศ สุดประเสริฐสารพัด โภคสมบัติอันบวร เครื่อง
 บรรจจรรณที่ปูลาดสุดสะอาดอันเอกเยี่ยม เสือพรมเจียมงามบรรจพร้อมอลังการไปด้วย
 เครื่องหอมประดิษฐ์ประดับ สิ่งสินทรัพย์นับหมื่นพัน ทั้งหิรัญนพรัตน์ โภคสมบัติแสน
 เสบย เชิญพระขวัญเจ้าพระยาไม้ทั้งหลายเอ๋ยจงมาอยู่เป็นสุขในเคสสถาน ให้สำราญ
 สำเร็จกิจ ดุจถ้อยคำข้าพเจ้าประสิทธิโหราจารย์

ภาพที่ 131 ดอกพลับพลึง

ภาพที่ 132 ดอกกรรณิการิ

ภาพที่ 133 ดอกแก้ว

ภาพที่ 134 ดอกพะยอม

ภาพที่ 135 ดอกประยงค์

ภาพที่ 136 ดอกกรัก

ภาพที่ 137 ดอกคัดเค้า

ภาพที่ 138 ดอกจันกะพ้อ

บัดนี้กาลเวลาจวนฤกษ์ยาม จงชวนกันกระทำตามประเพณี เอาแบ่งหอมน้ำมันดี มาจีเจิมเฉลิมเข้าเอน้ำมันต์ประพรมเสา เอายันต์ปิดเข้าจงเร็วไว

กันฟ้ากันไฟ โผยไผยทียหลาย จวนฤกษ์พรณราย วุ่นวายแต่งตัว เอามงคลแจกทั่ว ตามอย่างตามธรรมเนียม อะอะอะเตรียม พร้อมพรังตั้งใจประกอบเสาเข้าไว้ คอยท่านผู้ใหญ่บัญชา พอได้ฤกษ์เวลาปลุกกล้วยเป็นทอง ท่านจึงให้ลั่นฆ้องเข้าเป็นสำคัญ ให้เลื่อนลั่นขึ้นสามลา

ผู้เฒ่ามาประนําน้ำมันต์ ทุกตัวตนล้วนคนขยัน ยกเสาพลันทันท่วงที่ เลี้ยงมะมีวิ่งไปมา ฉวยมีดพริ้วว่าสายรยางค์ ทำต่างต่างตามจํานง ยกเสาส่งตรงเลือกใส่สำคัญได้ดังใจหมาย ชื่อทั้งหลายรายทุกเสา ดังสอดเข้าถึงที่ดี แปรยาวรีสงขึ้นไป จันทันใส่ ออกไก่อกลับตั้งแขวนปรับปรุงขยัน เหยียบจันทันถูกท่าทาง แปรลานวางถูกจังหวะ เหล็กตาปูกะประกอบดี ขวานต้อยดีจางแน่นแพ้น จับปลิงแขวนแน่นประกบ แป้วเสาลับเสร็จทันใด คนเข้าใจให้เชิงกลอน จวนแดดร้อนเร่งรัดทำ บ้างสั่งน้ำแจกหมากพลู คนผู้รู้ให้ปันลมกลอนระดมดูเรียบริบร้อย เหล็กตาปูน้อยต้อยดีเสร็จ มุงทำสำเร็จกระเบื้องหลบ พรังฝาครอบพื้นกระดาน พอเสร็จการประกอบฤกษ์ เวลาเลิกอาหารเลี้ยง คาวหวานเรียงวรารศ อิมหน้าหมดทุกตัวตน แต่บรรดาคนที่มาช่วยต่างอำนวยพระพร ท่านให้เป็นเศรษฐีถาวร ภูลสวัสดิ ประกอบไปด้วยศิริสุขสมบัติเจริญดีให้โหขึ้นสามที่ลั่นฆ้องอวยไชย

ตัวอย่างบททำขวัญส่วนที่ 4 (บทอวยชัยให้พรให้เจ้าของบ้านพบแต่ความเป็นสิริมงคล ได้รับความคุ้มครองจากครุพระรัตนตรัย ปราศจากภัยอันตรายและอุปัทวภัยทั้งหลาย

ศรีศรีสภาพรบรรวิเศษ ได้อมฤตย์ฤกษ์ อิศเรศหิรัญราง พอแสงสุวรรณรัตนวิจิตร
 กระจำงสว่างแจ้งด้วยพระสุริยอรัญเรวแรงรุ่งรังสี เสด็จโดยนภาดลวิถียคันระ ฝอย
 เยี่ยมเหลี่ยมเมรุราชคิงขรเป็นธรรมดา พอเป็นเวลาปัจจุสไมย ประกอบไปด้วยเชิงโชค
 วิเชียรไชยอันใหญ่ยิ่ง บรรดาเทพยเจ้าซึ่งสุสิงพิศาสานต์ มีพระกมลแบ่งบานสบายเบิก
 ด้วยท่านผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพิไชยฤกษ์ของเทเวศร์ ต่างองค์ก็ประสาทพระพรอันวิเศษ
 ทุกสิ่งสรรพ ปลูกแล้วสำเร็จเสร็จพลันทันฤกษ์ยาม ท่านผู้อยู่จ้งตั้งจิตระณมน้อม
 ประนตเคารพรับศุภพจน์แห่งเทวราช เป็นคำสุภาสิตประสาทสถาผล ประกอบไป
 ด้วยศุภมิ่งมงคลศิริสวัสดิ ขออำนาจพระพุทธรคุณ จงมาเป็นเสวตรฉัตรรัตนมณฑล ทาง
 กันสรรพภายในเบื้องบนอย่าพานแผ้ว ขออำนาจพระธรรมคุณจงมาเป็นประการแก้ว
 แวดล้อมอยู่โดยรอบ เป็นเชื่อนขันเขตระขอบคามา บำบัดเสียซึ่งความทุกข์โศกโรคโรคา
 อย่าอย่ายี้ ขออำนาจพระสังฆคุณจงมาเป็นเดชศรีช่วยพิทักษ์รักษา ขอให้ท่านเจ้าเคหาจ
 เกษมสุข จงนิราศปราศจากทุกข์ภัยอันตราย ทั้งอุปัทวทั้งหลายฉนนวตติโรคาราชไทยใจ
 พระลาแลอตันิรุ วาตะไทยอันเร็วรุดทั้งอุทกไทย สรรพพาหิระกะไทยทั้งหลายแลสรรพ
 ทุกข์จงเปลื้องปลดหมดยุคอย่างได้มีมา แก่ท่านผู้เจ้าเคหาจทุกประการ ขอให้ท่าน
 บริบูรณ์ไปด้วยสรรพศฤงฆาลแลโภคทรัพย์ เป็นต้นว่าวิญญาณกะอวิญญาณกะ ทุกสิ่ง
 สรรพนั้นจงประสิทธิ ขออำนาจเทพยเจ้าอันเรื่องฤทธิ์จึงอำนาจการให้ท่านตั้งอยู่ใน
 ความเกษมสำราญในจตุรียาบททั้งสี่ คือจตุรพรของสมเด็จพระพิชิตโมฬีศาสดาจารย์
 ซึ่งทรงโปรดประทานไว้ว่าอายุวรรณะ สุขะ พละนั้น อนึ่งข้าพเจ้าขอต่อเทพเทวอัน
 เรื่องฤทธิ์ แม้นท่านจะสถิตยณที่ใดใด ที่นั้นใช้เป็นมงคลทั่วบริมณฑลปกปัก ด้วยอำนาจ
 เทพยเจ้าช่วยพิทักษ์จงทุกประการ แม้ถึงคราวจะจากสถานมีอัฐทิศแผ่นดิน ขอเทพยเจ้า
 ทุกตำบลจงอวยไชย ให้สบสรรพโศไคยหิรัญรัตน อีกโศคสมบัติอุปถัมภ์ พร้อมคณามร
 พงษ์จงประจำบำเรอจิตร ดุจถ้อยคำข้าพเจ้าประสิทธิดังวาจี (สิทธิกิจจัม สิทธิกัมม สิทธิ
 การียตถาคโต สิทธิเตโช ชโยนิจัม สิทธิละโณนิรันตรัม สัพพกัมมัม ปสิทธิ เตรักขันตุ สัพพ
 เทวตานู ภาวเน สทา โสติถิ ภวันตุ เต) ขอพระพระทั้งหลายซึ่งพรรณนามาฉะนี้ จง
 บังเกิดมีแก่ท่านเจ้าเคหาจสถานดังถ้อยคำพระอรรคกถาจารย์ เจ้าประมวณมาให้ให้ขึ้น
 สามลา ลั่นฆ้องอวยไชย

สรุปขั้นตอนการสร้างเรือนไทย

นำเครื่องเรือนที่ปรุแล้วมาวางไว้ห่างจากที่ปลูกพอประมาณ

1. นำพริ้งมาประกอบบนพื้นที่ให้ได้ฉากที่ไม่ตึง ชิดศูนย์ของเสาทุกต้นไว้ก่อนแล้ว เพื่อหาตำแหน่งของหลุมเสาที่จะขุด
2. เอาไม้เล็ก ๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร ปักตรงศูนย์เสาทั้งหมดทุกต้น เรียกว่า “ปักฉมบ” แล้วยกพริ้ง
3. ชิดเส้นรอบวงฉมบ กว้างประมาณ 1 ฝ่ามือ (ในกรณีที่ใช้ฐานรากแบบแระ) ถ้าใช้ฐานรากแบบกงพัดจัวปากหลุมต้องกว้างกว่านั้น
4. ขุดหลุมให้ลึกตามที่ช่างกำหนดคือ 1 ศอก 8 นิ้ว 1 ศอก 9 นิ้ว หรือ 1 ศอก 11 นิ้ว
5. กระทุ้งดินใต้หลุมให้แน่น วางแระไว้ใต้หลุม ยกเสาเอกลงหลุมตามฤกษ์ยามที่โหรหรือพระกำหนดให้มายกเสาโท เสาตรี ตามลำดับ เวียนขวา รวมทั้งหมด 8 ต้น ยึดเสาด้วยไม้ค้ำยัน (แกงแนว) ไว้ทุกต้น
6. ใส่รอดเข้าที่เสาทุกต้น ช่างจะส่งคนป็นขึ้นประจำเสายืนเหยียบเด้า
7. ส่งชื่อขึ้นไปสวมหัวเทียนทุกต้น (เสาทุกต้นเสียบเด้าไว้ก่อนยกลงหลุม)
8. ยกเสาดั้งเข้าที่ คนที่อยู่ข้างบนชื่อจะตะแคงชื่อเพื่อสวมใบดั่งเข้ารูชื่อ สอดให้ใบดั่งเลยขึ้นไปจนชื่อชิดกับหัวเสาดั้ง ยกโคนดั่งนั่งคร่อมบนหลังรอด สวมชื่อเข้าหัวเทียนตามเดิม (เสาดั้งมี 3 เสา)
9. ส่งแปหัวเสาทั้งสองวางคร่อมปลายชื่อ ซึ่งปากเตรียมไว้ให้เข้าที่
10. ติดพริ้ง ตอกตาปูเงิน แต่ยังไม่ให้แน่นนัก แต่งระดับต่าง ๆ ให้เข้าที่ ดัดโคนเสาออกข้างละ 2 นิ้ว ปูพื้นทั้งหลังไม่ต้องตอกตาปู
11. ยกแผงหน้าจั่วขึ้นไปติดกับร่องแปหัวเสาทั้ง 3 แผง (รวมทั้งแผงของฝาประจันห้อง) ต้องช่วยยึดแผงหน้าจั่วไว้ไม่ให้ล้ม เพราะติดแผงนี้ไว้เพียงที่โคน 2 จุด เท่านั้น ติดตั้งแขวนและจันทันห้อง โคนจันทันติดกับรู ปากแปหัวเสา ปลายจันทันปากสลักเดียวกับปลายดั่งแขวน เอาแปลนเข้าที่รอยบากของแผงหน้าจั่ว และจันทันทุกตัว ตอกด้วยตาปูเงิน
12. สวมอกไก่เข้าเดือยของแผงหน้าจั่ว หัวท้าย และแผงหน้าจั่วของฝาประจันห้อง เดือยของใบดั่งทั้งหมดตอกลิ้มเสริมพิเศษเข้าตรงเดือยใบดั่ง เพื่อให้อกไก่ติดแน่น ตัดเดือยเสริมพิเศษให้เสมอกอกไก่
13. ยกแผงฝาเข้าที่ โดยตอกเด้ากลับเข้าข้างในจนสุด เมื่อยกแผงฝาเข้าแล้วจึงตอกเด้าเข้าที่เดิม ตอกตาปูเงินขนาดเล็กที่ ฝา ๆ ละ 4 ตัว

14. ตัดเชิงชายโดยรอบกับปลายเต้า
15. ตัดปั้นลมกับแปลาน แปะหัวเสาและอกไก่ โดยตอกตามปูจากใต้แป
16. แต่ง ตรวจสอบระดับอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงตีตามปูเงินที่พริ้งให้แน่น กลบหลุมโคนเสาให้เรียบร้อย ตัดกลอนเพื่อเตรียมมุงหลังคา ถ้ามุงกระเบื้องก็ต้องเพิ่มระแนง
17. ต่อส่วนที่เป็นระเบียง ชาน และครัวตามลำดับ รวมทั้งซุ้มประตูรั้ว ชาน บันได
18. ขึ้นสุดท้ายมุงหลังคา ด้วยจาก แปก หญ้าคา หรือกระเบื้อง (ฤทัย ใจจงรัก, 2520, หน้า 193-194)

พรรณไม้ในประเพณีการปลูกเรือนไทย

1. พรรณไม้ที่ใช้สร้างเรือนไทย

ส่วนประกอบที่สำคัญของเรือนไทย ได้แก่ เสาเรือน และเครื่องเรือน เครื่องเรือนประกอบด้วย รอด ตง พริ้ง เต้า หัวเทียน คอสอง จั่ว ช่อ จันทัน ตั้ง เครื่องหลังคา อกไก่ หน้าจั่ว เหนงปั้นลม แปลาน ไชรา หลังคา เครื่องมุง (จาก แปก หญ้าคา ใบไม้ กระเบื้อง ฯลฯ) ฝาประตู หน้าต่าง พื้นเรือน ตลอดจนบันได

ส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือนไทยดังกล่าว (ยกเว้น เครื่องมุงหลังคา) ล้วนทำด้วยไม้เนื้อแข็งอันได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ชิงชัน และไม้ตะเคียน เป็นส่วนใหญ่ จะมีบ้างบางภูมิภาคที่ไม้เหล่านี้หายาก เช่น ภาคเหนือ เขาจะใช้ไม้สักแทน

2. พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีชุดหลุม เสาเอก หรือเสาขวัญ

ไม้อินทนิล และไม้ราชพฤกษ์ ใช้ทำด้ามเสียมที่จะใช้ชุดหลุมวางเสาเอกเสาขวัญ

3. พรรณไม้ใบไม้ที่ใช้เป็นเครื่องบูชาเสา แต่งเสา และวางกันหลุมเสา

หน่อกล้วย ต้นอ้อย ใบเงิน ใบทอง ใบมะตูม บางตำรามีใบตอง และใบราชพฤกษ์ด้วย

4. ดอกไม้ประดับพานบายศรีบูชาเสา

ดอกเบญจมาศ นางแย้ม บานไม่รู้โรย ดาวเรือง และมะลิลา

5. พรรณไม้ที่ปรากฏในบทกล่อมขวัญเสา

ไม้ยูง ไม้ยาง ไม้พะยอม ไม้ประยงค์ ต้นรัก ต้นรัง ต้นรง ต้นทุเรียน ต้นเหียง ต้นมหาต ต้นโมกมัน ต้นมะม่วง ต้นมะค่าโมง ต้นเคี่ยม ต้นแค ต้นข่อย ต้นตะเคียน ต้นคัดเค้า ต้นชานาง ต้นฝาง ต้นมะฝ่อ ต้นฝืน ต้นอ้อ ต้นอินทนิล ต้นกระถิน ต้นกระทุ่ม ต้นเพกา ต้นกุ่ม ต้นมะกอก ต้นสีเสียด ต้นสัก ต้นโคก ต้นชุมแสง ต้นประดู่ ไม้แดง ต้นกระโดน ต้นทึงถ่อน ต้นกร่าง ต้นมะปราง ต้นปรง ต้นมะปริง ต้นลิ้นจี่ ต้นจิก ต้นแจ่ง ต้นจันทน์ต้นพลู ต้นไพล ต้นพลวง ต้นพลับพลึง ต้นพลอง ต้นเต็ง ต้นหมาก ต้นมะตูม ต้นมะตาด ต้นแต้ว ต้นกรรณิกา ต้นมะกอก ต้นแก้ว ต้นเกด

ต้นตะโก ต้นโพธิ์ ต้นกะล่ำพอ ต้นเสม็ด ต้นสมอ ต้นเสมสาร ต้นลาน ต้นเสลา ต้นชิงชัน
ต้นกันเกรา ต้นมะเดื่อ ต้นสน ต้นตาเสือ ต้นซาก ต้นสุกรม ต้นกร่าง ต้นมะกรูด ต้นกรัก ต้นกะล่ำ
พัก และต้นกฤษณา (หอพระสมุดวชิรญาณ, 2461, หน้า 114-115)

6. พรรณไม้มงคลและทิศที่ปลูกในบริเวณบ้าน

ทิศบูรพา	ปลูกต้นไม้ ต้นกุ่ม และต้นมะพร้าว
ทิศอาคเนย์	ปลูกต้นยอ ต้นสารภี
ทิศทักษิณ	ปลูกต้นมะม่วง มะพลับ
ทิศหริ	ปลูกต้นชัยพฤกษ์ สะเดา ขนนก พิกุล
ทิศประจิม	ปลูกมะขาม มะยม
ทิศพายัพ	ปลูกมะกรูด
ทิศอุดร	ปลูกพุทรา และว่านต่าง ๆ
ทิศอีสาน	ปลูกทุเรียน และขุดบ่อลงไว้

ผู้ใดปลูกต้นไม้ดังกล่าวไว้ในบริเวณบ้าน ตามทิศดังกล่าวจะอยู่เย็นเป็นสุข ทรัพย์สิน
เนื่องนอง (ธนาภิต, 2546, หน้า 306)

ภาพที่ 139 ต้น และดอกกุ่ม

ภาพที่ 140 ต้น และลูกมะพลับ

ภาพที่ 141 ต้นชัยพฤกษ์

ภาพที่ 142 ดอกชัยพฤกษ์

ภาพที่ 143 ต้นสะเดา

ภาพที่ 144 ดอกสะเดา

ภาพที่ 145 ต้น และลูกมะกรูด

ภาพที่ 146 ต้นพุทรา

ภาพที่ 147 ลูกพุทรา

ภาพที่ 148 ต้นทุเรียน

ภาพที่ 149 ว่านนางคุ้ม

ภาพที่ 150 ว่านเศรษฐีนางกวัก

ภาพที่ 151 ว่านเศรษฐีเรือนใน

ภาพที่ 152 ว่านรอยไม้เล็ก

ภาพที่ 153 ว่านสีทศ

ภาพที่ 154 ว่านนางกวักใบโพธิ์

7. วันปลูกต้นไม้

วันอาทิตย์

วันจันทร์

วันอังคาร

วันพุธ

วันศุกร์

วันพฤหัสบดีเหมือนวันพุธ วันเสาร์เหมือนวันอังคาร

(ธนาภิต, 2546, หน้า 306)

ปลูกชิงช้า

ปลูกกล้วย กล้วย

ปลูกพืชเอาใบ เช่น ใบแมงลัก ผัก ตะไคร้ พืช

ปลูกพืชเอาดอก เช่น ดอกบัว กุหลาบ มะลิลา

ดาวเรือง บานชื่น บานไม่รู้โรย

ปลูกข้าว พัก แพง แตง ถั่ว และผลไม้ต่าง ๆ

ภาพที่ 155 ต้นชิง

ภาพที่ 156 แง่งชิง

ภาพที่ 157 ต้นข่า

ภาพที่ 158 แง่งข่า

ภาพที่ 159 ต้นตะไคร้

ภาพที่ 160 ตะไคร้

ภาพที่ 161 ใบแมงลัก

ภาพที่ 162 ใบโหระพา

ภาพที่ 163 ใบกระเพรา (ขาว)

ภาพที่ 164 ใบกระเพรา (แดง)

ภาพที่ 165 ใบพลู

ภาพที่ 166 ใบชะพลู

ประเพณีการแต่งงาน

การแต่งงานเป็นการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวของมนุษยชาติที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ผู้ที่จะเริ่มต้นชีวิตครอบครัวคือ หญิงชายที่เข้าพิธีแต่งงานกันตามจารีตประเพณีของสังคมที่เขาอยู่ พิธีแต่งงานของทุกกลุ่มชาติพันธุ์มักจะมีการเชิญญาติมิตรมาร่วมพิธีและร่วมงานเลี้ยงฉลองการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวใหม่

การเชิญญาติมิตรมาร่วมพิธีและกินเลี้ยงฉลองก็เพื่อให้ได้เห็นเป็นพยานว่า คนทั้งสองได้เป็นสามีภรรยาตามกฎหมายถูกต้องตามประเพณี ต่อไปเมื่อมีบุตร ธิดา เกิดขึ้น เขาทั้งสองคนจะรับผิดชอบเลี้ยงดูเด็ก ๆ ให้เติบโตเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมต่อไป ความสำคัญของการแต่งงานใน

อดีตอยู่ที่การมีลูกสืบสกุล คำอวยพรที่นิยมใช้กันที่สุดในพิธีแต่งงาน คือ “ให้มีลูกเต็มบ้านหลานเต็มเมือง”

บทสวดวิญญูบ่าวสาวของชาวอีสาน กล่าวว่า “...เพื่อประกาศความเป็นผัวเมียให้เจ้าโคตร ตายายรู้เห็นกันทั้งสองฝ่ายก่อน จะได้เป็นสักขีพยาน รู้เห็นว่าทั้งสองได้เป็นสามีภรรยาตาม ประเพณี...”

ส่วนคำอวยพรบ่าวสาวเชื้อสายจีน จะเน้นที่การมีลูกสืบสกุล “...ให้มีลูกถึงพัน มีหลานถึงหมื่น...”

แต่แปลว่าจัดให้งาม ทำให้ดี งานคือการที่จะต้องทำ “แต่งงาน” คือ การที่ต้องทำเพื่อจัดให้งามหรือทำให้ดี

ประเพณีแต่งงานของไทย แต่เดิมชายแต่งไปอยู่บ้านหญิง ที่เป็นเช่นนั้นคงจะเนื่องมาจากอาชีพกสิกรรม สังคมไทยทั้งภาคใต้ ภาคกลาง ภาคอีสาน ในอดีต ล้วนแต่งงานเอาลูกเขยเข้าบ้านทั้งนั้น ภาคใต้มี “เขยอาสา” คือฝ่ายชายอาสาบ้ใช้อยู่ในบ้านผู้หญิง เพื่อให้ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงพิจารณาท่วงทีและอัธยาศัยว่าเป็นที่พอใจหรือไม่ ถ้าพอใจจึงจะยกลูกสาวให้แต่งงานด้วย เรื่องเงินทองไม่ต้องกล่าว ถ้าเป็นคนดีมีพร้าขาดหลังมาเล่มเดียวก็ใช้ได้ เป็นประเพณีที่ใกล้เคียงมากกับกลุ่มไทยลื้อทางตอนใต้ของประเทศจีน

ประเพณีแต่งงานของไทยในปัจจุบันมิได้มีการกำหนดลงไปว่า เมื่อประกอบพิธีแต่งงานแล้ว เจ้าสาวจะต้องไปอยู่บ้านเจ้าสาวหรือเจ้าบ่าวต้องไปอยู่บ้านเจ้าสาว แต่ในชนบทยังมีเค้าให้เห็นได้ว่า แต่งแล้วเจ้าบ่าวต้องไปอยู่บ้านเจ้าสาวจึงจะดี ถ้าให้เจ้าสาวไปอยู่บ้านเจ้าบ่าวไม่ดี ดังปรากฏในภาษิตอีสานว่า “เอาลูกเขยมาเลี้ยงพ่อเฒ่า ปานได้ข้าวมาใส่เล้าใส่เฝือก” และ “เอาลูกสะใภ้มาเลี้ยงปู่เลี้ยงย่า ปานเอาผีเอาหามาใส่เรือนใส่ชาน”

นอกจากนั้นตามประเพณีไทยแต่เดิมมา ก่อนการแต่งงานต้องมีการปลุกเรือนหอ เพื่อจะได้ประกอบพิธีแต่งงาน และพิธีขึ้นบ้านใหม่ไปพร้อม ๆ กัน เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็ใช้เป็นเรือนที่อยู่ของคู่แต่งงานต่อไป

ผู้ที่แต่งงานแล้ว ถือว่าเป็นผู้ใหญ่พ้นอกพ่อแม่แล้ว จึงแยกครัวไปทำกินตามลำพัง จึงต้องมีเรือนเป็นส่วนสัดของตนเอง ด้วยเหตุนี้เราจึงเรียกคนที่แต่งงานแล้วว่า “มีเรือน” หรือ “มีเหย้ามีเรือน” หรือเป็น “ฝั่งฝา” ไปแล้ว

การปลุกเรือนหอ ตามปกติจะปลุกในบริเวณบ้านของผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าสาว ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนอยู่หลายตอน เช่น ตอนพลายแก้วแต่งงานกับนางพิมพิลาไลยก็ปลุกเรือนหออยู่ในบริเวณบ้านของนางศรีประจันต์ เป็นต้น

1. การทาบตามสู่ขอ

พิธีแต่งงานจะมีขึ้นหลังจากฝ่ายชายและหญิงรักใคร่ชอบพอกันเป็นเวลานานพอสมควร เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงใจจะใช้ชีวิตร่วมกัน ฝ่ายชายจะบอกพ่อแม่ให้ทราบ เพื่อจะได้ส่งผู้ใหญ่ไปทาบตามสู่ขอผู้หญิงจากพ่อแม่ของฝ่ายหญิง

ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ไปเจรจาสู่ขอตามธรรมเนียมประเพณี เรียกว่า “เฒ่าแก่” ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้อาวุโสมีฐานะดี มีผู้ให้ความเคารพนับถือ และรู้จักพ่อแม่หรือผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายดี หากผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงไม่ขัดข้อง ก็มักจะสอบถามดูว่า ฝ่ายชายเป็นลูกเต้าเหล่าใคร เป็นคนเรียบร้อย รู้จักทำมาหากินหรือเปล่า เคยบวชเรียน มีลูกเมียแล้วหรือยัง หรือเรื่องอื่น ๆ ที่ต้องการทราบ เช่น “ไม่เล่นเบี้ย กินเหล้า เมากัญชา ผีนผวนสูบบุหรี่บ้างหรือไม่ จะสูงต่ำดำขาวสักคราวใครดูยังไม่เห็นกับตาว่าตามจริง” เฒ่าแก่ก็จะตอบไปตามที่เห็นว่าจะเป็นที่พอใจของฝ่ายถาม หากผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงยังลังเลไม่แน่ใจอาจจะผัดเวลาตักตรวง หรือขอวัน ค่ำ เดือน ปีเกิดของฝ่ายชายไปให้ผู้เชี่ยวชาญทางโหราศาสตร์ตรวจดูเสียก่อนว่าดวงชะตาของฝ่ายชาย จะถูกกับของฝ่ายหญิงหรือไม่

เมื่อรู้แน่ว่าฝ่ายหญิงไม่ขัดข้อง ฝ่ายชายก็จะส่งเฒ่าแก่ทาบตามมาเจรจาเป็นทางการ มีการนัดหมายกันทั้งสองฝ่าย ทางฝ่ายหญิงบางรายจะจัดหาคนมีหน้ามีตาเป็นผู้แทนฝ่ายหญิงคอยต้อนรับ ทั้งสองฝ่ายจะเจรจาเรื่องขันหมากหมั้น เมื่อตกลงกันได้แล้ว ก็นัดวันที่จะส่งขันหมากหมั้นไปสู่ขอตามธรรมเนียม เป็นอันเสร็จพิธี

2. ขันหมากหมั้น

เมื่อถึงเวลาฤกษ์ดีตามที่กำหนดกันไว้ ฝ่ายชายจะจัดขันหมากหมั้นไปบ้านฝ่ายหญิง ขันหมากหมั้นประกอบด้วย

ชั้นในที่ 1 : **หมากดิบ 8 ผล พลู 4 เรียง**

ชั้นใบที่ 2 : มีขนาดเล็กกว่าใบแรก บรรจุทองหมั้น เงินหมั้น ของหมั้นตามที่ตกลงกันได้ (ทองหมั้น จะเป็นทองใบ ทองทราย ทองลิ้ม หรือทองรูปพรรณก็ได้) บางรายแยกขันหมากเป็นคู่ บางรายไม่แยกแต่เพิ่มชั้นอีกใบเป็นใบที่ 3

ชั้นใบที่ 3 : ใส่ใบเงิน ใบทอง ถูข้าวเปลือก ถั่ว งา จำนวนมากน้อยเท่าไรแล้วแต่จะตกลงกัน โดยจัดเป็นจำนวนคู่

เมื่อได้ฤกษ์เฒ่าแก่ก็นำขบวนขันหมากหมั้นไปมอบให้เฒ่าแก่ฝ่ายหญิง ทางฝ่ายหญิงก็จัดให้เด็กผู้หญิงถือพานหมากขนาดเล็ก ในนั้นมี หมาก พลู ที่เจียนและจีบแล้ว จะเป็นก็คำไม่ได้ กำหนดออกมาไว้ และยื่นพานหมากพลูแก่เฒ่าแก่ฝ่ายชาย เฒ่าแก่ฝ่ายชายรับแล้วส่งเงินเป็นของขวัญแก่เด็ก พร้อมทั้งคืนพานหมากให้ด้วย แล้วเดินตามเด็กเข้าไปในเรือน ยังที่ซึ่งฝ่ายหญิงจัด

ไว้ และเฒ่าแก่ฝ่ายหญิงคอยรับอยู่ เมื่อจัดวางขันหมากและบริวารตามที่จัดไว้แล้ว จึงเริ่มเจรจา โดยเฒ่าแก่ฝ่ายชายจะกล่าวว่า “วันนี้เป็นวันมงคล ตนเป็นผู้นำขันหมากหมั้นมาหมั้น นางสาว.... บุตรนาย...กับนาง...เพื่อให้แต่งงานกับนาย...บุตรนาย...กับนาง...เป็นทองหมั้น...ซึ่ง (หรือบาท) เงิน...บาท และ....ขอให้เฒ่าแก่ฝ่ายหญิงตรวจดู...”

หรือจะกล่าวถ้อยความอะไรที่เป็นมงคลอีกก็ได้ แล้วเปิดผ้าคลุมขันหมากออก มอบให้แก่เฒ่าแก่ฝ่ายหญิงรับเอาไปตรวจดู เมื่อตรวจดูถูกต้องแล้วก็ส่งของเลื่อนเข้าไปในห้องซึ่งมีคนคอยรับอยู่ข้างใน ระหว่างนี้เฒ่าแก่ของทั้งสองฝ่ายก็จะคุยกันต่อไป สักครู่คนข้างในก็จะคืนภาชนะเปล่าออกมาพร้อมของชำร่วย สำหรับคนยกขันหมาก และบริวารตามจำนวน และตามฐานะของผู้ยกมา เฒ่าแก่ของทั้งสองฝ่ายก็จะได้รับของสมนาคุณด้วย (ของเหล่านี้เป็นหน้าที่ของฝ่ายเจ้าสาวจัดเตรียมไว้ให้) เป็นเสร็จพิธีขันหมากหมั้น

เมื่อรับขันหมากหมั้นเสร็จแล้ว บางรายจะเจรจาต่อเรื่อง เงินสินสอดจากฝ่ายชาย รวมทั้งเรื่องเงินกองทุน และเรื่องเรือนหอ (แบบโบราณ) สมัยนี้เรื่องเหล่านี้เขาตกลงกันไว้ก่อนแล้ว และตอนไปหมั้นฝ่ายชายจะไปด้วยเพื่อเป็นผู้สวมแหวนหมั้นให้แก่เจ้าสาวเอง แทนที่จะให้เฒ่าแก่ฝ่ายชายมอบให้แก่ฝ่ายหญิงตามแบบโบราณ พิธีหมั้นเป็นคล้าย ๆ กับการวางมัดจำ ถ้าฝ่ายชายผิดสัญญาไม่มาทำพิธีแต่ง ฝ่ายชายจะขอขันหมากหมั้นคืนไม่ได้ เพราะถือว่าผิดสัญญาทำให้ฝ่ายหญิงต้องหม้ายขันหมาก

ภาพที่ 167 ขันหมากหมั้น

ภาพที่ 168 พานชั้นหมาก

ภาพที่ 169 พานเชิญชั้นหมาก

ภาพที่ 170 พานรูปเทียนแพ

3. ฤกษ์ และวันเดือนเกี่ยวกับการแต่งงาน

คนไทยสมัยก่อนถือว่าพิธีแต่งงานเป็นขั้นตอนที่สำคัญตอนหนึ่งของชีวิต ฉะนั้นจึงต้องเลือกหาวันดี เดือนดี เวลาดี เพื่อความเป็นสิริมงคล การหาฤกษ์ และวัน เดือน ที่ดี เป็นหน้าที่ของโหร หรือผู้รู้เป็นผู้กำหนดให้

เดือนที่นิยมแต่งงานคือ เดือน 6,9,12,2 และ 4 เดือน 8 แม้จะเป็นเดือนคู่ แต่เป็นเดือนแรกเข้าพรรษาจึงเว้นไม่แต่งงาน จะเลื่อนไปใช้เดือน 9 แทน (เดือน 9 ข้างขึ้นถือว่าดีมาก) ถ้าจะแต่งเดือน 8 ต้องชิงแต่งในวันข้างขึ้น (ก่อนเข้าพรรษา)

วันห้ามแต่ง คือ วันพุธ เพราะเป็นวันสุนัขนามไม่ดี วัน อังคาร กับวันเสาร์ก็ไม่ควรแต่ง เพราะ 2 วันนี้เป็นวันแข่งกล่า นิยมใช้เป็นวันปลูกเสกเครื่องรางของขลัง วันพฤหัสบดีก็ไม่นิยม อ้างว่าเป็นวันครู "...เผ่าผีวันศุกร์ ปลูกผีวันอังคาร แต่งงานวันพฤหัสบดี" ห้าม นอกจากนี้ยังต้องหลีกเลี่ยงวันที่ปฏิทินจันทรคติกำหนดว่าเป็นอุบาทว์ และโลกาวินาศ ต้องเลือกวันธงชัย และวันอธิปัตย์ ถ้าได้วันศุกร์ด้วยยิ่งดี เดือนคี่ เดือนขาด ไม่แต่ง วันทวาทศ (วันจป) ไม่แต่ง วันพระไม่แต่ง สรุปแล้ววันที่ไม่นิยมแต่งคือ วันอังคาร พุธ พฤหัสบดี และวันเสาร์ เหลือวันที่แต่งได้ 3 วัน คือ วันศุกร์ วันอาทิตย์ และวันจันทร์ สำหรับวันที่ห้ามอาจหลีกเลี่ยงเวลาเสียเล็กน้อยก็หายอุปมงคลได้ เป็นเรื่องการค้าขายของโหร

วันดีหรือไม่ดี ฤกษ์ดีหรือไม่ดี อยู่ที่ความประพฤติของเขา หรืออยู่ที่เขานิยมกัน วันดีของชาติหนึ่ง อาจจะไม่ดีสำหรับชาติอื่นก็ได้ (เสฐียรโกเศศ, 2539, หน้า 58-59)

4. เรือนหอ

เป็นหน้าที่ของฝ่ายชายที่จะต้องเตรียมวัสดุ และเครื่องใช้สอย ที่จะต้องใช้ในการปลูกเรือนหอ ไปปลูกในที่ของฝ่ายหญิง รายละเอียดดังกล่าวแล้วในประเพณีการปลูกเรือน

พิธีแต่งงานที่จัดกันมาในอดีตของสังคมไทย จัดเป็นสองพิธีรวมกัน คือ พิธีขึ้นเรือนหอ หรือขึ้นเรือนใหม่ และพิธีแต่งงาน ทำต่อเนื่องกันไปเป็นงานเดียวกันเลย กล่าวคือก่อนถึงฤกษ์วันแต่งงาน 1 วัน จะจัดพิธีขึ้นเรือนใหม่ มีการนิมนต์พระมาสวดมนต์เย็น และฉันเช้า เมื่อเสร็จพิธีเลี้ยงพระเช้าแล้ว ก็เป็นเวลาฤกษ์ขึ้นหมากแต่ง

5. ขึ้นหมากแต่ง

ขึ้นหมากแต่ง คือนับหมากที่ฝ่ายเจ้าบ่าวจัดไปบ้านเจ้าสาวในวันแต่งงาน แบ่งเป็นขึ้นหมากเอกกับขึ้นหมากรอง หรือขึ้นหมากโท

5.1 ขึ้นหมากเอก คือขึ้นหมากที่บรรจุ หมาก พลุ (หมากผล พลุจิบ) เรียงรอบขัน บางแห่งแยกขึ้นหมากเอกเป็น 3 ขัน คือขันใส่หมากพลู 1 ขัน ขันเงินทุน 1 ขัน ขันเงินสินสอด 1 ขัน

(ชั้นเงินทุนและสินสอดนั้นบางรายจัดเป็นชั้นเดียวกัน) ในชั้นยังมีถุงบรรจุ ถั่ว งา ข้าวเปลือก และอื่น ๆ เป็นทำนองเดียวกับชั้นหมากหมั้น

5.2 เงินทุน บางแห่งเรียกว่าเงินกองทุน ซึ่งทั้งสองฝ่ายตกลงกันว่า จะให้ฝ่ายละเท่าไร เพื่อมอบให้แก่คู่บ่าวสาวเป็นทุนในการประกอบอาชีพต่อไป ฝ่ายชายจะจัดไปในชั้นหมาก ซึ่งมักจะจัดให้มากกว่าที่ตกลงกันได้ เพื่อเอาเคล็ดว่าเงินงอก (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2528, หน้า 73)

5.3 เงินสินสอด เป็นเงินที่ฝ่ายชายจะมอบให้แก่บิดา มารดา หรือผู้ปกครองของฝ่ายหญิง เป็นค่าเลี้ยงดู หรือค่าน้ำนม เงินส่วนนี้บิดา มารดา หรือผู้ปกครองฝ่ายหญิงจะเก็บไว้เป็นของตนเอง หรือมอบให้แก่คู่บ่าวสาวก็ได้

ภาพที่ 171 พานสินสอดทองหมั้น

เมื่อจัดชั้นหมากเสร็จเรียบร้อยแล้ว ให้นำชั้นขึ้นตั้งบนพานแว่นฟ้า หรือตะลุ่มมีฝาครอบ แล้วห่อด้วยผ้าลายทอง หรือผ้าที่ดูเรียบร้อยสวยงาม รวบผ้าขึ้นไปผูกไว้ตอนบนด้วยเส้นไหมทองเป็นชั้น ๆ แล้วแต่ว่าจะจัดชั้นเดียว ชั้นคู่ หรือ 3 ชั้น

การจัดเตียบ เตียบคือตะลุ่มปากผายมีฝาครอบเป็นส่วนหนึ่งของชั้นหมากเอก การจัดเตียบ จัด 1 คู่ 2 คู่ 3 คู่ หรือ 4 คู่ก็ได้ ตามปรกติจะจัด 4 คู่ ใส่ห่อหมก 1 คู่ ขนมนจีน 1 คู่ หมูต้ม 1 คู่ และขนมต้ม 1 คู่ บรรดาเตียบเหล่านี้จะห่อด้วยผ้าลายทอง และผูกยอดแบบเดียวกับชั้นหมาก

นอกจากเตียบแล้ว ยังจัดชั้นพาน (ชั้นที่มีพานรอง) 1 ที่ ใส่ ถั่ว งา อ้อย มะพร้าวอ่อน และเหล้าอย่างละคู่

ทั้งหมดนี้เรียกว่าชั้นหมากเอก

ภาพที่ 172 ชั้นหมากเอก

ชั้นหมากโท หรือชั้นหมากรอง คือพานหรือถาดที่จัดขนมพื้นบ้าน ขนมจันอับ และผลไม้จำพวก ก้อย ส้ม และอื่น ๆ ประมาณ 50-100 ถาด ตามแต่จะตกลงกัน แล้วปักกระดาษสีแดงเล็ก ๆ ตรงกลางถาดทุกถาด

ภาพที่ 173 ชุดพานชั้นหมากโท

นอกจากชั้นหมากเอก ชั้นหมากโทดังกล่าวแล้ว บางรายยังจัดพานดอกไม้ธูปเทียนอีก 1 พาน ไปด้วยเพื่อแสดงคารวะ ซึ่งท่านเสฐียรโกเศศ ให้ทรงทราบว่าอาจจะซ้ำซ้อนกับชั้นหมากซึ่งเป็นการแสดงคารวะอยู่แล้ว แต่จะจัดไปก็ได้

6. การยกชั้นหมาก

เวลายกชั้นหมาก มักจะถือฤกษ์ตามที่โหรและผู้รู้แนะนำไว้ คนยกชั้นหมาก ผู้ใหญ่ฝ่ายชายจะเลือกชายหญิงที่รูปร่างหมดจด แต่งกายสุภาพตามฐานะ และเป็นคนที่บิดามารดาได้แต่งงานกันตามประเพณี บางคนว่าคนยกชั้นหมากเอกควรเป็นหญิงสาวพรหมจารี บางแห่งว่าหญิงสาวที่มีเรือนแล้ว ส่วนขันเงินขันเงินสินสอด และพานใส่ผ้าไหว้ ใช้เด็กหนุ่มสาวยกทีละคน ส่วนชั้นหมากโทจะใช้ผู้หญิง หรือผู้ชายก็ได้ แล้วแต่สะดวก

การเคลื่อนขบวนชั้นหมาก เมื่อได้เวลาอันสมควร ขบวนชั้นหมากก็เคลื่อนจากที่ตั้งไปทางรถ ทางเรือ หรือเดินไป อาจจะมีเครื่องดิด สี ตี เป่า ไปด้วย เพื่อความสนุกครึกครื้น หรือจะไปเจียบ ๆ ก็ได้ สมัยก่อนจะมีฆ้องตีนำขบวน เพื่อให้ทางฝ่ายเจ้าสาวทราบ

ข้างฝ่ายเจ้าสาวเมื่อได้ยินเสียงขบวนชั้นหมากมาถึง ก็จะให้เด็กผู้หญิงซึ่งจัดเตรียมแต่งตัวไว้งดงาม เป็นผู้นำขันหรือพานหมากขนาดเล็ก บรรจุหมาก 4 ผล พลุจิบของหนึ่ง เดินออกไปรับชั้นหมาก โดยยื่นขันหรือพานหมากพลุเป็นการแสดงคารวะเชิญขึ้นเรือน แม่เฒ่าแม่ฝ่ายเจ้าบ่าว เด็กที่ถือขันหรือพานหมากมาเชิญนี้เรียกกันว่า เชิญชั้นหมาก แม่เฒ่าแม่ฝ่ายเจ้าบ่าวรับพานหมากเชิญแล้วก็ให้ของแถมพกแก่เด็ก พร้อมทั้งคืนพานด้วย เพราะฉะนั้นผู้ที่รับหน้าที่เป็นแม่เฒ่าแม่ฝ่ายจึงต้องเตรียมการแถมพกติดตัวไปด้วย ตลอดจนเงินค่าเปิดประตูชั้นหมาก ถ้ามีขันประตูชั้นหมาก เด็กจะนำขันหรือพานหมากมาเชิญ เมื่อผ่านประตูกันมาแล้วตามปรกติมักจะเป็นที่หัวบันไดเรือน (เงินแถมพก และเงินค่าเปิดประตูชั้นหมากฝ่ายเจ้าบ่าวจะเป็นผู้จัดมอบให้แก่แม่เฒ่าแม่ฝ่าย)

เมื่อเด็กรับขันหรือพานหมากคืนมาแล้ว จะนำหน้าพาแม่เฒ่าแม่ฝ่ายเจ้าบ่าวขึ้นบนเรือน พร้อมทั้งขบวนชั้นหมาก ก่อนที่จะขึ้นบนเรือน แม่เฒ่าแม่ฝ่ายเจ้าบ่าวจะจัดขบวนชั้นหมากดังนี้คือ แม่เฒ่าแม่น้า นำ ถัดมาเป็นคนยกชั้นหมากแต่ง ขันสินสอด ขันเงินขันผ้าไหว้ และเตียบ โดยลำดับตามมาด้วยชั้นหมากโท (รังทำขบวน) ส่วนมัดอ้อยและต้นกล้วย (หน่อ) ซึ่งขบวนชั้นหมากนำมาให้พิงไว้ข้างประตูบ้าน 2 ข้างประตู ส่วนของอื่น ๆ นอกจากกล้วยอ้อยเชิญขึ้นบนเรือนส่งให้กับมือผู้รับ แม่เฒ่าแม่ฝ่ายเจ้าสาวจะจัดหาหญิงชายมารับ เปิดเตียบเป็นคู่ ๆ ตามความมาน้อย

ภาพที่ 174 ขบวนขันหมาก

จากนั้นเฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าสาวจะยกเตียบกับขันใส่เหล้ามะพร้าวอ่อน พานผ้าไหว้บรรพบุรุษ ไปไว้ในเรือนบิดามารดา หรือผู้ปกครองฝ่ายเจ้าสาว จุดธูปเซ่นบอกรับพรพบุรุษตามประเพณี

เมื่อเจ้าบ่าวเจ้าสาวไหว้ผีบรรพบุรุษเสร็จแล้ว เฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าบ่าวมอบเงินสินสอดให้ฝ่ายเจ้าสาว โดยฝ่ายเจ้าสาวสมทบให้เท่ากับส่วนที่เกินจากจำนวนที่ตกลงกันไว้ เพื่อเป็นเคล็ดว่าเงินงอก เฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าสาวจะเอาเงินของทั้งสองฝ่ายคล้ากัน โดยเอาถั่ว งา แป้งรำ น้ำมันหอมระคนปนลงไปด้วย แล้วมอบให้บิดามารดาหรือผู้ปกครองฝ่ายเจ้าสาว หากไม่มีการเรียกร้องเงินกองทุนก็ผ่านขั้นตอนนี้ไป

จากนั้นฝ่ายเจ้าสาวจะจัดเลี้ยงเฒ่าแก่และขบวนขันหมากฝ่ายชาย แล้วจัดสิ่งของให้แก่เฒ่าแก่และผู้ยกขันหมาก เสร็จแล้วเฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าสาวจัดแบ่งขันหมากรองออกเป็น 2 ส่วนคือฝ่ายเจ้าบ่าว 1 ส่วน เหลือไว้ทางฝ่ายเจ้าสาว 1 ส่วน

เมื่อจัดแบ่งขันหมากเรียบร้อยแล้ว เฒ่าแก่ฝ่ายชายนำขบวนกลับ เพื่อเตรียมการสำหรับพิธีตอนเย็นต่อไป

เวลาบ่ายเจ้าบ่าวกับพี่เจ้าบ่าว และผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าบ่าวซึ่งโบราณ เรียกว่า นำบ่าวไป

บ้านเจ้าสาวตามเวลาที่กำหนด จะมีเครื่องมโหรีไปด้วยหรือไปเสียบ ๆ ก็ได้ เมื่อถึงบ้านเจ้าสาว บิดา มารดาหรือผู้ปกครองฝ่ายเจ้าสาวจะให้ผู้ใหญ่ญาติผู้ใหญ่ต่างตัวถือพานหมากมาเชิญฝ่ายเจ้าสาว ขึ้นเรือน ซึ่งฝ่ายเจ้าสาวจะต้องให้เงินเป็นรางวัล แล้วนำฝ่ายเจ้าสาวขึ้นเรือน ตอนนี้จะมีการกิน ประตู่โดยฝ่ายเจ้าสาวถือแพรวสีบ้าง สายสร้อยทองบ้าง มายืนคนละข้างขวางกันประตู่ไว้ตามธรรมเนียม 3 ชั้น คือ ประตู่เงิน ประตู่ทอง และประตู่แก้ว ซึ่งเจ้าสาวจะต้องใช้เงินเพื่อผ่านเข้าไปเป็น ชั้น ๆ จำนวนเท่าไรสุดแต่จะให้ อย่างไรก็ตามประตู่อาจมีมากขึ้นกว่านี้ก็ได้ เป็นเรื่องของประเพณี ระคนปนกับความสนุกสนาน

เมื่อฝ่ายเจ้าสาวผ่านประตู่ที่กันต่าง ๆ เรียบร้อยแล้วก็จะไปนั่งที่เรือนหอ หรือสถานที่ที่ จัดเป็นที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ตอนฟังพระเจริญพุทธมนต์เย็นมีเจ้าสาว เพื่อนเจ้าสาว และ ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย ตลอดจนผู้มาร่วมงานเท่านั้น เจ้าสาวและเพื่อนเจ้าสาวจะออกมาเมื่อพระเจริญ พระพุทธมนต์จบ ผู้ใหญ่หรือเฒ่าแก่ฝ่ายหญิงเป็นผู้นำเจ้าสาวและเพื่อนเจ้าสาวออกมาร่วมพิธี

พระสงฆ์ที่นิมนต์มางานแต่งงานนิยมนิมนต์เป็นจำนวนคู่ คือ 8 รูป 10 รูป หรือมากกว่า นั้นก็ได้ แต่ต้องเป็นจำนวนคู่

7. การรดน้ำอวยพรบ่าวสาว

เครื่องมงคล คือ เครื่องสำหรับพิธีรดน้ำประกอบด้วยบาตรใส่น้ำพุทมนต์ เต้าน้ำพาน รอง สังข์รดน้ำ ชันน้ำ ครอบน้ำปริก เครื่องหอม พานมงคลแฝด พานข้าวตอกดอกไม้ พานใส่ ถั่ว งา ข้าวเปลือก ข้าวโพด เมล็ดพืชข้าว ใบสัก ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ใบแก้ว และขวดน้ำร่ำ (น้ำอบ) บาตรน้ำ และเต้าน้ำมันลอยใบรัก ใบเงิน ใบทอง ใบมะตูม ดอกกุหลาบ ดอกมะลิ ดอกบานไม่รู้โรย ดอกบัว 5 ดอก

ภาพที่ 175 โต๊ะรดน้ำสังข์

ภาพที่ 176 มงคลคู่รดน้ำแต่งงาน

เมื่อได้ฤกษ์รดน้ำ ให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวขึ้นนั่งบนแท่น ส่วนเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาวยืนเรียงแถวอยู่ข้างหลัง แล้วเชิญผู้ใหญ่ผู้มีเกียรติ ซึ่งมาเป็นประธานในพิธีเป็นผู้สวมมงคลแฝดให้เจ้าบ่าวเจ้าสาว (ผู้ใหญ่บางท่านจะยกมือขึ้นจับ และบริกรรมคาถาก่อนสวมมงคลให้บ่าวสาว) และหลังน้ำพุทมนต์ แล้วจึงเจิมหน้าบ่าวสาว บางท่านจะเจิมก่อนแล้วจึงหลังน้ำพุทมนต์ ในเรื่องนี้ท่านเสฐียรโกเศศท่านอธิบายว่า หลังน้ำพุทมนต์ก่อนแล้วจึงเจิมหน้าจะถูกต้องกว่า เพราะการหลังน้ำพุทมนต์คือการชำระกายให้บริสุทธิ์เป็นมงคล ชำระแล้วจึงเจิมเท่ากับผัดหน้าแต่งตัว

ในสังข์สำหรับรดน้ำบางทีก็ใส่ใบเงินใบทองรองไว้ด้วย แขนที่มารรดน้ำบางคนรดเจ้าบ่าวก่อน บางคนรดเจ้าสาวก่อน บางคนหยดน้ำบนศีรษะ แต่โดยปรกติน้ำที่มือซึ่งพนมอยู่ให้น้ำไหลลงไปที่ขันที่รองรับซึ่งมีดอกไม้ประดับอยู่เต็มก้นน้ำกระเด็นออกไป รดน้ำแล้วก็ให้พร เจ้าภาพจะจัดของชำร่วยไว้ตอบแทนผู้ใหญ่ที่มารรดน้ำอวยพรแก่คู่บ่าวสาว ของชำร่วยได้แก่ พวงมาลัย หรือบุหงา

เมื่อรดน้ำเสร็จแล้ว ประธานที่รับเชิญเป็นผู้สวมมงคลแฝด (หรืออาจจะเป็นท่านอื่นก็ได้แล้วแต่เจ้าภาพ) ก็จะมาเปิดมงคล แล้วมอบให้เจ้าภาพนำไปใส่ไว้ได้หมอนตอนพิธีเรียงหมอน (เรื่องมงคลแฝดนี้มีคนเชื่อว่า ผู้เปิดมงคลนำออกจากศีรษะใครก่อน คนนั้นจะมีอำนาจเหนืออีกฝ่ายหนึ่งในการครองเรือน และห้ามทำให้มงคลแฝดขาดจากกัน เพราะคิดว่าจะมีความหมายไปในทางแตกแยก ก่อนยกมงคลขึ้นท่านผู้อาวุโสผู้เปิดมงคลจะให้โอวาท และอวยพรคู่บ่าวสาว

การจัดเลี้ยง สำคัญของการจัดเลี้ยงก็เพื่อเป็นการแนะนำญาติมิตร หรือผู้รู้จักคุ้นเคยของเจ้าบ่าวและเจ้าสาวให้รู้จักกัน ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องจัดให้เอิกเกริกสิ้นเปลือง สถานที่ที่ใช้จัดงานเลี้ยง อาจจะใช้ที่บ้าน หอประชุมหรือสโมสรตามความเหมาะสม

ของชำร่วย ของชำร่วยที่ใช้ในพิธีแต่งงาน นิยมจัดเป็น 2 แบบ คือ

1. ในพิธีรดน้ำ เจ้าภาพจัดเป็นช่อดอกไม้หรือมาลัยตุ้มเล็ก ๆ มอบแก่ผู้มาร่วมพิธีรดน้ำ
ทุกท่าน สำหรับผู้เป็นประธานอาจจะทำเป็นมาลัยข้อมือมอบให้เป็นพิเศษ
2. ในกรณีที่มิงานเลี้ยง เจ้าภาพอาจจะจัดเป็นของชำร่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ มอบเป็นที่ระลึก
แก่ผู้มาร่วมงาน

ภาพที่ 177 ของชำร่วยบุหงา

ภาพที่ 178 พวงมาลัยของชำร่วย

ฤกษ์เรียงหมอนและส่งตัวเจ้าสาว โหรหรือผู้รู้จะเป็นผู้กำหนดฤกษ์ให้คู่แต่งงาน ซึ่งส่วนมากมักจะกำหนดฤกษ์ในคืนวันงาน ในการปูที่นอนเรียงหมอนนี้ ฝ่ายเจ้าสาวจะต้องเชิญสามี ภรรยาสูงอายุที่เป็นคนดี มั่งมีศรีสุข และเคยมีบุตรด้วยกันมาเป็นผู้ปูที่นอนเรียงหมอนให้

ก่อนฤกษ์เรียงหมอน หากยังไม่ได้ทำพิธีไหว้บรรพบุรุษในวันสุกดิบ ให้มาทำเสียในวันนี้ โดยบิดามารดาหรือผู้ปกครองฝ่ายหญิง เชิญเจ้าบ่าวไปทำพิธีไหว้บรรพบุรุษให้เรียบร้อย

สำหรับเรื่องทีนอน เวลายัดหนุนให้ใส่ใบเงิน ใบทอง เศษทอง เศษเงิน ถั่ว งา ใบรัก ใยมุม ไตมุมหนึ่งของทีนอน

การปูที่นอน ผู้ได้รับเชิญจะปูที่นอนและกางมุ้ง (ถ้ามี) หยิบของที่ เป็นมงคลวางลงบนที่นอน (ปัจจุบันนิยมวางกลีบบุหลาบเรียงเป็นรูปหัวใจ) แล้วทั้งสองท่านจะลงนอนพอเป็นพิธี เพื่อเอาฤกษ์ก่อน (ฤกษ์เรียงหมอน) ฝ่ายชายนอนทางขวาของฝ่ายหญิง แล้วสนทนาด้วยถ้อยคำอันเป็นมงคลแก่คู่บ่าวสาว เสร็จแล้วลุกขึ้น เป็นเสร็จพิธีเรียงหมอน บิดามารดาฝ่ายหญิงจะมอบของชำร่วยแก่ผู้ทำพิธีปูที่นอนเรียงหมอน

พิธีส่งตัวเจ้าสาว เมื่อทำพิธีปูที่นอนเรียงหมอนเสร็จแล้ว เจ้าบ่าวพร้อมกับบิดามารดา หรือผู้ปกครอง เข้าไปรอเจ้าสาวอยู่ในห้อง ถึงเวลาฤกษ์ เฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าสาวหรือบิดามารดา หรือผู้ปกครองที่เข้าใจในพิธีการดีจะนำเจ้าสาวเข้ามาส่งให้แก่เจ้าบ่าวผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจะกล่าวให้โอวาท และให้พรแก่บุตรหลานของตน เจ้าสาวจะกราบฝากตัวกับเจ้าบ่าว ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายจะออกจากห้องหอ ปล่อยให้เจ้าบ่าวกับเจ้าสาวอยู่กันตามลำพัง พิธีแต่งงานที่จัดในเวลา 2 วัน ก็สิ้นสุดลง

พรธมไม้ที่ใช้ในประเพณีแต่งงาน

พรธมไม้ที่ใช้ในการจัดขันหมากหมั้น ได้แก่

1. หมาก
2. พลู
3. ใบเงิน
4. ใบทอง
5. ข้าวเปลือก
6. ถั่ว
7. งา

พรรณไม้ที่ใช้จัดชั้นหมากแต่ง และชบวนชั้นหมากแต่ง

1. หมาก
2. พลุ
3. ใบเงิน
4. ใบทอง
5. ข้าวเปลือก
6. ถั่ว
7. งา
8. มะพร้าวอ่อน
9. กลั้ว
10. อ้อย

พรรณไม้มงคลที่ใช้ในพิธีรดน้ำอวยพร

1. ถั่ว
2. งา
3. ข้าวเปลือก
4. เมล็ดผักข้าว
5. ข้าวโพด
6. ใบสัก
7. ใบเงิน
8. ใบทอง
9. ใบนาก
10. ใบแก้ว
11. ใบรัก
12. ใบมะตูม
13. ดอกกุหลาบ
14. ดอกมะลิ
15. ดอกบานไม่รู้โรย
16. ดอกบัว
17. ดอกรัก

18. ดอกจำปี

19. ดอกจำปา

พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีเรียงหมอน

1. ใบเงิน

2. ใบทอง

3. ใบนาก

4. ถั่ว

5. งา

6. ใบรัก

7. ดอกมะลิ

8. ดอกกุหลาบ

ประเพณีการเกิด

การเกิดเป็นส่วนหนึ่งของวงจรชีวิตตามธรรมชาติของมนุษย์ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา และประเพณีปฏิบัติจารีต รวมทั้งขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะของตนแตกต่างกันออกไป สะท้อนให้เห็นถึงชีวิตและสังคมครอบครัวแบบไทยได้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นเครื่องบ่งชี้ลักษณะบุคลิกภาพ ความคิด และจิตวิญญาณของคนไทยในความเข้าใจเรื่องการเกิด ซึ่งถือเป็นมงคลชีวิต และครอบครัวตามแบบอย่างประเพณีความคิดของคนตะวันออก ในกระบวนการเกิดนับตั้งแต่ก่อนปฏิสนธิจนถึงเป็นตัวเด็กออกมา จะเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อถือ และวิถีทางปฏิบัติต่าง ๆ มากมายหลากหลายรูปแบบ ตามเงื่อนไขทางวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่ และกลุ่มคนในระดับต่าง ๆ

เอกสารสำคัญที่อธิบาย เหตุผลของการเกิด วิธีบำรุงรักษาครรภ์มารดา การทำคลอด และการบำรุงรักษาเด็กอ่อนตามแบบแผนโบราณของไทย ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน คือ คัมภีร์ ประถมจินดา และคัมภีร์ครรภ์รักษา ซึ่งนอกจากจะให้ความรู้ในเรื่องดังกล่าวแล้ว ยังช่วยให้เข้าใจ ประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งความรู้ด้านกุมารเวชศาสตร์ไทยอีกด้วย

ท่านเสถียรโกเศศ (2552) แบ่งคติความเชื่อ และพิธีการที่จัดทำเกี่ยวกับเรื่องการเกิดในสังคมไทยไว้เป็น 3 ประการคือ

1. เพื่อป้องกันเหตุภัยอันอาจจะมีขึ้นแก่หญิงมีครรภ์ เพราะสมัยก่อนเชื่อกันว่าช่วงเวลาที่เป็นอันตรายได้ง่ายคือ ช่วงเวลาที่จะเป็นมารดา

2. เพื่อให้คล่อง่าย ไม่เป็นอันตรายถึงแก่ชีวิต เชื่อกันว่าช่วงเวลาคลอดลูกเป็นช่วงเวลาที่สำคัญมาก ถึงกับเปรียบเทียบช่วงเวลานั้นว่าเหมือนกับการออกศึกของผู้หญิง หรือบางรายเปรียบเทียบว่าเหมือนลงเรือเล็กข้ามทะเล “ดินหนึ่งอยู่ในน้ำอีกดินหนึ่งอยู่บนแคมเรือ” ฉะนั้น

3. เพื่อปกป้องรักษาทารก ซึ่งเป็นระยะที่มีร่างกายแบบบาง อ่อนแอ ตายง่าย ให้รอดปากเหยี่ยวปากกา มีชีวิตเจริญเติบโตได้ต่อไป

เพื่อปกป้องคุ้มครองมารดาและทารกให้พ้นจากอันตรายนา ๆ ทั้งก่อนคลอด เวลาคลอด และหลังคลอด ซึ่งคนสมัยก่อนเชื่อว่าผีมาจากผีสาวเทวดา จึงกำหนดข้อห้ามและประเพณีปฏิบัติต่าง ๆ ขึ้น

1. การปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์

ผู้มีครรภ์ต้องเลี่ยงกับอันตรายต่าง ๆ ทำให้จิตใจว่ารุ่นขวัญไม่ดี ดังนั้นคนสมัยก่อนจึงหาอุบายปัดเป่า ความวิตกกังวลด้วยการหาตะกรุดพิสมรมาผูกข้อมือ หรือคล้องเจวียงป่าไว้ (ตะกรุดพิสมรเป็นแผ่นใบลานลงอักขระพระคาถา เรียกว่า ลงคุณพระ แล้วพันเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก ๆ ร้อยเชือกหรือด้ายผูกข้อมือ หรือคล้องเจวียงป่าไว้ จนคลอดลูกออกไปแล้วจึงเอาออกเก็บไว้ในโกขมืน) (เสฐียรโกเศศ, 2552, หน้า 8)

1.1 ข้อห้ามสำหรับหญิงมีครรภ์

1.1.1 ห้ามไปเผาศพหรือเยี่ยมคนไข้หนัก รวมทั้งห้ามไปดูคนกำลังคลอดลูก

1.1.2 เวลา มีสุริยคราสหรือจันทรคราสให้เอาเข็มเย็บผ้ากลัดชายพกไว้ เพื่อป้องกันไม่ให้ลูกเกิดมาพิการ

1.1.3 ห้ามอาบน้ำหรืออาบน้ำในเวลากลางคืน (เวียดนาม และอินเดียก็มีข้อห้ามเช่นนี้เหมือนกัน)

1.1.4 ห้ามตกปลา ฆ่าสัตว์ และพูดเท็จ

1.1.5 ห้ามรับประทานอาหารเผ็ด ร้อน ของเปรี้ยวจัด เค็มจัด หรือของแปลก ๆ

1.2 ข้อควรปฏิบัติ

1.2.1 ปฏิบัติธรรม ภาวนาบูชาด้วยดอกบัว

1.2.2 นำดอกบัวที่บูชาพระมาต้มกินตอนท้องแก่ ถือว่าเป็นยาครรภ์รักษา (บางรายเอาเถาสรรบ์หลวงกับเทียนห่อผ้าแบบลูกประคบต้มกับน้ำมะพร้าวอ่อน ดื่มเป็นยาครรภ์รักษา)

1.2.3 เมื่อครรภ์แก่ย่างเข้าเดือนที่ 7 ที่ 8 หนึ่งท้องตึงมากให้เอาเปลือกลูกมะตูมตากแห้ง ฝนกับน้ำปูนใสในฝ่าละมือน้ำ ทาท้อง และรับประทานเป็นยาครรภ์รักษาด้วย

1.2.4 ถ้าต้องการให้คลอดง่าย ตอนท้องแก่ เวลาลงบันไดให้ถัดลงมา 3 ขั้นก่อน
จะลงตามปกติ

1.2.5 ต้องฝากท้องกับหมอตำแย (ค่าฝากท้อง 2 บาท หรือ 4 บาท แล้วแต่
ท้องถิ่น)

1.3 การเตรียมตัวก่อนคลอด

1.3.1 เตรียมเครื่องใช้สำหรับลูกที่จะเกิดมา ได้แก่ เมาะ ผ้าอ้อม เปล (ไม้ไผ่สาน
หรือหวายสาน หรือเปลไม้กระดาน เปลตาข่ายด้วยถัก เปลผ้า (ผ้าดิบ หรือผ้าขาวม้า)

1.3.2 เครื่องใช้สำหรับแม่อยู่ไฟ ได้แก่ ฟานู่งสำหรับอยู่ไฟ ไม้กระดานอยู่ไฟ หรือ
ฟากอยู่ไฟแล้วแต่จะหาได้

1.4 การเตรียมสถานที่คลอด ณ ส่วนใดส่วนหนึ่งของบ้าน

1.4.1 เตรียมกระดานไฟ จะเป็นกระดานแผ่นเดียวกว้างประมาณ 10-15 นิ้ว ยาว
ประมาณ 6 ศอก พอที่หญิงหลังคลอดจะขึ้นไปนอนได้อย่างไม่สบายนัก หากหากระดานแผ่นเดียว
ไม่ได้ก็ต้องเตรียมฟากอยู่ไฟขนาดกว้างยาวพอ ๆ กับกระดานไฟ

1.4.2 นำต้นกล้วย 2 ต้นมาทำแม่เตาไฟ โดยตัดครึ่งต้นกล้วยแต่ละต้นแล้วนำมา
ต่อกันเป็นคอกสี่เหลี่ยมจัตุรัสนำกาบกล้วยหรือใบตองมาปูรองที่ฟากบริเวณที่จะอยู่ไฟให้หนา
เล็กน้อย ยกคอกสี่เหลี่ยมมาวางบนกาบกล้วยหรือใบตองดังกล่าว นำดินมาใส่ให้เต็มพอดี เรียกว่า
แม่เตาไฟ ตั้งอยู่ห่างจากกระดานไฟประมาณ 1 ศอก และอยู่กึ่งกลางกระดานไฟพอเหมาะที่แม่จะ
ได้ผิงท้องได้พอดี

1.4.3 เตรียมฟืนสำหรับอยู่ไฟ ต้นไม้ที่นิยมนำมาทำฟืนสำหรับอยู่ไฟ คือ
ต้นสะแก และมะขาม เนื่องจากให้ไฟแรงดี และไม่มีควัน ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือไม่มีลูกไฟ
กระเด็นไปไหม้ที่อื่น ท่อนฟืนกะให้มีขนาดพอดีคือยาวประมาณ 1 ศอก ใหญ่ขนาดน้องหรือโตกว่า
น้องเล็กน้อย เตรียมไว้ประมาณ 50 ต้น หรือมากกว่านั้น ถ้าต้องการอยู่ไฟหลายวัน เมื่อใกล้ถึง
เดือนที่จะคลอดจึงนำมากองผิงแดดไว้ โดยตั้งสูง ๆ ไว้ เหมือนดั่งไม้พลองลูกเสือ แล้วเอากิ่ง**พุทรา**
มาสะไว้กันไฟ ที่เลือก**ไม้สะแก และไม้มะขาม** เพราะหาได้ไม่ยาก ไม้แล้วมีขี้เถ้าเล็กน้อยไม่รบกวน
ทำความรำคาญ ควันน้อย ไม่แตกกระเด็น บางพื้นที่นิยมเพิ่มไม้ทองหลางด้วย แต่ทองหลางมีควัน
มาก จึงใส่พอเป็นพิธี (เพราะนอกจากชื่อเป็นมงคลแล้ว ทองหลางยังกันปวดมดลูก และแก้พิษ
เลือด)

2. การคลอด

เมื่อหญิงท้องแก่เจ็บครรภ์เป็นสัญญาณเตือนให้ทราบว่าใกล้จะให้นกำเนิดบุตรแล้ว ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ไปรับหมอดำแยก็จะต้องรีบเดินทางไปรับหมอดำ ผู้ที่อยู่บ้านต้องรีบไปล้างมือที่กองไว้แล้วซักเอาฟีน 2-3 ดุ้นไปติดไฟต้มน้ำเตรียมไว้ นำหญิงที่จะคลอดไปยังสถานที่ที่ได้เตรียมไว้เปิดประตู หน้าต่าง ไขสลัก ไขกุญแจตู้ลิ้นชักให้หมด หากเป็นท้องสาวอาจจะยังไม่คลอดง่าย ๆ สามีควรงั่งอยู่ข้างหลังคอยเป็นกำลังใจในขณะที่ภรรยาร้องครวญครางโหยเหือกที่ห้อยจากข้อด้วยความเจ็บปวด

เมื่อหมอดำแยมาถึงก็จะตั้ง**ขวัญข้าว*** ยกครู เพื่อความสะดวกของผู้คลอด จะได้คลอดง่ายไม่มีอุปสรรค ต่อจากนั้นหมอดำแยก็จะเข้าช่วยประคับประคองท้องแม่ ช่วยกล่อมมดลูก โดยเอามือแตะมดลูกข้างท้องเข้ามาตรงกลาง เพื่อให้มดลูกตรงกับช่องคลอด หรือเมื่อหมอดำแยช่วยจับหัวเด็กหันให้ตรงช่องคลอดแล้ว จะช่วยขมท้องแม่ โดยใช้มือกดท้องเพื่อช่วยในการคลอด พร้อมกับบอกแม่ให้พยายามเบ่งด้วยในขณะเดียวกัน ได้จังหวะเหมาะแม่ก็จะคลอด

เมื่อลูกคลอดออกมาแล้ว หมอดำแยเห็นว่ารกที่แนบอยู่กับมดลูกซึ่งมีสายล่อมาที่สะดือเด็กหลุดตามตัวเด็กออกมาเรียบร้อยดีแล้ว หมอดำแยก็จะจัดแจงตัดสายสะดือ ผูกสายสะดือเด็กให้ดีจากนั้นจับเด็กคว่ำหน้าลง เอานิ้วมือล้วงปากเด็ก ควักเอาเมือก หรือเลือดในปากเด็กออก ถ้าเด็กยังไม่ร้อง ให้ตีที่ก้นเด็กแรง ๆ เพื่อให้เด็กร้องออกมา ที่ไม่ร้องคาดว่าอาจจะมีก้อนเมือกจุกคอกอยู่ เมื่อเด็กร้องออกมาได้แล้วให้เอาผ้าห่อตัวเด็กไว้ก่อน เพื่อไปจัดการกับแม่ แม่บางรายรกไม่ออกมาตามปกติ แต่กลับตีขึ้นข้างบน ซึ่งอาจทำให้ผู้คลอดเสียชีวิตได้ แต่กรณีเช่นนี้มีน้อยมาก หมอดำแยเก่ง ๆ อาจจะช่วยดึงรกออกมาได้ โดยใช้มือหนึ่งจับสายสะดือเด็กไว้เบา ๆ อีกมือหนึ่งคลึงบริเวณท้องน้อย ให้เลือดไปเซาะที่ปีกมดลูก รกก็จะหลุดออกมาได้ หรืออีกวิธีหนึ่งหมอดำแยจะใช้**ใบพลู** แยกเข้าไปในลำคอของแม่ ทำให้แม่เกิดอาการขย้อน ส่งผลให้มดลูกสะท้อน รกก็จะหลุดออกมาได้เช่นกัน (คณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสารวิชาการเรื่องการเกิด, 2534, หน้า 53-56)

เมื่อรกออกแล้วให้ผู้คลอดกินยาทันที ยาที่ว่านั้นคือน้ำ**ส้มมะขามเปียก**กับเกลือรวม 1 ชาม เป็นการล้างชำระโลหิตที่ตกค้างอยู่ เมื่อกินน้ำส้มมะขามเปียกแล้วให้นอนนิ่ง ๆ อยู่ก่อนจนกว่าเขาจะจัดการเรื่องเตาไฟเรียบร้อย

* ขวัญข้าว คือสิ่งที่ไม่มีความดี แต่เชื่อว่ามีชีวิตที่ประจำอยู่กับข้าวเปลือก เมื่อนำข้าวออกหว่านหรือเก็บเกี่ยวข้าวจึงมักมีพิธีเชื้เชิญ และบอกกล่าวเพื่อให้รับรู้

ระหว่างนี้หมอต้าแยจะกลับไปจัดการเรื่องสายสะดือเด็กก่อนตัดสายสะดือ หมอต้าแยจะใช้ด้ายดิบผูกสายสะดือเป็น 2 เปลาะ รัดให้แน่น ทิ้งให้มีระยะว่างระหว่างกลางตอนที่ตัด บางทีก็หักคอกระต่ายเป็น 3 เปลาะ และว่าคาถาณโหมพุททาเยทั้ง 3 เปลาะ ผูกแน่นเพื่อไม่ให้เลือดลมเดินได้สะดวก เด็กจะได้รู้สึกชา เวลาตัดสายสะดือ เด็กจะได้ไม่รู้สึกเจ็บมาก และให้เหลือสายสะดือส่วนที่ติดต่อกับสะดือเด็กมีขนาดยาวเสมอเข้าเด็ก แล้วเอาผิว**ไม้รวก**ตัด วิธีตัดใช้ก้อนดินหรือ**แ่งไฟ** รongรับสายสะดือต่างเขียง เมื่อตัดสายสะดือแล้วก็จัดการอาบน้ำเด็ก ถ้าเด็กมีไขมันหรือเมือกติดตัวอยู่มาก ต้องเอาน้ำ**มันมะพร้าว**ทาตัวเด็กเสียก่อน แล้วเอาผ้าเช็ดไขออก แล้วจึงอาบน้ำชำระให้สะอาด เมื่ออาบน้ำเด็กแล้วญาติคนหนึ่งจะอุ้มเด็กทั้งเบาะลงจากเรือนไปที่พื้นดินห่างจากบันไดเรือนออกไปประมาณเศษ แล้วคนอุ้มโน้มตัวลงต่ำ เอาเท้าขวาของเด็กแตะพื้นดิน 3 ครั้ง เมื่อทำพิธีเหยียบดินเสร็จกลับขึ้นบนเรือนแล้ว ญาติชั้นผู้ใหญ่ (ปู่ ย่า ตา ยาย) จัดด้ายมงคลขาวผูกคอ และข้อมือเด็กและแม่ แล้วให้เด็กนอนบนกระดัง แล้วยกกระดังขึ้นร่อนเวียนขวา 3 ครั้ง พร้อมพูดว่า “สามวันลูกผี สี่วันลูกคน ลูกของใครมารับเอาน้อ” ขณะนั้นจะมีญาติผู้ใหญ่หรือคนใกล้ชิดที่พ่อแม่เด็กนิยมนับถือว่าเป็นคนดี และนัดแนะกันไปเรียบบร้อยแล้ว รับสมอ้างว่าเป็นลูกของตน และเอื้อมมือไปรับเด็กมาทั้งกระดัง แล้วก็ส่งคืนให้หมอต้าแยเหมือนเดิม หมอต้าแย และญาติผู้ใหญ่นั้นก็ปฏิบัติซ้ำจนครบ 3 ครั้ง หมอต้าแยจะรับเด็กทั้งกระดังมาวางบนพื้นที่เช็ดถูสะอาดดีแล้ว

ความเชื่ออีกประการหนึ่งที่เป็นที่นิยมคือ การนำเข็มเย็บผ้า ด้ายหลอด สมุด ดินสอ ก้อนดิน หรือก้อนหินใส่ไว้ในกระดังที่เด็กนอนอยู่ด้วย ซึ่งให้ผลทางจิตใจว่า อาจจะทำให้ลูกฉลาด ฉลาดเหมือนอย่างเข็ม อายุยืนยาวเหมือนอย่างด้าย จิตใจหนักแน่นเหมือนก้อนดินหรือก้อนหิน เขียนหนังสือเก่ง เขียนหนังสือคล่อง เป็นอาทิ นอกจากนั้นยังนิยมนำไม้รวกที่ตัดสายสะดือ ดิน หรือไฟที่รongรับตัดสายสะดือ และหินมีดโกนไปวางไว้ในกระดัง เช่นเดียวกัน

ขั้นตอนมาหมอต้าแยหรือญาติผู้ใหญ่จะนำสุ่มที่ล้างไว้สะอาดแล้วมาครอบเด็กในกระดัง โดยมีเคล็ดความเชื่อว่า เมื่อเอาสุ่มครอบเด็กไว้ได้แล้ว จะไม่มีใครสามารถเอาชีวิตเด็กไปได้ (ปลอดภัย) หากกลัวเด็กจะถูกลม ถูกยุงกัด ก็จะนำผ้าขาว (บาง) มาคลุมสุ่มให้มีมิดอีกทีหนึ่ง เด็กจะอยู่ในสุ่มหรือในกระโจมประมาณ 3-7 วัน จึงนำเอาไปนอนเปลต่อไป

ถ้าเด็กร้องหิว แต่แม่ยังไม่มีน้ำนม ให้นำน้ำผึ้งผสมน้ำอุ่นพอจาง ๆ ไปหยอดให้เด็ก จนกว่าแม่จะมีน้ำนมให้ลูกดูดได้ (ประมาณ 3 วัน) (เสฐียรโกเศศ, 2552, หน้า 35-40 และ คณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสารและวิชาการเรื่องการเกิด, 2534, หน้า 56-57)

3. การอยู่ไฟ-ออกไฟ

เมื่อหมอดำแยจัดการกับลูกเรียบร้อยแล้ว จึงหันมาดูแลแม่ซึ่งยังนอนด้วยความอ่อนเพลีย (ระหว่างที่หมอดำแยจัดการกับเด็กอยู่ สามิและญาติคนอื่นจะช่วยกันจัดเตรียมการสำหรับอยู่ไฟ) ด้วยการเช็ดเลือดฝาด ผัดผ้าที่เป็นเนื้อเลือด เช็ดตัวหรืออาบน้ำให้สะอาด เจาะกระดูกหรือฟากไว้ให้เป็นร่องสำหรับขับถ่ายจะได้สะดวก หากถึง **พุทรา** มาสะไว้ที่ร่องสั้วมจนกว่าแม่จะออกไฟ (ถึงพุทราจะช่วยกันผิกระดูก) เมื่อแม่สะอาดเรียบร้อยแล้วก็เตรียมตัวขึ้นนั่งบนกระดูกไฟได้ หมอดำแย (หรือผู้รู้) ทำพิธีดับพิษไฟ ด้วยการวางสายสิญจน์ ปิดยันต์ 8 ทิศ รอบที่อยู่ไฟ บางทีเพิ่มเป็น 10 แผ่น คือ เพิ่มทิศข้างบน และข้าวลางด้วย ท่านผู้รู้บางท่านเคี้ยวหอมแดง ข้าวสารและเกลือ ขณะทำพิธีด้วยการเสกไปพูดไป เมื่อจบคาถาแล้วก็พ่นพรวดไปที่แม่เตาไฟ 3 ครั้ง บางท่านพ่นไปที่ท้องแม่อีก 3 ครั้ง บางท่านก็เพียงแต่เป่าลมไปที่ท้องแม่ การดับพิษไฟจะช่วยให้อาการของผู้อยู่ไฟผ่อนคลาย สบายดี และเชื่อมั่นในพิธีอยู่ไฟ เมื่อทำพิธีดับพิษไฟเรียบร้อยแล้วแม่อีกจะค่อย ๆ นอนลงบนแคร่หรือกระดูกไฟ ตะแคงท้องผิงไฟซ้ายบ้าง ขวาบ้าง กระดานไฟอยู่ห่างจากแม่เตาไฟ 1 ศอก การอยู่ไฟต้องมีคนคอยตื่นขึ้นมาชนไฟให้ลูกโซนอยู่เสมอ (มีคนนอนเฝ้าไฟ) กลางคืนจะทำขนมเลี้ยงกัน เช่น ถั่วดำต้มกะทิ กล้วยบวชชี ข้าวเหนียวเปียก แกงบวชเผือก มัน ฟักทอง การอยู่ไฟส่วนใหญ่นิยมอยู่ 7 วัน 9 วัน หรือ 11 วัน บางรายอาจจะอยู่ไฟชุด หรือกระเป่าน้ำร้อน (ในสมัยต่อ ๆ มา)

ภาพที่ 179 ลูกประคบสมุนไพร

ภาพที่ 180 ฟืนชุดสำหรับอ้อยไฟ

ภาพที่ 181 สมุนไพรชุดอ้อยไฟหลังคลอด

ภาพที่ 182 หม้อเกลือ

เมื่ออ้อยไฟครบกำหนดแล้ว (ไม่น้อยกว่า 7 วัน) จะทำพิธีออกไฟ โดยเชิญผู้รู้มาทำ น้ำมนต์ธรณีสารอาบให้แม่ลูกอ่อน เพื่อความสวัสดิ์ต่อไป พิธีทำน้ำมนต์ธรณีสารต้องจัดเตรียม เครื่องสักการบูชา ประกอบด้วย ดอกไม้ ธูป เทียน และเงินบูชาครู 6 บาท หรือ 12 บาท จัดใส่พาน ช้นห้าประกอบด้วยธูป 5 ดอก หรือ 5 แหนบ เทียน 5 เล่ม และดอกไม้ 5 ดอก ช้นใส่น้ำสะอาด สำหรับทำน้ำมนต์ เริ่มต้นพิธีด้วยการจุดธูป 3 หรือ 5 ดอก จุดเทียน 1 เล่ม แล้วว่าโองการ เริ่มต้น ด้วยนโมสามจบ อาราธนาพระพุทธคุณ พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายให้ร่วมพิธีเพื่อบำเพ็ญบุญคุณ

ปีศาจต่าง ๆ มารบกวน แล้วสวดอัญเชิญเทวดาหนึ่งจบ จึงเริ่มกล่าวคาถาทำนํ้ามนต์ธรณีสาร จากนั้นว่าอิติปิโส 3 ห่อง หยดเทียนลงช้นนํ้ามนต์เสร็จแล้วดับเทียน กล่าวคาถาต่ออีก 1 บท (สิทธิกิจจัง สิทธิกัมมัง สิทธิการิยะตะถาคะโต สิทธิเตโหชะโยนิจจัง สิทธิลาโภนิรันตัง สัพพกัมมัง ปะสิทธิเม สัพพสิทธิะวันตุเต) เป็นอันเสร็จพิธีทำนํ้ามนต์ธรณีสารให้หญิงแม่ลูกอ่อนนำไปอาบได้ เมื่ออาบเสร็จถือว่าออกไปแล้ว

ระหว่างอยู่ไฟก่อนรับประทานอาหารเช้าและเย็น แม่ลูกอ่อนจะกินยาดองเข้าเหล้า มีชื่อละ 1 ถ้วยชา เป็นยาขับน้ำคาวปลา กินไปจนกว่าน้ำคาวปลาจะแห้ง ยาดองตำหรับไทยของ นายเจริญ วันอ่อนดี ตำยาจะประกอบด้วย **สารส้ม ใบหนาด ใบโคมดินสอ ข่า พริกไทย ดีปลี ขิง กระชาย ไพล ผักเป็ดแดง ผิวมะกรูด และกระเทียม** หนักอย่างละเท่า ๆ กัน นำมาหั่น ทูบ หรือโขลกพอหยาบ ๆ แล้วห่อด้วยผ้าขาวบาง ใส่โหลดองสุรา 3 วัน กินระหว่างอยู่ไฟ ได้เลย หากประสงค์จะกินยาผงละลายกับเหล้า หรือปั้นเป็นลูกกลอน (ผสมกับนํ้าผึ้ง) ก็ได้ ตำยา ประกอบด้วย พริกไทย ดีปลี เทียนดำ กระเทียม ไพล ขิง ว่านน้ำ ผิวมะกรูด สามผลต้มแล้ว โขลกตากแดด และ**สมอร่องแร้ง** หรือ**หญ้ายอนไฟ**ก็เรียก ซึ่งหมายถึงไยแมลงมุมที่มีควันไฟรม นำมาสิ่งละเท่า ๆ กันตามน้ำหนัก แล้วเอามาบดให้ละเอียด แล้วจึงนำไปรับประทานระหว่างอยู่ไฟ ได้ผลดี บางคนออกไปแล้วยังรับประทานต่อก็มี บางรายที่มีฐานะดีจะรับประทานยาจีนดองสุรา แทนยาไทย

ภาพที่ 183 สารส้ม

ภาพที่ 184 ใบหนาด

ภาพที่ 185 พริกไทย

ภาพที่ 186 ดีปลี

ภาพที่ 187 ไพล

ภาพที่ 188 ผักเป็ดแดง

นอกจากรับประทานยาต้องขีบน้ำควาปลาแล้ว ยังต้องทำความสะอาดแผลที่ช่องคลอด ด้วยน้ำอุ่น หรือน้ำอุ่นผสมต่างทบทิม และมีการทำลูกประคบด้วย**ไพลสด** โขลกกับเกลือ หยาบ ๆ ผสมกับ**ใบมะขาม**ให้เข้ากัน เอาผ้าห่อมัดเป็นลูกประคบกลม ๆ ขนาดเหมาะมือ 3 ลูก ก่อนใช้นำไปนึ่งในหวดให้ร้อนพอทนได้ นำมาประคบตามตัว แขนขา หน้าท้อง ถ้าจะประคบท้อง ต้องเอาลูกประคบอีก 2 ลูก รองหลังไม่ให้ถูกกระดาน ถ้าประคบเข้าต้องเอาลูกประคบรองใต้หัว เข้าด้วยเช่นกัน สำหรับแม่ที่เพิ่มคลอดลูกท้องแรก หมอตำแยจะเอาลูกประคบรีดนมให้ โดยกดรีด มาตั้งแต่ส่วนบนเพื่อให้เส้นเลือด หรือรูลานนมแตกกระจาย แล้วลองบีบหัวนมดู หากน้ำนมไหลลูก จะได้ดื่ม

บางรายยังมีข้อปฏิบัติปลีกย่อยระหว่างอยู่ไฟอีกหลายอย่างเช่น “รมนั่งถ่าน” “นั่งหม้อเกลือ”

เมื่อแม่ออกไปแล้ว พ่อจะเป็นคนรื้อแม่เตาไฟ ขนดิน ขนกาบกล้วยหรือใบตองแห้งที่รองแม่เตาไฟไปทิ้ง หากมีพื้นเหลืกก็นำไปไว้ใช้ในครัว แล้วทำความสะอาดบริเวณนั้นให้เรียบร้อย เก็บยันต์ที่ซึ่งไว้รอบห้องหรือที่ปิดหัวเสาไว้ใช้ในโอกาสต่อไป

อาหารสำหรับคนคลอดบุตร ส่วนใหญ่เป็นประเภทปลาช่อนย่าง ปลาช่อนเค็ม ปลาย่าง แกงน้ำยาใส่กระเทียม **พริกไทย** ไม่ใส่หัวหอม ใส่กะปิเล็กน้อย นอกจากนั้นยังมีแกงเลียงหัวปลี แกงเลียงตำลึง อาหารรสเปรี้ยวจัด เค็มจัด เผ็ดจัดยังไม่ให้กินผัก และหัวผักกาดขาว ห้ามรับประทาน เพราะเชื่อว่ามันจะไปล้างยาตออยู่ไฟ ไข่ห้ามรับประทานเพราะไม่ดีต่อแผลที่ช่องคลอด แกงหน่อไม่ห้ามรับประทาน 3 เดือน เชื่อว่าจะทำให้คันแผล (คณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสารและวิชาการเรื่องการเกิด, 2534, หน้า 57-61 และ เสฐียรโกเศศ, 2552, หน้า 41-47)

4. การฝังรก

เมื่อตัดสายสะดือที่ติดกับรกออกแล้ว หมอตำแยจะนำรกไปล้างให้สะอาด แล้วบรรจุลงหม้อทะนง หม้อตาล หรือหม้อดินใบเล็ก ๆ เอาเกลือกลบบนรกกันเน่า แล้วนำไปวางไว้ข้างเตาไฟ 7 วัน นับแต่วันคลอด แล้วจึงนำไปฝัง มีบางรายเก็บไว้นานถึง 3 เดือนก็มี

เมื่อจะฝังรกกัมภีร์ปฐุมจินดาให้เอาแป้งหอม น้ำมันหอม **ข้าวตอก ดอกไม้ กฤษณา จวงจันทร์ ฐูป เทียน** บูชาบวงสรวงแก่เทพยดาเดินหน และบูชาพฤษภเทวดา ภูมิเทวดา แล้วจึงฝังได้ นอกจากนี้ตำราพรหมชาติยังกำหนดว่าถ้าเด็กเกิด เดือน 4 เดือน 5 หรือเดือน 6 ต้องฝังรगतทิศอุดร (ทิศเหนือ) ส่วนคัมภีร์ปฐุมจินดาให้ฝังทิศหรีดี (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) บางตำราว่าเด็กเกิดใหม่หากจะให้เกิดมงคลต้องไม่ฝังรगतให้ตรงกับทิศผีหลวง

“ผีหลวง

วันอาทิตย์เป็นม้ายู่พายัพ

จันทร์โคกงามสรรพบูรพา

อังคารราชสิงหาอีสาน

พุธเสียดวารอุดร

พฤหัสบดี สุกรทักษิณ

ศุกร์ควายทมิฬประจิม

เสาร์ช้างตัววิมาคเนย์”

เจ็ดวันอยู่ 7 ทิศ ไม่ได้อยู่เพียงทิศเดียวคือ ทิศหรีดี เมื่อรู้ทิศแล้วก็ให้นำรगतไปฝังทิศที่เป็นคุณแก่เด็ก ก่อนฝังให้เอาสิ่งของที่ต้องการวางลงในหม้อรगतด้วย แล้วจึงเอาไปฝังตามทิศที่กำหนดไว้ ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปมักนิยมนำไปฝังใต้โคนต้นไม้ใหญ่ เพื่อเอาเคล็ดว่าเจ้าของรกจะได้อยู่เย็นเป็นสุข คนไทยเชื้อสายจีนนิยมฝังโคน**กอไผ่** เพราะไผ่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และการขยายตัว คนไทยภาคกลางจำนวนไม่น้อยนิยมนำรगतไปฝังตามทิศมงคลในบริเวณบ้าน เมื่อฝังแล้ว

ให้ปลูกต้นมะพร้าวไว้เป็นสัญลักษณ์ ก่อนฝังให้นำน้ำมันมาประพรมหม้อบรรจุรก แล้วจึงยกลงหลุม แล้วลงต้นมะพร้าวไว้ข้าง ๆ หม้อรก กลบดิน แล้วรดด้วยน้ำมัน สำหรับคนที่ทำหน้าที่ฝังรก นิยมให้คนที่มียี่ห้อ “บุญ” นำหน้าเป็นผู้ฝัง เช่น บุญมัน บุญคง บุญอยู่ บุญมี บุญเกิด บุญเลิศ บุญร่วม บุญรอด เป็นต้น

ทำไมนิยมปลูกต้นมะพร้าวในที่ฝังรก ตามตำราพรหมชาติ ต้นมะพร้าว และต้นกล้วย ถือเป็นพรรณไม้มิ่งขวัญของคนเกิดปีชวด และปีเถาะ (มะพร้าวนาฬิกา) แต่ไม่ว่าเด็กจะเกิดปีอะไร ชาวบ้านก็จะนิยมปลูกต้นมะพร้าว ทั้งนี้อาจจะเอาอย่าง โดยไม่รู้เรื่องต้นไม้มิ่งขวัญ แต่เห็นประโยชน์ของบ้านที่ปฏิบัติ เช่นนั้นจึงปฏิบัติตาม เนื่องจากมะพร้าวเป็นไม้มียืนต้นที่มีอายุยืน ปลูกและเจริญเติบโตง่าย ใช้ประโยชน์ได้มากและนาน ใช้ได้ทั้งผลอ่อน ผลแก่ ใบ ก้านใบ โคนใบ ลำต้น ฯลฯ และเป็นพรรณไม้ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนไทยเช่นเดียวกับต้นกล้วย แต่มีอายุยืนกว่าและมีประโยชน์ตลอดช่วงเวลา กล่าวคือ ถ้าปลูกไว้ตั้งแต่ตอนฝังรก เมื่อเด็กอายุประมาณ 10 ขวบ ขึ้นไปจะมีการโกนจุก มะพร้าวที่ปลูกไว้ก็มีผลที่จะนำไปใช้ในการทำพิธีและประกอบอาหารหวานคาวเลี้ยงพระ และแขกที่มาร่วมงานโกนจุกได้ ใบใช้สานเป็นภาชนะใส่ผลไม้ วางรองรับภาชนะที่บรรจุของร้อน สานเป็นของเล่นเด็ก ฯลฯ ก้านใบใช้ทำไม้กวาด หรือสานเป็นภาชนะได้เช่นกัน ส่วนโคนของทางมะพร้าวใช้เป็นเชื้อเพลิงแทนฟืนก็ได้ เมื่อเด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ถึงวัยที่จะอุปสมบท มะพร้าวยังอยู่และยังให้ผลที่จะนำมาใช้ในงานอุปสมบทได้ หลังจากอุปสมบทแล้ว ถึงคราวแต่งงานก็ยังใช้ประโยชน์จากมะพร้าวได้ในขบวนขันหมาก ใช้เช่นให้บรรพบุรุษของฝ่ายหญิง ใช้ประกอบอาหาร นอกจากนั้นเนื้อมะพร้าวก็ยังสามารถนำมาทำเป็นน้ำมันมะพร้าว ใช้เป็นส่วนผสมของยาทา ยานวด ทำเครื่องสำอางและอื่น ๆ น้ำมันมะพร้าวใช้ประกอบเป็นยาบำรุงครรภ์ก็ได้ น้ำมันมะพร้าวใช้ทาเพื่อเช็ดคราบไขมันออกจากตัวทารกแรกเกิดก็ได้ แม้ในวาระสุดท้ายของชีวิตน้ำมันมะพร้าวยังใช้ล้างหน้าผู้ตายก่อนนำไปเผาได้อีก ด้วยคุณสมบัติของมะพร้าวที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับช่วงเวลาต่าง ๆ ของชีวิตคนในอดีตดังกล่าว คนไทยเหล่านั้นจึงนิยมปลูกต้นมะพร้าวไว้เป็นต้นไม้ประจำปีเกิดของเด็ก ไม่ว่าเด็กนั้นจะเกิดปีใดการฝังรกก็จะปลูกต้นมะพร้าวไว้ นอกจากนั้นมะพร้าวยังเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์

5. พิธีทำขวัญวัน (พิธีรับขวัญ)

เมื่อเด็กคลอดได้ 3 วัน นับว่าพ้นเขตอันตรายจากการเป็นลูกผี (3วันลูกผี 4 วันลูกคน) แล้ว จึงเริ่มทำพิธีรับขวัญขึ้น เรียกว่า “พิธีทำขวัญวัน”

การทำพิธีรับขวัญ ต้องจัดเตรียมสิ่งของดังต่อไปนี้

1. จัดบายศรีปากชาม 1 สำหรับ

2. จัดเครื่องกระยาบวช 1 สำหรับ
3. จัดเครื่องสำหรับเจิมหน้าผากเด็ก อันได้แก่ แป้ง กระแจะ น้ำมันของหอมต่าง ๆ
4. ชันเล็ก ๆ ใส่น้ำอุ่นและชันเล็ก 1 ช้อน
5. จัดโต๊ะหมุ่มบูชา หรือจัดหิ้งพระให้สะอาดเรียบร้อยเพื่อใช้ทำพิธี
6. ข้าวของเครื่องใช้อื่น ๆ ที่จำเป็น ฯลฯ (ส่วนใหญ่พรหมณ์หรือผู้ที่เกี่ยวกับพิธีการจะเป็นผู้จัดการให้ทั้งหมด)

เมื่อได้ฤกษ์งามยามดี บรรดาญาติจะมาชุมนุมล้อมกันเป็นวงกลม ให้เด็กที่จะทำพิธีรับขวัญอยู่ตรงกลาง ผู้อาวุโสที่สุดในที่นั้นจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พร้อมทั้งกล่าวคำอัญเชิญเทวดา ขอให้ช่วยคุ้มครองเด็ก เพื่อความสุขสวัสดิ์สืบไป

จากนั้นจึงหยิบด้ายสายสิญจน์เส้นเล็ก ๆ ที่วางอยู่ในพาน ขึ้นมาเส้นหนึ่ง ลูบปัดที่แขนและข้อมือเด็ก เป็นการปัดเป่าเคราะห์โรคภัยให้ออกไป แล้วจึงใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกข้อมือของเด็กเป็นการรับขวัญ ผู้ทำพิธีเอาแป้งกระแจะเจิมหน้าผากเด็ก แล้วใช้ชันตักน้ำในขันที่เตรียมไว้หยอดให้เด็กรับประทาน 5 ช้อน พร้อมกล่าวให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จพิธี ญาติคนอื่น ๆ ก็ทำการผูกได้สายสิญจน์รับขวัญ ญาติผู้ใหญ่บางคนที่มีฐานะดีอาจใช้สร้อยทองผูกข้อมือให้ก็มี (ธนาภิต, 2539, หน้า 29-30)

ภาพที่ 189 บายศรีปากชาม

6. พิธีทำขวัญเดือนและโกนผมไฟ

หลังจากพิธีรับขวัญผ่านไปเกือบครบ 1 เดือน พ่อแม่หรือปู่ ย่า ตา ยาย มักจะจัดให้มีการทำขวัญเดือน และโกนผมไฟให้เด็ก โดยนำวัน เดือน ปีเกิดของเด็กไปให้พระหรือผู้มีความรู้ทางโหราศาสตร์ กำหนดฤกษ์ทำขวัญเดือน และโกนผมไฟ

เมื่อได้ฤกษ์มาแล้วก็จัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการทำพิธี ประกอบด้วย

1. บายศรีปากชาม 1 สำหรับ
2. เครื่องกระยาบวช 1 สำหรับ
3. ไก่ 1 ตัว
4. เป็ด 1 ตัว
5. ข้าวของเครื่องใช้อื่น ๆ ที่จำเป็น ฯลฯ (ส่วนใหญ่พราหมณ์ หรือผู้ทำพิธีเป็นผู้จัดเตรียม

มาพร้อม

พิธีทำขวัญเดือนปฏิบัติแบบเดียวกับพิธีรับขวัญหรือทำขวัญวัน โดยมากมักทำรวมไปกับพิธีโกนผมไฟ ทั้งนี้เพราะเด็กมีอายุครบ 1 เดือนแล้ว หมายความว่าให้ทำพิธีโกนผมไฟได้

พิธีโกนผมไฟ

คนไทยสมัยก่อนเชื่อกันว่า ผมของเด็กที่ติดมากับครรภ์มารดานั้นไม่ค่อยสะอาดนัก จึงต้องโกนทิ้งเพื่อให้ผมขึ้นใหม่ บางครอบครัวจะให้มีการตั้งชื่อเด็กในตอนนี้นี้เลย เป็นการรับรองเด็กที่เกิดใหม่เป็นสมาชิกของสกุล

สำหรับพิธีโกนผมไฟนั้นต้องมีพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ภาพที่ 190 สังข์

ภาพที่ 191 บัณเฑาะว์

ภาพที่ 192 หม้อน้ำมนต์

พิธีสงฆ์คือการสวดมนต์เย็น รับอาหารบิณฑบาตเช้าและพิธีพราหมณ์ ได้แก่ การรดน้ำ ดังนั้นจึงต้องเตรียมจัดสถานที่และข้าวของเครื่องใช้สำหรับพระที่จะมาสวดเจริญพระพุทธมนต์ และเตรียมหม้อน้ำมนต์ เครื่องสรงศีรชะ (สำหรับใส่ในหม้อน้ำมนต์) สังข์ บัณเฑาะว์ (สำหรับเป่าและไกว ประกอบในพิธีส่วนใหญ่พราหมณ์จะเตรียมมา) นอกจากนั้นยังมีเครื่องสำหรับโกนศีรชะ เด็ก อันได้แก่ใบมีดโกน ใบบัว ดอกไม้ ฐูป เทียน ฯลฯ

หากเจ้าภาพมีหน้ามีตามีฐานะก็จะบอกข่าว ออกบัตรเชิญไปยังญาติสนิทมิตรสหาย ตลอดจนผู้ที่เคารพนับถือให้มาร่วมเป็นเกียรติในงาน ผู้มาร่วมงานก็จะนำของขวัญหรือเงินทองมาให้ร่วมรับขวัญเสร็จพิธีแล้วมีการเลี้ยงฉลองกันตามสมควร

เริ่มพิธี ผู้ทำพิธีนำเด็กออกมาวางต่อหน้าพระสงฆ์ โดยหันศีรชะเด็กไปทางทิศที่โหรกำหนด ส่วนใหญ่จะนำออกมาก่อนได้เวลาฤกษ์เล็กน้อย เพื่อให้ญาติมิตรได้ชื่นชมในตัวเด็ก ครั้นถึงฤกษ์โหรก็ลั่นฆ้องชัย ผู้ที่ได้รับเชิญมาเป็นประธานในงาน หลังจากนั้นจากสังข์รตนศีรชะของเด็ก แล้วหยิบมีดโกนแล้วแตะบนศีรชะเด็กพอเป็นพิธี พร้อมอวยชัยให้พร พระสงฆ์สวดชยันโต พราหมณ์เป่าสังข์และไกวบัณเฑาะว์ พิณพาทย์บรรเลงเพลงมหาฤกษ์มหาชัย ต่อจากนั้นจึงให้ช่างโกนผมไฟ โดยเว้นตรงกระหม่อมไว้เพื่อป้องกันกระหม่อมต่อไปเมื่อยาวพอจะเกล้าเป็นจุก

พิธีอาบน้ำเด็ก เมื่อช่างโกนผมไฟจนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ให้ยกเด็กลงไปอาบน้ำในอ่างซึ่งมีน้ำอุ่นผสมน้ำพุทธมนต์ เมื่ออาบน้ำเสร็จแล้วจึงนำไปแต่งตัว แล้วนำเด็กมาวางไว้บนเบาะข้างบายศรี คนที่ทำหน้าที่อุ้มเด็กควรเป็นย่า ยาย หรือญาติผู้ใหญ่

ในช่วงที่ทำพิธีอาบน้ำเด็กนี้ให้จัดภัตตาหารถวายพระภิกษุสงฆ์ ประเคนเครื่องปัจจัยไทยธรรม หลังจากพระอนุโมทนาแล้วก็จะลากลับวัด (ธนาภิต, 2539, หน้า 31-32)

7. พิธีลงเปล

เสร็จพิธีทำขวัญเดือน และโกนผมไฟแล้ว ก็จะทำพิธีเอาเด็กลงเปล สิ่งที่จะต้องเตรียมไว้สำหรับพิธีนี้คือ พักเขี้ยว 1 หน่วย ล้างให้สะอาดแล้วทาแห้งให้ขาว หินบดยาทั้งแม่หิน และลูกหินสำหรับหนึ่ง แม่ควรวาดตัวหนึ่ง แต่งตัวแมวให้สะอาด นอกจากนั้นก็มีถุงผ้าขนาดเล็ก ๆ บรรจุข้าวเปลือก ถั่วเขียว งา เมล็ดฝ้าย อย่างละถุง หรือจะมีอะไรอีกก็ได้แต่ความเชื่อ บางครอบครัวมีมะพร้าวเงิน มะพร้าวทองอย่างละ 1 ผล (ใช้มะพร้าวทาสีเงิน และสีทอง) ของเหล่านี้เอาวางไว้ในเปลที่จะเอาเด็กลงนอน ถ้าเป็นเด็กชายให้มีสมุดดินสอ ถ้าเป็นเด็กหญิงให้มีด้ายเข็มวางลงในเปลด้วย (ถ้ายังไม่ได้ทำในระยษร้อนนกระดั่ง ซึ่งกล่าวแล้ว) นอกจากนี้จะมีบายศรีปากชาม และแว่นเทียนอีกก็ได้ บางแห่งก็มีบัตรพลีส่งเวรเปลด้วย พอเอาของที่กล่าวลงเปลเสร็จก็เริ่มไกว 3 ครั้ง แล้วเอาแมวออกจากเปล แล้วอุ้มเด็กลงแทน ไกว 3 ครั้ง เหมือนกัน กล่าวคำให้ศีลให้พรเด็กเป็นเสร็จพิธี ถ้ามีการตั้งชื่อเด็กด้วยแล้วก็จะเขียนชื่อเด็กลงในกระดานวางลงในเปลด้วย

ข้าวและเมล็ดพืชต่าง ๆ ที่วางลงในเปลคงจะเอาเคล็ดเรื่องความเจริญงอกงาม ส่วน พักเขี้ยว หินบดยา และแมว คงจะเอาเคล็ดที่มีคำกล่าวให้พระที่ว่า “ให้เย็นเหมือนพัก หนักเหมือนแพ่ง ให้อยู่เรือนเหมือนก้อนเส้า ฝ้าเรือนเหมือนแมวควรว”

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการเกิด

ระหว่างตั้งครรภ์ ใช้

1. ดอกบัว เกสรบัวหลวง
2. มะตูม (ลูกมะตูมแห้ง)

การเตรียมสถานที่คลอด ใช้

1. ไม้กระดาน (สำหรับอยู่ไฟ: ไม้ประดู่, ไม้มะค่า ฯลฯ) หรือฟากอยู่ไฟ ใช้ไม้ไผ่ และหวายสำหรับมัดเชื่อมต่อให้ได้ขนาด
2. ตันกล้วย (ประกอบแม่เตาไฟ)
3. กิ่งพุทรา (สะก้นผี)
4. ข้าว (ใช้ข้าวเปลือก)
5. มะขาม (ทำเป็นฟืนสำหรับอยู่ไฟ และส้มมะขามเปียกทำเป็นน้ำมะขามเปียกรับประทานขับ, ล้างเลือด)
6. ไม้สะแก (ใช้ทำฟืนอยู่ไฟ)
7. ไม้ราชพฤกษ์ (ใช้ทำฟืนช่วงต้น เพราะชื่อเป็นมงคล)
8. ไม้รวก (ผิวไม้รวกใช้ตัดสายสะดือเด็ก)

9. ไพล (แงไพลใช้รองสายดือตอนที่จะใช้ผิวไม้รวกตัด)
10. มะพร้าว (น้ำมันมะพร้าวใช้ทาตัวเด็ก เพื่อเช็ดเอาไขออกก่อนอาบน้ำอุ่น)

การดับพิษไฟ ใช้

1. หอมแดง	}	เคี้ยวพ่นดับพิษไฟ
2. ข้าว (ข้าวสาร+เกลือ)		

พรรณไม้ที่ใช้เป็นส่วนผสมของยาขับน้ำคาวปลา

ชนิดดองกับเหล้า	ชนิดผง
1. ใบหนาด	1. พริกไทย
2. ใบโคมดินสอ	2. ดีปลี
3. ข่า	3. เทียนคำ
4. พริกไทย	4. กระเทียม
5. ดีปลี	5. ไพล
6. ขิง	6. ขิง
7. กระชาย	7. ว่านน้ำ
8. ไพล	8. ผิวมะกรูด
9. ผักเป็ดแดง	9. สมอ (สมอร่องแรง)
10. มะกรูด (ผิวมะกรูด)	10. *หญ้ายอนไฟ (ไยแมลงมูที่มีควันรม)
11. กระเทียม	

พรรณไม้ที่ใช้ทำลูกประคบ (ประคบตัวมารดาหลังคลอด)

1. ไพลสด
2. ใบมะขาม (+เกลือ)

พรรณไม้ที่ใช้ประกอบอาหาร (สร้างเสริมน้ำนม) มารดาหลังคลอด

1. หัวปลี (แกงเลียงหัวปลี)
2. ตำลึง (แกงเลียงตำลึง)
3. กระเทียม
4. พริกไทย

พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีฝังรก

1. ข้าว (ข้าวตอก)	}	ใช้บูชาเทพยดา พุทธะเทวดา ภูมิตะเวดา
2. ดอกไม้		
3. ไม้กฤษณา		
4. จวงจันทร์		

5. มะพร้าว

6. กอไผ่

7. บรรดาไม้มีงวงประจำปีเกิด ซึ่งได้กล่าวแล้วในบทที่ 2 ว่าเกิดปีใดใช้พรรณไม้ใด เช่น มะพร้าว กล้วย ต้นตาล ขนุนลำมะลอ มะพร้าวนาฬิกา ต้นรัง ต้นจี่ว ต้นกล้วยพุทธ กอไผ่ ฝัสดูก ต้นโพมาย ต้นปาริชาติ ต้นขนุน ต้นยาง ต้นทองหลาง ต้นลำโรง ต้นบัวบก ต้นบัวหลวง เป็นต้น

บทที่ 4

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการเข้าสู่วัยรุ่น

วัยผู้ใหญ่ และปัจฉิมวัย

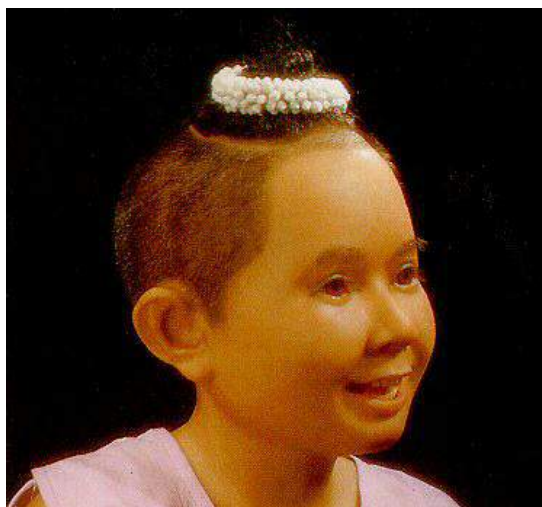
(โกนจุก บรรพชาสามเณร อุปสมบท (บวชพระ) และการตาย)

ประเพณีโกนจุก: พิธีมงคลเข้าสู่วัยรุ่น

ประเพณีโกนจุก เป็นพิธีมงคลที่เป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนวัย จากวัยเด็กเข้าสู่วัยรุ่น ของเด็กไทยในสมัยโบราณ การไว้จุกน่าจะรับคตินิยมตามศาสนาพราหมณ์ ที่เห็นเทพเจ้าใน ศาสนาพราหมณ์ไว้ผมยาว และขมวดมุ่นเป็นมวยไว้กลางศีรษะ เลยนนำมาดัดแปลงเป็นทรงผมเด็ก

เด็กไทยเมื่อเสร็จพิธีทำขวัญเดือน และโกนผมไฟแล้ว คนไทยสมัยโบราณมักนิยมให้เด็ก ไว้ผมจุก เพื่อเป็นเครื่องหมายว่ายังเป็นเด็กอยู่ เมื่อใครได้พบเห็นจะได้ให้ความเมตตาให้ความ อุปการะช่วยเหลือประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเพื่อป้องกันกระหม่อม หรือ “ขวัญ” ของเด็กที่ยัง อ่อนบาง จึงไว้ผมจุกปิดไว้ จนอายุย่างเข้าสู่วัยรุ่น คือ เด็กผู้ชายอายุย่างเข้า 13 ปี เด็กผู้หญิงอายุ ได้ 11 ปี บิดามารดาจะจัดพิธีมงคลโกนจุกให้ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เด็กในวัยใหม่ และเป็นการ บอกให้เด็กรู้ว่ากำลังจะเข้าสู่วัยอีกวัยหนึ่ง จะเอาแต่วิ่งเล่นแบบเด็ก ๆ ไปวัน ๆ หนึ่งเหมือนเดิม ไม่ได้แล้ว และเพื่อบอกกล่าวแก่ญาติมิตร

พิธีมงคลโกนจุกนี้ โดยมากมักจะหาโอกาสทำร่วมกับพิธีมงคลอื่น เช่น ทำบุญวันเกิด ขึ้นบ้านใหม่

ภาพที่ 193 เด็กไว้ผมจุก

ขั้นตอนของพิธีโกนจุก

ขั้นแรก ต้องนำวัน เดือน ปีเกิดของเด็กไปให้โหรผูกดวง และกำหนดฤกษ์ นิมนต์พระมาสวดมนต์เย็นและฉันเช้า จะเชิญแขกมากหรือน้อยแล้วแต่ฐานะของเจ้าภาพ หากต้องการจัดเป็นงานใหญ่ จะมีมโหรี หรือมหรสพอื่น ๆ ตลอดด้วยก็มี แต่โดยมากจัดเป็น 2 วัน

วันแรก เริ่มงานตอนเย็น เจ้าภาพทำไร่วัครอบจุก และโกนผมรอบจุกออกให้หมดจด เรียบร้อย อาบน้ำ แต่งตัว เก้าจุก แต่งจุก (ปักปิ่น สวมมาลัยรอบจุก) ให้เรียบร้อย งดงาม

เมื่อแต่งตัวเสร็จแล้ว ให้นำไปนั่งยังที่ทำพิธีหน้าพระสงฆ์ที่นิมนต์มาสวดพระพุทธรูปตรงหน้าเด็กมีโต๊ะ 1 ตัว วางพานมงคล บนพานมีด้ายสายสิญจน์นำไปวงให้พอดีกับศีรษะเด็ก เมื่อผู้เป็นประธานในพิธีมาถึง จะจุดเทียนหน้าพระ และรับศีล พระสวดมนต์แล้วสวมมงคลนั้นให้เด็ก เมื่อพระสวดมนต์จบแล้ว จึงปลดสายสิญจน์จากมงคลที่โยงมงคลบนศีรษะเด็กไปยังที่บูชาพระออก เป็นอันเสร็จพิธี

วันที่ 2 แต่งตัวเด็กให้เรียบร้อย สวยงาม นิยมให้นั่งชาวหม่ขาว และแบ่งผมจุกเด็กเป็นสามปอย เอาสายสิญจน์ผูกปลายผมกับแหวนนพเก้าปอยละ 1 วง และเสียบใบมะตูม ทั้งสามปอย บางตำราให้ใช้ใบเงินใบทอง และหญ้าแพรก เสียบไว้ทั้ง 3 ปอย นำเด็กมานั่งกลางมณฑลพิธีเมื่อได้เวลาฤกษ์โหรจะฉันท้องชัย พระสวด “ชยันโตฯ” ประโคมพิณพาทย์ มโหรี เมื่อพระสวดถึงบทที่ว่า “สี่เส ปฐวิโปกขเร” ผู้เป็นประธานในพิธีจะเริ่มตัดจุกปอยแรกทันที ผู้ใหญ่ในตระกูลตัดปอยที่ 2 พ่อแม่ตัดปอยที่ 3 พราหมณ์เป่าสังข์โกวธัมมเทชะว เพื่อดับมณทินโทษทั้งมวล จากนั้นช่างโกนผมจะจัดการโกนผมเด็กให้เกลี้ยงเกลา

(ในขณะที่ทำพิธีให้นำด้ายสายสิญจน์ที่พระถือ สวดชยันโตมาล้อมรอบตัวเด็ก และผู้ทำพิธีให้อยู่ร่วมกันในสายสิญจน์)

เมื่อช่างโกนผมเด็กเรียบร้อยแล้วให้จุกเด็กไปทอดสรว้อย นวม(ที่เปียกน้ำไม่ได้) ออก แล้วนำเด็กไปนั่งเบญจาทิรดน้ำ ซึ่งตั้งไว้ในชานชาลา พร้อมด้วยคนโขนน้ำพุทธรณ์ ผู้ที่มาช่วยในงานเข้าไปรดน้ำพุทธรณ์ อวยพรให้เด็ก (ตามอาวสุ) เมื่อเสร็จการรดน้ำแล้ว จึงพาเด็กไปแต่งตัวใหม่ และถวายภัตตาหารพระสงฆ์ เครื่องแต่งตัวใหม่ของเด็กตอนนี้จะแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างเพศชายกับเพศหญิงอย่างชัดเจน กล่าวคือ ชายจะนุ่งผ้าใส่เสื้อแบบชาย หญิงจะนุ่งจีบห่มสไบแต่งตัวเสร็จแล้ว จะออกมาถวายของพระ เมื่อพระสวด “ยะถาสัพพี” และให้พรเสร็จ เจ้าภาพส่งพระกลับวัด ให้เด็กกลับไปพักผ่อนจนถึงเวลา 16.00- 17.00 น. จึงแต่งตัวเด็กออกไปทำขวัญตามพิธีพราหมณ์อีกครั้ง

ภาพที่ 194 ประเพณีโกนจุก

พิธีทำขวัญจุก

พิธีบายศรี จะทำตอนบ่ายวันเดียวกัน โดยต้องจัดเตรียมบายศรี ดังนี้

1. มะพร้าวอ่อน 1 ผล
2. กล้วยน้ำว่า 1 หวี
3. ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง
4. ชันใส่ข้าวสาร 1 ชัน สำหรับปักแว่นเทียน

(ธนาภิต, 2532, หน้า 44- 49)

เมื่อถึงเวลาฤกษ์ให้เด็กนั่งหน้าเครื่องบายศรี แวดล้อมด้วยบรรดาญาติพี่น้อง ผู้ทำพิธีเชิญขวัญ จัดการจุดธูปเทียนเครื่องสักการะ และว่าคำกล่าวเชิญขวัญเป็นทำนองเสนาะจบแล้วจึงนำด้ายสายสิญจน์ผูกข้อมือเด็กข้างละ 2 เส้น แล้วลั่นฆ้องชัย จากนั้นจึงเริ่มเวียนเทียนโดยเวียนจากซ้ายไปขวา จนครบ 7 ครั้ง ดับเทียนบอกวันแล้วเอากะแจะจันทร์ เจิมหน้าผากเด็กเป็นรูปอุณาโลม นำน้ำมะพร้าวอ่อนกับไข่ขวัญใส่ช้อนให้เด็กรับประทาน 3 ครั้ง จากนั้นจึงเบิกบายศรีตีฆ้อง ให้อ่อง ปี่พาทย์มโหรีบรรเลง ผู้มาร่วมงานต่างกล่าวอวยพรให้เด็กอยู่เย็นเป็นสุข หากมีของขวัญก็ใส่ลงในขันให้เด็กนำไปเก็บไว้บนที่นอนเป็นเวลา 3 วัน

ผมจุกที่ตัดแล้ว ให้ใส่กระทิงบายศรีลอยน้ำในแม่น้ำหรือลำคลองที่มีน้ำไหล เป็นอันเสร็จพิธี หากมีการกินเลี้ยงฉลองก็ให้เริ่มกันได้เลย เจ้าภาพที่มีฐานะดีอาจจัดหามหรสพมาเฉลิมฉลองให้ความบันเทิงด้วย

ตัวอย่างบททำขวัญโกนจุก งานเชลยศักดิ์

“อุกาสนันทิต์วา สิริสถานเรนทํ ดังข้าพเจ้าขอน้อมเศียรเกล้าลงถวายด้วยกายวาจิมโน นบ เคารพคุณพระศรีรัตนไตรยทั้งสามอันประเสริฐ อนึ่งข้าพเจ้านบคุณท่านผู้ประกอบเกิด คือบิดา และมารดา อนึ่งข้าพเจ้านบพระคุณท่านผู้สั่งสอน คือพระอุปัชฌาย์แลอาจารย์ อนึ่งข้าพเจ้าขอถวายนมัสการเทพพรหมอินทร์ศวรแลนารายณ์แลเทพยดาเจ้าทั้งหลายประจำจักรวารี ข้าพเจ้าขอแสดงมงคลพิธีทำขวัญจุก ขอให้นิราศภัยทุกข์ทุกประการจะมีศรีสวัสดิ์แก่ท่านเจ้าของงานแลตัวเจ้าผู้จะปลงจุกออกจากเกล้าในวันนี้

ศรีศรีสวัสดิ์บวรพิพัฒน์อันประเสริฐ วารนี้เป็นที่เลิศศุภวาร ท่านจึงทำมงคลการจุก พิธีแห่งกุมารคูมารีอันเจริญไวย ตามโศลกโชคพิไชยมงคล จึงหาผู้รู้มาช่วยพรแล้วสอนสั่ง พ่อและแม่จงตั้งโศตรสอนการตามโอวาทสุนทรสารสุภาสิตส่วนฆราวาส โดยโบราณราชประเพณี...

...ครั้นจำเริญวัยวัฒนาตามกำหนด เป็นบุตรีมียศโกนสิบเอ็ด แม้นบุตราชั้นษาเสร็จครบสิบสามโกนสิบห้าก็ไม่ห้ามด้วยเป็นชาย...

...วางอัมจันทร์เครื่องบูชาล้วนเครื่องแก้วกะหลาป่าปากเลี่ยมทอง ปักนุบผามาลา กรองทุกช่องชั้น ร่ายหม้อสำริดหิรัญสุวรรณรัตน์ ตั้งเป็นขันตูลูเรียนร้อย มะกรูด ผักส้มป่อยลอยลงไป ไบเงินไบทอง แหกหญ้าแพรกใส่ตามบุราณ มีดตระไกรใส่พาน สำริดรอง ปักแว่นทอง เทียนติดแว่น ไบพลู คณนขวดน้ำมันหอม ออกสพรั่งพร้อมบนเตียงพระ... บ้างจัดเบญจาชิ้นนอกชาน เทียนกราบไหว้อ้อนวอนวานที่เป็นช่างวัดต่าง ๆ มาหลายพวกทำแทงหยวกกระดาดแขงสอดรอง เอามะละกอ พักทอง มากองแกะไป... ครั้นสุริโยทัยโคมมาลด้วยอัษฎางค์ ท่านผู้มีวิสัยศักดิ์พาสงฆ์มานั่งที่แท่งกุมารกุมารี่ที่จะปลงผม ด้วยเครื่องประดับอันอุดมดิเรกนัก ใส่เกี้ยวทองคำจำหลักปักกนกพลใส่สร้อยสนสวมสอทรวงจี่กุดั่นดวงพลอยประดับ ทองบางตะพานบานพับผูกต้นแขน สลักกลดลายแล่นแลลไม สวมวิไลใส่ปะหล่า สอดแหวนทำเป็นเรือนเทศ แก้วก่องแก้วกุกามสี นุ่งยกอย่างดีเกล็ดพิมเสน จีบใจกระเบนไว้หางหงษ์ คาดเข็มขัดสายประจงประจำยาม ดูรุ่งเรืองอร่ามจรัสแสง ห่มกรองทองแล่งแย่งพื้นเขียว กำไลเท้า

ทองคำทำเป็นเกลียวกลมสะอาด พรหมอ่อนเอี่ยมมาปูลาดหมอนอิงตั้ง แล้วอุ้มเอาเจ้ามานั่งในมณฑลพระสงฆ์สวดพุทธมนต์มิ่งมงคล...

ศรีศรีสุนทรประสิทธิ์ ได้ฤกษ์ฤทธิวรราชาโชคตามลักษณะโหราศาสตร์ แสงหิรัญเรือง อากาศรายล้อมรอบ สว่างขาวพราวเขตรอบเวหาห้อง จักรวาฬฟองเฟื่องน้ำฟ้าเป็นฝอยฟุ้ง แสงทองส่องย่ำส่องรุ่งเบิกอรุณฤกษ์พระ พร้อมพรทั้งคนะวิสุทธิสงฆ์ ทั้งผู้เฒ่าเฒ่าพงษ์แลวงษา ช่วยกันประดับประดากายกุมารด้วยเครื่องสรรพอลังการอันอุดม แบ่งกระหมวดมุ่นผมเป็นสามแฉก **ใบเงินใบทองแซกหญ้าแพรก** แห่มเข้าทั้งสามสอดแหวนมรกตพรรณรัตนอวามพิรอดรัด นุ่งขาวโหมงพัทรววิภูษิต อันงามวิจิตรบรรจง แล้วอุ้มเจ้าเข้ามานั่งในเบญจาสว่างาม นิมนต์พระทั้งสามมารดน้ำหม้อทองคำ เงิน สำริด เสร็จประสิทธิ์แล้วหล่อหลั่งพราหมณ์ก็มารดน้ำสังข์ประสิทธิ์พรให้ถาวรวัฒนา แล้วอุ้มเอากุมารมาในเรือนพลัน คิดการจะทำขวัญกุมาร กุมารี่ จึงให้ยกบายศรีออกมาตั้งบนบัลลังก์จรัสรอง จอกจางรองของดาวหวาน ครบเครื่องตระการล้วนเอยพร้อมสรรพโภชนี กระยาหารตามโบราณประเพณียอดบายศรีชั้นทองใส่ ปักพุ่มดอกไม้ล้วนมลิลา ยอดตองมาสามยอด ไม่กระหนาบสอดเข้าสามอัน ผ้าพื้นสุวรรณพันห่มนอก ส่วนสลับอกแลลายสี เลือกมาลีใส่ชั้นทอง พานหิรัญรองแลเลิศลายสลัก แว่นทองปักไว้ทั้งสาม เทียนกลมงามปิดทุกแวน **ใบพลู** คณนนับใส่พาน **มะพร้าวอ่อน** ฝานเป็นฝาดิบ ช้อนเงินเลิศแลวิจิตรจรัสสลาย จันทรกระจ่างจะกลืนกระจายฟุ้งตระหลบ ใส่ในฉะอบบริกสุวรรณโก **น้ำมันหอม** จรุงรสหมดทุกสิ่งสรรพ จึงจะเชิญขวัญกุมาร กุมารี่ พระขวัญรอยอย่าหลีกหนีอยู่ในน้ำ แถวเถื่อนถ้ำพสุธา ชมพุกษาแลป่าชฎ ชมสิงห์ สัตว์จัตุบาท หมู่ทิวชาติ จงมาอยู่ในนิवासสถาน ชมศฤงฆารทรัพย์สิ่งของ พวงเงินพวงทองพวงมณี ทาษาทาสีแลทาสาจงมาอยู่ในเคหาห้องอันบรรจง ขวัญเจ้าเอยจงมาดำรงอยู่ในกาย ให้แสนประเสริฐสุขสบายทุกค่าเทอมไทยศึกษาอริยาบท นัยกำหนดต่อไปแต่วันนี้... **มะพร้าวอ่อน** และ **ไข่ขวัญ** ใส่ช้อนสุวรรณป้อนสามที เปิดบายศรีดีซ้องลั่นเสียงโห่สนั่นกัมปนาท ทำพิณพาทย์มโหรีกลองแขกตีมีสนั่น ให้เลือนลั่นไกลהל ท่านบรรดามาทุกคนล้อมสลอน ประชุมช่วยกันอวยพรแล้ว สอนสั่ง พ่อและแม่จงตั้งโสดประสาธ สดับโอวาทท่านครูผู้เฒ่าฤกษ์ไฉ่เศียรเกล้าอยู่เป็นนิตย์... ที่นี้ข้าพเจ้าจะอวยพรสี่ประการ ของสมเด็จพระศาสตราจารย์ประทานไว้ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ นี้ใช้แสนประเสริฐ เป็นสิ่งวิเศษวิสุทธิเลิศล้วนสวัสดิภาค อายุนั้นให้อายุมากกว่าไชย วรรณะนั้นให้สี่สิบบริสุทธิ มีผิวภักตร์ผุดผ่องดังเพ็ญจันทร์ อนึ่งสุขะนั้นขอให้มีความสุข นิราศภัยไกลทุกข์

ทุกอิริยาบถ อนึ่งพละนั้นมีกำหนด ตั้งบทไว้สองประการ กำลังปัญญาปรีชาชาญในเชิงปราชญ์
กำลังกายให้คล้ายราชไกรสร อาจประหารราญรอนไพร่ได้...ภวตัสัพพมังคลัง ภวันตุเต ให้ลั่นฆ้อง
เข้าสามที่ให้องเอาไชย (หอพระสมุดวชิรญาณ, 2461, หน้า 1-17)

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีโกนจุก

ใบไม้มงคลที่ใช้เสียบแซมผมจุกที่ถูกแบ่งเป็น 3 ปอย ก่อนการโกน

1. ใบมะตูม
2. ใบเงิน
3. ใบทอง
4. หญ้าแพรก

พรรณไม้ที่ใช้ล่อยในหม้อน้ำมันต์ ได้แก่

1. มะกรูด
2. ส้มป่อย (ฝัก)
3. ใบเงิน
4. ใบทอง
5. หญ้าแพรก
6. ใบพลู

พรรณไม้ที่ใช้ประดับเบญจา (แทนสำหรับทำพิธี)

1. ต้นกล้วย (กาบกล้วย) กล้วยสลักหยวก (แทงหยวก) เป็นลวดลายงดงามกรุด้านในด้วย

กระดาดแดง

2. มะละกอ
 3. พักทอง
- } แกะสลักเป็นดอกไม้, ใบ, ก้านประดับเบญจา

พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีทำขวัญจุก

1. มะพร้าวอ่อน
 2. กล้วยน้ำว้า 1 หวี
 3. ข้าวสาร (ใส่ขันสำหรับปักแว่นเทียน)
 4. ใบตอง
 5. ดอกดาวเรือง
 6. ดอกบานไม่รู้โรย
- } ทำบายศรี

พิธีมงคลบรรพชา (สามเณร)

การบวชเณร หรือบวชเป็นสามเณรนั้น คนไทยสมัยก่อนนิยมให้บุตรหลานของตนได้บวช หลังจากทำพิธีโกนจุกผ่านพ้นไปแล้ว เพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียน และเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเด็ก แต่จะบวชเมื่อใดไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว เมื่อพ้นวัยเด็กแล้ว ก็ถึงวัยที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนในสมัยที่ยังไม่มีระบบโรงเรียนเป็นสถานที่ให้การศึกษาตามระบบปัจจุบัน สถานที่ที่จะให้การศึกษาแก่เด็ก (ชาย) ต่อจากบ้าน ก็คือ วัด วัดเป็นสถานศึกษาสำคัญของสังคมไทยในอดีต วัดจะให้ทั้งความรู้ในวิชาสามัญ วิชาชีพ และการอบรมบ่มนิสัย เพราะการบวชเป็นสามเณรต้องปฏิบัติตนอยู่ในพระธรรมวินัย ถือศีล ปฏิบัติธรรม คนสมัยก่อนจึงมักเรียกรวมกันว่า “การบวชเรียน” คือบวชเพื่อฝึกฝนอบรมบ่มนิสัยให้รู้ผิดชอบ ชั่วดี และตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ไปพร้อม ๆ กับการเรียนหนังสือและวิชาชีพ

เมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองต้องการให้บุตรหลานได้บรรพชาเป็นสามเณร ก็จะต้องพาเด็กไปฝากท่านเจ้าอาวาส หรือพระที่วัด (วัดใกล้บ้าน หรือวัดที่มีชื่อเสียงทางวิชาการด้านใด ๆ ที่พ่อแม่หรือผู้ปกครองต้องการให้เด็กได้เรียนรู้) ก่อนไปบิดามารดาหรือผู้ปกครองต้องจัดเตรียมดอกไม้ธูปเทียนแพไปด้วยเพื่อแสดงคารวะฝากเนื้อฝากตัว

การบวชเณรมิได้เป็นงานสำคัญเท่าบวชพระ แต่เป็นเสมือนการพาเด็กไปฝากให้อยู่ในอารักขาของท่านผู้เป็นอาจารย์ พิธีบวชจึงมักทำกันเฉพาะในวงศ์ญาติ

ครั้นถึงวันกำหนดบวช ผู้ปกครองต้องเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการบวชให้พร้อม ซึ่งประกอบไปด้วย

1. ธูป เทียน ดอกไม้ สำหรับบูชาพระพุทธรูป
2. ธูป เทียน ดอกไม้ สำหรับถวายพระอุปัชฌาย์
3. ไตรครองอย่างน้อย 2 ไตร
4. บาตร
5. ย่าม
6. ของถวายพระสงฆ์ตั้งแต่พระอุปัชฌาย์ ถึงพระสงฆ์ที่มาร่วมพิธีทุกองค์
7. เครื่องใช้สอย บริโภค สำหรับเณร เช่น ที่นอน หมอน มุ้ง เครื่องเรียน

และของกิน เป็นต้น

ภาพที่ 195 ฟานรูปเทียนแพ

ภาพที่ 196 ฟานดอกไม้ รูป เทียน

ตัวเด็กเองก็ต้องซ้อมท่องจำคำขอบรรพชาให้ได้ก่อนไปวัด ต้องโกนผม โกนคิ้ว ตัดเล็บ อาบน้ำแต่งตัว (ชุดขาว)

เมื่อไปถึงวัดก็ให้จุดเทียนบูชาพระพุทธรูป แล้วนำรูปเทียนแพเข้าไปถวายตัวต่อ พระอุปัชฌาย์ (พระสงฆ์ผู้ใหญ่ซึ่งรับเป็นผู้อุปการะต่อ) เมื่อท่านให้อโวาทให้ครองผ้าเหลืองแล้วก็ เป็นอันว่าได้เป็นสามเณร พ่อแม่ก็จัดให้เณรถวายของพระอุปัชฌาย์และพระสงฆ์ที่มาร่วมพิธี แล้ว ไปส่งเณรยังที่อยู่ ถวายของเครื่องใช้เณรเป็นเสร็จพิธี

ศีล 10 ข้อที่สามเณรต้องถือปฏิบัติ

สามเณร แปลว่า ผู้มีเชื้อสายแห่งสมณะ เมื่อบวชเป็นสามเณรแล้ว ต้องถือศีล 10 ข้อ

ดังนี้

1. เว้นจากการฆ่าสัตว์
2. เว้นจากการลักทรัพย์
3. เว้นจากการประพฤติกดขี่พรหมจรรย์
4. เว้นจากการพูดเท็จ
5. เว้นจากการดื่มสุราเมรัย
6. เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล (หลังเที่ยงวันไปแล้ว)
7. เว้นจากการฟ้อนรำขับร้องประโคมและการดูมหรสพ
8. เว้นจากการทัดทรงตกแต่งประดับร่างกาย ด้วยดอกไม้ของหอม เครื่องทาเครื่องย้อม

ผิวต่าง ๆ

9. เว้นจากการนั่งที่นั่งที่นอนอันใหญ่ คือเว้นจากการนั่งนอนเหนือเตียงตั้งที่มีเท้าสูงเกินประมาณและที่นั่งที่นอนอันใหญ่ภายในใสนุ่นและสำลี

10. เว้นจากการรับเงินทอง

นอกจากนี้ยังต้องมีปัจเจกขณะ คือการพิจารณาจิ๋ว บิณฑบาต เสนาสนะ (ที่อยู่ที่นอน)

ศีลาเภสัช (ยารักษาโรค) ตลอดจนวัตรที่ควรศึกษา อันเกี่ยวข้องกับมารยาท คือ เสนิยวัตรอีก 75 ข้อ ด้วย

การเข้าสู่วัยผู้ใหญ่: พิธีมงคลอุปสมบท (บวชพระ)

ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดไปจนถึงวันสุดท้ายแห่งสังขาร เริ่มจากประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การทำขวัญวัน ทำขวัญเดือน โขนผมไฟ โขนจุก บรรพชา จนเมื่อมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ หากเป็นชายก็ต้องอุปสมบท หรือบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาพระธรรมวินัย นำมาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติตนในวัยผู้ใหญ่ซึ่งต่อไปจะต้องออกไปครองเรือน ต้องรับผิดชอบต่อตนเองและครอบครัว

1. การเตรียมตัวเพื่ออุปสมบท

เมื่อผู้มีความประสงค์จะบวชพระมีอายุครบตามกำหนดแล้วจะต้องเตรียมหาฤกษ์ที่จะอุปสมบทและหาพระอุปัชฌาย์ที่จะบวชให้ ซึ่งในขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่บิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ของผู้ที่จะบวชเป็นผู้ดำเนินการให้ การบวชของชายไทยนิยมบวชกันตามประเพณี คือบวชในช่วง

ก่อนวันเข้าพรรษา ราวเดือนพฤษภาคม มิถุนายน หรือ เดือนกรกฎาคม (เดือน 5- เดือน 7) ส่วนใหญ่จะบวชราว 1 พรรษา (3 เดือน) และลาสิกขาบทเมื่อพ้นวันออกพรรษาราวเดือน 11 (รับกฐินก่อนสิก) หากใครประสงค์จะบวชต่อเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป และเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาที่ไม่มีเหตุขัดข้องประการใด

1.1. การกำหนดฤกษ์อุปสมบท

ก่อนบวชบิดามารดาต้องนำบุตรที่จะบวชไปพบพระอุปัชฌาย์หรือท่านเจ้าอาวาส เพื่อให้ท่านตรวจวัน เดือน ปี เพื่อหาฤกษ์บวชให้ ในการไปนมัสการพระอุปัชฌาย์ต้องนำดอกไม้ ธูปเทียนแพไปด้วยตามธรรมเนียมชาวพุทธซึ่งจะไม่ไปวัดมือเปล่า เมื่อได้กำหนดฤกษ์ยามอันเป็นมงคลแล้ว ผู้ที่ต้องการจะบวชก็จะกลับไปไปลาญาติมิตรแล้วไปอยู่วัดเพื่อเตรียมฝึกท่องคัมภีร์ และฝึกซ้อมเกี่ยวกับพิธีบวช ในช่วงที่ผู้ที่จะบวชไปฝึกอยู่ที่วัดนี้ ชาวบ้านจะเรียกเขาว่า “นาค” “พ่อนาค” หรือ “เจ้านาค”

1.2. การขอขมาลาญาติเพื่ออุปสมบท

เพื่อให้การบวชเป็นไปด้วยความราบรื่นไม่มีปัญหาอุปสรรคผู้ที่จะบวชส่วนใหญ่จะไปอยู่วัดก่อนฤกษ์บวชระยะหนึ่งเพื่อซักซ้อมขั้นตอนในพิธีอุปสมบทกับพระพี่เลี้ยง และฝึกท่องจำคำขอบวชหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “คำขานนาค” ให้ได้ขึ้นใจ เมื่อใกล้ถึงวันบวช พ่อนาคจะต้องนำดอกไม้ธูปเทียนแพไปลาญาติพี่น้องและผู้ใหญ่ที่ตนเคารพนับถือ เป็นการแสดงความเคารพและขอขมา ขอให้อภัยกรรมในสิ่งที่ตนเคยล่วงเกินหรือทำให้ระคายเคืองไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา หรือใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

นอกจากนั้นในวันสุกดิบ หรือก่อนที่จะน่านาคไปเข้าพิธีอุปสมบทที่วัด ทางเจ้าภาพจะจัดให้มีพิธีขอขมาลาโทษญาติมิตรด้วยเพราะบรรดาญาติมิตรได้มาช่วยงานและร่วมแสดงความยินดีกันพร้อมทั้ง ผู้ใดที่พ่อนาคยังไม่ได้ไปขอขมาลาโทษก็จะได้ขอขมาเสียในโอกาสนี้

ในปัจจุบันเจ้าภาพบางรายจะแนบบัตรขอขมาพร้อมกับบัตรเชิญมาร่วมงานอุปสมบทด้วย

ถ้าเป็นญาติผู้ใหญ่ หรือผู้ใหญ่ที่เจ้าภาพเคารพนับถือ มักจะนำบัตรเชิญ และบัตรขอขมาไปเรียนเชิญด้วยตนเองพร้อมนำพ่อนาคถือพานธูปเทียนแพไปพร้อมด้วย เพื่อกราบลาและกราบขอให้อภัยกรรม

1.3 ขอ “ฉายา” (ชื่อที่จะต้องใช้เมื่อบวชเป็นพระแล้ว)

ฉายาที่จะต้องใช้เมื่อบวชเป็นพระแล้วนั้น ส่วนใหญ่พระอุปัชฌาย์หรือเจ้าอาวาส

จะเป็นผู้ตั้งให้ ก่อนที่จะถึงวันประกอบพิธีอุปสมบท เพราะพ่อนาคจะต้องใช้ตอบคำถามของ พระกรรมวาจาต่อหน้าที่ประชุมสงฆ์ในช่วงที่ทำพิธีบวช

1.4 ท่องบทสวดมนต์ต่าง ๆ

บทสวดมนต์ต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ในช่วงเวลาที่บวชเป็นพระอยู่ ผู้ที่จะบวช (พ่อนาค) จะต้องพยายามท่องจำให้ได้ เพื่อจะได้สามารถประกอบกิจของสงฆ์ได้สมบูรณ์ขึ้น บทสวดสำคัญ ๆ ที่จะต้องใช้มากได้แก่ สวดพระปริตร บทให้ศีลให้พร บทอนุโมทนา บทกรวดน้ำ(ยะถา, สัพพี) บทพิจารณาปัจจัย บททำวัตรเช้า อาบัติ ฯลฯ

การปฏิบัติของผู้รับการขอขมา

เมื่อเจ้าภาพนำพ่อนาคถือพานรูปเทียนแพเข้าไปกราบลาญาติพี่น้องและผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ พร้อมทั้งกล่าวคำขอขมาว่า

“กรรมหนึ่งกรรมใดที่ข้าพเจ้าเคยผิดพลาด ล่วงเกิน ทั้งกาย วาจา ใจ ทั้งต่อหน้า และลับหลัง ขอท่านได้โปรดอโหสิกรรมให้ข้าพเจ้าด้วย”

ผู้รับการขอขมาจะกล่าวคำว่า “อโหสิ” ด้วยใบหน้านัยยิ้มแย้มแจ่มใส เพื่อให้เจ้านาคมีความสบายใจ

2. บทบาทของเจ้าภาพในการจัดงานอุปสมบท

2.1 พาผู้ที่จะอุปสมบทไปพบพระอุปัชฌาย์ เพื่อฝากตัวและขอฤกษ์หรือกำหนดวันวันที่จะทำพิธีอุปสมบท

2.2 บอกข่าวงาน จัดเตรียมงาน และสถานที่จัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในพิธีต่าง ๆ

2.3 ติดต่อผู้ที่จะมาทำหน้าที่ประกอบพิธีสงฆ์ เช่น นำสวดมนต์ อาราธนาศีล และนำนาคเข้าโบสถ์

2.4 จัดเตรียมเครื่องบวช ได้แก่ เครื่องอัฐบริขาร

2.5 จัดเตรียมอาหาร สำหรับเลี้ยงพระ และแขกที่มาร่วมงาน

3. เครื่องอัฐบริขาร และสิ่งที่ต้องจัดหา

เครื่องอัฐบริขาร เป็นสิ่งจำเป็นที่สำคัญที่ภิกษุจะต้องมีไว้ใช้ หรือเป็นเครื่องอาศัยในการดำรงเพศบรรพชิต มีทั้งหมด 8 ได้แก่

3.1 ไตรครอง 1 ชุด

3.2 ไตรอาศัย 1 ชุด

3.3 บาตร 1 ชุด

3.4 มีดโกน หินลับมีด เข็มเย็บผ้า พร้อมทั้งกล่องใส่เข็มและด้าย

3.5 ตาลปัตร

3.6 ย่าม (ผ้าเช็ดหน้า ร่ม รองเท้า ปิ่นโต จาน ช้อนส้อม)

3.7 เสื้อ (หมอน มุ้ง ผ้าห่ม ไฟฉาย สบู่ ยาสีฟัน แปรงสีฟัน ชันน้ำ)

3.8 อุปกรณ์อื่น ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ เช่น โคมไฟ กาต้มน้ำ กระจกน้ำ เป็นต้น

ไตรครอง ได้แก่ อันตราสก (ผ้าสบง) อุตตราสงค์ (ผ้าจีวรสำหรับห่ม) สังฆฎิ (ผ้าพาดบ่า) กายพันธน์ (ผ้าประคตเอว) ผ้าอังสะ และผ้ารัดอก

ไตรอาศัย คือ ไตรสารองอีกชุดหนึ่ง มีจีวร สบง อังสะ และผ้าอาบน้ำฝน บาตรจะต้องมีเชิงรองหรือที่สำหรับตั้งบาตร พร้อมฝาบาตรและถลกบาตร สายโยง ถุงตะเคียว (ตาข่ายคลุมบาตร และสายโยงสำหรับใช้สะพาย)

กายพันธน์ คือ ผ้าประคตรัดเอว

ผ้าอังสะ คือ ผ้าสี่เหลี่ยมลักษณะคล้ายเสื้อใช้คล้องไหล่เฉียงปิดไหล่ซ้าย พระจะใช้เมื่อเวลาอยู่วัดตามลำพัง (ไม่ต้องห่มจีวรคลุมทั้งผืน)

ผ้ารัดอก ใช้สำหรับรัดจีวรเมื่อเวลาห่มครอง

ผ้ากราบ ใช้สำหรับรองเมื่อเวลากราบ และใช้ปูรับของเมื่อเวลาผู้หญิงประเคนของถวาย

ภาพที่ 197 เครื่องอัฐบริวาร

4. ขั้นตอนการอุปสมบท

ประเพณีการจัดงานอุปสมบทนิยมทำเป็น 2 วัน คือ วันสุกดิบ และวันอุปสมบท

วันสุกดิบ คือวันเตรียมตัวก่อนวันบวช 1 วัน กิจกรรมในวันสุกดิบ คือ

4.1 การไปรับนาคจากวัด เจ้านาคซึ่งไปหัดท่องคำขานนาคและชักซ้อมพิธีบวชอยู่ที่วัดระยะหนึ่ง ทางเจ้าภาพจะไปรับกลับมาบ้านในวันสุกดิบเพื่อให้บิดามารดาขริบผมเอาฤกษ์เอาชัยในการขริบผมนั้นเจ้านาคจะนำใบตองมาปูและนำน้ำมาล้างเท้าบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ พร้อมกราบขอพร ขอให้อสิกรรม ผู้เป็นบิดามารดาจะใช้กรโกธขริบผมนาค พร้อมอวยชัยให้พร

4.2 เมื่อบิดามารดาขริบผมเอาฤกษ์เอาชัยแล้ว เจ้านาคจึงกลับวัดไปให้พระพี่เลี้ยงโกนผมให้เรียบร้อย แล้วแต่งชุดนาค (ชุดขาวห่มขาว) ให้ ต่อจากนั้นเจ้านาคต้องไปทำพิธีลาพระประธานในโบสถ์ และลาพระสงฆ์ (พระผู้ใหญ่) ในวัด พร้อมทั้งไปไหว้บอกกล่าวแก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งตามธรรมเนียมนั้นคนไทยนิยมนำกระดูกของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วมาใส่โกศ ใส่เจดีย์ไว้ที่วัด

ภาพที่ 198 โกนผมนาค

4.3 จัดขบวนมารับเจ้านาคไปทำพิธีทำขวัญนาคที่บ้าน ก่อนถึงบ้านอาจจะมีการแก้มลิงเหนี่ยวรั้งตัวนาคไว้ไม่ยอมให้เข้าบ้าน ทำนองมีมารมาคอยขัดขวางการบวช เจ้าภาพก็จะเอาสุราอาหารมาขอไถ่ตัวเจ้านาคเข้าบ้าน

4.4 พิธีอาบนํ้านาค เมื่อเจ้านาคเข้าบ้านได้แล้ว จะมีการทำพิธีอาบนํ้านาค โดยให้เจ้านาคนั่งพนมมือบนเก้าอี้หรือสถานที่อันเหมาะสม นำนํ้าผสมนํ้าอบเครื่องหอมมาอาบให้เจ้านาค โดยเริ่มจากบิดา มารดา ญาติผู้ใหญ่ และมีตรสหาย เมื่ออาบนํ้าเสร็จแล้วจึงให้เจ้านาคไปแต่งตัวชุดขาว (นุ่งขาวห่มขาว) เพื่อเตรียมฟังพระสวดฉลองนาคต่อไป

4.5 การสวดมนต์ฉลองนาค ในเย็นวันสุกดิบ เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์จำนวน 9 รูป มาสวดพุทธมนต์ฉลองนาค บรรดาญาติมิตรจะมาร่วมฟังพระสวดมนต์แล้วร่วมทำบุญ

4.6 การเทศน์สอนนาค หลังจากพระสงฆ์สวดเจริญพุทธมนต์เสร็จแล้ว พระสงฆ์ผู้ใหญ่ที่ได้รับนิมนต์จากเจ้าภาพจะเทศน์สอนนาคเกี่ยวกับเรื่องคุณของบิดามารดา ตลอดจนกิจวัตรของพระภิกษุสงฆ์ที่ควรประพฤติปฏิบัติ เมื่อบวชแล้ว

4.7 การทำขวัญนาค ในบางพื้นที่อาจจัดให้มีทั้งการเทศน์สอนนาค และทำขวัญนาคควบคู่กันไป บางแห่งมีเทศน์สอนนาคเพียงอย่างเดียว

การทำขวัญนาค คือ การสอนให้เจ้านาครำลึกถึงคุณบิดา มารดา คุณประโยชน์ของการบวชเรียน ฯลฯ สิ่งของที่จะต้องใช้ในพิธีทำขวัญนาค ได้แก่

1. เครื่องบายศรี 1 สำหรับ
2. เครื่องกระยาบวช 1 สำหรับ
3. มะพร้าวอ่อน 1 ผล
4. ไข่ 1 ฟอง (เรียกว่าไข่ขวัญ)
5. กลัวย่น้ำว่า 1 หวี
6. ชั้นใส่ข้าวสาร สำหรับปักแว่นเทียน 1 ชั้น
7. เทียนชัย 1 เล่ม แว่นเวียนเทียน 3 แว่น
8. ซ้อนเงินหรือทอง 1 คัน
9. ใบพลู 7 ใบ สำหรับใส่คะแนนเวียนเทียน

(คณธรรมาศ, 2532, หน้า 38- 39 และธนาภิต, 2543, หน้า 66-69)

เมื่อถึงเวลาฤกษ์ เจ้าภาพก็จะนำเจ้านาคมานั่งกลางพิธีซึ่งแวดล้อมด้วยพ่อแม่พี่น้องญาติผู้ใหญ่และผู้ร่วมอนุโมทนา เตรียมเครื่องอัฐบริขารที่จะใช้ในการบวชมาตั้งไว้ตรงหน้าเจ้านาค ประทานในพิธีประพรมเครื่องอัฐบริขาร เครื่องสักการะ เครื่องบายศรี และตัวเจ้านาคด้วยนํ้ามนต์

จากนั้นหมอขวัญก็จะทำขวัญนาค ด้วยบทร้อยกรอง สาระสำคัญของบททำขวัญนาค แบ่งออกเป็น 3 ส่วน **ส่วนที่ 1** เป็นการเชิญเทพยดาให้มาช่วยคำจูนประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการอุปสมบทให้ดำรงอยู่สืบไป และให้รับอันสง ในการจัดพิธีอุปสมบทครั้งนี้ **ส่วนที่ 2** เป็นบทสั่งสอนเจ้านาค ให้เข้าใจความหมายของคำว่า “นาค” ว่าหมายถึงการไม่ทำบาป และสั่งสอนว่าถ้าปรารถนาจะเป็นพุทธทายาทต้องกอร์ปด้วย ปัญญา ศรัทธา และสมาธิ การบวชเป็นอันสงส์อันยิ่งใหญ่ เมื่อมีโอกาสได้บวชแล้ว ขอให้ตั้งใจรักษาสีขาบท เชื้อฟังอุปัชฌาย์ อุตสาหะเล่าเรียน พระไตรปิฎก ปฏิบัติตามพุทธฎีกา เพื่อสร้างอันสงส์ตอบแทนพระคุณบิดามารดา **ส่วนที่ 3** เป็นการอวยพรให้เจ้านาคเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ (หอพระสมุทวชิรญาณ, 2461, หน้า 34- 57) เมื่อกล่อมขวัญจบทุกบทแล้วจึงเบิกแว่นเทียน พิณพาทยมโหรีประโคมขึ้นพร้อมกัน

ภาพที่ 199 ทำขวัญนาค

การเวียนเทียน เริ่มต้นด้วย “ชยนุโต” จนถึง “เสลปิฐวิโปกขเร” จึงจุดเทียนที่แว่น โดยจุดต่อจากเทียนแล้วจึงเวียนเทียนรอบบายศรี 3 รอบ โดยเอามือซ้ายส่งเอามือขวารับ เมื่อรับมาสายเวียนตรงหน้า แล้วกล่าวว่า “ได้เอยได้ฤกษ์สิทธาเฒ่าให้เบิกซึ่งบายศรี” แล้วยื่นส่งให้เจ้าภาพโดยเวียนจากซ้ายไปขวาแล้วต่อเป็นบทที่ 2 ว่า “ญาติกามาพร้อมอึงมี จึงจุดอักคิแล้วเวียนไป” เมื่อเวียนได้รอบหนึ่งก็ใส่ใบพลูลงเป็นคะแนนไว้ 1 ใบ ทุกรอบ

เมื่อจวนจะครบรอบของการเวียนเทียน ให้เปลื้องเอาผ้าที่ห่มใบตองเครื่องบายศรีมาให้เจ้านาคถือไว้โดยวิธีเอามือซ้ายรองรับ เอามือขวาวางทับไว้ข้างบน เมื่อเวียนเทียนหมดรอบแล้ว ต้องรวมเวียนที่บายศรี 3 รอบ ใช้ใบพลูที่รองเทียนดับเทียนแล้วเป่าควันเข้าหาเจ้านาค 3 ครั้ง จึงเอาเทียนชัยเจิมหน้าผากเจ้านาคด้วย ต่อจากนั้นจึงหยิบมะพร้าวอ่อนมาเปิดฝาดอก เอาช้อนตักขวัญในช่องบายศรีทุกช่องใส่ลงในน้ำมะพร้าว แล้วบีบไขใส่ลงไปด้วย แล้วเอาช้อนตักมะพร้าวให้เจ้านาคกิน 3 ช้อน ตอนนี้นำบิดามารดาจับเอาผ้าจากเจ้านาคไปไว้ในห้องนอน สมมุติเอาว่าได้รับขวัญไป และเก็บไว้ในห้องนอน (3 วัน) เป็นอันเสร็จพิธี

วันอุปสมบท กิจกรรมในวันอุปสมบทสรุปได้ดังนี้คือ

1. **แห่หน้าไปวัด** ขบวนแห่หน้าไปวัดของแต่ละท้องถิ่นของไทยมีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้าง แต่หลักใหญ่แล้วเหมือนกัน คือ ให้เจ้านาคสวมเสื้อขาวนุ่งผ้าขาวจีบชายพก (แบบผ้าถุงนาง) คาดเข็มขัดไว้ข้างนอก ห่มด้วยเสื้อครุยสีขาวปักลวดลายทองคำลายเสื้อครุยปริญญาแบบไทย ส่วนศีรษะบางพื้นที่สวมลอมพอกบางรายไม่สวม ในมือถือดอกไม้ธูปเทียน ในอดีตนิยมให้เจ้านาคขี่ม้า บางพื้นที่ขี่ช้าง บางพื้นที่ขี่คอคน ในปัจจุบันมีบางรายให้นั่งรถยนต์เปิดประทุน

ขบวนแห่ประกอบด้วยบิดาอุ้มบาตร และถือตาลปัตร มารดาอุ้มพานผ้าไตรแว่นฟ้า ญาติพี่น้องช่วยกันถือเครื่องอัฐฐะบริวาร และสิ่งของอื่น ๆ เช่น เทียนแพสำหรับผู้ที่จะนำเจ้านาคเข้าไปฝากตัวกับพระอุปัชฌาย์ในโบสถ์ ดอกไม้ธูปเทียน เครื่องไทยธรรมสำหรับถวายพระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจา และพระอันดับ พานใส่เศษสตางค์ (เงินเหรียญ) สำหรับเจ้านาคใช้โปรยทานก่อนเข้าโบสถ์

ภาพที่ 200 แห่หน้าเข้าวัด

2. **น่านาคเข้าโบสถ์** ก่อนเคลื่อนขบวนออกจากบ้าน มีการให้อธิษฐาน 3 ลา เสียก่อน แล้วจึงเคลื่อนขบวนไปวัด เมื่อไปถึงวัดขบวนแห่จะน่านาคแห่เวียนรอบพระอุโบสถ 3 รอบ (เวียนขวา) เมื่อเวียนครบ 3 รอบแล้ว ให้เจ้านาคจุดธูปเทียนบูชาเสมาหน้าพระอุโบสถ เสมาเป็นเครื่องหมายแสดงอาณาเขตของพุทธาวาสการเวียนรอบพระอุโบสถ 3 รอบ เรียกว่าทำทักษิณวัฏเป็นการแสดงความเคารพต่อสถานที่ เพราะในพระอุโบสถมีพระพุทธรูปประทับนั่งเป็นประธานอยู่

เมื่อเจ้านาคบูชาเสมาเสร็จแล้ว จะโปรยทานแล้วจึงเข้าโบสถ์โดยมีพ่อแม่เป็นผู้จูงเข้าไป เรียกว่า “จูงนาคเข้าโบสถ์” (แม่อยู่ด้านขวา พ่ออยู่ด้านซ้าย) การจูงนาคเข้าโบสถ์ เป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่า ยกลูกของตนถวายแด่พระพุทธศาสนา ในช่วงเวลาที่จะเข้าโบสถ์นี้บางที่ญาติพี่น้องจะทำที่เป็นขัดขวางไม่ยอมให้เจ้านาคเข้าโบสถ์ (ทำนองเป็นมารมาผจญ)

เมื่อเข้าโบสถ์ไปได้แล้วก็ไปจุดธูปเทียนบูชาพระประธานแล้วมานั่งที่ที่จัดไว้ เพื่อรอพระอุปัชฌาย์เรียก

ต่อจากนั้นเจ้านาคก็เข้าไปกราบบิดามารดา รับเอาผ้าไตรจีวรอุ้มเข้าไปขอพรพรพชาต่อพระอุปัชฌาย์ รับโอวาทแล้วออกมาครองผ้า แล้วเข้าไปรับศีลจากพระคู่สวด (พระกรรมวาจาจารย์) เสร็จจากการรับศีลแล้วก็อุ้มบาตรเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์ ประเคนบาตร แล้วขอนิสัง พระคู่สวดเอาบาตรคล้องให้เจ้านาค แล้วบอกชื่อบาตร จีวร เป็นภาษาบาลี ต่อจากนั้นพระคู่สวดจะบอกให้เจ้านาคไปยืนอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง ซึ่งห่างจากคณะสงฆ์ประมาณ 12 ศอก ระหว่างที่เดินไปนั้น เจ้านาคจะต้องเดินพนมมือไป เมื่อถึงที่แล้วให้ยื่นหันหน้ามาทางพระสงฆ์

ภาพที่ 201 ขอพรพรพชาต่อพระอุปัชฌาย์

จากนั้นพระคู่สวด จะสวดสมมุติตนต่อหน้าสงฆ์แล้วจึงเดินออกมาชักถามเจ้านาค เมื่อจบการชักถามแล้ว พระคู่สวดจะกลับไปประชุมสงฆ์ และเรียกเจ้านาคเข้าไปขออุปสมบทต่อพระสงฆ์ หลังจากนั้นก็สวดบัญญัติจตุกถกรรม แล้วพระอุปัชฌาย์จะสอนพระภิกษุใหม่ เรียกว่า “บอกอนุศาสน์” (อนุศาสน์ 8 ประกอบด้วย นิสัย 4 และอภยนิยกิจ 4) และไตรสิกขา

นิสัย 4 ได้แก่

1. เทียบวิณยบทาต
2. นุ่งห่มผ้าบังสุกุล
3. อยู่โคนต้นไม้
4. ฉันทายตงด้วยน้ำมูตร

อภยนิยกิจ 4 คือ กิจที่มีอาการกระทำได้ หากละเมิดจะขาดจากการเป็นภิกษุ 4 ข้อ ได้แก่

1. เสพเมถุน
2. ลักขของผู้อื่น
3. ฆ่าสัตว์
4. ใช้อาวุธพิเศษที่ไม่มีในตน (เช่น อวดว่าได้ญาณ สำเร็จอรหัตต์ มีฤทธิ์เหาะได้ เป็นต้น)

“ไตรสิกขา” หรือสิกขาของภิกษุมี 3 อย่าง คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

ภาพที่ 202 ขออุปสมบทต่อหน้าคณะสงฆ์

เมื่อพระอุปัชฌาย์ได้บอกอนุศาสน์ 8 และสิกขา 3 แก่พระภิกษุใหม่จบลงแล้ว พระภิกษุใหม่จะออกมานั่งรับเครื่องไทยธรรม เสร็จแล้วกลับไปนั่งที่เดิม เจ้าภาพถวายเครื่องไทยธรรมแก่พระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาจารย์ และพระอันดับจนครบ จากนั้นพระอุปัชฌาย์จะเริ่มอนุโมทนาเมื่อท่านว่าถึง “ยะถาฯ” พระภิกษุใหม่กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่บิดามารดา ญาติมิตรสหาย ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งปวง พอพระสวดถึง “สพฺพทีติโยฯ” ก็นั่งประณมมือรับพรต่อไปจนจบ แล้วกราบพระเป็นอันเสร็จพิธี

การลาสิกขา (การสึก)

หลังจากบวชครบพรรษาแล้ว หากภิกษุต้องการจะสึกหรือลาสิกขา ซึ่งถือว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต ดังนั้นจึงต้องให้พระอุปัชฌาย์ดูฤกษ์ยามที่ดีมีมงคลแก่ตน

ก่อนวันลาสิกขา ต้องจัดหาดอกไม้ธูปเทียน มาก พลุ เตรียมไว้เพื่อใช้ลาอุปัชฌาย์ ไหว้เสมา ขอขมาพระประธาน ขอขมาพระสงฆ์

เมื่อถึงกำหนดฤกษ์วันลาสิกขา ควรจัดแจงเรื่องสถานที่ตั้งฆานานิมนต์พระ และดอกไม้ธูปเทียนที่เตรียมไว้มาให้พร้อม เสร็จแล้วนิมนต์พระสงฆ์มานั่งประชุมกัน ภิกษุผู้จะลาสิกขาแสดงอาบัติให้ตัวเองบริสุทธิเสียก่อนแล้วจึงเข้าไปหาพระเถระ หันหน้าตรงต่อพระประธาน แล้วกราบโดยเบญจางคประดิษฐ์ 3 ครั้ง นั่งประณมมือว่านะโมฯ 3 จบ แล้วว่าอดีตปัจจุเวกขณะทั้ง 4 บทว่าจบแล้วกราบลงอีก 3 หน และเมื่อได้ฤกษ์ให้ตั้งจิตอธิษฐานกล่าวคำปฏิญาณที่จะลาสิกขาทั้งคำบาลี และคำแปลครวละรูปว่า “สิกขปฺปจฺจุทฺทามิ ข้าพเจ้าขอลาสิกขา คิหิติ มํ ธาเรถ ขอท่านทั้งหลายจงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นคฤหัสถ์” ดังนี้ 3 ครั้ง ต่อจากนั้นพระเถระจะกล่าวถามถึงเจตนาตามคำปฏิญาณ เมื่อตอบตรงกันแล้วท่านจะจับผ้าสังฆาฏิออกจากบา ในขณะเมื่อได้ฤกษ์พระสงฆ์เริ่มสวด “ชยฺนโตฯ” 1 จบ หรือ 3 จบ แล้วสวด “ภาวตุ สพฺพมฺงคฺลํฯ” ต่อท้าย เมื่อจบแล้วผู้ลาสิกขากราบลง 3 หน ออกไปเปลี่ยนผ้าเหลืองออกนุ่งผ้าขาวโจงกระเบนแทน และห่มผ้าขาวอีกผืนหนึ่งเจดียงบ่า แล้วกลับเข้าไปหาพระเถระ กราบลงอีก 3 ครั้ง ยกบาตรน้ำมนต์ออกไปตั้งยังที่ซึ่งเตรียมไว้ ตอนนี้อยู่ลาสิกขาต้องนั่งหันหน้าไปทางมงคลทิศ (ทิศศรีในวันนั้น) พระเถระหลังน้ำมนต์ให้ เสร็จแล้วจึงผลัดผ้าเข้าไปกราบพระเถระอีกครั้งหนึ่ง พร้อมกันนั้นก็เปล่งวาจาขอพระไตรสรณคมและศีล เพื่อแสดงตนเป็น อุบาสก เมื่อรับศีลแล้วกราบลงอีก 3 หน จากนั้นพระเถระจะอนุโมทนา อุบาสกใหม่กรวดน้ำ เมื่อพระสวดถึงบท “สพฺพทีติโย” ให้นั่งประณมมือรับพรจนจบ แล้วคุกเข่ากราบลงอีก 3 ครั้ง เป็นอันเสร็จพิธีลาสิกขา (คณะราชครู, 2532, หน้า 61- 64)

พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีมงคลอุปสมบท

ตอนทำขวัญนาค

1. กล้วยตานี (ใบตอง ใช้ทำบายศรีและแว่นเทียน)
2. ข้าวเหนียว (ใช้ประกอบเครื่องกระยาบวช)
3. มะพร้าวอ่อน
4. กล้วยน้ำว้า
5. ข้าว (ข้าวสาร ใช้เป็นที่ปักแว่นเทียน)
6. ใบพลู (สำหรับใส่คะแนนเวียนเทียน)
7. ดอกดาวเรือง ดอกบานไม่รู้โรย ดอกกรัก ฯลฯ ใช้ประดับบายศรี

ตอนนำนาคเข้าโบสถ์

1. ดอกบัว (ดอกไม้ รูป เทียน) ใช้สักการะเสมาโบสถ์ พระประธานในโบสถ์

พระอุปัชฌาย์

ตอนลาสิกขา

1. หมาก
2. พลู

วิถีชีวิตของชายไทยหลังจากลาสิกขาแล้วก็เข้าสู่วัยครองเรือน ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 3 (การปลูกเรือน การแต่งงาน) งานวิจัยนี้จะเจาะลงไปถึงประเพณีสุดท้ายของชีวิตในช่วงปัจฉิมวัย คือ ประเพณีการตาย

ประเพณีการตาย

ในบรรดาประเพณีชีวิต นับแต่เกิด เจริญเติบโตผ่านวัยเด็กเข้าสู่วัยรุ่น วัยศึกษาเล่าเรียน จนเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ วัยครองเรือน ตามลำดับมาจนถึงวัยชราจวบจน สิ้นอายุขัย พิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย หรือที่เรียกว่า พิธีศพ นับเป็นประเพณีที่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิด และชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนมากที่สุดพิธีหนึ่ง เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสูญเสียทั้งในฐานะของการเป็นสมาชิกครอบครัว ชุมชน และสังคมในวงกว้าง ทุกสังคมมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายที่ล้วนสะท้อนถึงความคิดของกลุ่มคนที่มีต่อความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ที่มนุษย์แสดงออกให้เห็นได้ จากความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อม ต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ และต่อมนุษย์ด้วยกันเอง

พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในสังคมไทย มีความแตกต่างหลากหลายตามความแตกต่างของสภาพแวดล้อม ลักษณะทางชาติพันธุ์ และอิทธิพลของความเชื่อในแต่ละท้องถิ่น ที่ผู้คนได้

พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงสถานะของสมาชิกที่เคยมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ไปสู่สถานะของความตายในอีกโลกหนึ่ง จะเห็นได้ว่า ท่ามกลางความแตกต่างของพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายของผู้คนในประเทศไทย นอกจากจะรับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่เป็นศาสนาหลักแล้ว ยังมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายของกลุ่มชาวจีน ชาวมุสลิม ชาวคริสต์ ชาวมอญ ฯลฯ ซึ่งมีพิธีกรรมแตกต่างกันไปตามอิทธิพลความเชื่อ แต่จุดมุ่งหมายมักคล้ายคลึงกันคือ การพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงของผู้ที่เคยมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ไปสู่สถานะของคนตาย

ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย มีเรื่องของพิธีกรรมที่แสดงออกในรูปแบบ และสัญลักษณ์ตามอิทธิพลความเชื่อของกลุ่มคนต่าง ๆ ฉะนั้นการศึกษาเรื่องรูปแบบ สัญลักษณ์ และความหมายของพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย จึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้เราเข้าใจถึงความหมาย และความสำคัญของพิธีกรรมดังกล่าวของกลุ่มความเชื่อต่าง ๆ ที่มีบทบาททั้งในทางสังคม และอิทธิพลต่อความคิดของผู้คน รูปแบบพิธีกรรมแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องมาจากอดีต และที่กำลังคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วตามอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และสังคมในปัจจุบัน

ความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกรูปทุกนามเกรงกลัว แต่ก็ไม่เคยมีผู้ใดหลีกเลี่ยง ความตายเป็นเรื่องลึกลับสำหรับคนเป็น คนโบราณเชื่อว่าในร่างกายของมนุษย์มีวิญญาณ หรืออาตมัน หรือเจตภูมิจึงอะไร ๆ อีกหลายชื่อ เป็นสิ่งที่ทำให้คนและสัตว์มีชีวิต เคลื่อนไหวได้ ถ้าคนหรือสัตว์นอนหลับหรือตายไป วิญญาณจะออกจากร่างไป เมื่อนอนหลับวิญญาณจะออกจากร่างไปชั่วคราว ส่วนคนที่ตาย (ความตาย) วิญญาณจะแยกจากร่างไปเป็นการถาวร วิญญาณ (เจตภูต) เป็นสิ่งที่ไม่ตาย แต่จะเปลี่ยนจากร่างคนไปเป็นอีกลักษณะหนึ่งเท่านั้น คนไทยเราเรียกสิ่งที่ไม่ตายว่า “ผี” ผู้ที่ตายไปแล้วจะต้องไปอยู่ในโลกอื่นต่างหากจากโลกของคน (โลกของผี) คนที่เพิ่งตายไป วิญญาณของคน ๆ นั้นจะยังวนเวียนอยู่ใกล้ ๆ บ้านเดิมของเขาก่อน (ยังไม่ไปโลกของผี) และรู้เห็นความเป็นไปในบ้านได้ตลอด

การทำศพของมนุษยชาติในอดีต ทำเพื่อป้องกันผีมิให้มาทำความเดือดร้อนแก่คนเป็น แต่เมื่อเวลาล่วงเลยไปนาน ๆ พิธีการบางอย่างถูกแปรเปลี่ยนไปจากเดิมตามความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี ทำให้ดูไม่ออกว่าทำเช่นนั้นทำไม มนุษยชาติในอดีต เชื่อว่าผีก็เหมือนคนที่ต้องกินต้องใช้สิ่งของเครื่องใช้ เพื่อความสุขสบายในโลกใหม่ของผี ฉะนั้นผู้อยู่ข้างหลัง (ทายาท) ของผู้ตายจึงจัดหาข้าวของเครื่องใช้อาหาร อาวุธ ฯลฯ ไปวางไว้ที่หลุมศพเพื่อให้ผู้ตายได้กินได้ใช้ บางกลุ่มชาติพันธุ์มีการฆ่าสัตว์พาหนะที่ผู้ตายเคยใช้เมื่อตอนมีชีวิตอยู่ไปให้ด้วย บางชาติพันธุ์กำหนดให้ภรรยาและบริวารตายตามไปรับใช้ในโลกของผีด้วย บางกลุ่มชนบริวารเต็มใจที่จะฆ่าตัวตายไปด้วย เช่นพวกซามูไร เป็นต้น

เมื่อโลกเจริญขึ้น มนุษย์มีศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจจึงได้มีการนำเอาคติทางศาสนาเข้าไปประกอบกับพิธีทำศพโดยอนุโลมให้เข้ากับประเพณีของเดิมที่เคยปฏิบัติกันมา เพื่อประโยชน์สุขของผู้เสียชีวิต รวมทั้งผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วย เป็นความชาญฉลาดที่สามารถรักษาประเพณีไว้ได้ โดยปรับเปลี่ยนบางอย่างให้เหมาะสมกับพัฒนาการทางสังคม และเป็นการปลุกศรัทธา ให้รู้หลักศาสนาทางอ้อม (เสฐียรโกเศศ, 2531, หน้า 67-74)

กล่าวโดยสรุป ประเพณีการทำศพเกิดขึ้นจากเหตุผลสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เพื่อเซ่นไหว้อุทิศให้แก่ผู้ตาย ด้วยเข้าใจว่าผู้ตายมีลักษณะความเป็นอยู่เช่นเดียวกับคนเป็น ต่างกันตรงที่อยู่กันคนละภพเท่านั้น
2. เพื่อปัดรังควาน ป้องกันผีร้ายมารบกวน
3. เพื่อแสดงความเคารพรักและอาลัยที่มีต่อผู้ตาย ด้วยการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อให้ผู้ตายมีความสุขสบายในโลกหน้าให้มากที่สุด เป็นการแสดงความกตัญญูตเวทิตา กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการตายมีหลายขั้นตอน มีรายละเอียดแตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง ขึ้นอยู่กับท้องถิ่น ชาติพันธุ์ และศาสนา (ความเชื่อ) โดยทั่ว ๆ ไปมีดังนี้คือ

1. การทำบุญต่ออายุ
2. การบอกหนทาง
3. การอาบน้ำและแต่งตัวศพ
4. การมัดศพ
5. โลง การเบิกโลง และเครื่องประกอบโลง
6. การตั้งศพสวดพระอภิธรรม
7. การนำศพออกจากบ้านไปวัด
8. พิธีเผาศพ
9. การเดินสามหาบ แปรรูป เก็บอัฐิ
10. การทำบุญร้อยวัน

1. การทำบุญต่ออายุ

ในสมัยโบราณ เมื่อผู้ป่วยป่วยหนัก โอกาสที่จะรอดมีน้อย ญาติพี่น้อง บุตรหลาน จะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพุทธมนต์ บทโพชฌงค์ และชกบังสุกุล (การทำบุญต่ออายุนี้บางที่บุตรหลานก็จัดให้พ่อแม่ปู่ย่าตายายที่สูงอายุก่อนที่จะเจ็บป่วยถึงขั้นล้มหมอนนอนเสื่อ ด้วยการนิมนต์พระมาสวดพระปริตร ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ทุก ๆ ปี หรือทุก 5 ปี แล้วแต่ความสะดวก และเห็นสมควร)

การสวดโพชฌงค์ คือ การสวดองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้เป็นหลักธรรมขั้นสูง ซึ่ง พระอริยเจ้าเมื่อระลึกถึงสามารถคลายความทุกข์เวทนาในเวลาอาพาธได้ ความประสงค์ในการ สวดโพชฌงค์แต่เดิมผู้ฟังคงจะเข้าใจความหมาย แต่ต่อมาภายหลังฟังไม่ออก เพราะสวดเป็น ภาษาบาลี แต่ก็ยังปฏิบัติกันอยู่เป็นประเพณีในบางพื้นที่ ส่วนทางภาคอีสานมีการทำพิธีสวดขวัญ (เสฐียรโกเศศ, 2501, หน้า 384-387)

การชักบังสุกุล คือการเอาผ้ามาคลุมร่างกายคนป่วยไว้ทั้งตัวให้พระสงฆ์จับชายผ้ากล่าว คาถาว่า

อะจิรัง วัตะยัง กาโย

ปะฐะวิง อะธิเสสสะติ

อุทโท อะเปตะวิญญาณ

นิรัตถังวะ กะ ลิงคะรังฯ

แปลว่า กายนี้ไม่นานก็จะเป็นของเปล่า ๆ ปราศจากวิญญาณ ทับถมแผ่นดิน ดังท่อนไม้ อันหาประโยชน์มิได้

พิธีชักผ้าบังสุกุลเป็นพิธีที่ช่วยให้กำลังใจแก่ผู้ป่วย ทั้งจากเสียงสวดของพระสงฆ์ และ การที่บุตรหลานมาอยู่พร้อมหน้าแสดงความรักใคร่ห่วงใย ผู้ป่วยจึงมีกำลังใจขึ้นมาก เพราะเหตุนี้ ประเพณีสวดโพชฌงค์ และชักผ้าบังสุกุลจึงยังมิได้สูญหายไป บ้างพื้นที่ทำบุญต่ออายุผู้ป่วย ด้วยการปล่อยนก ปล่อยปลา ปล่อยเต่า ฯลฯ

2. การบอกหนทางผู้ป่วยหนัก

เมื่อคนป่วยป่วยหนักใกล้จะสิ้นลมหายใจ ญาติพี่น้องจะจัดเตรียมดอกไม้ธูปเทียนบรรจุ ในกรวยใบตองมาให้ผู้ป่วยพนมมือถือกรวยดอกไม้ธูปเทียนไว้ แล้วบอกให้ผู้ป่วยนึกถึงพระอรหันต์ หรือให้ภาวนา อรหัง สัมมา ฯลฯ เพื่อข่มความทุกข์เวทนาและละความห่วงใยในเบญจขันธ์ จะได้ ดำเนินไปทางสุคติ

เมื่อผู้ป่วยหนักหมดลมหายใจลงแล้ว เชื่อกันว่าจิตยังลงสู่ภวังค์ ต้องทำความสงบเสียบ ให้มากที่สุด เพื่อดวงจิตจะได้แน่วแน่ แล้วจุดเทียนชี้ฝั่งหนักหนึ่งบาทจุดตามไว้จนหมดเล่มจึงจะถือว่า เป็นมรณกรรม

3. การอาบน้ำแต่งตัวศพ

การอาบน้ำศพธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันก่อนที่จะนำศพใส่โลง วัตถุประสงค์ในการ อาบน้ำศพคือการทำให้ร่างกายของผู้ตายสะอาดบริสุทธิ์ ตามคติความเชื่อของพราหมณ์ เชื่อว่า น้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งน้ำจากแม่น้ำคงคาสามารถล้างบาปได้ จึงนิยมไปตักมาอาบ (ล้างบาป) ให้แก่ผู้ป่วยหนักหรือผู้ตายให้สะอาดหมดจด เมื่อไปเกิดในชาติต่อไปจะได้หมดจดงดงามทั้งกาย และใจ ชาวพุทธชาวไทยในอดีตก็นิยมอาบน้ำชำระศพให้สะอาด ลง **ขมิ้นชัน** สดตำขี้ผึ้งล้างกายให้ ศพแล้วพอกด้วย **ส้มมะกรูด มะนาว** เมื่อสะอาดแล้วจึงอาบน้ำหอม (น้ำปรุง) ทากระแจะ

เครื่องปรุงอื่น ๆ หวีผม เมื่อหวีเสร็จแล้วให้หักออกเป็น 2 ท่อนทิ้งไป ผู้ที่มาอาบน้ำศพตั้งใจมาแสดงความกตัญญู และขอขมาโทษ ส่วนบุตรหลานที่รักใคร่บูชาผู้ตายบางรายจะเอาผ้าเช็ดหน้าใหม่ ๆ หรือผ้าขาวสีเหลี่ยมขนาดพอสมควรมาพิมพ์รูปหน้า และรอยเท้าของผู้ตาย (ตอนลงขมิ้น) ไว้ทำเป็นผ้าประเจียดต่อไป

การอาบน้ำศพในปัจจุบัน เรียกกันว่า “พิธีรดน้ำศพ” โดยใช้น้ำพุทธรนต์ (หรือน้ำมนต์) ผสมกับน้ำฝนหรือน้ำสะอาดบางรายใช้น้ำอบไทยผสมด้วย เพื่อให้เกิดความหอม เมื่อถึงเวลารดน้ำศพ บุตรหลานของผู้ตายก็จะตักน้ำมนต์จากขันใหญ่ส่งให้ผู้ที่มารดน้ำศพ เพื่อให้ใช้เทน้ำลงที่มือของผู้ตาย ซึ่งนอนยื่นแขนข้างหนึ่งออกมาจากตั่งที่นอน ได้มือมีภาชนะ (ขันใหญ่) รองรับน้ำไว้ ระหว่างที่รดน้ำลงที่มือของผู้ตายให้กล่าวคำไว้อาลัยขอให้วิญญาณของผู้ตายไปสู่สุคติ ไม่ต้องห่วงกังวลใด ๆ

ปรีศนาธรรมในการทำพิธีรดน้ำศพ เมื่อคนตายไปแล้ว แม้จะนำน้ำหอมน้ำมนต์ใด ๆ มาราดรดก็มิอาจฟื้นคืนชีพขึ้นมาได้ ผู้มีชีวิตอยู่จึงไม่ควรประมาท เร่งชวนชวาย สร้างคุณงามความดี สร้างบุญกุศลไว้ เมื่อยังมีโอกาสที่จะทำได้ เพราะเมื่อตายแล้วจะไม่มีโอกาสได้ทำ

การแต่งตัวศพ เมื่ออาบน้ำหวีผมให้ผู้ตายเสร็จแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการสวมเสื้อผ้าให้ผู้ตาย ซึ่งในอดีตนิยมแต่งเป็น 2 ชั้น ชั้นในแต่งกลับหน้ากลับหลัง ชั้นนอกจึงสวมแบบคนปกติ ปรีศนาธรรมของการแต่งตัวศพคือ คนเราเกิดมาด้วยทิว และตายด้วยทิว อวิชาปิดหน้าปิดหลัง การนุ่งห่มชั้นแรกอยู่ข้างใน หมายถึงการตาย การนุ่งห่มชั้นนอกหมายถึงการเกิด คนเราเกิดแล้วก็ดับวนเวียนอยู่ในวัฏสังสาร (สังสารวัฏ)

ปัจจุบันการแต่งตัวศพแบบที่กล่าวข้างต้นไม่มีแล้ว มีแต่แต่งแบบคนเป็นธรรมดา (ชั้นนอก) (ธนาภิต, 2543, หน้า 207-208)

การนำเงินใส่ปากศพ ต่ำหากใส่ปากศพ และการปิดหน้าศพด้วยขี้ผึ้ง ก็มีได้ปฏิบัติกันแล้ว

4. การมัดศพ (ตราสัง)

เมื่อจัดการแต่งตัวศพเรียบร้อยแล้ว ถ้าเป็นศพผู้ดีเขาจะทำถุงสีขาวสวมศีรษะ สวมมือ ทั้ง 2 ข้าง แล้วให้ถือกรวยดอกไม้อูปเทียน และสวมรองเท้า แล้วใช้ด้ายดิบ (สายสิญจน์) ขนาดเท่านิ้วก้อยทำเป็นบ่วงสวมคอเป็นบ่วงแรก บ่วงที่ 2 รักรอบนิ้วหัวแม่มือและข้อมือทั้ง 2 ข้าง บ่วงที่ 3 รักรอบหัวแม่มือเท้าและข้อเท้าทั้งสองข้าง เรียกว่า ตราสัง

การทำบ่วงสวมคอ ผูกมือ และเท้าเป็น 3 บ่วงมีความหมายตามคาถาว่า “ปุตฺโตคิเณ ธนฺปาเท ภริยาหตุเถ” ดังปรากฏในโคลงโลกนิติว่า

มีบุตรห้วงหนึ่งเกี้ยว	พันคอ
ทรัพย์ผูกบาทาคล	หน่วงไว้
ภริยาเยี่ยงอย่างปอ	รึงรัดมือนา
สามห้วงใครพันได้	จึงพันสงสาร

(เสฐียรโกเศศ, 2501, หน้า 441-445)

เมื่อเสร็จแล้วห่อด้วยผ้าขาวยาว 2 ทบ ซายผ้าทั้งสองอยู่ทางศีรษะ ขมวดเป็นก้นหอย แล้วมัดด้วยด้ายดิบขนาดนิ้วหัวแม่มือ มัดเป็นปลี 5 ปลี 5 ปลี เป็นปริศนาธรรม หมายถึง นิเวศ 5 คือ กามฉันทะ ความพยาบาท ความง่วงเหงาหาวนอน ความฟุ้งซ่าน ราคะฉันทะ และความสังเวย นิเวศทั้ง 5 เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุความดี

5. โลง การเบิกโลง และเครื่องประกอบโลง

โลง ในสมัยโบราณไม่มีเลื่อยใช้ จึงใช้วิธีขุดไม้ทั้งท่อนเพื่อใช้บรรจุศพ สมัยต่อมาเมื่อมีเลื่อยใช้แล้วจึงใช้ไม้กระดานต่อเป็นโรงแทนการขุด ไม้ที่ใช้ต่อโลงในอดีตนิยมใช้ไม้ **อุโลก** หรือ **ไม้จ๊ว** (เพราะเป็นไม้ที่เบาราคาถูก) สำหรับการตายปกติ ถ้าตายไม่ปกติ เขาจะไม่มัดตราสังจะนิยมใช้โลง **ไม้สัก** เพราะแข็งแรงกว่า (ผีตายโหงใส่โลงไม้สัก ฯลฯ) เมื่อเอาฝังดินก็ไม่ผุง่าย แต่ในปัจจุบันไม่ว่าจะตายแบบใดก็นิยมใช้โลง **ไม้สัก** เป็นพื้น

การเบิกโลง คือ เมื่อได้โลงมาแล้วจะเอา **ไม้แผ่น** มาเกี่ยว (จัก) เป็นซี่ขนาดเท่านิ้วก้อย ยาวประมาณ 1 เกวียน ฝ่าปลายด้านหนึ่งไว้สำหรับคาบกับปากโลง และฝ่าปลายอีกด้านหนึ่งไว้คาบสายสิญจน์ 8 อัน เรียกว่า ไม้ปากกา ทำกระทงกุ่มพลาปลาย่า 8 กระทง เทียนเล่มเล็ก 9 เล่ม (สำหรับทำน้ำมันต์ 1 เล่ม ติดปากโลง 8 เล่ม ด้ายสายสิญจน์ 1 กลุ่ม ชันน้ำมันต์ 1 ชัน เงิน 6 สลึง สับหรือจะเอาไม้ปากกามาติดกับปากโลงทางด้านยาว ด้านละ 4 อัน วงสายสิญจน์อย่างหย่อน ๆ บนปลายบนปากคาบจนรอบ วางกระทงกุ่มพลาปลาย่าตามปากโลง เคียงข้างไม้ปากกา จุดเทียนไว้กระทงละ 1 เล่มจนครบ 8 กระทง สับหรือตั้งพิธีทำน้ำมันต์ธรรณีสาร เติ้นคาถา

สิโรเม พุทธเทวญ จ	นลาภ พรหม เทวดา
ทหย์ นรายกญเจว	เทวดา พรหม สุราฯ
ปาเท วิสสณุกญเจว	สพพุทกมา ปสิทธิ เม

เป็นการเชิญ พระพุทธรูป พระธรรม พระนารายณ์ พระพรหมศวร พระวิศวกรรม มาเข้าสิงกายให้ทำพิธีกรรมต่าง ๆ สำเร็จ ส่วนบท

สิทธิกิจจํ สิทธิกมมํ	สิทธิการีย ตถาคโต
สิทธิลาโม นิรณตรํ	สิทธิเตโช ชโย นจจํ
สิทธิกมมํ ปสิทธิ เม	สัมพัสิทธิ ภวนตุ เม

บทนี้เป็นบทให้พรแก่เจ้าเรือน (เจ้าภาพ)

เดินคาถาจบแล้วสัปเหร่อจะนํานํามนต์มาลูบหน้าเสยผม 3 ครั้ง พรหมโลง 3 ครั้ง หยิบเทียนที่ติดปากโลงมาจุดด้วยสายสิญจน์ที่วงรอบโลง จุดเทียนเป็นคู่ ๆ จากด้านปลายเท้าให้ไหม้ขาดทุกช่อง เว้นช่องด้านสกัดที่ใช้เป็นหัวโลง ใช้มีดหมอกดด้วยสายสิญจน์ที่กลางหัวโลง ว่าคาถาพุทฺธํ ปจฺจุ ขามิ ธมฺมํ ปจฺจุ ขามิ สงฺขํ ปจฺจุ ขามิ 3 จบ จากนั้นสัปเหร่อจะถามว่าโลงของใคร บุตรหลานก็จะตอบว่าโลงของ (ชื่อผู้ตาย) 3 ครั้ง แล้วสัปเหร่อจึงเอามีดหมอกดปากโลง 3 ครั้ง โดยสับตรงกลางก่อน แล้วจึงสับซ้ายขวา จากนั้นจึงปลดไม้ปากกา เทียน และด้วยสายสิญจน์ที่เหลืออยู่ลงในโลง ส่วนกระทงกุ่มพลาปลายาเอาทิ้งไปที่อื่น

เครื่องประกอบโลง เมื่อทำพิธีเบิกโลงเสร็จแล้ว จะต้องจัดเครื่องประกอบซึ่งประกอบด้วย ฟากหรือฝือก ใบตอง และบันไดหลังโลง

ฟากหรือฝือก ทำด้วยไม้ไผ่ขนาดกว้างราว 5 ซม. ยาวพอที่จะลงในโลงได้ 7 อัน เกลาข้อและลบเหลี่ยมพอเรียบ ๆ ถักด้วยหวายให้เรียงติดกันเป็นผืน เอาด้านผิวขึ้น มัดติดกับกระบอกไม้ไผ่ซึ่งทำเป็นหมอนรอง ยาวเท่าขนาดความกว้างของโลง มี 3 ระยะ เพื่อไม่ให้ฟากหรือฝือกลงไปติดกับพื้นโลง และจะได้มีพื้นที่พอบรรจุเครื่องขับน้ำเหลือง ด้านใต้ฟากนอกจากนั้นฟากยังช่วยให้ยกศพจากโลงได้ง่าย เวลาเผาไฟก็จะลดขึ้นตามซี่ฝือกได้สะดวก

ใบตอง นิยมใช้ใบตองตานี 3 ยอด เมื่อวางฝือกหรือฟากลงในโลงแล้ว เอาใบตองตานีตัดอย่างไม่วัหนู 3 ยอด ฟูไว้บนฝือก แล้วปูเสื่อหรือที่นอนบนใบตอง พร้อมหมอนหนุน แล้วจึงยกศพลงวางนอนตะแคง แล้วบรรจุเครื่องขับน้ำเหลือง และเครื่องดับกลิ่นเหม็นตามสมควร (กระดาดขาง ใบชา หรือปูนขาว)

บันไดวางหลังโลง ใช้ไม้ไผ่จักผูกเป็นขั้นเหมือนบันไดขนาดส่วนยาวและกว้างเท่ากับปากโลง จำนวนขั้นบางตำรามี 3 ขั้น บางตำรามี 4 ขั้น (3 ขั้นหมายถึง 3 ภพ 4 ขั้นเรียกว่าบันไดผี) พาดไว้เพื่อให้ผู้ตายขึ้นไปไหว้พระจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

6. การตั้งศพสวดพระอภิธรรม

เมื่อบรรจุศพลงโลงเรียบร้อยแล้ว ต้องนำสายสิญจน์ที่มัดศพโยงออกมาไว้ข้างนอกโลงด้วย การตั้งศพให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก เวลาพระสวดท่านจะจับสายสิญจน์ไว้ในมือเป็นการสวดพระอภิธรรมให้คนตายฟัง

การตามไฟหน้าศพ สมัยก่อนใช้น้ำมันมะพร้าวใส่กะลา หรือใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดตามไฟหน้าศพ ถ้าปล่อยให้ศพอยู่มืด ๆ จะดูน่ากลัว ปัจจุบันมีไฟฟ้าแล้วสามารถเปิดให้สว่างไสวได้ ก็ยังมีการตามไฟหน้าศพตามประเพณีเดิมอยู่

การสวดพระอภิธรรมศพ การสวดพระอภิธรรมศพ นิยมนิมนต์พระสงฆ์มาสวด 4 รูป สวดพระอภิธรรม 4 จบ จะสวดกี่คืนแล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพ หากบุตรหลาน ญาติมิตรอยู่ไกลกว่าจะเดินทางมาร่วมงานได้ต้องใช้เวลา อาจจะต้องสวดศพหลายคืนเพื่อรอญาติมิตรมาพร้อมหน้า เมื่อพระมาถึงแล้ว เจ้าภาพต้องจุดธูปเทียนที่พระพุทธรูป พระธรรมหน้าศพ อาราธนาศีล อาราธนาธรรม พระจึงเริ่มสวด บุตรหลานของผู้ตายจะเคาะโกลเบา ๆ เพื่อเรียกให้ฟังพระสวด

7. การนำศพไปวัด

การเคลื่อนย้ายศพ ไม่ว่าจะเพื่อนำศพไปตั้งบำเพ็ญกุศลที่วัด หรือเคลื่อนศพจากบ้านไปเผา มีธรรมเนียมการปฏิบัติดังนี้ คือ

หากเป็นการสวดพระอภิธรรมที่บ้านในวันเคลื่อนศพไปวัด เจ้าภาพจะนิมนต์พระมาฉันเข้าที่บ้าน เสร็จพิธีแล้วจะนิมนต์พระ 4 รูป ทำหน้าที่จูงศพไปวัด หากมีบุตรหลานผู้ตายบวชเณรหน้าศพ ให้มาร่วมจูงศพด้วย โดยอยู่ลำดับต่อจากพระ ถ้าต้องการนำพระไปสวดพระอภิธรรมที่วัด ก็ให้นิมนต์พระมาจูงศพเช่นเดียวกัน

การเคลื่อนขบวนศพให้บุตรหลานผู้ตายถือกระถางธูป และรูปของผู้ตายนำหน้า (ต่อจากพระสงฆ์) ถือสายสิญจน์ที่ต่อจากการมัดตราสังศพ และโยงออกจากโลงให้พระจับจูง ส่วนญาติพี่น้องคนอื่น ๆ ช่วยกันยกโลงศพ หรือนำโลงศพมาตั้งบนรถเข็น ช่วยกันเข็นประคองกันไปเป็นขบวน เดินไว้อาลัยไปตลอดทางจนถึงวัด หากวัดอยู่ไกลก็สามารถเช่ารถของทางวัด หรือมูลนิธิได้

การนำศพออกจากบ้านตามคติโบราณจะไม่เคลื่อนศพออกทางประตูคนปกติ และไม่ให้ศพลอดใต้ชัอม เมื่อยกศพออกทางด้านฝาบ้านต้องทำบันได 3 ขั้นพาดไว้เป็นทางลง เป็นเคล็ดความเชื่อว่าจะทำให้วิญญาณไม่สามารถหาทางย้อนกลับมาบ้านได้ จะได้ไปเกิดใหม่ไม่วนเวียนอยู่บนโลกมนุษย์ เพราะเป็นห่วงบุตรหลาน และทรัพย์สินสมบัติ (เสฐียรโกเศศ, 2501, หน้า 543-550)

การทำประตูปา ประตูปาคือการนำกิ่งไม้มาปักไว้ที่ประตูที่จะนำศพออก ผูกปลายจรดกันเพื่อให้เป็นคานาเพื่อให้ผู้ตายคิดว่าถูกนำไปป่า เมื่อยกศพออกไปแล้วให้ถอนกิ่งไม้ทิ้งเสียเพื่อไม่ให้ผู้ตายกลับมาบ้านถูก ปรินิพพานที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ คนที่ตายไปแล้วยอมไม่สามารถย้อนกลับหรือฟื้นคืนมาได้ อีก เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ควรเร่งทำความดีก่อนที่จะหมดโอกาส

การตีหม้อน้ำ และหม้อไฟน้ำศพ เมื่อน้ำศพออกจากบ้านแล้ว จะมีการตีหม้อน้ำ 3 ใบ ด้วยไม้ซีก เมื่อตีหม้อดินเผาใส่น้ำแตกแล้วให้หักไม้ทิ้ง เป็นปริศนาธรรม หมายถึง การแตกสลายของสังขาร หรือธาตุต่าง ๆ (ธาตุดิน ธาตุน้ำ ฯลฯ) ที่ประกอบกันเป็นร่างกาย เมื่อแยกออกจากกันก็จะกลับไปเป็นธาตุนั้น ๆ ตามเดิม สำหรับหม้อไฟ หรือตะเกียงที่จุดไว้หน้าศพ เมื่อเวลาเผาศพก็ให้นำเข้าไปในกองฟืน

การชดข้าวสารในสมัยโบราณ เมื่อน้ำศพออกจากบ้านจะทำการชดข้าวสารขึ้นบนหลังคา พร้อมกล่าวคาถาว่า “คัจฉ อมฺหิ พุทธปัด” แปลว่า จงไปทางพื้นเกิด พระพุทธเจ้าปัดแล้วเป็นการปัดเป่าความอัปมงคลทั้งหลายให้พ้นไป (การชดข้าวสารนี้ในปัจจุบันไม่นิยมทำกันแล้ว)

การโปรยข้าวตอกข้าวสาร ในระหว่างการเคลื่อนศพไปวัด เป็นปริศนาธรรมเตือนใจว่า ข้าวตอก ข้าวสารไม่สามารถงอดขึ้นไปได้ฉันใด คนตายย่อมไม่อาจฟื้นขึ้นมาได้ฉันนั้น (คนไทยเชื้อสายจีนใช้เงินเหรียญโยนขทางในระหว่างเคลื่อนศพ)

8. พิธีเผาศพ

หากตั้งศพสวดอภิธรรมที่วัด ในตอนสายของวันกำหนดเผา จะมีการทำบุญเลี้ยงอาหารเพลพระที่ศาลาภิธรรม เสร็จแล้วถวายจุดบั้งจัญ ทอดผ้าบังสุกุล กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ตอนบ่ายมีการเทศนา 1 กัณฑ์ ส่วนใหญ่พระจะเทศน์เรื่องการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความไม่เที่ยงของสังขาร ต่อจากนั้นก็สวดมาติกา กล่าวชีวประวัติของผู้ตาย จากนั้นก็เคลื่อนศพจากศาลาภิธรรม เวียนซ้ายรอบเมรุ 3 รอบ เพื่อไว้อาลัยแก่ผู้ตาย และเป็นปริศนาธรรมเกี่ยวกับไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ในสามภพ

กรณีศพที่เคลื่อนมาจากบ้านเมื่อมาถึงเมรุก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน

ในสมัยโบราณเมื่อน้ำศพขึ้นตั้งบนเมรุ หรือเชิงตะกอนแล้วต้องทิ้งเบี้ย 33 เบี้ยให้ตากลิยายกลา ซึ่งเป็นเจ้าของป่าช้า เพื่อซื้อที่ให้ผู้ตายอยู่ และเป็นค่าจ้างเผา ปัจจุบันไม่มีใครมีใครทำกันแล้ว บางรายใช้วิธีโปรยทานแทน

การกล่าวถึงชีวประวัติของผู้ตาย เมื่อผู้มาร่วมพิธีเผา และไว้อาลัยแก่ผู้ตายพร้อมกันแล้ว ก่อนทำพิธีวางดอกไม้จันทน์อาจมีการกล่าวถึงชีวประวัติของผู้ตายอย่างย่อ ๆ วันเดือนปีเกิด ชื่อบิดา มารดา บุตรธิดา หน้าที่การงาน คุณความดีของผู้ตาย สุดท้ายเป็นการกล่าวขอบคุณผู้มาร่วมไว้อาลัย

การชักผ้าบังสุกุล เมื่อใกล้เวลาเผา เจ้าภาพจะเชิญแขกผู้มีเกียรติ หรือผู้ที่เคารพนับถือร่วมทอดผ้าบังสุกุล โดยเรียกชื่อทีละคน ผู้ที่ได้รับเชิญจะเดินไปหน้าเมรุ หยิบผ้าบังสุกุลไปวางไว้

บนพานหน้าโลงศพบนเมรุ เจ้าภาพหรือพิธีกรจะนิมนต์พระสงฆ์ขึ้นไปพิจารณาผ้าบังสุกุล หรือชักผ้าบังสุกุล ทำเช่นนี้จนกว่าจะครบจำนวนแขกคนสำคัญ คนสุดท้ายคือคนทอดผ้ามหาบังสุกุล

การวางดอกไม้จันทน์ เมื่อชักผ้ามหาบังสุกุลเสร็จแล้ว เจ้าภาพจะนำดอกไม้จันทน์มาแจกแก่ผู้มาร่วมงานนำไปวางไว้อาลัยที่ใต้โลง ครั้นได้เวลาเผา พระจะสวดพระอภิธรรม ผู้มาร่วมพิธีจะทยอยขึ้นบันไดเมรุ นำช่อดอกไม้จันทน์ไปวางใต้โลงศพแล้วเดินลงทางบันไดด้านข้าง เจ้าภาพจะบุตรหลานผู้ตายจะไปยืนคอยมอบของที่ระลึก และขอบคุณผู้ที่มาร่วมพิธีวางช่อดอกไม้จันทน์

การเผาศพในปัจจุบัน เมื่อแขกทยอยกลับไปบ้างแล้ว เหลือแต่ผู้ที่สนิทสนมกับผู้ตายหรือเจ้าภาพ สัปเหร่อก็จะเปิดโลงศพเพื่อให้ลูกหลานได้ดูหน้าเป็นครั้งสุดท้าย แล้วจึงต่อยมะพร้าว ให้แตก เอน้ำมะพร้าวซึ่งถือกันว่าเป็นน้ำสะอาดบริสุทธิ์ล้างหน้าศพ แล้วจึงนำเข้าเตาเผา

หากเป็นผู้มีฐานะดี จะจัดสร้างเมรุเผาศพขึ้นมาต่างหาก มีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม เวลาเผาก็ใช้วิธีจุดลูกหนู เป็นชนวนให้ไฟวิ่งไปตามเส้นเชือกสู่โลงศพ

สำหรับผู้ไปร่วมพิธีเผาศพ หรือไปฟังพระสวดอภิธรรมงานศพ เมื่อกลับถึงบ้านแล้วให้ล้างหน้าล้างตาก่อนเข้าบ้าน บางรายนำใบทับทิมใส่ในขันน้ำ แล้ววกน้ำในขันขึ้นล้างหน้า เพื่อความเป็นสิริมงคล

การบวชหน้าศพ หรือบวชหน้าไฟ ประเพณีการบวชบุตรหลานผู้ชายของผู้ตาย เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายด้วยเชื่อว่าเมื่อผู้ตายได้เห็นชายผ้าเหลืองของลูกหลานจะช่วยจุดดวงวิญญาณไปสู่สุรวงสวรรค์ได้ ดังนั้นบุตรหลานผู้ชายจึงบวชหน้าไฟให้เป็นการแสดงความกตัญญูและทดแทนบุญคุณ (ธนาภิต, 2543, หน้า 222-223)

9. เดินสามหาบ แปรรูป และเก็บอัฐิ

เมื่อเผาศพแล้ววันรุ่งขึ้นเวลาเช้า จัดเครื่องสามหาบไปยังที่เผาศพ ของสามหาบเป็นเครื่องถวายพระ มีหม้อข้าว เชิงกราน พริก หอม กระเทียม ฯลฯ อยู่ในสาแหรกข้างหนึ่ง สาแหรกอีกข้างหนึ่งมีของคาวหวาน จัดอย่างเดียวกันทั้งสามหาบ และจัดให้บุตร หลาน หรือญาติสามคนเป็นผู้หาบไปคนละหาบ เดินเวียนกองฟอนคนละสามรอบ เวลาเดินให้คู่กันด้วย 3 ครั้ง จึงนำสามหาบไปถวายพระ ปริศนาธรรมที่ได้จากพิธีนี้คือ สรรพสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพทั้งสาม

การแปรรูปอัฐิ ครั้งแรกทำรูปกองกระดูกให้เป็นรูปคนนอนหงาย หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก แล้วจึงนิมนต์พระมาบังสุกุล เสร็จแล้วลบรูปเดิมเสีย ทำรูปขึ้นใหม่ให้เป็นรูปคนหันศีรษะไปทางทิศตะวันออก สมมุติว่าเกิด บางรายเจ้าภาพเอาแก้วแหวนเงินทองไป रखบนกระดูก และ

ประพรมด้วยของหอมอีกทีหนึ่ง แล้วจึงนิมนต์พระมาชักบังสุกุล เมื่อเสร็จจากการบังสุกุลแล้วก็เก็บกระดูกไว้สักการบูชาบ้าง ไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์บ้าง ตามแต่ความประสงค์ เพื่ออนุสรณ์หรือวงศ์ญาติที่ระลึกถึงจะได้ไปสักการะ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลส่งไปตามโอกาส

10. การทำบุญ 100 วัน

หลังจากเก็บกระดูกแล้ว เมื่อครบวันตาย 7 วัน 50 วัน และ 100 วัน จะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย แต่มักนิยมรวมไปทำ 100 วันเลยทีเดียว ในวันนั้นญาติพี่น้อง บุตรหลานจะไปพร้อมกันที่วัด สิ่งของที่ต้องเตรียมไปคือ รูปภาพของผู้ตาย โศกใส่กระดูก นำมาตั้งบนพาน พันสายสิญจน์ที่โศกและรูป วางไว้ข้างพระที่เป็นประธานในการประกอบพิธี นิมนต์พระ 9 รูป สวดพระพุทธมนต์เสร็จแล้ว เจ้าภาพถวายจตุปัจจัย พระสวดอนุโมทนาให้พร เจ้าภาพกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย จากนั้นจึงถวายอาหารเพลพระ เสร็จแล้วจึงมีการสวดอนุโมทนา และกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลอีกครั้งหนึ่ง

พิธีทำศพนั้นถ้าผู้ทำเป็นคนมีกำลังทรัพย์มากก็ทำพิธีได้มากตามที่เชื่อว่าจะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ตายได้รับความสุข และเป็นเกียรติยศเชิดชูทั้งผู้ตาย และผู้จัดพิธีให้ (เจ้าภาพ) การทำศพจึงมีพิธีมากมาย

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการตาย

1. พรรณไม้ที่ใช้ในขั้นตอนการบอกหนทางแก่ผู้ตาย คือ ใบตอง และดอกบัว ทำเป็นกรวยดอกไม้รูปเทียนให้ผู้ป่วยหนัก พนมมือถือไว้

ภาพที่ 203 ใบตอง

2. พรรณไม้ที่ใช้ในขั้นตอนการอาบน้ำ แต่งตัวศพ ได้แก่ ขมิ้นชัน มะกรูด มะนาว
ปัจจุบันใช้การรดน้ำศพแทน

ภาพที่ 204 ขมิ้น

ภาพที่ 205 มะกรูด

ภาพที่ 206 มะนาว

3. พรรณไม้ที่ใช้ในการมัดตราสัง คือ กวดยดอกไม้รูปเทียน ดอกบัว ใบตอง
4. พรรณไม้ที่ใช้ทำโลง เบิกโลง และเครื่องประกอบโลง ได้แก่ ไม้อุโลกหรือไม้จืด ไม้สัก
ไม้ไผ่ ใบตอง ใบชา

ภาพที่ 207 ต้นจิ้ง

ภาพที่ 208 ไม้สัก

ภาพที่ 209 ใบชา

5. พรรณไม้ที่ใช้ในการทำประติมากรรม ตอไม้จากบ้านไปวัดมิได้มีการระบุชนิดของพรรณไม้

6. พรรณไม้ที่ใช้ในการปักเป่าสิ่งไม้ดีออกจากผู้ที่ไปร่วมพิธีสวดพระอภิธรรมศพ หรือเผาศพ คือ ทับทิม

ภาพที่ 210 ใบทับทิม

ภาพที่ 211 กรวยดอกบัว สำหรับบูชาพระจุฬามณี

บทที่ 5

บทสรุป

ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย คือ เชื่อว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ บรรพบุรุษไทยจึงพยายามปฏิบัติตนให้สอดคล้องสมดุลกับธรรมชาติ อยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างมีสำนึกในคุณค่าของกันและกัน ใช้สติปัญญาในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะต่าง ๆ ของธรรมชาติในพื้นที่ที่ตนอยู่อาศัย มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แตกต่างออกไป มีการปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงและนำมาสร้างประโยชน์หรือใช้แก้ปัญหาได้

ในอดีตการเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิต และรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูก ทั้งในด้านอาหารการกิน การต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การดูแลสุขภาพ การต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และที่อยู่อาศัยระหว่างมนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งการเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่าง ๆ บางครั้งล้มเหลวได้รับบาดเจ็บ หรือถึงกับเสียชีวิต แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหาร ได้สิ่งของ พืชอันตราย ฯลฯ ประสบการณ์จากการลองผิดลองถูก ทำให้มนุษย์ได้สะสมความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ไว้แล้วถ่ายทอดต่อให้แก่บุตรหลาน เผ่าพันธุ์ของตนเมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ สิ่งที่ประพฤติปฏิบัติหรือห้ามประพฤติปฏิบัติก็จะกลายเป็นจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้น ๆ ไป เมื่อเวลาผ่านไปอีกหลายช่วงอายุคน กลุ่มคนเหล่านั้นอาจจะลืมเหตุผลที่มาของความประพฤติปฏิบัติไปแล้ว รู้แต่เพียงว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัย หรือแก้ไขและป้องกันปัญหาได้ ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริงบ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนไป และสถานการณ์เปลี่ยนไป มนุษย์ต้องใช้ปัญญาแก้ปัญหาใหม่ ต้องเสี่ยงใหม่อีกจนกว่าจะเกิดการเรียนรู้ใหม่ว่าจะต้องคิดอย่างไรปฏิบัติอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ จึงจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป ถ้าล้มเหลวก็จดจำไว้เป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์จึงสั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตไว้มากขึ้น

พรรณไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต โดยมีปริมาณจำกัดไม่เท่ากันในแต่ละพื้นที่พรรณไม้นอกจากจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจต่อประชาชน โดยการใช้ไม้และผลิตผลจากพรรณไม้เพื่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐานแล้ว คุณประโยชน์อันสำคัญยิ่งก็คือ พรรณไม้มีคุณค่าต่อสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศเป็นที่ให้ความชุ่มชื้นร่มเย็นแก่โลก

มนุษย์กับธรรมชาติที่มีพรรณไม้เป็นตัวแทน มีความผูกพันใกล้ชิดกันทางจิตวิญญาณ บรรพชนไทยเคยนับถือต้นไม้ใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นไม้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น ต้นโพธิ์ เป็นต้น นอกจากนั้นยังเชื่อว่ามิ่งขวัญของมนุษย์อยู่ที่ต้นไม้ ต้นไม้เป็นที่สถิตของมิ่งขวัญแตกต่างกันไปตามปีเกิด (ปีนักษัตร) เช่น ไม่มิ่งขวัญของคนเกิดปีชวด คือ ต้นมะพร้าวและต้นกล้วย คนเกิดปีมะโรง มีต้นจ๊ว ต้นกัลปพฤกษ์ และต้นไผ่ (กอไผ่) เป็นไม่มิ่งขวัญ ส่วนต้นไม้มิ่งขวัญของคนเกิดปีมะเส็ง คือ ต้นโพงบาย ต้นกอไผ่ และต้นรัง คนเกิดปีวอก มีต้นขนุน เป็นไม่มิ่งขวัญ เป็นต้น (ส. พลายน้อย, 2554, หน้า 15-22)

ความเชื่อความศรัทธาเป็นพื้นฐานให้พุทธศาสนิกชนไทยแสดงออกถึงการยอมรับว่า ทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญ ทางจิตใจคติธรรมเกี่ยวกับต้นไม้ที่ปรากฏในคัมภีร์ศาสนา สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเอง และสังคมได้ ทั้งในส่วนของ การดำเนินชีวิต การบรรลุนิพพาน การส่งเสริมและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และพรรณไม้ “... บุญยอมเจริญทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อแก่ชนที่ปลูกสวนไม้ดอกไม้ผล ปลูกต้นไม้ให้ร่มเงา...” ตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล จึงไปสวรรค์อย่างแน่นอน (พระธรรมปิฎก ปรยุตโต, 2537, หน้า 27)

ในด้านสุนทรีย์ บรรพชนไทยได้แสดงออกถึงการอยู่ร่วมกับธรรมชาติที่มีพรรณไม้เป็นตัวแทนอย่างเห็นคุณค่า และชื่นชมในความงามรวมทั้งคุณสมบัติของพรรณไม้และใช้พรรณไม้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก ทั้งในวรรณกรรมและบทเพลงที่สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยให้ความสำคัญ และอยู่ร่วมกับธรรมชาติที่มีพรรณไม้เป็นตัวแทนได้อย่างรื่นรมย์ และเห็นคุณค่ามาช้านาน

คนไทยรู้จักใช้ประโยชน์จากพรรณไม้นานาชนิดในการดำรงชีวิต กล่าวคือ ใช้ธัญพืช (ข้าว ถั่ว งา) และพืชผักผลไม้รวมทั้งพืชสมุนไพรเป็นอาหาร และยารักษาโรค ใช้ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่(ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้ชิงชัน ไม้แดง ไม้ตะเคียน ฯลฯ) สร้างที่อยู่อาศัย ทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ ดำรงชีพ พาหนะ ฯลฯ ใช้พรรณไม้จำพวกเส้นใย ทำเครื่องนุ่งห่ม ใช้ไม้หอม ไม้ดอกหอม ทำน้ำหอม น้ำปรุง อบอาหาร อบเสื้อผ้า ใช้ไม้ไผ่ กะลามะพร้าว ไม้เนื้อแข็งบางประเภทสร้างเครื่องดนตรี (ซอด้วง ซออู้ ซอสามสาย ระนาดเอก ระนาดทุ้ม กรับ ขลุ่ย อังกะลุง จะเข้ ฯลฯ)

ปัจจุบันสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของสังคมเมือง หรือ “สังคมก้าวหน้า” ได้เปลี่ยนฐานความเชื่อเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติไปแล้วอย่างแทบจะสิ้นเชิง เพราะสังคมไทยนั้นไปคล้อยตามความเชื่อของสังคมอุตสาหกรรมตะวันตก ที่คิดว่ามนุษย์

สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ และสามารถนำทรัพยากรธรรมชาติในโลกนี้มาบริโภค เพื่อความสุข ความพึงพอใจของตน ดังนั้นระบบที่มีอยู่และวิธีการผลิตการบริโภคจึงเปลี่ยนไปจนกลายเป็นการ คุกคามทำร้ายธรรมชาติรอบตัว

ความเชื่อที่มนุษย์มีต่อพืชพรรณไม้

พืชพรรณไม้นานาชนิดที่มีอยู่ในโลกล้วนมีประโยชน์ต่อมวลมนุษย์และสัตว์ ความเชื่อเกี่ยวกับพืชพรรณไม้จึงเป็นสิ่งที่มีความคิดคำนึงของมนุษย์ทุกชาติ ศาสนา และทุกพื้นที่ ดังปรากฏในคำกล่าวของชาวฮินดูที่ว่า “ผู้ใดปลูกต้นไม้แม้เพียงต้นเดียวก็จะได้ขึ้นสวรรค์” ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การบูชาพระเจ้า ชาวฮินดูจะต้องมีดอกไม้มาบูชาด้วยทุกครั้ง ชาวพุทธพยายามเอาป่าและธรรมชาติแวดล้อมมาเป็นปัจจัยเสริมการพัฒนามนุษย์ใช้เป็นเครื่องมือให้น้ำใจจิตใจของมนุษย์ในการเข้าสู่วิเวกสู่การบำเพ็ญภาวนา เพื่อพัฒนาปัญญาให้รู้ ให้เข้าใจ ความจริงของธรรมชาติ จนเข้าถึงสัจธรรม เป็นต้น

1. เชื่อว่าต้นไม้เกิดจากพระเป็นเจ้า นิทานพื้นบ้านของอินเดียบางเรื่อง บอกว่า พืชพรรณไม้บางชนิดเกิดจากร่างกายของพระเป็นเจ้า เช่น หญ้าแฝก หญ้าแพรง ต้นไม้กวาด เป็นต้น พรรณไม้บางชนิดพระเป็นเจ้าเนรมิตรขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น มะม่วง กล้วย ข้าวสาลี ต้นกล้วยพฤษภ เป็นต้น จึงเกิดการนับถือต้นไม้ (ส. พลายน้อย, 2553, หน้า 12)

2. เชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มีเทพารักษ์ ชาวโรมันเชื่อว่าต้นโอ๊ค (Oak) เป็นต้นไม้ของเทพ จูปีเตอร์ ชาวพม่านับถือต้นมะขามใหญ่ว่าเป็นที่สถิตของแนต (เทพเจ้าแห่งฝน) คนไทยสมัยก่อน นับถือต้นไม้ใหญ่หลายชนิด เพราะเชื่อว่ามีเทพารักษ์สถิตอยู่โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นไม้ที่เกี่ยวกับ พุทธศาสนา เช่น ต้นโพธิ์ เป็นต้น

3. เชื่อว่ามิ่งขวัญของมนุษย์อยู่ที่ต้นไม้ คนไทยในอดีตเชื่อว่าขวัญหรือมิ่งขวัญของคนที่เกิดปีต่าง ๆ (ปีนักษัตร) จะมีต้นไม้เป็นที่สถิตของมิ่งขวัญแตกต่างกันไป เช่น คนเกิดปีชวด มิ่งขวัญจะอยู่ที่ต้นมะพร้าว และต้นกล้วย คนเกิดปีมะโรง มีต้นกล้วยพฤษภ ต้นกอไผ่ และต้นจ๊ว เป็นต้นไม้ มิ่งขวัญ เป็นต้น

ไม้มงคลของไทย

พืชพรรณไม้มงคลของคนไทยสมัยโบราณที่เชื่อถือถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน แท้จริงแล้วก็คือ พรรณไม้ที่มีประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม พืชพรรณไม้ชนิดใดที่บรรพบุรุษไทยนำมาใช้ในชีวิตประจำวันต่างถือเป็นมงคลด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งความเป็นมงคลส่วน

ใหญ่ หมายถึง การให้คุณประโยชน์ต่อครอบครัว สังคม ชชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ จำแนกตามปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีวิตได้ดังนี้

1. ไม้มงคลที่เป็นอาหารและยา นิยมปลูกไว้ในบริเวณบ้าน ได้แก่ กัลล้วย อ้อย มะม่วง มะยม มะตูม มะพร้าว มะขาม ขนุน ทับทิม ขจร มะลิ และกุหลาบ ฯลฯ
2. ไม้มงคลดอกหอม ที่บรรพชนไทยนิยมปลูกไว้ในบริเวณบ้าน เพื่อทำให้เกิดความผ่อนคลาย สร้างสุนทรีภาพทางจิตใจ ได้แก่ กัลล้วยไม้ กุหลาบ มะลิ บัว พุด กระดังงา จำปาจำปี มณฑา แก้ว สายหยุด รสสุคนธ์ ชมนาด ชงโค บุนนาค กรรณิการิ และสารภี ฯลฯ
3. พรรณไม้มงคลนาม หรือพรรณไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล ที่คนไทยนิยมปลูก ได้แก่ พุทธรักษา เฟื่องฟ้า ชวนชม เข็ม ดาวเรือง โมก กันเกรา กัลปพฤกษ์ ราชพฤกษ์ ฃญาสัตบรรณ สุพรรณิการิ ฯลฯ
4. ใบไม้มงคล ใบไม้มงคลที่คนไทยนิยมนำมาใช้ในพิธีต่าง ๆ มีหลายชนิด ทั้งชนิดที่เชื่อว่าใช้แล้วทำให้เกิดสิริมงคลและใช้ป้องกันเสนียดจัญไรต่าง ๆ ได้แก่ ใบเงิน ใบทอง ในนาก ใบทองหลวง ใบตอง ใบราชพฤกษ์ ใบบัว ใบรัก ใบมะยม ใบทับทิม และใบมะตูม ฯลฯ

ประเพณีการปลูกเรือน

การปลูกเรือนไทยมีความพิถีพิถันตั้งแต่เรื่องของการเลือกพื้นที่สำหรับปลูกเรือน และพรรณไม้ที่ใช้ในการปลูกสร้าง แต่ละขั้นตอนมีคติความเชื่อกำกับอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมละเอียดย่อนและชีวิตจิตใจของคนไทย ที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมา ท่านพระยาอนุมานราชธนได้อธิบายรายละเอียดของการเลือกวัสดุที่จะนำมาใช้ปลูกเรือน นับแต่เสาเรือน รอด ตง พริก เต้า จั่ว จันทัน พื้นเรือน เครื่องมุงหลังคา ฝาเรือน ประตู หน้าต่าง การชุดหลุมวางเสา ตลอดจนคติความเชื่อเกี่ยวกับการกำหนดทิศทางของเรือนไทยแบบต่าง ๆ ซึ่งล้วนสะท้อนให้เห็นความรอบคอบ วัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาในการสร้างที่อยู่อาศัย เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสะดวกสบาย มีความสุขท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม ด้วยความรื่นรมย์ ถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน ประเพณีเป็นแนวทางให้คนดำเนินชีวิตในหมู่พวกของตนได้อย่างราบรื่น ฉะนั้น ประเพณีจึงเป็นสิ่งที่ชีวิตโดยปริยาย และตกอยู่ในข่ายแห่งกฎธรรมชาติ กล่าวคือ ไม่อยู่คงที่ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลง ประเพณีก็มีชีวิตอยู่ไม่ได้ ถ้าเปลี่ยนมากเกินไป ก็จะทำให้สูญเสียบุคลิกลักษณะ (อัตลักษณ์) เดิมของตนไป

1. รูปลักษณะทั่วไปของเรือนไทย เรือนไทยโบราณนิยมปลูกเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านข้างทางหนึ่งมีระเบียงยกพื้น มีใต้ถุนสูง คนไทยสมัยก่อนประกอบอาชีพ

ทางการเกษตรจึงนิยมสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง เพื่อจะได้มีน้ำไว้ใช้ในการดำรงชีพได้สะดวก ฤดูฝนฝนตกหนักน้ำนองพื้นดิน ฤดูน้ำน้ำหลากล้นตลิ่ง พื้นที่ปลูกบ้านจึงต้องยกพื้นเรือนให้สูง ฤดูแล้งสามารถใช้ได้ฤดูแล้งเป็นที่พักกิจกรรม เช่น ทอผ้า ตำข้าว จักสาน รับแขก ฯลฯ นอกจากนั้นได้ฤดูแล้งยังช่วยให้ปลอดภัยจากสัตว์ร้ายและโจรผู้ร้ายอีกด้วย คนไทยไม่นิยมปลูกเรือน 2 ชั้น เพราะคนไทยถือว่าหัวเป็นของสูง ของสำคัญเป็นที่อยู่ของมิ่งขวัญประจำตัว จึงไม่ยอมให้ใครกล้ากราบอยู่บนหัว ถือว่าไม่เป็นมงคลถ้าปลูกเรือนมากกว่า 1 ชั้นก็จะมีคนกราบอยู่บนหัว

คติในการปลูกเรือนของคนไทย คือ “อย่าปลูกเรือนขวางตะวัน” การที่คนไทยห้ามปลูกเรือนขวางตะวันน่าจะเนื่องมาจากการเชื่อโชคลางที่เชื่อกันว่าทิศตะวันตกเป็นทิศของคนตาย ถ้าปลูกเรือนหันข้างด้านที่มีประตูไปทางทิศตะวันออก (คือขวางทางตะวัน) เวลานอนศีรษะจะหันไปทางทิศตะวันตก เท่ากับนอนแบบคนตาย ถ้าหันศีรษะไปทางทิศตะวันออกก็ต้องหันศีรษะไปทางประตู เดินเข้าเดินออกก็ต้องกราบหัวคนนอน ซึ่งไม่สมควร ถ้าหันตรงกันข้าม เพื่อแก้ปัญหาการเดินกราบหัวคน ระเบียง และชานเรือนก็จะถูกแดดเผาตอนบ่ายซึ่งจะร้อนมากใช้ประโยชน์ไม่ได้ เป็นต้น ข้อเสียอีกประการหนึ่งของการปลูกเรือนขวางตะวัน คือ จะไม่ได้รับลมตามฤดูกาล (พระยาอนุมานราชธน, 2554, หน้า 57)

2. เสาเรือน เสาสำหรับปลูกเรือนไทยมักใช้ไม้เต็งไม้รัง เพราะมีขนาดเหมาะสมสำหรับทำเสาเรือน ทั้งเนื้อไม้ก็แข็งแรง คงทน ถ้าท้องถิ่นใดไม่มีไม้เต็ง ไม้รัง ก็จะใช้ไม้อื่น เช่น ไม้ประดู่ ไม้เหียง ไม้เคี่ยม ไม้สัก แทน เป็นต้น การหาเสาเรือนสมัยโบราณมีประเพณีขอแรงญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงให้ช่วยกันไปตัดจากป่า ช่วงเวลาที่ควรไปตัดไม้ คือช่วงเดือนอ้าย ถึงเดือน 4 เพราะไม่มีฝนป่าแห้งสะดวกแก่การเข้าไปหาไม้ ความเจ็บไข้ก็มีน้อย

3. การเลือกพื้นที่ปลูกเรือน ก่อนจะปลูกเรือนต้องหาโหรหรือผู้รู้มาตรวจดูพื้นที่ก่อนว่าเป็นมงคลหรือไม่ ต้องหากฤกษ์ปราบดิน คือตรวจดูที่ดินว่าจะเป็นโชด เป็นเนินปลวก มีหลักตอ หรืออะไรเกะกะจมฝังดินอยู่บ้างหรือไม่ ถ้ามีต้องจัดการถอนทิ้งและปราบดินให้เรียบเพราะปลูกเรือนบนโชดบนเนิน คร่อมตอ คร่อมต้นไม้ ถือว่าเป็นเสนียดจัญไร ต้องเก็บออกให้หมด นอกจากนั้นยังมีการชิมรสดินว่ามีรสอย่างไร วิธีชิมรสดินให้ขุดหลุมลึกราว 1 ศอก เอาใบตองปูไว้ก้นหลุมเอา **หญ้าคา** สดและสะอาดปูทับ ทั้งไว้ค้ำคั้นจนไอน้ำเป็นเหี่ยวจับอยู่ที่บนใบตองแล้วเอาเหี่ยวนั้นมาชิมดู ถ้ามีรสเปรี้ยว เรียกดินส้มอยู่ไม่ดีจะมีทุกข์ภัย ถ้ามีรสหวานพออยู่ได้ ถ้ามีรสจืดดีเป็นมงคล อยู่เย็นเป็นสุข ถ้ามีรสเค็มไม่เป็นมงคล นอกจากชิมรสแล้วยังมีการดมกลิ่น ถ้าดินมีกลิ่นหอมดังดอกบัว หรือดอกสารภี เป็นดินอุดมดี เรียกว่าที่พราหมณ์ ถ้ากลิ่นหอมเหมือนดอกพิกุล เรียกว่าดิน

สัตภูมิ ดีมากอยู่เย็นเป็นสุข ถ้ากลิ่นหอมเย็นหรือหอมเหมือนดอกไม้อย่างอื่นก็ถือว่าดีเหมือนกัน ถ้ากลิ่นเผ็ด กลิ่นเหม็น กลิ่นเค็ม ไม่ดี

4. การปรุงเครื่องเรือน เมื่อปราบดินเสร็จแล้ว ก็เริ่มช่วยกันสับ ถาก และเจาะไม้ทำเครื่องประกอบเรือน ทำรอด เต้า เข้าปาก เข้าเดือย เตรียมเอาไว้ให้เสร็จทุกอย่าง แล้วจึงลงมือขุดหลุม ปักเสา (ยกเสาเอก ทำขวัญเสา) ตามกำหนดฤกษ์ ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญเพราะจะต้องจัดปลูกและประกอบเครื่องเป็นตัวเรือนให้แล้วเสร็จในวันเดียว คือ ต้องขุดหลุม ปักเสา สอดรอด ขึ้นเครื่องบนไว้ให้ครบถ้วน ให้ทันฤกษ์ซึ่งตามปกติจะไม่เกินเที่ยงวัน ตอนบ่ายเป็นตอนมุงหลังคา และวางพื้นไปพร้อมๆ กัน จะได้อาศัยร่มเงาหลังคาและพื้นเรือนเป็นที่ทำการอย่างอื่นต่อไปได้สะดวก เช่น ประกอบพริ้ง เข้าฝา วางบันได เป็นต้น (พระยาอนุমানราชธนะ, 2554, หน้า 16-18)

5. ขั้นตอนการสร้างเรือนไทย นำเครื่องเรือนที่ปรุงแล้วมาวางให้ห่างจากที่ปลูกเรือนพอสมควร

5.1 นำพริ้งมาประกอบบนพื้นที่ให้ได้ฉากที่ไม่ตึง ชิดศูนย์ของเสาทุกต้นไว้ก่อนเพื่อหาตำแหน่งของหลุมเสาที่จะขุด

5.2 เอาไม้เล็ก ๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร ปักตรงศูนย์เสาทั้งหมดทุกต้น เรียกว่า “ปักฉมบ” แล้วยกพริ้ง

5.3 ชิดเส้นรอบวงฉมบกว้างประมาณ 1 ฝ่ามือ (กรณีที่ใช้ฐานรากแบบแระ) ถ้าใช้ฐานรากแบบกบพืด ปากหลุมต้องกว้างกว่านั้น

5.4 ขุดหลุมให้ลึกตามที่ช่างกำหนด คือ 1 ศอก 9 นิ้ว หรือ 1 ศอก 11 นิ้ว

5.5 กระทุ้งดินใต้หลุมให้แน่น วางแระไว้ใต้หลุม ยกเสาเอกลงหลุมตามฤกษ์ยามที่โหรหรือพระกำหนดให้มา ยกเสาโท เสาตรี ตามลำดับ เวียนขวา รอบทั้งหมด 8 ต้น ยึดเสาด้วยไม้ค้ำยัน (แกงแนว) ไว้ทุกต้น

5.6 ใส่รอดเข้าที่เสาทุกต้น ช่างจะส่งคนป็นขึ้นประจำเสา ยืนเหยียบเต้า

5.7 ส่งชื่อขึ้นไปสวมนิ้วเทียนทุกต้น (เสาทุกต้นเสียบเต้าไว้ก่อนยกลงหลุม)

5.8 ยกเสาดั้งเข้าที่ คนที่อยู่ข้างบนชื่อจะตะแคงชื่อเพื่อสวมนิ้วเข้ารูชื่อ สอดให้ใบดั่งเลยขึ้นไปจนชื่อชิดกับหัวเสาดั้งยกโคนดั่งนั่งคร่อมบนหลังรอด สวมชื่อเข้าหัวเทียนตามเดิม (เสาดั้งมี 3 เสา)

5.9 ส่งแปหัวเสาทั้งสองวางคร่อมปลายชื่อ ซึ่งปากเตรียมไว้ให้เข้าที่

5.10 ดิดพริ้ง ดอกตาปูจีน แต่ยังไม่ให้แน่นนัก แต่งระดับต่าง ๆ ให้เข้าที่ ตัดโคนเสาออกข้างละ 2 นิ้ว ปูพื้นทั้งหลังไม่ต้องดอกตาปู

5.11 ยกแผงหน้าจั่วขึ้นไปติดกับร่องแปหัวเสาทั้ง 3 แผง (รวมทั้งแผงของฝาประจันห้อง)

5.12 สวมอกไก่เข้าเดือยของแผงหน้าจั่ว หัวท้าย และแผงหน้าจั่วของฝาประจันห้อง เดือยของใบตั้งทั้งหมดตอกลิ้มเสริมพิเศษเข้าตรงเดือยใบตั้ง เพื่อให้อกไก่ติดแน่น ตัดเดือยเสริมพิเศษให้เสมอกอกไก่

5.13 ยกแผงฝาเข้าที่โดยตลอดได้กลับเข้าข้างในจนสุดเมื่อยกแผงฝาเข้าแล้วจึงตอกเต้าเข้าที่เดิม ตอกตาปูเงินขนาดเล็กที่ฝา ๆ ละ 4 ตัว

5.14 ตัดเชิงชายโดยรอบปลายเต้า

5.15 ตัดบันลัมกับแปลาน แปหัวเสา และอกไก่โดยตอกตาปูจากใต้แป

5.16 แต่งตรวจสอบระดับอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงตีตาปูเงินที่พริงให้แน่น กลบหลุมโคนเสาให้เรียบร้อย ตัดกลอนเพื่อเตรียมมุงหลังคา ถ้าหลังคามุงกระเบื้องต้องเพิ่มระแนง

5.17 ต่อส่วนที่เป็นระเบียง ชาน และครัวตามลำดับ รวมทั้งซุ้มประตูรั้วชานบันได

5.18 ขึ้นสุดท้ายมุงหลังคาด้วย จาก แปก หญ้าคา หรือกระเบื้อง (ฤทัย ใจจรงค์, 2520, หน้า 193-194)

พรรณไม้ในประเพณีการปลูกเรือน

1. พรรณไม้ที่ใช้สร้างเรือนไทย ส่วนประกอบที่สำคัญของเรือนไทย ได้แก่ เสาเรือน และเครื่องเรือน ซึ่งประกอบด้วย รอด ตง พริง เต้า หัวเทียน คอสอง จั่ว ช่อ จันทน์ ตั้ง เครื่องหลังคา ได้แก่ อกไก่ หน้าจั่ว เหา บันลัม แปลาน ไชรา หลังคา เครื่องมุง ได้แก่ จาก หญ้าคา ใบไม้กระเบื้อง ฯลฯ ฝาประตุน้ำต่าง พื้นเรือนตลอดจนบันได ส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือนไทย ดังกล่าวยกเว้นเครื่องมุงหลังคา ล้วนทำด้วยไม้เนื้อแข็ง อันได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ชิงชัน ไม้ตะเคียน เป็นส่วนใหญ่ จะมีบางภูมิภาคที่ไม่เหล่านี้นหายาก เช่นภาคเหนือจะนิยมใช้ไม้สักแทน

2. พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีขุดหลุมเสาเอก หรือเสาขวัญ ได้แก่ ไม้อินทนิล และไม้ราชพฤกษ์ ใช้ทำด้ามเสียมสำหรับขุดหลุมเสาเอก

3. พรรณไม้ที่ใช้เป็นเครื่องบูชาเสา แต่งเสา และวางกันหลุมเสา ได้แก่ หน่อกล้วย ต้นอ้อย ใบเงิน ใบทอง ใบมะตูม บางตำรามีใบตองและใบราชพฤกษ์ด้วย

4. ดอกไม้ประดับพานบายศรีบูชาเสา ได้แก่ ดอกเบญจมาศ นางแย้ม บานไม่รู้โรย ดาวเรือง และมะลิลา

5. พรรณไม้ที่ปรากฏในบทกล่อมขวัญ ได้แก่ ไม้ยูง ไม้ยาง ไม้พะยอม ไม้ประยงค์ ต้นรัก ต้นรัง ต้นทุเรียน ต้นเหียง ต้นมะหาด ต้นโมกมัน ต้นมะม่วง ต้นมะค่าโมง ต้นเคี่ยม ต้นแค ต้นข่อย ต้นตะเคียน ต้นคัดเค้า ต้นชานาง ต้นฝาง ต้นมะฝ่อ ต้นอ้อ ต้นอินทนิล ต้นกระถิน ต้นกระทุ่ม ต้นเพกา ต้นกุ่ม ต้นมะกอก ต้นสีเสียด ต้นสัก ต้นโคก ต้นชุมแสง ต้นประดู่ ไม้แดง ต้นกระโดน ต้นทึงถ่อน ต้นกร่าง ต้นมะปราง ต้นปรัง ต้นปริง ต้นลิ้นจี่ ต้นจิก ต้นแจง ต้นจันทน์ ต้นพลู ต้นไพล ต้นพลวง ต้นพลับพลึง ต้นพลอง ต้นเต็ง ต้นหมาก ต้นมะตูม ต้นมะตาด ต้นแต้ว ต้นกรรณิการ์ ต้นมะกอก ต้นแก้ว ต้นเกด ต้นตะโก ต้นโพธิ์ ต้นกะล่ำพอ ต้นเสม็ด ต้นสมอ ต้นแสมสาร ต้นลาน ต้นเสลา ต้นชิงชัน ต้นกันเกรา ต้นมะเดื่อ ต้นสน ต้นตาเสือ ต้นซากซาง ต้นสุกรม ต้นกร่าง ต้นมะกรูด ต้นรัก ต้นกะล่ำพัก และต้นกฤษณา (หอพระสมุดวชิรญาณ, 2461, หน้า 114-115)

6 พรรณไม้มงคลและทิศที่ปลูกในบริเวณบ้าน

ทิศบูรพา	ปลูกต้นไม้ ต้นกุ่ม ต้นมะพร้าว
ทิศอาคเนย์	ปลูกต้นยอ ต้นสารภี
ทิศทักษิณ	ปลูกมะพร้าว มะเฟือง
ทิศเหนือ	ปลูกต้นชัยพฤกษ์ สะเดา ขนุน พิกุล
ทิศประจิม	ปลูกมะขาม มะยม
ทิศพายัพ	ปลูกมะกรูด
ทิศอุดร	ปลูกพุทรา และวุ้นต่าง ๆ
ทิศอีสาน	ปลูกทุเรียน และขุดบ่อลงไว้

(ธนาภิต, 2546, หน้า 306)

7. วันปลูกต้นไม้ วันอาทิตย์ให้ปลูกชิงช้า วันจันทร์ปลูกกล้วย อ้อย วันอังคาร วันเสาร์ ปลูกพืชเอาใบ เช่น ใบแมงลัก กะเพรา โหระพา ผักต่าง ๆ ตะไคร้ และพลู เป็นต้น วันพุธ วันพฤหัสบดี ปลูกพืชเอาดอก เช่น ดอกบัว ดอกกุหลาบ มะลิ ดาวเรือง บานชื่น บานไม่รู้โรย เป็นต้น วันศุกร์ ปลูกข้าว พัก แพง แดง ถั่ว และผลไม้ต่าง ๆ ฯลฯ (ธนาภิต, 2546, หน้า 306)

ประเพณีการแต่งงาน

การแต่งงานเป็นการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวของมนุษยชาติที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม ผู้ที่จะเริ่มต้นชีวิตครอบครัวคือ หญิงชายที่เข้าพิธีแต่งงานกันตามจารีตประเพณีของสังคมที่เขาอยู่ พิธีแต่งงานของทุกกลุ่มชาติพันธุ์มักจะมีการเชิญญาติมิตรมาร่วมพิธี และร่วมงานเลี้ยงฉลองการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวใหม่ ความสำคัญของการแต่งงานในอดีตคือการมีลูกสืบสกุล

ประเพณีการแต่งงานของคนไทยในอดีตชายแต่งไปอยู่บ้านผู้หญิง ที่เป็นเช่นนี้คงจะเนื่องมาจากอาชีพกสิกรรมที่ต้องการแรงงาน “เขยอาสา” มาช่วยงาน ภาวติอีสานว่า “เอาเขยมาเลี้ยงพ่อเผ่าป่านได้ข้าวมาใส่เกล้าใส่เขย”

ตามประเพณีไทยแต่เดิมมาก่อนการแต่งงานต้องมีการปลูกเรือนหอ เพื่อจะได้ประกอบพิธีแต่งงานและขึ้นบ้านใหม่ไปพร้อม ๆ กัน เมื่อเสร็จพิธีแล้วก็ใช้เป็นเรือนที่อยู่ของคู่แต่งงานต่อไป การปลูกเรือนหอตามปกติจะปลูกในบริเวณบ้านของผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าสาว

ขั้นตอนของประเพณีการแต่งงาน

1. การทาบทามสู่ขอ พิธีแต่งงานจะมีขึ้นหลังจากฝ่ายชายและหญิงรักใคร่ชอบพอกันเป็นเวลานานพอสมควร และทั้งสองฝ่ายตกลงใจจะใช้ชีวิตร่วมกัน ฝ่ายชายก็จะบอกให้พ่อแม่ทราบ เพื่อจะได้ส่งผู้ใหญ่ไปทาบทาม ผู้ใหญ่ที่ได้รับมอบหมายให้ไปเจรจาสู่ขอตามธรรมเนียม ประเพณีเรียกว่า “เผ่าแก่” ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้อาวุโส มีฐานะดี มีผู้ให้ความเคารพนับถือ และรู้จักกับพ่อแม่หรือผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายดี เป็นผู้ไปเจรจาทาบทาม เมื่อเห็นว่าฝ่ายหญิงไม่ขัดข้อง ฝ่ายชายก็ส่งเผ่าแก่ทาบทามไปเจรจาอย่างเป็นทางการ เกี่ยวกับเรื่องวัน เวลา และขันหมากหมั้น

2. ขันหมากหมั้น เมื่อถึงเวลาฤกษ์ดีตามที่กำหนดกันไว้ ฝ่ายชายจะจัดขันหมากหมั้นไปบ้านฝ่ายหญิง ขันหมากหมั้นนิยมจัดเป็น 2 ชั้นบ้าง 3 ชั้นบ้าง ชั้นที่ 1 บรรจุหมากพลู ชั้นที่ 2 บรรจุทองหมั้นเงินหมั้น ตามที่ตกลงกันไว้ พร้อมด้วยใบเงินใบทอง ใบนาก ถูข้าวเปลือก ถั่ว งา ฯลฯ บางรายนิยมแยกใบเงินใบทอง ใบนาก ข้าวเปลือก ถั่ว งา มาจัดเป็นชั้นที่ 3

ทางฝ่ายหญิงก็จะจัดเด็กหญิงถือพานหมากพลูที่เจียนจิบแล้ว ออกมารับโดยยื่นพานหมากพลูให้เผ่าแก่ฝ่ายชาย ๆ รับแล้วมอบเงินของขวัญแก่เด็กพร้อมคั้นพานหมากพลู แล้วเดินตามเด็กเข้าไปในเรือนซึ่งฝ่ายหญิงจัดไว้คอยรับขันหมากและบริวาร

เมื่อรับขันหมากหมั้นแล้ว บางรายจะเจรจาเรื่องเงินสินสอดเงินกองทุน และเรือนหอ กับฝ่ายชายต่อเลย พิธีหมั้นเป็นคล้าย ๆ การวางมัดจำ

3. ฤกษ์ และวันเดือน เกี่ยวกับการแต่งงาน คนไทยสมัยก่อนถือว่าพิธีแต่งงาน เป็นขั้นตอนที่สำคัญตอนหนึ่งของชีวิต ฉะนั้นจึงต้องเลือกหาวันดี เดือนดี และเวลาดี เพื่อความเป็นสิริมงคล เดือนที่นิยมแต่งงานคือ เดือน 6, 9, 12, 2 และ 4 ส่วนเดือน 8 แม้ว่าเป็นเดือนเลขคู่ แต่เป็นเดือนแรกเข้าพรรษาจึงเว้นไม่แต่งงานเลื่อนไปใช้เดือน 9 แทน เดือน 9 ข้างขึ้นถือว่าดีมาก

4. เรือนหอ เป็นหน้าที่ของฝ่ายชายที่ต้องตระเตรียมวัสดุและเครื่องใช้สอยที่จะต้องใช้ในการปลูกเรือนหอในที่ของฝ่ายหญิง พิธีแต่งงานที่จัดกันมาในอดีตของสังคมไทยจัดสองพิธีรวมกัน

คือขึ้นเรือนหอหรือขึ้นเรือนใหม่ และพิธีแต่งงาน ทำต่อเนื่องเป็นงานเดียวกันเลย กล่าวคือก่อนถึงฤกษ์วันแต่งงาน 1 วัน จะจัดพิธีขึ้นเรือนใหม่ มีการนิมนต์พระมาสวดมนต์เย็น และฉันเช้า เมื่อเสร็จพิธีเลี้ยงพระแล้วจึงเป็นเวลาฤกษ์ขึ้นหมากแต่ง

5. ขึ้นหมากแต่ง ประกอบด้วยขึ้นหมากเอก และขึ้นหมากรองหรือขึ้นหมากโท ขึ้นหมากเอกบรรจุหมากพลู เรียงรอบชั้น บางท้องถิ่นแยกชั้นหมากเอกเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นใส่หมากพลู 1 ชั้น ชั้นเงินทุน 1 ชั้น ชั้นเงินสินสอด 1 ชั้น ชั้นเงินทุนและชั้นสินสอดนั้นบางรายจัดเป็นชั้นเดียวกัน ในชั้นยังบรรจุถั่ว งา ข้าวเปลือก และอื่น ๆ ทำนองเดียวกับชั้นหมากหมั้น ชั้นเงินทุนบางแห่งเรียกว่าเงินกองทุน ซึ่งทั้งสองฝ่ายตกลงกันว่าจะให้ฝ่ายละเท่าไร ซึ่งฝ่ายชายนิยมให้มาเกินเพื่อเอาเคล็ดว่าเงินงอก (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2528, หน้า 73) ส่วนเงินสินสอดเป็นเงินที่ฝ่ายชายจะมอบให้แก่บิดามารดาหรือผู้ปกครองของฝ่ายหญิง เป็นค่าเลี้ยงดูหรือค่าน้ำนมเงินส่วนนี้ผู้ปกครองฝ่ายหญิงจะเก็บไว้เอง หรือมอบให้แก่คู่บ่าวสาวก็ได้ ขึ้นหมากโทหรือขึ้นหมากรอง คือ พานหรือถาดที่จัดขนมพื้นบ้าน ขนมจันอับ และผลไม้จำพวกกล้วย ส้ม มะพร้าว และอื่น ๆ ประมาณ 50 – 100 ถาด ตามแต่จะตกลงกัน

6. ขบวนขึ้นหมาก (การยกขึ้นหมาก) ผู้ใหญ่ฝ่ายชายจะเลือกชายหญิงรูปร่างหน้าตาหมดจด แต่งกายสุภาพเป็นคนยกขึ้นหมากเอก ชั้นเงินทุน ชั้นสินสอด และพานใส่ผ้าไหว้ ขึ้นหมากโทจะใช้ผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้แล้วแต่สะดวก เมื่อได้เวลาอันสมควร ขบวนขึ้นหมากก็เคลื่อนจากที่ตั้งไปบ้านเจ้าสาว อาจจะมีเครื่องดนตรี (กลองยาว) บรรเลงเพื่อความสนุกครึกครื้น หรือจะไปเจียบ ๆ ก็ได้ สมัยก่อนจะมีสั้งตี่นำขบวน เพื่อให้ทางฝ่ายเจ้าสาวรู้ตัว เมื่อขบวนขึ้นหมากมาถึงฝ่ายเจ้าสาวจะจัดให้เด็กผู้หญิงนำพานหมากพลูออกไปรับขบวนขึ้นหมาก โดยยื่นพานหมากพลูเป็นการคารวะ แก่เฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าบ่าว และเชิญขึ้นเรือน เฒ่าแก่รับพานแล้วมอบซองเงินพร้อมคั่นพานหมากพลูแก่เด็กหญิง แล้วเดินตามขึ้นเรือน พร้อมจ่ายค่าเปิดประตูขึ้นหมาก (ประตูเงิน ประตูทอง) เพื่อให้ขบวนขึ้นหมากผ่านขึ้นไปบนเรือน

ขบวนขึ้นหมากประกอบด้วย เฒ่าแก่ (นำหน้า) ถัดมาเป็นคนยกขึ้นหมากเอก ชั้นสินสอด ชั้นเงินทุน พานผ้าไหว้ และเตียบ โดยลำดับ ต่อไปจึงเป็นขึ้นหมากโท ส่วนหน่อกล้วยและต้นอ้อย ซึ่งขบวนขึ้นหมากนำมา ให้พิงไว้ข้างประตูบ้านทั้ง 2 ข้างประตู (เพื่อจะได้นำไปปลูกต่อไป) ส่วนของอื่น ๆ นอกจากกล้วย อ้อย เชิญขึ้นบนเรือน ส่งให้กับมือผู้รับ จากนั้นเฒ่าแก่ฝ่ายเจ้าบ่าวจะยกเตียบกับชั้นใส่เหล้า มะพร้าวอ่อน ส้ม อ้อย และพานใส่ผ้าไหว้บรรพบุรุษ ไปไว้หน้าเรือนบิดามารดา หรือผู้ปกครองฝ่ายเจ้าสาว แล้วจุดธูปเซ่นบอกรับบรรพบุรุษตามประเพณี

7. การรดน้ำอวยพรบ่าวสาว เครื่องมงคลสำหรับพิธีรดน้ำประกอบด้วย บาตรใส่น้ำ พุทธรณ์ เต้าน้ำพานรอง สังข์รดน้ำ ชันน้ำ ครอบน้ำปริก เครื่องหอม พานมงคลแฝด พานข้าวตอก ดอกไม้ พานใส่ถั่วงา ข้าวเปลือก ข้าวโพด เมล็ดผักข้าว ใบสัก ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ใบแก้ว ใบรัก ใบมะตูม ดอกกุหลาบ ดอกมะลิ ดอกบานไม่รู้โรย ดอกบัว เมื่อถึงฤกษ์รดน้ำเจ้าบ่าวเจ้าสาวขึ้นนั่งบนแท่นสำหรับรดน้ำ ประธานในพิธีสวมมงคลแฝดให้บ่าวสาว และหลังน้ำพุทธรณ์ แล้วเจิมหน้าบ่าวสาว (บางท่านเจิมหน้าก่อนรดน้ำ) ในสังข์สำหรับรดน้ำบางรายมีใบเงินใบทองรองไว้ด้วยการรดน้ำรดไปที่มือที่พนมอยู่ให้ไหลลงไปในขันที่รองรับซึ่งมีดอกไม้ประดับอยู่เพื่อความสวยงามและกันกระเด็น เมื่อแขกที่มารดน้ำให้พรแล้ว ฝ่ายเจ้าสาวจัดของชำร่วย เช่น พวงมาลัยดอกไม้สด หรือบุหงา (ดอกไม้แห้ง) ไว้ตอบแทนแขกผู้ใหญ่เมื่อแขกผู้ใหญ่รดน้ำอวยพรเสร็จประธานจะถอดมงคลและอวยพรคู่บ่าวสาว

8. การจัดเลี้ยง สำคัญของการจัดเลี้ยง คือ เพื่อแนะนำญาติมิตร หรือผู้คุ้นเคยของเจ้าบ่าวเจ้าสาวได้รู้จักกัน

9. การส่งตัวเจ้าสาว ก่อนถึงฤกษ์เวียนหมอน หากยังมีได้ทำพิธีไหว้บรรพบุรุษในวันสุกดิบให้มาทำเสียในวันนี้ สำหรับเรื่องทีนอนบ่าวสาวเวลายัดหนุนให้ใส่ใบเงิน ใบทอง เศษทองเศษเงิน ถั่วงา ใบรัก ไข่หมู ไก่หมูหนึ่งของทีนอน เชิญผู้อาวุโสที่มีชีวิตครอบครัว สงบสุข เจริญรุ่งเรือง เป็นผู้ทำพิธีทีนอน เมื่อถึงเวลาฤกษ์ผู้ปกครองฝ่ายเจ้าสาวจะนำเจ้าสาวเข้ามาส่งที่ห้องหอ ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายให้ออวาท และอวยพรแก่บุตรหลานของตน เจ้าสาวจะกราบฝากตัวกับเจ้าบ่าว ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจะออกจากห้องหอ ปล่อยให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวอยู่กันตามลำพัง

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการแต่งงาน

1. พรรณไม้ที่ใช้ในการจัดขันหมากหมั้น ได้แก่ หมาก พลุ ใบตอง ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ข้าวเปลือก ถั่วงา

2. พรรณไม้ที่ใช้จัดขันหมากแต่ง และขบวนขันหมาก ได้แก่ หมาก พลุ ใบตอง ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ข้าวเปลือก ถั่วงา มะพร้าวอ่อน กล้วย อ้อย ส้ม

3. พรรณไม้มงคลที่ใช้ในพิธีรดน้ำอวยพร ได้แก่ ถั่วงา ข้าวเปลือก เมล็ดผักข้าว ข้าวโพด ใบสัก ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ใบแก้ว ใบรัก ใบมะตูม ดอกกุหลาบ ดอกมะลิ ดอกบานไม่รู้โรย ดอกบัว ดอกรัก ดอกจำปี ดอกจำปา

4. พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีเวียนหมอน ได้แก่ ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ถั่วงา ใบรัก ดอกมะลิ ดอกกุหลาบ

ประเพณีการเกิด

การเกิดเป็นจุดเริ่มต้นของวงจรชีวิตตามธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา และประเพณีปฏิบัติ จารีต รวมทั้งขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะของตนแตกต่างกันออกไป สะท้อนให้เห็นชีวิตและสังคมครอบครัวแบบไทยได้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นเครื่องบ่งชี้ลักษณะบุคลิกภาพ ความคิดและจิตวิญญาณของคนไทยในความเข้าใจเรื่อง การเกิด ซึ่งถือเป็นมงคลชีวิตและครอบครัว ในกระบวนการเกิดนับตั้งแต่ก่อนปฏิสนธิจนคลอด ทารกออกมา จะมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อถือและวิถีทางปฏิบัติต่าง ๆ หลากหลายรูปแบบ ตามเงื่อนไขทางวัฒนธรรมเฉพาะพื้นที่และกลุ่มคนในระดับต่าง ๆ เอกสารสำคัญที่อธิบายเหตุผลของการเกิด วิธีบำรุงรักษาครรภ์มารดา การกำหนดคลอด การบำรุงรักษาเด็กอ่อน ตามแบบโบราณของไทยที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันคือ คัมภีร์พระถัมจินดา และคัมภีร์ครรภ์รักษา ซึ่งนอกจาก จะให้ความรู้ในเรื่องดังกล่าวแล้วยังช่วยให้เข้าใจประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งความรู้ด้าน กุมารเวชศาสตร์ไทยอีกด้วย

ท่านเสฐียรโกเศศ แบ่งคติความเชื่อและพิธีการที่จัดทำเกี่ยวกับเรื่องการเกิดในสังคมไทย ไว้เป็น 3 ประการ คือ

1. เพื่อป้องกันเหตุภัยอันอาจจะเกิดมีขึ้นแก่หญิงมีครรภ์เพราะสมัยนั้นเชื่อกันว่า ช่วงเวลาที่เป็นอันตรายได้ง่าย คือ ช่วงเวลาที่จะเป็นมารดา
2. เพื่อให้คลอดง่ายไม่เป็นอันตรายถึงแก่ชีวิต เชื่อกันว่า ช่วงเวลาคลอดลูกเป็นช่วงเวลา ที่สำคัญมาก ถึงกับเปรียบเทียบช่วงเวลานั้นว่า เหมือนกับการออกศึกของผู้หญิง
3. เพื่อปกป้องรักษาทารก ซึ่งเป็นระยะที่ร่างกายบอบบาง อ่อนแอ ตายง่าย ให้ออด ปากเหยี่ยวปากกา มีชีวิตเจริญเติบโตต่อไป

เพื่อปกป้องคุ้มครองมารดาและทารกให้พ้นจากอันตรายนานา ทั้งก่อนคลอด เวลาคลอด และหลังคลอด คนไทยสมัยก่อนจึงกำหนดข้อห้ามและประเพณีปฏิบัติต่าง ๆ ขึ้น ดังนี้

1. การปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์

ข้อห้ามสำหรับหญิงมีครรภ์ คือ ห้ามไปเผาศพ เยี่ยมไข้ รวมทั้งห้ามไปดูคนคลอด ลูก ห้ามอาบน้ำหรือเอาน้ำลูบตัวในเวลากลางคืน ห้ามตกปลา ฆ่าสัตว์ พวดเท็จ ห้ามรับประทาน อาหารเผ็ดร้อน ของเปรี้ยวจัด เค็มจัด หรือของแปลก ๆ ถ้าเกิดสุริยคราสหรือจันทรคราสให้เอาเข็ม เย็บผ้ากลัดชายพกไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ลูกเกิดมาพิการ

1.2 ข้อควรปฏิบัติสำหรับหญิงมีครรภ์ คือปฏิบัติธรรมภาวนา บูชาดอกบัว นำดอกบัว บูชาพระมาตมกินตอนท้องแก่ถือว่าเป็นยาครรภ์รักษา (บางรายเอาเกสรบัวหลวงกับเทียนห่อผ้า

แบบลูกประคบ ต้มกับน้ำมะพร้าวอ่อน ต้มเป็นยาครรภ์รักษา) เมื่อครรภ์แก่ย่างเข้าเดือนที่ 7 ที่ 8 หนึ่งท้องตึงมาก ให้เอาเปลือกมะตูมตากแห้ง ฝนกับน้ำปูนใสในฝาละมี ทาท้อง และรับประทาน เป็นยาครรภ์รักษาด้วย ถ้าต้องการให้คลอดง่าย ตอนท้องครรภ์ใกล้คลอดเวลากลางวันได้ให้ถัดลงมา 3 ชั้นก่อนจะลงตามปกติ ต้องฝากท้องกับหมอตำแย

1.3 การเตรียมตัวก่อนคลอด

1.3.1 เตรียมเครื่องใช้ของลูก ได้แก่ เมาะ ผ้าอ้อม เปล เสื้อ ถุงมือ ถุงเท้า ผ้าเช็ดตัว สบู่ แป้งเด็ก

1.3.2 เครื่องใช้สำหรับแม่อยู่ไฟ ได้แก่ ฟ้่านุ่น สำหรับอยู่ไฟ ไม้กระดานอยู่ไฟ หรือ ฟากอยู่ไฟ แล้วแต่จะหาได้

1.4 การเตรียมสถานที่คลอด ได้แก่ กระดานไฟ แม่เตาไฟฟืนสำหรับอยู่ไฟ

2. การคลอด เมื่อหญิงเจ็บครรภ์เป็นสัญญาณเตือนว่าใกล้จะให้กำเนิดบุตรแล้ว ให้ส่ง คนไปรับหมอตำแย ผู้ที่อยู่บ้านต้องล้มฟืนที่เตรียมไว้หยาบเอาฟืน 3-4 ท่อน ไปติดไฟต้มน้ำ เมื่อ หมอตำแยมาถึงก็จะตั้ง “ขวัญข้าว” ยกครูเพื่อจะได้คลอดง่าย เมื่อคลอดออกมาแล้ว รกที่แนบอยู่ กับมดลูกก็หลุดตามตัวเด็กออกมาเรียบร้อย หมอตำแยก็จะตัดสายสะดือเด็กด้วยฝิวไม้ไผ่รวกผูก สายสะดือเด็กจับเด็กคว่ำหน้าลง ล้วงปากเด็กควักเอาเมือกในปากเด็กออก ถ้าเด็กยังไม่ร้องให้จับ ขาเด็กชูขึ้นตีกันเด็กแรง ๆ เพื่อให้เด็กร้อง ด้านแม่เด็กเมื่อรกออกมาแล้วให้ดื่มยา (น้ำส้ม มะขามเปียกกับเกลือ) 1 ชาม เป็นการล้างชำระโลหิตที่ตกค้างอยู่ เมื่อกินน้ำส้มมะขามเปียกแล้ว ให้นอนนิ่ง ๆ อยู่ก่อนจนกว่าเขาจะจัดการเรื่องเตาไฟเรียบร้อย ระหว่างนี้หมอตำแยจะกลับไปผูก สายสะดือเด็กให้เรียบร้อยอีกครั้ง ถ้าตัวเด็กมีไขมันหรือเมือกติดตัวอยู่มาก ต้องเอาน้ำมันมะพร้าว ทาตัวเด็กก่อน แล้วเอาผ้าเช็ดไขออกแล้วจึงนำไปอาบน้ำอุ่นชำระให้สะอาด เมื่ออาบน้ำแต่งตัวเด็ก แล้วให้วางบนเบาะให้ญาติอุ้มลงเรือนเพื่อเอาเท้าเด็ก (เท้าขวา) ตะพินดิน 3 ครั้ง แล้วนำกลับ ขึ้นมาบนเรือน ให้ญาติผู้ใหญ่ (ปู่ ย่า ตา ยาย) จัดด้ายมงคลผูกคอและข้อมือเด็ก และแม่แล้วเอา เด็กนอนบนกระดัง ยกกระดังขึ้นร้อนเวียนขวา 3 ครั้ง พร้อมกับพูดว่า “สามวันลูกผี สี่วันลูกคน ลูก ของใครมารับเอาน้อ” ให้ญาติหรือคนใกล้ชิดที่พ่อแม่เด็กนิยมนับถือว่าเป็นคนดีรับสมอ้างว่าเป็น ลูกของตน และเอื้อมมือไปรับเด็กมาทั้งกระดัง แล้วจึงส่งคืนให้หมอตำแย และเริ่มทำครั้งที่ 2 และ ที่ 3 หมอตำแยจึงรับกระดังเด็กมาวางบนพื้น นำเข็มเย็บผ้า ด้ายหลอด สมุด ดินสอ ก้อนดินหรือ ก้อนหินวางไว้ในกระดังรอบ ๆ เบาะเด็ก แล้วนำสุมมาครอบกระดังเด็กไว้เอาผ้าขาวบางมาคลุมสุม กันลมกันยุงอีกชั้นหนึ่ง เด็กจะอยู่ในกระโจมสุมประมาณ 3-7 วัน จึงนำมานอนเปล

ถ้าเด็กร้องหิวแต่แม่ยังไม่ให้น้ำนมให้เขาน้ำผึ้งผสมน้ำอุ่นพอจาง ๆ หยอดให้เด็ก
รับประทานไปจนกว่าแม่จะมีน้ำนม (คณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสารวิชาการเรื่องการเกิด, 2534,
หน้า 56-57)

3. การอยู่ไฟ- ออกไฟ เมื่อหมอดำแยจัดการเรื่องลูกเรียบร้อยแล้ว จึงกลับมาดูแลแม่
(ระหว่างที่หมอดำแยจัดการกับเด็กอยู่ สามี่และญาติคนอื่นจะช่วยกันจัดเตรียมการสำหรับอยู่ไฟ)
ช่วยกันเช็ดเลือด ผัดผ้าที่เปื้อนเลือดออก เช็ดตัวหรืออาบน้ำให้สะอาด เจาะฝากระดานหรือฟาก
ไว้ให้เป็นร่องสำหรับขี้ถ่าย หากถึงพุทรามาสะไว้ได้รองจนกว่าแม่จะออกไฟ เมื่อแม่สะอาดแล้วก็
เตรียมตัวขึ้นนั่งบนกระดานไฟ หมอดำแยหรือผู้รู้ทำพิธีดับพิษไฟ การดับพิษไฟจะทำให้จิตใจของ
ผู้อยู่ไฟผ่อนคลายสบายดี และเชื่อมั่นในพิธีอยู่ไฟ เมื่อเสร็จพิธีดับพิษไฟแล้ว แม่ก็จะค่อย ๆ นอน
ลงบนแคร่หรือกระดานไฟ ตะแคงท้องผิงไฟซ้ายบ้าง ขวาบ้าง กระดานไฟอยู่ห่างจากแม่เตาไฟ
1 คอก การอยู่ไฟนั้นต้องมีคนคอยตื่นขึ้นมาสุนไฟให้ลูกนอนอยู่เสมอ การอยู่ไฟส่วนใหญ่นิยมอยู่
7 วัน 9 วัน หรือ 11 วัน ในสมัยต่อ ๆ มามีการอยู่ไฟชุด หรือกระเป๋าน้ำร้อนแทนไฟผิง เมื่ออยู่ไฟ
ครบกำหนดแล้ว จะทำพิธีออกไฟ เชิญผู้รู้มาทำนํ้ามนต์ธรณีสารอาบให้แม่ลูกอ่อน เพื่อความ
สวัสดิ์ต่อไป พิธีทำนํ้ามนต์ธรณีสารต้องจัดเตรียมเครื่องสักการบูชา ประกอบด้วย ดอกไม้ รูป
เทียน เงินบูชาครู 6 บาท หรือ 12 บาท จัดใส่พานขันห้า ประกอบด้วยรูป 5 ดอก หรือ 5 แหนบ
เทียน 5 เล่ม ดอกไม้ 5 ดอก ชันใส่นํ้าสะอาดสำหรับทำนํ้ามนต์

ระหว่างอยู่ไฟ ก่อนรับประทานอาหารเช้า เย็น แม่ลูกอ่อนจะกินยาต้องเข้าเหล้ามือละ 1
ถ้วยชา เป็นยาขับน้ำคาวปลา กินไปจนกว่าน้ำคาวปลาจะแห้ง นอกจากรับประทานยาขับ
น้ำคาวปลาแล้วยังต้องทำความสะอาดแผลที่ช่องคลอดด้วยนํ้าอุ่น หรือนั่งแช่นํ้าอุ่นผสมต่างทาบิหม
นอกจากนั้นยังมีการทำลูกประคบด้วยโพลสดโขลกกับเกลือหยาบ ผสมกับใบมะขามให้เข้ากันห่อ
มัดเป็นลูกประคบกลม ๆ ขนาดเหมาะสมมือ เวลาจะใช้นํ้าไปนึ่งให้ร้อนพอทนได้นำมาประคบตาม
แขนขา หน้าท้อง และหลัง

4. การฝังรก เมื่อตัดสายสะดือออกแล้ว หมอดำแยจะนำรกไปล้างให้สะอาด แล้วบรรจุ
ลงหม้อทะนง หม้อตาล หรือหม้อดิน ใบเล็ก ๆ เอาเกลือกลบบนรกก้นแล้วนำไปวางไว้ข้างเตา
ไฟ 7 วันนับแต่วันคลอด แล้วจึงนำไปฝัง มีบางรายอาจเก็บรกวางไว้จนถึง 3 เดือนก็มี เมื่อจะฝังรก
คัมภีร์ประถมจินดาให้เอาแป้งหอม น้ำมันหอม ข้าวตอก ดอกไม้ กฤษณา จวงจันทร์ รูป เทียน
บูชาบวงสรวงแก่เทพยดาเดินหน และบูชาพฤษะเทวดา ภูมิเทวดา แล้วจึงฝังได้ คนไทยภาคกลาง
สมัยก่อนนิยมฝังรกตามทิศมงคลในตำรา ก่อนนำหม้อรกลงฝังให้นํ้ามนต์มาประพรมหม้อบรรจุ
รก แล้วจึงยกลงหลุมและปลูกต้นมะพร้าว หรือต้นไม้มีขวัญประจำปีเกิดไว้ข้าง ๆ หม้อรก แล้วจึง

เอาดินกลบ และรดด้วยน้ำมันต์ สำหรับคนที่ทำหน้าที่ฝังรกรกนิยมนำคนที่มียี่ห้อ “บุญ” นำหน้าเป็นผู้ฝัง เช่น บุญมัน บุญคง บุญอยู่ บุญยืน บุญมี เป็นต้น

5. พิธีทำขวัญวัน (พิธีรับขวัญ) เมื่อพ้น 3 วัน นับว่าพ้นเขตอันตรายจากการเป็นลูกผี จึงเริ่มทำพิธีรับขวัญ เรียกว่า “พิธีทำขวัญวัน” การทำพิธีรับขวัญต้องจัดเตรียม บายศรีปากชาม 1 สำหรับ เครื่องกระยาบวช 1 สำหรับ เครื่องสำหรับเจิมหน้าเด็กชั้นเล็ก ๆ ใส่ น้ำอุ่นและชันเล็ก ๆ 1 ช้อน จัดโต๊ะหมู่บูชา หรือจัดหิ้ง พระให้สะอาดเรียบร้อยเพื่อใช้ทำพิธี

เมื่อได้เวลาฤกษ์ ญาติพี่น้องจะมานั่งล้อมเป็นวงกลมรอบเด็กที่จะทำพิธีรับขวัญ ผู้อาวุโสจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พร้อมทั้งกล่าวคำเชิญเทวดา ขอให้ช่วยคุ้มครองเด็ก เพื่อความสุขสวัสดิ์ต่อไป จากนั้นจะหยิบด้ายสายสิญจน์เส้นเล็ก ๆ ที่วางอยู่ในพานขึ้นมาเส้นหนึ่ง ลูบปิดที่แขนและข้อมือเด็กเป็นการปิดเป่าเคราะห์โรคภัย ให้ออกไป แล้วจึงใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกข้อมือเด็กเป็นการรับขวัญ เอาแป้งกระแจะเจิมหน้าผากเด็กแล้วใช้ชันตักน้ำมันที่เตรียมไว้หยอดให้เด็กรับประทาน 5 ครั้ง พร้อมกล่าวให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จพิธี ญาติคนอื่น ๆ ก็จะผูกด้ายสายสิญจน์รับขวัญ บางท่านอาจเตรียมสร้อยทองมาผูกข้อมือให้ก็มี (ธนาภิต, 2539, หน้า 29-30)

6. พิธีทำขวัญเดือนและโกนผมไฟ หลังพิธีรับขวัญผ่านไปเกือบเดือน พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย มักจะจัดให้มีการทำขวัญเดือนและโกนผมไฟให้เด็ก โดยนำวันเดือนปีเกิดของเด็กไปให้พระหรือเฒ่า กำหนดฤกษ์ทำขวัญเดือน เมื่อได้ฤกษ์มาแล้วก็จัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีเช่น บายศรีปากชาม 1 สำหรับ เครื่องกระยาบวช 1 สำหรับ ไก่ 1 ตัว เป็ด 1 ตัว ข้าวของเครื่องใช้อื่น ๆ ที่จำเป็น ส่วนใหญ่พราหมณ์หรือผู้ทำพิธีจะเป็นผู้จัดเตรียมมาพร้อม พิธีทำขวัญเดือนนิยมทำไปพร้อมกับพิธีโกนผมไฟ โดยมีพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ร่วมกัน พิธีสงฆ์คือสวดมนต์เย็นรับอาหารบิณฑบาตเช้า และพิธีพราหมณ์ ได้แก่ การรดน้ำ สำหรับหม้อใส่น้ำมันต์ สังข์ บัณเฑาะว์ พราหมณ์จะเตรียมมาพร้อม นอกจากนั้นยังมีเครื่องสำหรับโกนศีรษะ (มีดโกน ใบบัว ดอกไม้ ธูป เทียน ฯลฯ)

ก่อนเวลาฤกษ์เล็กน้อยผู้ทำพิธีจะนำเด็กออกมาวางต่อหน้าพระสงฆ์ เพื่อให้ญาติมิตรได้ชื่นชม พอถึงเวลาฤกษ์เฒ่าหรือผู้ช่วย ผู้เป็นประธานในงานหลังนำจากสังข์รดบนศีรษะของเด็ก แล้วหยิบมีดโกนแตะบนศีรษะเด็กพอเป็นพิธีพร้อมอวยชัยให้พร พระสงฆ์สวดชัยันโต พราหมณ์เป่าสังข์และไกวบัณเฑาะว์ พิณพาทย์บรรเลงเพลงมหาฤกษ์มหาชัย ต่อจากนั้นจึงให้ช่างโกนผมไฟโดยเว้นตรงกลางกระหม่อมไว้เพื่อป้องกันกระหม่อม ต่อไปเมื่อยาวพอจะเกล้าเป็นจุก เมื่อช่างโกนผมไฟจนเสร็จเรียบร้อยแล้วให้ยกเด็กลงไปอาบน้ำอุ่นผสมน้ำพุทธรณ์เสร็จแล้วจึงนำไปแต่งตัว แล้วนำเด็กมาวางไว้บนเบาะข้างบายศรี (ระหว่างอาบน้ำเด็กให้จัดภัตตาหารถวายพระภิกษุ ประเคนปัจจัย ไทยธรรม หลังจากอนุโมทนาแล้วจึงลากลับวัด)(ธนาภิต, 2539, หน้า 31-32)

7. พิธีลงเปล เสร็จพิธีทำขวัญเดือนและโกนผมไฟแล้วก็เป็พิธีเอาเด็กลงเปล สิ่งที่
จะต้องเตรียมสำหรับพิธีนี้ คือ พักเขี้ยว 1 หน่วย หินบดยา 1 ชุด แมวคราว 1 ตัว ถุงผ้าขนาดเล็ก
บรรจุ ข้าวเปลือก ถั่วเขียว งา เมล็ดฝ้าย อย่างละถุง บางครอบครัวมีมะพร้าวเงินมะพร้าวทอง
อย่างละผล (ทาสีเงินสีทอง) ของเหล่านี้นำวางไว้รอบเบาะเด็กในเปล ถ้าเป็นเด็กผู้ชายให้มีสมุดดินสอ
ด้วย เด็กหญิงมีด้ายและเข็มวางลงในเปลด้วย พอเอาของที่กล่าวลงเปลเสร็จก็เริ่มไกว 3 ครั้ง เอา
แมวออกจากเปล แล้วอุ้มเด็กลงเปลไกว 3 ครั้งเหมือนกัน กล่าวคำให้ศีลให้พรเด็ก เป็นเสร็จพิธี ถ้า
มีการตั้งชื่อเด็ก ให้เขียนชื่อเด็กลงในกระดาษวางลงในเปลด้วย ข้าวและเมล็ดพืชต่าง ๆ ที่วางลงใน
เปลคงจะเอาเคล็ดเรื่องความเจริญงอกงาม ส่วนพักเขี้ยว หินบดยา และแมวคงเอาเคล็ดว่า “ให้
เย็นเหมือนพัก หนักเหมือนแพ่ง ให้อยู่เรือนเหมือนก้อนเส้า ฝ่าเรือนเหมือนแมวคราว”

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการเกิด

1. ระหว่างตั้งครรภ์ ใช้ดอกบัว เกสรบัวหลวง มะตูม (ผลมะตูมแห้ง)
2. การเตรียมสถานที่คลอด มีไม้กระดานสำหรับอยู่ไฟ (ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ฯลฯ) หรือ
ฟากอยู่ไฟ (ใช้ไม้ไผ่และหวายสำหรับมัดเชื่อมต่อให้ได้ขนาด) ตันกล้วย ใช้ประกอบแม่เตาไฟ
กิ่งพุทรา (สะกั้นฝักระสือ) ข้าว (ใช้ข้าวเปลือก) ไม้มะขามใช้ทำฟืนอยู่ไฟ และส้มมะขามเปียก ทำ
เป็นน้ำมันมะขามรับประทานขับล้างเลือด (ขับน้ำคาวปลา) ไม่สะแก ใช้ทำฟืนอยู่ไฟ ไม่ราชพฤกษ์ใช้
ทำฟืนช่วงต้นเพราะชื่อเป็นมงคล ไม่รวกใช้ผิวไม้ตัดสายสะดือเด็ก ไพลใช้รองสายสะดือตอนที่
ใช้ผิวไม้รวกตัด มะพร้าว น้ำมันมะพร้าวใช้ทาตัวเด็กเพื่อเช็ดเอาไขออกก่อนอาบน้ำ
3. การดับพิษไฟ ใช้หอมแดง ข้าวสาร เกลือ เคี้ยวพ่นดับพิษไฟ
4. พรรณไม้ที่ใช้เป็นส่วนผสมของยาขับน้ำคาวปลา ชนิดดองเหล้า ประกอบด้วย
ใบหนาด ใบโคมดินสอ ข่า พริกไทย ดีปลี ขิง กระชาย ไพล ผักเป็ดแดง มะกรูด และกระเทียม
ชนิดผง ประกอบด้วย พริกไทย ดีปลี เทียนคำ กระเทียม ไพล ขิง ว่านน้ำ ผิวมะกรูด สมอ
(สมอร่วงแรง) หนุ่ยยอนไฟ (ไยแมลงมุมที่มีควันรม)
5. พรรณไม้ที่ใช้ทำลูกประคบ (มารดาหลังคลอด) ใช้ไพลสด ใบมะขาม และเกลือ
6. พรรณไม้ที่ใช้ประกอบอาหาร (สร้างเสริมให้นม) มารดาหลังคลอด ได้แก่ หัวปลี
(ใช้ทำแกงเลียงหัวปลี) ตำลึง (แกงเลียงตำลึง) กระเทียม พริกไทย
7. พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีฝังรก ได้แก่ ข้าว (ข้าวตอก) ดอกไม้ ไม้กฤษณา จวงจันทร์ ไข่มุก
เทพยดา พฤษภเทวดา ภูมิเทวดา มะพร้าว กอไผ่ และบรรดาไม้มิ่งขวัญประจำปีเกิด ซึ่งได้กล่าวถึง
แล้วแต่ต้น

ประเพณีโกนจุก

ประเพณีโกนจุก เป็นพิธีมงคลที่เป็นสัญลักษณ์ของการเปลี่ยนวัยจากวัยเด็กเข้าสู่วัยรุ่นของเด็กไทยสมัยโบราณ หลังพิธีทำขวัญเดือนและโกนผมไฟแล้ว คนไทยสมัยโบราณมักนิยมให้เด็กไว้ผมจุก เพื่อเป็นเครื่องหมายว่ายังเด็กอยู่และเพื่อป้องกันกระหม่อมหรือ “ขวัญ” ของเด็กที่ยังอ่อนบาง ผมจุกจะช่วยปิดไว้จนเด็กชายอายุย่างเข้า 13 ปี เด็กหญิงอายุได้ 11 ปี บิดามารดาจึงจะจัดพิธีมงคลโกนจุกให้ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เด็กในวัยใหม่และเพื่อบอกให้เด็กรู้ว่า พ้นวัยเด็กแล้ว จะเอาตัววิ่งเล่นแบบเด็ก ๆ ไปวัน ๆ ไม่ได้แล้ว

ขั้นตอนของพิธีโกนจุก ขั้นแรกต้องนำวัน เดือน ปี เกิดของเด็กไปให้พระหรือโหรผูกดวงกำหนดฤกษ์ นิมนต์พระมาสวดมนต์เย็นและฉันเช้า จะเชิญแขกมากน้อยแล้วแต่ฐานะของเจ้าภาพ บางรายจัดเป็นงานใหญ่ มีมโหรี หรือมหรสพอื่น ๆ ฉลองด้วย โดยมากมักจัดเป็น 2 วัน วันแรกเริ่มงานตอนเย็น เจ้าภาพทำไรผมไว้รอบจุก และโกนผมรอบจุกออกให้หมด อาบน้ำ แต่งตัว เก้าอี้จุก แต่งจุก (ปักปิ่น สวมมาลัยรอบจุก) ให้เรียบร้อยงดงาม แล้วนำไปนั่งยังที่ทำพิธี พระสงฆ์ที่นิมนต์มาสวดพุทธมนต์ ตรงหน้าเด็กมีโต๊ะวางพานมงคล 1 ตัว บนพานมีด้ายสายสิญจน์นำไปวางกับศีรษะเด็ก เมื่อถึงเวลาฤกษ์ประธานในพิธีจะจุดธูปเทียนหน้าพระและรับศีล พระสวดมนต์แล้วใส่มงคลให้เด็ก เมื่อพระสวดมนต์จบแล้ว จึงปลดสายสิญจน์จากมงคลเด็กซึ่งโยงไปยังที่บูชาพระออก เป็นอันเสร็จพิธี วันที่ 2 แต่งตัวเด็กให้เรียบร้อยสวยงาม (นิยมให้ผู้ชายห่มขาว) และแบ่งผมจุกเด็กออกเป็น 3 ปอย เอาสายสิญจน์ผูกปลายผมกับแหวนนพเก้าปอยละวง เสียบใบมะตูมไว้ทั้ง 3 ปอย บางตำราใช้ใบเงินใบทองและหญ้าแพรก เสียบไว้ทั้ง 3 ปอย นำเด็กมานั่งกลางมณฑลพิธี เมื่อได้ฤกษ์ โหรจะลั่นฆ้องชัย พระสวด “ชยันโตฯ” ประโคมพิณพาทย์มโหรี เมื่อพระสวดถึงบทที่ว่า “สัสเส ปฐวิโปกขเร” ผู้เป็นประธานในพิธีจะเริ่มตัดจุกปอยที่ 1 ผู้อาวุโสในตระกูลตัดปอยที่ 2 พ่อแม่ตัดปอยที่ 3 พรหมณ์เป่าสังข์ โกวบัณเฑาะว์ เพื่อดับมลทินโทษทั้งมวล จากนั้นช่างโกนผมจะจัดการโกนผมเด็กให้เกลี้ยงเกลา เมื่อช่างโกนผมเด็กเรียบร้อยแล้ว ให้จูงเด็กไปถอดสร้อยออก แล้วนำเด็กไปนั่งเบญจาที่ร่อนน้ำซึ่งตั้งไว้ในชานชาลาพร้อมด้วยคนโทน้ำพุทธมนต์ ผู้ที่มาร่วมงานเข้าไปรดน้ำพุทธมนต์อวยพรให้เด็ก เสร็จกระบวนการรดน้ำแล้วให้นำเด็กไปแต่งตัวใหม่ และถวายภัตตาหารพระสงฆ์ เครื่องแต่งตัวใหม่ของเด็กจากนี้ไปจะแสดงความแตกต่างระหว่าง เพศหญิงและเพศชายอย่างชัดเจน แต่งตัวเสร็จแล้วให้ออกมาถวายของพระ เมื่อพระให้พรเสร็จเจ้าภาพจะส่งพระกลับวัด ให้เด็กไปพักผ่อน ตอนบ่าย 16.00 น. – 17.00 น. แต่งตัวเด็กออกไปทำขวัญตามพิธีพรหมณ์อีกครั้ง

พิธีทำขวัญจุก พิธีบายศรีทำขวัญจุกจะทำตอนบ่ายของวันเดียวกัน สิ่งของที่จะต้องจัดเตรียมสำหรับพิธีบายศรี คือ มะพร้าวอ่อน 1 ผล กล้วยน้ำว่า 1 หวี ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง ข้าวสาร 1 ชัน สำหรับปักแวนเทียน (ธนาภิต, 2532, หน้า 44-49)

เมื่อถึงเวลาฤกษ์ให้เด็กนั่งหน้าเครื่องบายศรี แวดล้อมด้วยบรรดาญาติพี่น้อง ผู้ทำพิธี (หมอขวัญ) จุดธูปเทียนสักการะ และว่าคำกล่าวเชิญขวัญเป็นทำนองเสนาะจบแล้วนำด้ายสายสิญจน์ผูกข้อมือเด็กข้างละ 2 เส้น แล้วลั่นฆ้องชัย เริ่มเวียนเทียนจากซ้ายไปขวาครบ 7 รอบ ดับเทียนโบกควัน เอาการจะจันทน์เจิมหน้าผากเด็กเป็นรูปอุณาโลม นำน้ำมันมะพร้าวอ่อนกับไข่ ขวัญใส่ช้อนให้เด็กรับประทาน 3 ครั้ง จากนั้นจึงเบิกบายศรีตีฆ้องให้ร้องปี่พาทย์มโหรีบรรเลง ผู้มาร่วมงานต่างกล่าวคำอวยพรให้เด็กอยู่เย็นเป็นสุข หากมีของขวัญก็ใส่ลงในขันให้เด็กนำไปเก็บไว้บนที่นอนเป็นเวลา 3 วัน

ผมจุกที่ตัดแล้วให้ใส่กระทรงบายศรีลอยน้ำในแม่น้ำหรือลำคลองที่มีน้ำไหล เป็นอันเสร็จพิธี หากมีการกินเลี้ยงฉลองก็เริ่มกันได้เลย หรืออาจจะจัดหมักรสพมาเฉลิมฉลองด้วยก็มี

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีโกนจุก

1. ใบไม้มงคลที่ใช้เสียบผมจุกที่ถูกแบ่งออกเป็น 3 ปอย ก่อนการโกน ได้แก่ ใบมะตูม หรือใบเงินใบทอง หญ้าแพรก
2. พรรณไม้ที่ใช้ลอยในหม้อน้ำมนต์ ได้แก่ ใบมะกรูด ฝักส้มป่อย ใบเงิน ใบทอง หญ้าแพรก ใบพลู
3. พรรณไม้ที่ใช้ประดับเบญจา (แท่นสำหรับทำพิธี) ได้แก่ ต้นกล้วย (กาบกล้วย) กล้วยสลักหยวก (แทงหยวก) เป็นลวดลายงดงามกรุด้านในด้วยกระดาษแดง มะละกอ พักทอง แกะสลักเป็นดอกไม้ ใบ ก้านประดับเบญจา
4. พรรณไม้ที่ใช้ในพิธีทำขวัญจุก ได้แก่ มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำว่า ข้าวสาร (ใส่ขันสำหรับปักแวนเทียน) ใบตอง ดอกดาวเรือง ดอกบานไม่รู้โรย ใช้ทำบายศรี

พิธีมงคลบรรพชาสามเณร

คนไทยสมัยโบราณนิยมให้บุตรหลานของตนได้บวชเณรหลังจากทำพิธีโกนจุกผ่านพ้นไปแล้ว เพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียน และเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเด็ก แต่จะบวชเมื่อใดไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว เมื่อพ้นวัยเด็กแล้วก็ถึงวัยที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนในสมัยที่ยังไม่มีระบบโรงเรียนเป็น

สถานที่ให้การศึกษาตามระบบปัจจุบัน สถานที่ที่จะให้การศึกษาแก่เด็ก (ชาย) ต่อจากบ้านก็คือ วัด วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาสำคัญของสังคมไทยในอดีต ให้ทั้งความรู้ในวิชาสามัญวิชาชีพ และการอบรมบ่มนิสัยเพราะการบวชเป็นสามเณรต้องปฏิบัติตนอยู่ในพระธรรมวินัย ถือศีล ปฏิบัติธรรม คนสมัยก่อนจึงเรียกรวมกันว่า “การบวชเรียน” การบวชเณรมิได้เป็นงานสำคัญเท่า บวชพระ แต่เป็นเสมือนการพาเด็กไปฝากให้อยู่ในอารักขาของท่านผู้เป็นอาจารย์ พิธีบวชจึงมัก กระทำกันในวงศ์ญาติ ก่อนถึงกำหนดวันบวชผู้ปกครองต้องเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการบวชให้ พร้อม ซึ่งประกอบด้วย ฐูป เทียน ดอกไม้ สำหรับบูชาพระพุทธรูป ฐูปเทียนดอกไม้ สำหรับถวาย พระอุปัชฌาย์ ไตรครองอย่างน้อย 2 ไตร บาตร ย่าม ของถวายพระอุปัชฌาย์และพระสงฆ์ที่มาร่วม พิธีทุกองค์ เครื่องใช้สอย (อุปโภค บริโภค) สำหรับเณร เช่น ที่นอน หมอน มุ้ง เครื่องเรียน เป็นต้น

ตัวเด็กต้องท่องจำคำขอพรพสาให้ได้ก่อนไปวัด ต้องโกนผม โกนคิ้ว ตัดเล็บ อาบน้ำ แต่งตัว (ชุดขาว) เมื่อไปถึงวัดให้จุดฐูปเทียนบูชาพระพุทธรูป นำฐูปเทียนแพเข้าไปถวายตัวแด่ พระอุปัชฌาย์ เมื่อท่านให้อวาทให้ครองผ้าเหลืองแล้วก็ยืนยันว่าได้เป็นสามเณร พ่อแม่จะจัดให้ เณรถวายของพระอุปัชฌาย์และพระสงฆ์ที่มาร่วมพิธี แล้วไปส่งเณรยังที่อยู่(ญาติ)ถวายเครื่องใช้เณร เป็นเสร็จพิธี

พรรณไม้ที่ใช้ในการบรรพชาสามเณร

ดอกไม้ (ดอกบัว) ฐูปเทียนไขบูชาพระพุทธรูปและฐูปเทียนแพพร้อมพานดอกไม้ (ดอกเข็ม ดอกมะเขือ และหญ้าแพรก) สำหรับสักการะพระอุปัชฌาย์

พิธีมงคลอุปสมบท (บวชพระ) : การเข้าสู่วัยผู้ใหญ่

ชายไทยเมื่อมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์เป็นต้นไปถือว่า่างเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ ก่อนที่จะครอง เรือนจะต้องอุปสมบทหรือบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยนำมาเป็นหลัก ในการประพฤติปฏิบัติตนในวัยผู้ใหญ่ ซึ่งต่อไปจะต้องออกไปครองเรือน ต้องรับผิดชอบตนเอง และครอบครัว

1. การเตรียมตัวก่อนอุปสมบท

1.1 การเตรียมตัวเพื่ออุปสมบท ก่อนบวชบิดามารดาจะนำบุตรชาย นำพานดอกไม้ ฐูปเทียนไปนมัสการพระอุปัชฌาย์ เพื่อขอฤกษ์บวช

1.2 นำพานธูปเทียนแพไปลาญาติพี่น้องและผู้ใหญ่ที่ตนนับถือ เพื่อขอขมา ขออโหสิกรรม แล้วกลับไปอยู่วัด เพื่อฝึกท่องจำคำชานนาค และฝึกซ้อมคำชานนาค และฝึกซ้อมพิธีบวช

1.3 ขอ “ฉายา” คือ ชื่อที่จะต้องใช้เมื่อบวชเป็นพระแล้ว

1.4 ท่องบทสวดมนต์ต่าง ๆ บทสวดมนต์ต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ในช่วงเวลาที่บวชเป็นพระอยู่ จะต้องท่องจำให้ได้เพื่อจะได้สามารถประกอบกิจของสงฆ์ได้สมบูรณ์ขึ้น เช่น บทสวดพระปริตรบทให้ศีล ให้พร บทอนุโมทนา บทกรวดน้ำ บทพิจารณาปัจจัย บททำวัตรเช้า อาบัติ ฯลฯ

เครื่องอัฐบริขาร หรือเครื่องอาศัยในการดำรงเพศบรรพชิต 8 อย่าง ได้แก่ 1) ไตรครอง 1 ชุด 2) ไตรอาศั 1 ชุด 3) บาตร 1 ชุด 4) มิดโกน (หินลับมีด เข็มเย็บผ้า พร้อมทั้งกล่องใส่เข็มด้าย) 5) ตาลปัตร 6) ย่าม (ผ้าเช็ดหน้า ร่ม รองเท้า ปิ่นโต จาน ช้อนส้อม) 7) เสื้อ (หมอน มุ้ง ผ้าห่ม ไฟฉาย สบู่ ยาสีฟัน แปรงสีฟัน ชันน้ำ) 8) อุปกรณ์อื่น ๆ ที่จำเป็นต้องใช้ เช่น โคมไฟ กาดม่น้ำ กระติกน้ำ เป็นต้น

2. ขั้นตอนการอุปสมบท ประเพณีการจัดงานอุปสมบท นิยมทำเป็น 2 วัน คือวันสุกดิบ และวันอุปสมบท

2.1 วันสุกดิบ คือ วันเตรียมตัวก่อนวันบวช 1 วัน กิจกรรมที่ทำในวันสุกดิบ คือ 1) ไปรับนาคจากวัดกลับมาบ้าน ให้บิดามารดาขลิบผมเอาฤกษ์เอาชัย แล้วกลับไปให้พระพี่เลี้ยงโกนผมให้เรียบร้อย แล้วแต่งชุดนาค (ชุดขาว) ไปทำพิธีลาพระประธานในโบสถ์ ลาพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในวัด ให้วักระดูกบรรพบุรุษที่บรรจุไว้ที่วัด 2) จัดขบวนไปรับนาคจากวัดไปทำพิธีทำขวัญนาคที่บ้าน 3) อาบน้ำนาค โดยเริ่มจากบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ มีตรสหาย แล้วไปแต่งตัวใหม่ (ชุดขาว) มานั่งฟังพระสวดฉลองนาค 4) พระสวดฉลองนาค 5) เทศน์สอนนาค เกี่ยวกับเรื่องคุณของบิดามารดา และกิจวัตรของสงฆ์ 6) ทำขวัญนาค สอนให้นาครำลึกถึงคุณบิดา มารดา และประโยชน์ของการบวชเรียน

สิ่งของที่ต้องใช้ในพิธีทำขวัญนาค ได้แก่ 1) เครื่องบายศรี 1 สำหรับ 2) เครื่องกระยาบวช 1 สำหรับ 3) มะพร้าวอ่อน 1 ผล 4) ไข่ต้ม 1 ฟอง (ไข่ขวัญ) 5) กลัวย่น้ำว่า 1 หวี 6) ชันใส่ข้าวสาร สำหรับปักแว่นเทียน 1 ชัน 7) เทียนชัย 1 เล่ม แว่นเวียนเทียน 3 แว่น 8) ช้อนเงินหรือทอง 1 คัน 9) ใบพลู 7 ใบ สำหรับใส่คะแนนเวียนเทียน (คณะราชครู, 2532, หน้า 38-39 และธนาภิต, 2543, หน้า 66-69)

เมื่อถึงเวลาฤกษ์ เจ้าภาพจะนำเจ้านาคมานั่งกลางพิธี ซึ่งแวดล้อมด้วยพ่อ แม่ พี่น้อง ญาติมิตร ผู้ร่วมอนุโมทนา เตรียมเครื่องอัฐบริขารที่จะใช้ในการบวชมาตั้งไว้ตรงหน้าเจ้านาค

ประธานในพิธีประพรมน้ำมนต์ที่เครื่องอัฐบริหาร เครื่องสักการะ เครื่องบายศรี และตัวเจ้านาค จากนั้นหมอขวัญจะทำขวัญนาคไปจนจบแล้วจึงเบิกแว่นเทียนพิณพาทย์มโหรีระโคม การเวียนเทียนเริ่มต้นด้วย “ชยโนโตฯ” จนถึง “สี่เสปฐวิโปทฺธเร” จึงจุดเทียนที่แว่นแล้วเวียนรอบบายศรี 3 รอบ โดยเอามือซ้ายส่งเอามือขวารับมาสายเวียนตรงหน้า แล้วกล่าวว่า “ได้รอยได้ฤกษ์สิทธาเฒ่า ได้เบิกซึ่งบายศรี” แล้วส่งแว่นเทียนให้เจ้าภาพเวียนจากซ้ายไปขวา เมื่อเวียนได้รอบหนึ่งก็ใส่ใบพลูลงเป็นคะแนนไว้ 1 ใบ ทุกรอบ เมื่อจวนครบรอบของการเวียนเทียนให้เปลื้องเอาผ้าที่ห่มใบตองเครื่องบายศรี มาให้นาคถือไว้โดยวิธีเอามือซ้ายรองรับมือขวาวางทับไว้ข้างบน เมื่อเวียนเทียนครบรอบแล้ว ต้องรวมเวียนที่บายศรี 3 รอบ ใช้ใบพลูรองเทียนดับเทียน แล้วเป่าควันเข้าหาเจ้านาค 3 ครั้ง จึงเอาเทียนชัยเจิมหน้าผากเจ้านาค ต่อจากนั้นจึงเปิดฝามะพร้าวอ่อน เอาช้อนตักขวัญในช่องบายศรีทุกช่องใส่ลงในน้ำมะพร้าวแล้วบีบใส่ลงไปด้วย เอาช้อนตักมะพร้าวอ่อนให้เจ้านาคกิน 3 ช้อน ให้บิดา มารดา รับเอาผ้าจากเจ้านาคไปไว้ในห้องนอน สมมติว่าได้รับขวัญไปและเก็บไว้ในห้องนอน (3 วัน) เป็นอันเสร็จพิธี

2.2 วันอุปสมบท กิจกรรมวันอุปสมบทคือ 1) แห่นาคไปวัด เจ้านาคสวมเสื้อขาว นุ่งผ้าขาวจีบชายพกคาดเข็มขัดไว้ข้างนอกห่มทับด้วยเสื้อครุยสีขาวปักลวดลายทองคล้ายเสื้อครุยปริญญาแบบไทย ศีรษะบางพื้นที่สวมลอมพอก บางรายไม่สวม ในมือถือดอกไม้ธูปเทียนในอดีตนิยมให้เจ้านาคขี่ม้า บางพื้นที่ขี่ช้าง บางพื้นที่ขี่คอคน ในปัจจุบันบางรายนั่งรถยนต์เปิดประทุน ขบวนแห่ประกอบด้วยบิดาอุ้มบาตร ถือตาลปัตร มารดาอุ้มพานผ้าไตรแว่นฟ้า ญาติพี่น้องช่วยกันถือเครื่องอัฐบริหาร และของอื่น ๆ สำหรับผู้ที่นำเจ้านาคเข้าไปฝากตัวกับพระอุปัชฌาย์ ดอกไม้ธูปเทียนเครื่องไทยธรรมสำหรับถวายพระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาจารย์ และพระอันดับ เหยี่ยงเงินสำหรับให้นาคโปรยทานก่อนเข้าโบสถ์ 2) นำนาคเข้าโบสถ์ เมื่อขบวนนาคมาถึงวัด ให้เวียนรอบพระอุโบสถ 3 รอบ (เวียนขวา) ครบแล้วให้นาคจุดธูปเทียนบูชาเสมาหน้าพระอุโบสถ เสร็จแล้วโปรยทานแล้วจึงเข้าโบสถ์ โดยมีบิดามารดาจูงเข้าไป (เจ้านาคเข้าโบสถ์) เมื่อเข้าไปในโบสถ์แล้วให้จุดธูปเทียนบูชาพระประธานแล้วมานั่งที่ที่จัดไว้เพื่อรอพระอุปัชฌาย์เรียก

ต่อจากนั้นเจ้านาคก็เข้าไปกราบบิดา มารดา รับเอาผ้าไตรจีวรอุ้มเข้าไปขอบรรพชาต่อพระอุปัชฌาย์ รับโอวาทแล้วออกมาครองผ้าแล้วเข้าไปรับศีลจากพระคู่สวด (พระกรรมวาจาจารย์) เสร็จจากการรับศีลแล้วอุ้มบาตรเข้าไปหาพระอุปัชฌาย์ ประเคนบาตร และขอณิสัย พระคู่สวดเอาบาตรคล้องให้เจ้านาค แล้วบอกชื่อบาตร จีวรเป็นภาษาบาลี จากนั้นพระคู่สวดจะบอกให้นาคไปยืนในที่ที่ห่างจากคณะสงฆ์ประมาณ 12 ศอก เมื่อถึงแล้วให้ยืนหันหน้ามาทางพระสงฆ์ จากนั้น

พระคู่สวดจะเดินออกมาซักถามเจ้านาค เมื่อจบการซักถามแล้วพระคู่สวดจะกลับไปประชุมสงฆ์ และเรียกเจ้านาคเข้าไปขออุปสมบทต่อพระสงฆ์ หลังจากนั้นก็จะสวดญัตติจตุตถกรรม แล้วพระอุปัชฌาย์จะสอนพระภิกษุใหม่ เรียกว่า “บอกอนุศาสน์” (นิตย 4 อกรณียกิจ 4) และไตรสิกขา แล้วภิกษุใหม่จะออกมานั่งรับเครื่องไทยธรรมเสร็จแล้วกลับไปนั่งที่เดิม เจ้าภาพถวายเครื่องไทยธรรมแก่พระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาจารย์ และพระอันดับจนครบ จากนั้นพระอุปัชฌาย์จะเริ่มอนุโมทนา เมื่อท่านว่าถึง “ยะถาฯ” พระภิกษุใหม่จะกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่บิดามารดา ญาติมิตรสหาย ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งปวง

การลาสิกขา (การสึก) หลังจากบวชครบพรรษาแล้วหากภิกษุต้องการจะสึก หรือลาสิกขา ต้องให้พระอุปัชฌาย์ดูฤกษ์ยามที่ดีมีมงคลแก่ชีวิตข้างหน้า ก่อนวันลาสิกขา ให้จัดหาดอกไม้ ธูปเทียน หมาก พลู เตรียมไว้ใช้ลาพระอุปัชฌาย์และขอขมาพระประธาน ขอขมาพระสงฆ์ เมื่อถึงวันสึกนิมนต์พระสงฆ์มานั่งประชุมกัน พระภิกษุที่จะสึกแสดงอาบัติให้ตัวเอง บริสุทธิ แล้วจึงเข้าไปหาพระเถระหันหน้าตรงต่อพระประธานแล้วกราบเบญจางคประดิษฐ์ 3 ครั้ง นั่งประนมมือว่านโมฯ 3 จบ แล้วว่าอดีตปัจจุเวกขณี 4 บท แล้วกราบอีก 3 ครั้ง และเมื่อได้ฤกษ์ให้ตั้งจิตอธิษฐานกล่าวคำปฏิญาณที่จะลาสิกขาทั้งคำบาลีและคำแปลครวละรูป 3 ครั้ง ต่อจากนั้นพระเถระจะกล่าวถามถึงเจตนาตามคำปฏิญาณ เมื่อตอบตรงกันแล้วท่านจะจับผ้าสังฆาฏิออกจากบา พระสงฆ์เริ่มสวด “ชยนุโตฯ” 1-3 จบ แล้วสวด “ภาวตุ สพฺมงฺคฺลํ” เมื่อจบแล้วผู้ลาสิกขากราบ 3 ครั้ง ออกไปเปลี่ยนผ้าเหลืองออก นุ่งผ้าขาวแทนแล้วกลับเข้าไปหาพระเถระกราบอีก 3 ครั้ง ยกบาตรน้ำมนต์ออกไปตั้งยังที่ซึ่งเตรียมไว้ ผู้ลาสิกขานั่งหันหน้าไปทางทิศมงคล (ทิศศรีในวันนั้น) พระเถระหลังน้ำมนต์ให้ เสร็จแล้วจึงผัดผ้าเข้าไปกราบพระเถระอีกครั้งหนึ่ง พร้อมกับเปล่งวาจาขอพระไตรสรณคมและศีล เพื่อแสดงตนเป็นอุบาสก รับศีลแล้วกราบอีก 3 ครั้ง จากนั้นพระเถระจะอนุโมทนา อุบาสกใหม่กรวดน้ำ จบแล้วคุกเข่ากราบอีก 3 ครั้ง เป็นอันเสร็จพิธีลาสิกขา (คณะราชครู, 2532, หน้า 61-64)

พรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการบวช (พิธีมงคลอุปสมบท)

1. ช่วงทำขวัญนาค 1) กล้วยตานี ใช้ใบทำบายศรีและแว่นเทียน 2) ข้าวเหนียว ใช้ประกอบเครื่องกระยาบวช 3) มะพร้าวอ่อน 4) กล้วยน้ำว่า 5) ข้าวสาร ใช้เป็นที่ปักแว่นเทียน 6) ใบพลู ใช้สำหรับใส่คะแนนเวียนเทียน 7) ดอกดาวเรือง ดอกบานไม่รู้โรย ดอกรัก ฯลฯ ใช้ประดับบายศรี

2. ตอนน่านาค เวียนรอบโบสถ์และตอนนาคเข้าโบสถ์ใช้ดอกบัว (ดอกไม้ รูป เทียน) ใช้สักการะใบเสมาหน้าโบสถ์และใช้น้ำชาพระประธานในโบสถ์ รวมทั้งสักการะพระอุปัชฌาย์
3. ตอนลาสิกขาใช้ดอกบัว (ดอกไม้รูปเทียนสักการะพระประธาน หนัก พลุ ใช้แสดงความเคารพพระอุปัชฌาย์)

หลังจากลาสิกขาแล้วชาวไทยก็เข้าสู่วัฏครองเรือน ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วในตอนต้น (ปลูกเรือน แต่งงาน)

ประเพณีการตาย

เป็นประเพณีสุดท้ายในประเพณีชีวิต พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พิธีศพ” เป็นประเพณีที่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิด และชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนมากที่สุด พิธีหนึ่ง เนื่องจากเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสูญเสียทั้งในฐานะของการเป็นสมาชิกครอบครัว ชุมชน และสังคมในวงกว้าง พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายของทุกสังคมล้วนสะท้อนความคิด ความเชื่อของสังคมนั้นที่มีต่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในสังคมไทยมีความแตกต่างหลากหลายกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและชาติพันธุ์ตลอดจนศาสนาความเชื่อของกลุ่มชน

ประเพณีการทำศพเกิดขึ้นจากเหตุผลสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เพื่อเซ่นไหว้อุทิศให้แก่ผู้ตายด้วยเข้าใจว่าผู้ตายมีลักษณะความเป็นอยู่เช่นเดียวกับคนเป็นต่างกันที่อยู่กันคนละภพเท่านั้น
2. เพื่อปัดรังควาน ป้องกันผีร้ายมารบกวน
3. เพื่อแสดงความเคารพรักและอาลัยที่มีต่อผู้ตายด้วยการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อให้ผู้ตายมีความสุขสบายในโลกหน้าให้มากที่สุด เป็นการแสดงความกตัญญูตเวทีตา

กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการตายมีหลายขั้นตอน มีรายละเอียดแตกต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง ขึ้นอยู่กับท้องถิ่น ชาติพันธุ์และศาสนา (ความเชื่อ) โดยเริ่มตั้งแต่ป่วยหนัก จะเริ่ม 1) ทำบุญต่ออายุ แต่ถ้าเห็นว่าไม่มีโอกาสรอดแล้วก็เริ่มพิธี 2) บอกหนทาง 3) อาบน้ำศพ 4) มัดศพ (ตราสัง) 5) ต่อโลง เบิกโลง และเครื่องประกอบโลง 6) การตั้งศพสวดพระอภิธรรม 7) การนำศพออกจากบ้านไปวัด 8) พิธีเผาศพ 9) การเดินสามหาม แปรรูปเก็บอัฐิ 10) การทำบุญร้อยวัน

พรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีการตาย

1. พรรณไม้ที่ใช้ในขั้นตอนการบอกหนทางแก่ผู้ตาย คือ ใบตองและดอกบัว ใช้ทำเป็นกรวยดอกไม้รูปเทียน ให้ผู้ปวยหนักพนมมือถือกรวยดอกไม้รูปเทียนไว้
2. พรรณไม้ที่ใช้ในขั้นตอนการอาบน้ำแต่ตัวศพ ได้แก่ ขมิ้นชัน มะกรูด มะนาว
3. พรรณไม้ที่ใช้ในการมัดศพ(ตราสัง) ได้แก่ ใบตอง ดอกบัว ทำกรวยดอกไม้รูปเทียนให้ผู้ตายพนมมือถือไว้ไปถวายพระจุลฑามณี
4. พรรณไม้ที่ใช้ในการทำโลง เบิกโลง และเครื่องประกอบโลง ได้แก่ ไม้สัก ไม้จำปา ไม้จิว ไม้ไผ่ ใบตอง ใบชา (แห้ง)
5. พรรณไม้ที่ใช้ในการทำประติมากรรมนำศพจากบ้านไปวัด มีได้ระบุนิดของพรรณไม่วิธี อาจจะเป็นพรรณไม้ที่หาได้ไม่ยากในพื้นที่ หรือกิ่งทับทิมเพราะเชื่อว่าจะช่วยป้องกัน (ปัดเป่าสิ่งไม่เป็นมงคลได้)
6. พรรณไม้ที่ใช้ในการปัดเป่าสิ่งไม่ดีออกจากตัวผู้ไปร่วมพิธีสวดอภิธรรมศพ หรือเผาศพ คือ ยอดทับทิม

บรรดาพรรณไม้ที่ใช้ในประเพณีชีวิตที่กล่าวมาแต่ต้นล้วนเป็นพรรณไม้ที่บรรพชนไทยเรียกว่า “ไม้มงคล” ประเภทต่าง ๆ ที่ใช้ในการดำรงชีวิตและดำรงเผ่าพันธุ์ของตน แสดงให้เห็นภูมิปัญญาของบรรพชนไทยที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างมีดุลยภาพ และมีสำนึกในคุณค่าของกันและกัน แล้วถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวให้แก่บุตรหลานและเผ่าพันธุ์ของตนในรูปของจารีต ขนบ ธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติ ถึงแม้ในปัจจุบันภูมิปัญญาหลายอย่างต้องปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี รวมทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ แต่ภูมิปัญญาดังกล่าวก็เป็นมรดกทางปัญญาของบรรพชนที่จะช่วยเสริมศักยภาพ เป็นรากฐานและทุนทางปัญญาที่มีคุณค่ายิ่ง ซึ่งเราสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเผชิญกับปัญหา และสิ่งท้าทายนานัปการในปัจจุบันและอนาคต

บรรณานุกรม

- กมล วงษ์คำ. (2545). *คติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างเรือนไม้พื้นบ้านอีสาน ในจังหวัดมหาสารคาม*. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- กมลวรรณ เตชะวณิช. (2552). *ปลูกดอกไม้มงคลเสริมโชคลาภบารมี*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.
- กรมศิลปากร. (2554). *วิชาอาชีพชาวสยาม*. ใน *วชิรญาณวิเศษ ร.ศ. 108-113*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2551). *วิชาอาชีพชาวสยาม*. ใน *วชิรญาณวิเศษ ร.ศ. 109-110*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (2547). *ต้นไม้มงคลพระราชทานประจำจังหวัด*. กรุงเทพฯ: สรการพิมพ์.
- กฤษณา เสนาวงษ์. (2544). *พืชที่ใช้ในพิธีกรรมของบ้านนางใย ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- คณะราชครู. (2532). *ประเพณีไทย*. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ.
- คณะอนุกรรมการฝ่ายเอกสารและวิชาการเรื่องการเกิด. (2534). *ข้อมูลและบรรณนิทัศน์เกี่ยวกับการเกิด*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เจริญ ชัยแก้ว. (2541). "แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชวลิต ดาบแก้ว และสุดาวดี เหมทานนท์. (ม.ป.ป.). *พรรณไม้ในวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ดี แอล เอส.
- โชติอนันต์ และคณะ. (2552). *ตระกูลว่านไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ดวงกมลพับลิชชิง.
- ไชยอน การ์ดเนอร์ พนิดา สิทธิสุนทร และวิไลวรรณ อนุสารสุนทร. (2543). *ต้นไม้เมืองเหนือ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- दनัย ไชยโยธา. (2538). *ลัทธิศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ธงชัย เปาอินทร์. (2551). *ต้นไม้ย่านำรู้*. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- ธนาภิต. (2543). *ประเพณี พิธีมงคล และวันสำคัญของไทย*. กรุงเทพฯ: ชมรมเด็ก.

- ธนาภิต. (2546). *ตำราพรหมชาติ ฉบับสมบูรณ์*. กรุงเทพฯ: ปิรามิด.
- ธัญนันท์ วีระกุล. (2551). *ไม้มงคล* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: บ้านและสวน.
- ธวัชลักษณ์ บุญนา. (2555). *ไม้ใหญ่ในบ้าน*. กรุงเทพฯ: บ้านและสวน.
- น. ณ. ปากน้ำ. (2525). *ประเพณีไทยต่าง ๆ*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ประทีป ทองเปลว. (2544). *มงคลชนมไทย*. กรุงเทพฯ: ไพลิน บุ๊ค เน็ต.
- ปิยะ เฉลิมกลิ่น. (2551). *ดอกไม้หอม* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- แปลก สนิธิรักษ์. (ม.ป.ป.). *ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา*. ม.ป.ท.
- พ. สุวรรณ. (2543). *ปลูกไม้มงคลประดับฮวงจุ้ย เสริมดวงชะตา*. กรุงเทพฯ: บ้านมงคล.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2537). *คนไทยกับป่า* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2544). *เสภาเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน (เล่ม 1)* (พิมพ์ครั้งที่ 18). กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- พระมหาจำเริญ ณะคังคิ. (2543). *การอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวพุทธ: กรณีศึกษาวัดป่าบ้านชาด ตำบลนาคู กิ่งอำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระสงฆ์เสริม แสงทอง. (2541). *แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระยาอนุมานราชธน. (2531). *เรื่องประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เกิด-ตาย*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา และมูลนิธิเสฐียรโกเศศนาคะประทีป.
- _____. (2554). *ประเพณีเนื่องในการปลูกเรือน*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พานิชย์ ยศปัญญา. (2552). *ไม้ผลรอบบ้าน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เพ็ญภา ททรัพย์เจริญ, บรรณาธิการ. (2542). *ต้นไม้ตามทิศ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สถาบันการแพทย์แผนไทย.
- ภาควิชามนุษย์กับธรรมชาติ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2529). *มนุษย์กับธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มูลนิธิสวนหลวง ร.๙. (2531). *พรรณไม้ในสวนหลวง ร.๙*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสวนหลวง ร.๙.
- แม่นมาศ ขวลิต. (2545). *พฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- รุ่งธรรม ศิริวรรณศิลป์. (2550). *ดอกไม้ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: วาดศิลป์.
- เรณู ศรีสำราญ. (2546). *พฤษภานาฏ*. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.

โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร. (2553). *สมุนไพรเพื่อชีวิต พืชดีโรคภัย* (พิมพ์ครั้งที่ 6).

กรุงเทพฯ: ปรมัตถ์การพิมพ์.

ฤดีรัตน์ กายราศ. (2541). *ปกิณกคดีวิถีไทยในเรื่องบัว*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ฤทัย ใจจรรักษ์. (2520). *เรือนไทยเดิม*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานนาปณกิจศพ นางละมัย

โรจนเสถียร ณ เมรุวัดโพธิ์ ชลบุรี 23 เมษายน 2520.

วชิรพงศ์ หวลบุตตา. (2542 ก). *ดอกไม้หอมสีขาว 1*. กรุงเทพฯ: บ้านและสวน.

_____. (2542 ข). *ดอกไม้หอมสีเหลือง*. กรุงเทพฯ: บ้านและสวน.

วัชร กาชัย และคณะ. (ม.ป.ป.). *พรรณไม้ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: บั๊ค พอยท์.

วันเพ็ญ ภูมิจันทร์. (2542). *พฤกษศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ศุภิสรา ปุนยาพร. (2554). *ตำนานว่านไทย*. กรุงเทพฯ: บ้านธรรมะ.

เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. (2553). *ร้อยพรรณพฤกษา พรรณไม้สีม่วง*. กรุงเทพฯ: เศรษฐศิลป์.

ส. พลายน้อย. (2554). *พืชพรรณไม้มงคล* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊ค.

สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. (2542). *สมุนไพรกับวัฒนธรรม*

ไทย ตอนที่ 1 ต้นไม้ตามทิศ. กรุงเทพฯ: สถาบันการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์

กระทรวงสาธารณสุข.

สลิล สิทธิสังกรณ์ และ นฤมล กฤษณชาติ. (2545). *คู่มือกล้วยไม้*. กรุงเทพฯ: สารคดี.

สังข์ พันธ์นัย. (ม.ป.ป.). *ปทานุกรมพรรณไม้ในตำนานเมือง*. ม.ป.ท.

สุนทร ปุณณทก. (ม.ป.ป.). *ต้นไม้เพื่อชีวิต*. กรุงเทพฯ: ภาษิต.

สุภาภรณ์ ปิติพร. (2553). *บันทึกของแผ่นดิน 2 ผักเป็นยารักษาชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ:

ปรมัตถ์การพิมพ์.

_____, บรรณาธิการ. (2553). *สมุนไพรเพื่อชีวิต พืชดี โรคภัย*. ปราจีนบุรี: โรงพยาบาล

เจ้าพระยาอภัยภูเบศร.

สุรีย์ ภูมิภมร. (2548). *พรรณพืชในประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.

เสฐียรโกเศศ. (2501). *ประเพณีเก่าของไทย (ว่าด้วยการเกิด การปลูกบ้านสร้างเรือน ว่าด้วยการ*

ตาย). กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา.

_____. (2514). *ประเพณีเนื่องในการแต่งงาน และประเพณีเนื่องในการปลูกเรือน*. กรุงเทพฯ:

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

_____. (2539). *ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตแต่งงาน* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศยาม.

_____. (2552). *ประเพณีเนื่องในการเกิด*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- เสฐียรโกเศศ. (2554). *ประเพณีเนื่องในการปลูกเรือน*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เสาวลักษณ์ สุขสมัย, รวบรวม. (2544). *เสน่ห์ไม้ไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มติชน.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2528). *พิธีแต่งงานแนวประหยัด*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. (2536). *เรือนไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ.
- หลวงมงคลรัตน์ (ช่วง ไกรฤกษ์). (2472). *โคลงตำราไม้ดัด*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- หอพระสมุดวชิรญาณ. (2461). *ประชุมเชิฐขวัณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย.
- อ. วันโชค. (2555). *พันธุ์ไม้ดอกมงคลยอดนิยม*. กรุงเทพฯ: เพื่อนอักษร.
- อมตานันท์. (2543). *ต้นสาละ: ไม้มงคลในพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- อโรคยาศาล วัดป่ากุดฉนวนอุดมพร อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ. (2554). *สมุนไพรในรั้ววัด*. กรุงเทพฯ: พัฒนศึกษา.
- เอกรินทร์ สีมหาศาล และอนุชา พิมพ์ศักดิ์, บรรณาธิการ. (ม.ป.ป.). *พรรณไม้ในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: บั๊คพอยท์.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). *ภาพรวมภูมิปัญญาไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2544). *ภูมิปัญญาทักษิณ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- _____. (2544). *ภูมิปัญญาภาคกลาง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2544). *ภูมิปัญญาล้านนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. (2544). *ภูมิปัญญาอีสาน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง, นิธิ เอียวศรีวงศ์, วิจารณ์ พานิช, รสนา โตสิตระกูล และนงคราญ ชมพูนุช, ม.ร.ว. (2546). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เอี่ยมพร วิสุมหมาย และปณิธาน ดวงแก้ว. (2552). *ป่าไม้ยืนต้นของไทย 1* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เอช เอ็น กรุ๊ป.